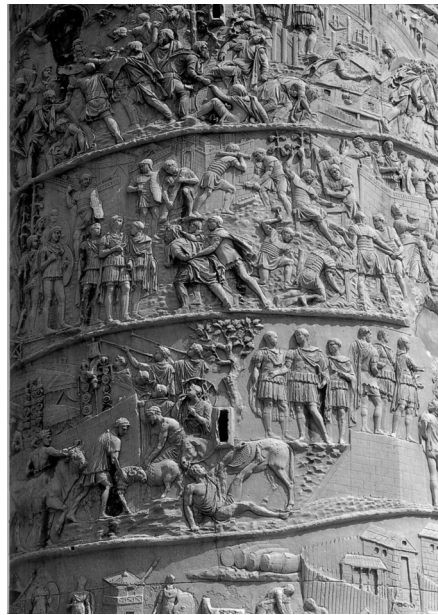

Molnár Imre
A locatio conductio a klasszikus kori római jogban

Traianus-oszlop dombormű részlete

*Készült
a Szegedi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kara
Római Jogi Tanszékén.*

*Tanszékvezető:
Jakab Éva
egyetemi tanár*

Molnár Imre

*A locatio conductio
a klasszikus kori római jogban*

Szerkesztette és sajtó alá rendezte:
POZSONYI Norbert

Pólay Elemér Alapítvány
Szeged, 2013

A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára

Sorozatszerkesztő:
Balogh Elemér
egyetemi tanár

Jelen kutatási eredmények megjelenését „Az SZTE Kutatóegyetemi Kiválósági Központ tudásbázisának kiszélesítése és hosszú távú szakmai fenntarthatóságának megalapozása a kiváló tudományos utánpótlás biztosításával” című, TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 azonosítószámú projekt támogatja. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

© *Molnár Imre, 2013*

Felelős kiadó:
a Pólay Elemér Alapítvány kuratóriumának elnöke
Műszaki szerkesztés:
Sigillum 2000 Bt.
Készült a Generál Nyomda Kft.-ben
Felelős vezető:
Hunya Ágnes
ISSN 1786-352X
ISBN 978-615-5300-08-0

TARTALOM

Előszó	7
Bevezetés.	9

I. fejezet

A <i>locatio conductio</i> története és a szerződés szociális hátterének rövid áttekintése	11
A) A <i>locatio conductio</i> kialakulása, történeti fejlődése.	11
B) A bérleti viszonyok társadalmi megítélése és az abból adódó szociális problémák az ókori Rómában	23

II. fejezet

A <i>locatio conductio</i> fogalma, fajai és elhatárolása egyéb szerződésektől	29
A) A <i>locatio conductio</i> fogalmi ismérvei, tagozódása	29
B) A <i>locatio conductio</i> elhatárolása egyéb jogviszonyoktól, illetve szerződésektől	43
a) A <i>locatio conductio</i> elhatárolása az egyéb bérleti jellegű viszonyoktól	43
b) A <i>locatio conductio</i> elhatárolása az adásvételtől.	49
c) A <i>locatio conductio</i> elhatárolása a <i>mandatum</i> tól.	54
d) A <i>locatio conductio</i> hoz hasonló jellegű viszonyok	55

III. fejezet

A <i>locatio conductio</i> alanyai.	57
A) A <i>locatio conductio</i> alanyaira vonatkozó római kifejezések	57
B) A <i>locatio conductio</i> alanyai, illetve az alanyokra vonatkozó korlátozások	58
C) Kezesség az <i>locatio conductio</i> nál	63

IV. fejezet

A <i>locatio conductio</i> tárgya	67
---	----

V. fejezet

A <i>locatio conductio</i> alanyainak jogai és kötelezettségei	77
A) A felek jogai és kötelezettségei a <i>locatio conductio reinél</i>	77
B) A felek jogai és kötelezettségei a <i>locatio conductio operisnél</i>	95
C) A felek jogai és kötelezettségei a <i>locatio conductio operarumnál</i>	98

VI. fejezet

A <i>locatio conductio</i> alanyainak felelőssége és veszélyviselése	103
A felelősségről és veszélyviselésről általában	103
A) A felelősség kérdése a vállalkozói, munkabér- és dologbérleti szerződésnél	105
a) Felelősség a <i>locatio conductio operisnél</i>	105
b) A felelősség a <i>locatio conductio operarum</i> esetében	123
c) Felelősség a <i>locatio conductio reinél</i>	130
B) Veszélyviselés a munkabér-, vállalkozási és dologbérleti szerződésnél	145
a) Veszélyviselés a munkabérszerződésnél	145
b) Veszélyviselés a vállalkozási szerződésnél	153
c) Bérelengedés és veszélyviselés a <i>locatio conductio reinél</i>	160

VII. fejezet

A <i>locatio conductio</i> megszűnése	177
Rövidítések jegyzéke	187
Bibliográfia	189

ELŐSZÓ

Az itt és most megjelenő mű 1977-ben készült a kandidátusi tudományos fokozat elnyerése végett. A dolgozat elérte a célját, a Tudományos Akadémián lefolytatott vita alapján a szerző elnyerte az állam- és jogtudomány kandidátusa címet. Az elkészült anyag a maga egészében nem került kiadásra a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar akkori szűkös anyagi viszonyai miatt. Igaz, nagyobb része, kisebb tanulmányok formájában megjelent, elsősorban idegen nyelven külföldön, illetve Magyarországon. A megjelent résztanulmányokra több (közel 300) hivatkozás, egyetértés, ellenvéleményt látott napvilágot.

Figyelemmel arra, hogy egy megalkotott mű a maga egészében bír igazán jelentőséggel, s az utókor (szakemberek, diákok) számára hozzáférhetőséggel, így az anyagi lehetőségeket kihasználva a Pólay Elemér Alapítvány és „Az SZTE Kutatóegyetemi Kiválósági Központ tudásbázisának kiszélesítése és hosszú távú szakmai fenntarthatóságának megalapozása a kiváló tudományos utánpótlás biztosításával” című TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 projekt segítségével mégiscsak megjelenik. Külön köszönet ezért Balogh Elemér Professzor Úrnak, aki szívén viselte a mű megjelenését és Jakab Éva Professzor Asszonynak, aki ugyancsak sokat tett a cél érdekében. Köszönet illeti továbbá a munka nyomdakész állapotba hozásáért Bauer Ferenc technikai szerkesztőt, valamint Pozsonyi Norbertet, a Római Jogi Tanszék tanársegédjét, akik szövegkorrigáló munkája nélkül ez nem történhetett volna meg.

A munka eredeti elkészítéskor a „Bevezetőben” érintőlegesen ismertettem, hogy mit takar a cím, továbbá milyen problémák kerülnek megvilágításra. Az anyag feldolgozásakor részletesen tárgyaltam a témával kapcsolatos tudományos álláspontokat is. E kérdéssel kapcsolatos, s azóta felmerült új irodalmi nézeteket a műben nem kívánom most bemutatni, mert lényegében nem változtatnak a műben kifejtett álláspontomon, az akkori véleményemet ma is fenntartom.

Mégis egyetlen megjegyzést szabad legyen tennem. A nemzetközi romanisztika tudományában – akarva-akaratlanul – kialakult az a nézet, hogy az ókori római jog legfontosabb szerződés típusa az adásvétel (*emptio venditio*) volt. Ezzel szemben egyre jobban tudatosul bennem, hogy a bérleti viszonyokat felölelő *locatio conductio* nagyobb jelentőséggel bír, mint az adásvétel, mert sokkal szélesebb életviszony formákat szabályozott. Ide tartozott a dologbérlet (igásállat, rabszolga, föld, lakásbérlet stb.); a munkabérlet (szabad ember munkaerejének igénybevétele); és a vállalkozási szerződés (valamilyen műnek az előállítása, ház, út, csatorna, fürdő, általában mindenféle ipari tevékenység). A rómaiak különleges precizitással tudtak e széles anyagban egységes szabályozást kialakítani, ma is aligha meghaladhatóan. Ezzel megteremtették a modern világban kialakított szerződéstípusok alapformáit és a rájuk vonatkozó legfontosabb szabályokat.

Szeged, 2013. április havában

a Szerző

BEVEZETÉS

A tanulmány célja a római jog egyik legjelentősebb szerződéstípusának, a *locatio conductio*ának a vizsgálata. Figyelemmel azonban arra, hogy a rendelkezésre álló forrásanyag döntően a klasszikus korszak – habár interpolált – forrásanyaga, s ezért e korszak *locatio conductio*jának mélyreható elemzését teszi elsősorban lehetővé,¹ így e tanulmány keretében a klasszikus kori *locatio conductio* kifejtését tűztük ki célul. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy mellőzzük a *locatio conductio* történeti fejlődésének áttekintését, s nem igyekszünk a posztklasszikus ill. a jusztiniánuszi szövegmódosítások vizsgálata kapcsán a posztklasszikus, ill. jusztiniánuszi változásokra felhívni a figyelmet. Ezek a törekvések azonban nem módosítják azt az alapvető célkitűzést, hogy a principátus korában kiteljesedő *locatio conductio* szabályait tárjuk fel. A klasszikus kor jogtudósai által megalkotott, ill. finomított *locatio conductio* szabályainak vizsgálata, úgy gondoljuk, igen sokféle tanulsággal szolgál a mai kor jogásza számára is. Természetesen a kép csak akkor lehet teljes és kerek, ha a preklasszikus kor végének jogtudósai által lerakott alapokat is figyelembe vesszük.

A *locatio conductio* vizsgálata hosszú időn keresztül háttérbe szorult a romanisztikában. Fr. Schulz² megállapítása óta, mely szerint hiányzik az intézmény modern feldolgozása, megjelent Mayer-Maly³ monográfiája, amely a klasszikus kori *locatio conductio*t vizsgálja. Majd ezt követően látott napvilágot H. Kaufmann⁴ igen sok vitát kiváltó munkája, amely az ősi Róma bérletével foglalkozik. Az intézmény egy-egy részletkérdését többen is vizsgálat alá vették, így különösen a veszélyviselés problematikája került előtérbe.⁵ Ezek az újabb irodalmi feldolgozások nagy segítséget nyújtanak az intézmény alapos feltárásához, és számos vitatható forráshely egységes értelmezését segítik elő.

A *locatio conductio* feldolgozása során különös gondot fordítottunk a szerződés tartalmi elemeinek kidolgozására, ezen belül is megkülönböztetett figyelmet szenteltünk a felelősség és a veszélyviselés vizsgálatának. A *locatio conductio*ról nem lehet elmondani, hogy minden részletkérdését szabályozták, azonban a szerződésszegésből adódó fele-

1 KASER 1971, 564.

2 SCHULZ 1951, 549.

3 MAYER-MALY 1956.

4 KAUFMANN 1964.

5 A *locatio conductio*nál érvényesülő veszélyviselés kérdésével foglalkozik KASER 1957, 155skk.; BETTI 1965, 1skk., valamint ugyancsak BETTI 1956, 185skk.; PROVERA 1962, 693skk.; RÖHLE 1968, 183skk.; MIQUEL 1964, 135skk.; ALZON 1966, 311skk. A *horrearius* témáját exponálják a következő tanulmányokban: ALZON 1965; WUBBE 1959, 509skk.; THOMAS 1959, 371skk. Szélesebb témát ölel fel a *locatio conductio* köréből AMIRANTE 1959, 9.sk. A legújabb irodalom legfontosabb művei a következők: ZIMMERMANN 1990, 361skk.; CARDILLI 1995; FIORI 1999; DE NEEVE 1983, 296. skk.; MÜLLER 2002; PINNA PARPAGLIA 1983.

lősség, ill. a veszélyviselés körében az élet által felvetett problémák tekintetében a klasszikus korszak jogtudósai rendkívül aprólékosan és alaposan fejtették ki álláspontjukat. Találhatóan jegyzi meg Kaser,⁶ hogy törvényhozás hiányában a szerződés tartalmát a jogtudósok a *bona fides* mércéje alapján, szabadon határozták meg. A jogtudósok munkásságát kell tehát elsődlegesnek és alapvetőnek tekinteni, a jusztinianuszi Codexben található, és a klasszikus korból származó közel 30 szakasszal szemben. A Digestában és a Codexben található forráshelyek között lényeges ellentmondás nem fedezhető fel; ebből arra lehet következtetni, hogy a hivatalos állami álláspont és az államgépezetbe beépülő jogtudósok⁷ véleménye között nem volt lényegbevágó különbség.⁸

Mivel alapvető feladatunk a klasszikus kori szövegekből a *locatio conductio* szabályainak a megállapítása, ezért igen fontosnak látszik a klasszikus kori szövegekről a későbbi korszakok által szőtt takarót lefejtani. Nem értünk egyet azonban azokkal a törekvésekkel, amelyeknek célja szinte minden szövegről kimutatni, hogy az a későbbi korok átdolgozásának eredményeként jött létre. Helyesebben járunk el, ha az interpolációvadászat helyett csak azoknál a szövegeknél állapítjuk meg a módosításokat, ahol a sokoldalú vizsgálat eredményei a szövegváltoztatást nagymértékben valószínűsítik. Helyénvaló Kaser álláspontja, mely szerint a szövegek félreérthetőségét nem lehet a posztklasszikus, ill. a bizánci átdolgozók terhére írni,⁹ és a szövegekbe az interpolációt erőszakkal belemagyarázni. A rendelkezésre álló forrásanyag elégségesnek látszik ahhoz, hogy a klasszikus korszak *locatio conductio*ját a maga valóságában feltárjuk és a kazuisztikus mozaikszabályokból összeállítsuk azt az intézményt, amely Rómában sokféle életviszony jogi szabályozását építette magába.

Témánk aktualitását éppen az adja, hogy mindazok az életviszonyok, amelyek Rómában a *locatio conductio* keretében nyertek szabályozást, a modern jogokban igen sokféle szerződés formáját öltik magukra. Gondolunk itt elsősorban a dologbérlet és vállalkozói szerződés mellett kialakult fuvarozási szerződések rendszerére, ill. magára a lakásbérlet speciális szabályozására. Nem beszélve arról, hogy a munkaviszony jogi szabályozása önálló jogágként a munkajog keretében nyert részletes szabályozást. A modern korban az életviszonyok nagyfokú differenciáltságának megfelelően differenciálódott a jogi szabályozás is. Kérdés, hogy vajon Rómában, ahol mégiscsak az ókori világ egyszerű áruteremelésének a legfejlettebb jogi szabályozását alkották meg, hogyan tudták ezt a szétágazó életviszony-komplexumot egyetlen jogi formában a *locatio conductio* keretében szabályozni.¹⁰

6 KASER 1971, 562.

7 BRÓSZ – PÓLAY 1991, 76.

8 A modern kori irodalomban lásd LONGO 1965, 285skk. A D. 19. könyv 2. titulusa alatt talált szakaszok nagy részéről kimutatja a posztklasszikus, ill. jusztinianuszi átdolgozást. Ha álláspontját elfogadnánk, csak egy megcsonkított fejezetet kapnánk, ami teljesen alkalmatlanná tenné a klasszikus kori *locatio conductio* igazi szabályainak a feltárását. Ferde képet kapnánk a principatus korának *locatio conductio*járól.

9 KASER 1957, 155.

10 BRÓSZ – PÓLAY 1991, 430.

I. fejezet

A LOCATIO CONDUCTIO TÖRTÉNETE ÉS A SZERZŐDÉS SZOCIÁLIS HÁTTERÉNEK RÖVID ÁTTEKINTÉSE

A) A LOCATIO CONDUCTIO KIALAKULÁSA, TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE

1. A *locatio conductio* eredetére vonatkozóan nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre. Az egyes szerzők az intézmény eredetére többnyire csak hipotéziseket állítanak fel. Reális, kézzel fogható bizonyítékaink többnyire hiányoznak. A meglévő források alapján a Kr. e. 2. századtól lehet követni az intézmény alakulását, fejlődését. Mivel a tanulmány célja a klasszikus kor *locatio conductio*jának a bemutatása, így alapvetően azokból az írásos emlékekből kell kiindulni, amelyek a preklasszikus kor végén a *locatio conductio*ról¹¹ szólnak, ill. azokat a forráshelyeket kell számba venni, ahol utalást lehet találni a *locatio conductio* kezdeti alakulására. Ezek után azokat a módosításokat kell nyomon követni, amelyeket a klasszikus kor jogászai hajtottak végre. A posztklasszikus kor vizsgálata a sokrétű szövegmódosítás miatt nagyon sok akadályt gördít a kutató elé.

A *locatio conductio* eredete a korai köztársaság történetének homályába vész.¹² A kutatók közt általában két kérdésben található a legnagyobb véleményeltérés a *locatio conductio* kialakulását illetően.¹³ Az egyik, hogy melyek e jogintézmény gyökerei, ill. milyen életviszonyok szükségleteiből, mikor hozták azt létre? A másik kérdés lényegében úgy vetődik fel, hogy a különféle életviszonyokat összefogóan szabályozó *locatio conductio* melyik életviszony területén jelentkezett először. Mai terminológiával élve a *locatio conductio rei*, *operis* vagy *operarum* közül melyik nyert először szabályozást? E kérdésben kialakított vélemények igen sokrétűek és szerteágazók. Ezek összegzéséből fő irányvonalként a következők állapíthatók meg.

Roppant nagy hatást gyakorolt a kutatókra a Mommsentől származó – ma már túlhaladott – álláspont, mely szerint a bérlet ősforrása az állami bérlet volt és a köztársasági kor folyamán a polgárok is átvették és alkalmazták a magánjogi viszonyokra is.¹⁴ Sokan a

¹¹ KASER 1971, 564.

¹² KASER 1971, 564. találón mondja: „Die Vorgeschichte der *locatio conductio* ist dunkel”. Vö. továbbá COSTA 1915, 1skk.; MAYER-MALY 1956, 15sk.; AMIRANTE 1965, 326skk.

¹³ A *locatio conductio* kialakulására vonatkozóan igen sok teória jött létre. Ezeknek az álláspontoknak a legnagyobb hibája az, hogy megfelelő bizonyító erejű forrásanyag hiányában az elméleteket logikai úton állították fel, így ezeket teljes bizonyossággal sem cáfolni, sem elfogadni nem lehet. A kutatók igyekeznek egymás teóriáit megdönteni, azonban megfélekednek arról, hogy az ő érvelésük is nagymértékben hipotéziseken alapul.

¹⁴ MOMMSEN 1885, 262skk. kifejti, hogy a bérlet az állami eljárásban alakult ki. Minden magistratus saját hivatali körében munkabérszerződéseket kötött, a közösségi építkezéseket bérbe adták, a *ensorok* az állami javakat használatra bérbe adták. A kialakulás szempontjából különösen nagy súlyt fektetett az apparitori szerződések vizsgálatára. Álláspontja szerint az *Apparitorervertrag*ból alakult ki a munkabérszerződés, a *locatio rei* viszont a *ensori* szerződésből jött létre. A *locatio conductio* eredetét ugyancsak az állami bérletben keresi

precariumban vélik a bérlet gyökerét megtalálni,¹⁶ amelyből az ingatlanbérlet formálódott ki a Kr. e. 2. században, és ez vált az intézmény alapjává. Egy másik nézet szerint, a társadalom szociális átrétegződése hozta létre a *locatio conductio*t,¹⁷ ill. az intézmény bizonyos gazdasági fejlődés eredményeként jött létre.¹⁸ Ezzel a nézettel szoros összefüggésben van az a felfogás, amely az intézmény gyökereit a clientélához vezeti vissza. A clientéla felbomlásával egyidejűleg a földek, a házak bérbeadása is megkezdődött, mintegy a gazdasági szükségszerűség folytán. Kaser viszont több tényező együtthatalmában látja a bérleti viszony eredetét, nem zárva ki azt, hogy az állami bérlet formailag hatott ugyan a magánbérlet kialakulására, a kialakulás szempontjából azonban döntő jelentőségű volt a családgyermeknek mancipatio útján történő elszegődtetése ellenszolgáltatásért. Az intézmény egy másik gyökere volt – Kaser szerint – a jogilag függő helyzetben lévők kliensek csoportja, akik miután elnyerték önállóságukat, a patrónusaikkal szemben, mint szerződő felek léptek fel, bérleték a földet, lakást, illetve munkarejüket, mint *mercennariusok* munkabér ellenében bocsátották rendelkezésre. Ezekből és más egyedi életviszonyokból fejlesztették ki a jogászok a *locatio conductio*t.¹⁸

A kérdés mélyenszántó elemzését adja Kaufmann, aki egész művét az ősi római bérlet kialakulásának vizsgálatára fordítja.¹⁹ Kaufmann kifogásolta, hogy a kérdéssel foglalkozó romanisták elhanyagolták az intézmény történetének kutatását, ezért ő egészen a királykorig nyúl vissza és ott keresi a *locatio conductio* gyökereit.²⁰ Megállapításai szerint a latin időkben a plebsnek volt olyan szegényebb rétege, amely kénytelen volt földet bérelni, vagy munkarejét bérbe adni, s így a clientéla ilyen szempontból nem jöhetett számításba. Tehát álláspontja szerint a *locatio conductio* gyökerei egészen a latin időkig vezethetők vissza.²¹

A *locatio conductio* keretén belül külön témaként jelentkezett a munkabérszerződés kialakulásának a kérdéses. Az irodalomban alapvetően kétféle álláspont alakult ki. Az egyik szerint a munkabérszerződés a rabszolgák bérbeadásából jött létre (Martini, De Robertis, Kaser),²² ez a legelterjedtebb, az ún. uralkodó tan. A másik álláspont szerint a

---

LÜBTOW 1957, 230. Mommsen álláspontjával ellentétben áll COSTA 1915, 6skk., valamint MAYER-MALY 1956, 23skk. Vö. még MAYER-MALY 1964, 357. skk.

15 COSTA 1915, 4skk. álláspontja szerint a *locatio conductio* a *precariumból* kivált jogintézmény, amely Kr.e. 111-ben hozott *lex agraria* következménye. Így az ingatlanbérletből alakult ki az intézmény. Costa véleményét osztja PEROZZI 1928, 880. Vö. még AMIRANTE 1959, 118skk.

16 MAYER-MALY 1956, 15. ezt a következőképpen fejezi ki: „Durch die große Abhängigkeit von der Sozialstruktur war die *locatio conductio* in ihrer geschichtlichen Entwicklung tiefer greifenden und umfassenderen Wandlungen unterworfen, als die meisten anderen Rechtsinstitute der Römer. Andererseits fließen gerade für alle mit der Sozialstruktur zusammenhängenden Fragen unsere Quellen besonders spärlich, da diese selten zum Gegenstand zeitgenössischer Reflexion wurden. Daher rührt es, dass Rechtsänderungen mit geistesgeschichtlichen Ursachen (z.B. alle Probleme, für die das Willensmoment Bedeutung gewannen) leichter aufgedeckt werden können, als jene Änderungen, die auf Umschichtungsprozessen in Wirtschaft und Gesellschaft beruhen”.

17 KAUFMANN 1964, 14.

18 KASER 1971, 564skk. a mondottakon kívül a kliensekkel kapcsolatban még azt is kifejti, hogy a jogi kötelezettség alapja a kölcsönösen jelentkező *fides*, amely társadalmi kötelezettségként jelentkezik.

19 KAUFMANN 1964, 57skk. és 12.

20 KAUFMANN 1964, 118skk.

21 KAUFMANN 1964, 128skk.

22 KASER 1971, 568. A rabszolgák, kliensek és egyéb függő helyzetben lévő személyek elszegődtetésétől a jogilag és társadalmilag független személyek saját maguk elszegődtetéséig az átmenet nyilvánvaló. Martini

szegény ember önmagának bérbeadása vezetett a munkabérszerződés kialakulásához (Kaufmann, Burckhardt, Kunkel, Karlowa).²³ A kettő között mintegy közvetítő álláspontként jelentkezik az a felfogás, miszerint a szabad munkás bérbeadása olyan régi, mint a rabszolgaé. Tehát a szabad ember önbérbe adása a rabszolgaéval egy időben jött létre (Thomas).²⁴

Ami a *locatio conductio* kialakulásának időpontját illeti, általában elfogadott az a nézet, hogy a Kr. e. 2. században alakult ki az *actio locativa*, ill. *conductiva* védett bérleti szerződés,²⁵ amely lényegében a pun háborúk utáni gazdasági fejlődés, társadalmi rétegződésének az eredménye.²⁶ Bizonyos fókig eltérő De Robertis véleménye,²⁷ aki a Kr. e. 3. század végére teszi a *locatio conductio operarum* kialakulását. A communis opiniótól alapvetően eltér Kaufmann álláspontja,²⁸ aki elsősorban régészeti és egyéb nem jogi bizonyítékok alapján arra a következtetésre jut, hogy már az etruszk monarchia idején a dolgok *locatiója* mellett létezett munkabérlés és ismerték a bérlés keretében folytatott iparosi (vállalkozói) tevékenységet is. Nagyrészt hipotetikus álláspontját az irodalom egyértelműen fenntartással fogadta.²⁹

2. Azt eldönteni, hogy e szerteágazó vélemények között hol az igazság, úgy gondoljuk, merész és szinte megoldhatatlan feladatnak tűnik. A legtöbb szerző véleményében van valami mag, ami Róma történetét figyelembe véve tetszetősen illeszkedik be a *locatio conductio* történetébe. Nézetünk szerint abból kell kiindulni, hogy egy jogintézmény kialakulása mindig a társadalmi erők mozgásához kapcsolódik, nem tagadva azt, hogy számos más tényező is közrejátszhat az intézmény formálásához, fejlődéséhez. Külön hangsúllyal kell rámutatnunk a Kr. e. 3–2. században lezajlott háborúkra, ezek közül is a második, ill. harmadik pun háborúra, amelyeknek az lett a következménye, hogy a paraszti kisbirtok nagyrészt elpusztult, a földnélküli parasztok egy része falun maradt, arra várva, hogy mint

---

hosszú fejtegetésében szintén eljut arra az eredményre, hogy a római munkabérlési viszony nem a szabad ember bérbeadásából alakult ki, hanem a rabszolgaéból, oly módon, hogy a rabszolgát, mint *res-t* bérbe adták (MARTINI, 1958, 13skk.). DE ROBERTIS 1946a, 4skk., valamint 122skk. azzal indokolja álláspontját, hogy a parasztagazdaságok a torlódó munkák idején egymás kisegítése céljából igásállataikat és rabszolgákat egymásnak bérbe adták.

23 KAUFMANN 1964, 150skk. szerint kizárt, hogy a munkabérlés kezdetét rabszolgáknál és ne szabad embereknél keressük. A szegény embereknek létfenntartásuk céljából szükségük volt a napszámmal keresett pénzre. Hasonló álláspontot képvisel KARLOWA 1901, 644. BURCKHARDT 1889 szerint a XII t. törvényben szereplő családgyermek háromszori eladásáról szóló ismert szöveg lényegében napszámba való elszegődést jelentett. Így a *locatio conductio* eredete itt keresendő. Vö. ezzel kapcsolatban JÖRS – KUNKEL 1949, 290. és KAUFMANN 1964, 44sk. Hogy a családgyermek eladása napszámos munkába adást jelentett, kétségbe vonja MAYER-MALY 1965, 410.

24 THOMAS 1961, 239skk. meglátása szerint a munkás önbérbe-adására vonatkozó terminológia később alakult ki. Talán S. Iulianus jogtudós korában és ezért azt a kifejezést alkalmazták a munkás önbérbe-adása esetén is a kezdeti időszakban, amivel a rabszolga ura a rabszolgáját bérbe adta.

25 BURCKHARDT 1889, 6skk.; MAYER-MALY 1956, 15skk. p.; KASER 1971, 564., KASER 1960, 231skk.

26 BOLLA RE 18, 2476skk.; MAYER-MALY 1956, 15skk.; KASER 1949, 297.

27 DE ROBERTIS 1946a, 122skk.

28 KAUFMANN 1964, 34–118. minden írásos bizonyíték nélkül olyan álláspontot fejt ki, mely szerint a *locatio conductio* gyökerei visszavezethetők némely vonatkozásban a XII táblás törvény korát megelőző időszakra, sőt feltevése szerint a Kr. e. 8–9. századig.

29 AMIRANTE 1965, 322skk.; MAYER-MALY 1965, 409skk. Amirante és Mayer-Maly a recenziókban azt az álláspontot fejtik ki, mely szerint Kaufmann teóriája hipotetikus, minden reális alapot nélkülöz.

napszámosok kereshetik meg a megélhetésükhöz szükséges jövedelmet, illetve földet béreljenek a gazdagoktól, a másik részük Rómába özönlött, ahol részben kereső foglalkozást választott, részben a városban csavargott, kegyelemkenyéren tengődött. A városba kerülő nincstelenek elvégeztek mindenféle munkát (posztványolást, építkezést, stb.) Ezeknek a nincsteleneknek valahol lakni is kellett, s így természetes, hogy megindult a bércaszárnnyák építkezése (Liv. 40. 51; 41. 27) is, ahol ezután, mint lakásbérlők laktak, bérfizetés ellenében.³⁰ Tehát a Kr. e. 2. században olyan gazdasági-társadalmi változások mentek végbe Rómában és környékén, amelyek maguk után vonták a bérleti viszonyok tömeges létrejöttét, amelyek most megkívánták a jogi szabályozást. A Kr. e. 2. századtól rendelkezésre állnak azok a források, amelyek alapján nyomon követhető a *locatio conductio* kibontakozása,³¹ azonban ezt megelőzően tekintsünk vissza a pun háborúk előtti időszakra.

A Kr. e. 2. századot megelőző időszakra nézve sajnos nagyon kevés adat áll rendelkezésre, így ezekből meggyőző következtetést levonni aligha lehet. A XII t.t. időszakában lényegében a mancipatióval és a stipulációval bonyolították le a forgalmi életet. Kérdés, vajon valamelyik ősi szerződés keretében létrejöhett-e a bérleti viszony valamilyen kezdetleges formájának a szabályozása. A stipulációra nézve a kutatók ezt többnyire elvetik.³² Nem áll azonban rendelkezésünkre olyan adat, amivel az ellenkezőjét tudnánk bizonyítani. A mancipatio keretén belül viszont lehetségesnek tartották a bérlet primitív formájának létrejöttét.³³ Alapították ezt az álláspontot pedig arra a XII t. törvényben található szabályra, miszerint, ha a családapa gyermekét háromszor eladja, a gyermek szabaduljon az apai hatalom alól. *Si pater filium ter vendidit, filius a patre liber esto* (XII tab. 4, 2.). Ebből ugyanis arra következtettek, hogy nem lehet a családgyermeket háromszor eladni, hanem itt arról van szó, hogy a családgyermeket három alkalommal bérbé adták.³⁴ Hisz bérbé adni többször is lehet, de eladni nem, mert hogyan kerül vissza a családapához újból és újból az eladás után. E tetszetős véleménnyel szemben a következő aggályunk merült fel. A latin szövegből világosan az eladás derül ki a szószerinti fordítás alapján. Igaz, hogy különösen Gaius, de a többi klasszikus is előszeretettel hangsúlyozta, hogy a bérlet az adásvétellel azonos szabályokon alapszik (*isdemque iuris regulis constitit* – D. 19. 2. 2 pr.), ez azonban nem jelenti azt, hogy visszavetítve a klasszikusok elveit a XII t.t. korára, a bérletre és az eladásra azonos szót használtak volna, megfelelő elkülöníthető terminus technikus híján. Még egy másik érv is felhozható a tétel ellen. A családapa bérbeadás helyett esetlegesen valamilyen károkozás kapcsán a kár ledolgozására is átadhatta a családgyermeket és ekkor már nem beszélhetünk bérleti viszonyról.³⁵ Mindenesetre a hipotézisek közül a bérletre vonatkozó látszik legelfogadhatóbbnak.

30 Éppen a szegény emberek nagy tömege miatt volt szükség az *insulae* építésére, mert már a régi formákban, a *habitatío*, a klientéla keretében nem lehetett az ilyen irányú igényeket kielégíteni. Ld. BURCKHARDT 1889, 6.

31 KASER 1971, 564.

32 BURCKHARDT 1889, 50. elveti, hogy a bérletet stipulatio formájában tették perelhetővé, mert a bérletnél a diszpozitív szabályoknak óriási jelentősége van, ami nem hozható össze a stipulációval. Vö. még KASER 1949, 280., továbbá KASER 1971, 565. Burckhardt álláspontjával ellentétben AMIRANTE 1959, 118skk. szerint a vállalkozási szerződés stipulatio formájában jött létre. A kérdéssel kapcsolatban vö. BECK 1953, 7.

33 Ld. az ezzel kapcsolatos irodalmi véleményeket BURCKHARDT 1889, 14.; JÖRS – KUNKEL 1949, 290.; SCHULZ 1951, 151skk.; MONIER 1947, 273.; KASER 1971, 564. Alapvetően e tétel ellen foglal állást MAYER-MALY 1965, 410. a határozott időre szóló eladásról beszél.

34 Ezt a koncepciót fejti ki KAUFMANN 1964, 44skk.

35 KUNKEL 1962, 105., 386. jz.; KASER 1950, 479skk.

Talán kissé közelebb visz a kérdéshez Gaius, aki a XII t.t. szövegére utal vissza (Gai 4. 28):

Lege autem introducta est pignoris capio veluti lege XII tabularum adversus eum qui hostiam emisset nec pretium redderet: item adversus eum qui mercedem non redderet pro eo iumento quod quis ideo locasset, ut inde pecuniam acceptam in dapem, id est in sacrificium inpenderet. Item lege censoria data est pignoris capio publicanis vectigalium publicorum populi Romani adversus eos qui aliqua lege vectigalia deberent.

A szövegből a következőket lehet leszűrni. Gaius saját korának terminus technikusát alkalmazza; ez a szöveg olvasásából egyértelmű. Mind az adásvételnél, mind a bérletnél használt kifejezések megegyeznek a klasszikus kor jogászainak kifejezésével. Kérdés, vajon tartalmilag fed-e a XII t.t. korabeli szövegét. Ezt megállapítani nehéz, de feltételezhetjük, hogy Gaius nyilván a XII t.t. eredeti tartalmát adja vissza.

További kérdésként merül fel, hogy csak az áldozati lakomához szükséges pénz fedezésére adtak bérbe ígásállatokat, vagy egyéb szükségletek fedezésére is. A *pignoris capio* alkalmazásából arra lehet következtetni, hogy csak vallási jellegű célok esetében alkalmazott bérbeadásról van szó.³⁶ Ezenkívül más esetekben is alkalmazták-e az ígásbarom bérletet, az a gaiusi szövegből nem derül ki. Ezt a lehetőséget azonban egyértelműen elvetni nem lehet. Ha bizonyítékunk nincs is arra, hogy hasonló bérleti tényállások léteztek a Kr. e. 5. században, a gaiusi szövegből az levonható, hogy nem volt kizárt annak a lehetősége, hogy a vallási célzatú bérlet alapján más jellegű életviszonyokra is alkalmazzák ezt a formát.³⁷ Természetesen azt bizonyítani nem lehet, hogy ez mikor és hogyan fejlődött ki, hogyan honosodott meg, azonban a bérlet megjelenésének egy összejtje lehetett.

Az elmondottakból csak annyit lehet következtetesként levonni, hogy a XII t.t. idején feltételezhetően a bérleti tényállások elemei már megjelentek, de hogy ezek hogyan nyertek jogi szabályozást, azt kimutatni nem lehet. Továbbá az sem állapítható meg, hogy a Kr. e. 2. században megjelenő *locatio conductio*nak van-e valamilyen kapcsolata a XII t.t. korabeli bérleti elemekkel.

3. Mint már említettük, a források hiánya miatt a XII t.t. korát követően a Kr. e. 2. századig terjedő időszakig a bérlet szabályozásáról semmit sem tudunk. Pontosabban úgy is lehet fogalmazni, hogy a XII t.t. korára vonatkozó halvány utaláson kívül forrásadat csak a Kr. e. 2. századtól az ún. nem jogász irodalomban áll rendelkezésre. Ezt az irodalmat vizsgálja meg a legaprólékosabb módon Amirante és Kaufmann.³⁸ A vizsgálat célja a két

36 KASER 1950, 206skk. szakrális jellegű közjogi viszonyoknak tekinti, és nem tartja alkalmasnak lényeges következtetések levonására a bérlettel kapcsolatosan.

37 KAUFMANN 1964, 35skk. messzemenő következtetéseket von le Gaius szövegéből. Álláspontja szerint a bérlet nem szorítkozhatott arra a speciális esetre, amikor csak áldozati állatokra szereztek pénzt. A bérleti viszony fennállásának egy igen fontos bizonyítékát látja a forrásban. Vele szemben foglal állást Mayer-Maly, aki azt állítja, hogy ebben az időben a bérlet minden vonatkozásában a jogon kívüli területre tartozott és csak ebben a különös esetben került szabályozás alá. MAYER-MALY 1956, 15skk. továbbá, MAYER-MALY 1965, 416. Ugyancsak nem osztja Kaufmann véleményét AMIRANTE 1965, 328.

38 AMIRANTE 1959, 21–47., 119. és KAUFMANN 1964, 132–232. A két szerző az e tárgyban nyilatkozó nem jogász írók műveit más-más csoportosításban ugyan, de szinte minden számottevő szöveget idézve áttekintik, így különösen súlyt helyeznek a *locatio*, ill. *conductio* szavaknak, ill. ezek változatainak (ige, főnév) előfordulására.

szerzőnél egészen más, de az meglepő, hogy a nagyrészt azonos források alapján homlokegyenest ellenkező eredményre jutnak. Amirante célja a nem jogászi irodalomból kiindulva bebizonyítani a *locatio conductio* egységét. A vizsgálat során eljut arra a megállapításra is, hogy a *locatio conductio* lényegileg a principatus korában alakult ki, ill. hogy az azt megelőző időszakban használt kifejezéseknek nincs döntő jelentősége. Vele szemben Kaufmann igyekszik ezeket az ún. nem jogászi íróknál előforduló, bérletre vonatkozó szavakat egészen a királykorig visszavetíteni, amelynek során arra a megállapításra jut (régészeti és egyéb gazdasági szempontok figyelembevételével), hogy a *locatio conductio* már abban a korban is nemcsak gazdasági, hanem mint jogi kategória is létezett.

Úgy gondoljuk, akkor járunk el helyesen, ha ezeket a nem jogász írókat abba a korba helyezzük el, amikor éltek és megállapításait a kor termékének tekintjük, amikor azokat használták. Kétségtelen igaza van Kaufmannak,³⁹ amikor azt mondja, hogy a *locare, conducere, res, operae, opus* szavak használatából nem lehet döntő következtetéseket levonni az intézmény kialakulására nézve, így nem szabad ezeknek olyan jelentőséget tulajdonítani, mint ahogy azt régebben tették.⁴⁰ Minden bizonnyal helytálló azonban Kaser⁴¹ nézete, hogy M. Cato, Plautus, Varro, Cicero ezeket a kifejezéseket már abban az értelemben használták, mint ahogy azt a klasszikus kor jogásza is tették. Nagyon sokat köszönhetünk Amirante és Kaufmann aprólékos összeállításainak, hisz ezekből kitűnnek mindazok a szófordulatok, amelyek a bérletre vonatkozó terminológiát tartalmazzák. Ezekből a szavakból megtudjuk azt, hogy a Kr. e. 2. századtól a *locatio conductio* többféle életviszonyt foglal magába, már kirajzolódnak a *locatio conductio rei, operis* és *operarum* körvonalai.⁴² Ezekből a kifejezésekből néhányat csak példálózó jelleggel sorolunk fel, Cato agr. 50, 4.: *operarium mercennarium politorem diutius*; Plautus Men. 541: *inauris da mihi faciendas pondo duom nummum*; Cato agr. 14, 1.: *villam aedificandam si locabis*; Plautus, Aul. 455: *opera huc conducta est vostra non oratio*; Plautus, Asin. 172; *par pari datum hostimentumst opera pro pecunia*; Cato agr. 4: *opera facilius locabis operarios facilius conduces*. Ugyancsak Catótól (agr. 144. 8), *quanti conductum erit aut locatum erit*; Varro rust. 2.3.7: *ab hoc in lege locationis fundi*; Cato agr. 144. 1: *oleam legendam hoc modo oportet locare*, míg 145: *oleam faciendam hac lege oportet locare*. Cic. Verr. 1, 56, 147: *Tantum operis in ista locatione fuit quantum paucae operae fabrorum mercedis tulerunt*. Megtaláljuk tehát azokat az alapvető kifejezéseket, amelyek a későbbiek során a fejlett bérletnél is alkalmazást nyertek. Ezekből kitűnik a *locatio conductio* egyik fogalmi eleme, az ellenértékszerűség (*merces, pecunia*). Megjelenik a vállalkozó, a munkás szerződési kötelezettségére utaló „oportet” ige is, de találkozunk már az olyan kifejezésekkel is, mint az *ab hac in lege locationis... hac lege oportet locare*. Az *in lege locationis*, a *hac lege* kifejezések nem jelentenek mást, mint a felek megegyezését,⁴³ így a *locatio conduc-*

39 KAUFMANN 1964, 14.

40 Így különösen DEGENKOLB 1867, 134skk., MOMMSEN 1885, 266skk. és KARLOWA 1901, 636. a *locare, conducere* szavak eredetét, ill. eredeti jelentését keresik. Szokásossá vált ezeket a szavakat a görög szinonim szavakkal összevetni: ld. TAUBENSCHLAG 1955, 354skk.; SCHULZ 1951, 543. Különlegesen hasznos következtetések levonására azonban ez az összevetés nem vezetett.

41 KASER 1960, 231skk.

42 Vö. KASER 1960, 229skk.; Ezzel ellentétben AMIRANTE 1959, 119.

43 Bizonyos fokig eltérő véleményt fejt ki a *lex locationis* kapcsolatban MAYER-MALY 1956, 106skk. Sokszor azt az érzést kelti az olvasóban, mintha egy nem létező *lex locationis*-ról beszélnének a klasszikusok az írásaikban.

tio egyik-másik fogalmi eleme pl. a konszenzuális jelleg is felfedezhető a Kr. e. 2. századtól.⁴⁴

A fentebb idézett szövegekben igen gyakran előfordulnak a *locare* és *conducere* szavak különböző változatai. Mind az egyik, mind a másik használata a bérleti viszony létrejöttére utal. Ha kialakulásukat tekintve az irodalom nem is teljesen egységes, azonban használatukat, jelentésüket alapjában véve egyformán ítélik meg. E kialakult irodalmi álláspont szerint a *locare*nek többféle értelmet is tulajdoníthatunk. Általában jelentette „elhelyezni, kihelyezni, kiállítani”, vagy „megbízni egy személyt valamivel, elhelyezni nála valamit „vagy „a munkás saját magának a kiállítását”. Ezzel szemben a *conducere* jelentette valaminek az elvezetését, (rabszolga) elvitelét, bérbevételét stb.⁴⁵ Az itt tárgyalt nem jogász irodalomban a *locare conducere* használata már világosan a bérbeadás, ill. a bérbevétel valamelyik formájára utal.⁴⁶

Ahhoz, hogy a Kr. e. 2. századi *locatio*ban a principatus bérletének az eredetét lássuk, meg kell vizsgálni azt a kérdést, hogy vajon a bérletből adódó vitás kérdéseket lehetett-e tisztázni peres úton, ill. rendelkezésre állt-e e korban az *actio locati* illetve *conducti*.

Tekintsük át a kérdés tisztázásához Cato idevágó (agr. 149.) szövegét:

Qua lege pabulum hibernum venire oporteat. Qua vendas finis dicito. Pabulum frui occipito ex Kal. Septembribus: prato sicco decedat, ubi pirus florere coeperit: prato inriguo, ubi super inferque vicinus permittet, tum decedito, vel diem certam utrique facito; cetero pabulo Kal. Martiis cedito. 2. Bubus domitis binis, cantherio uni, cum emptor pascet, domino pascere recipitur; holeris, asparagis, lignis, aqua, itinere, actu domini usioni recipitur. Si quid emptor aut pastores aut pecus emptoris domino damni dederit. Boni v. a. resoluat; si quid dominus aut familia aut pecus emptori damni dederit, viri boni arbitrato resoluatur. Donicum pecuniam solverit aut satisfecerit aut delegarit, pecus et familia, quae illio erit, pigneri sunt. Si quid de iis rebus controversiae erit Romae iudicium fiat.

A szövegből nem derül ki egyértelműen, hogy adásvételről, vagy bérletről van szó. Cato alapjában véve a téli legelő használatát taglalja, ami szabályos bérleti viszonyra fogható fel, viszont állandóan *emptor*ról beszél. Ha legelőt kiadunk használatra, hosszabb időre, ott nem a fűvet adjuk el, hanem a legelőnek egy meghatározott időre való használatát, bérletét biztosítjuk. A kérdésben Cato nem látott egészen tisztán, láthatólag a két kategória határai elmosódtak nála. Hogy itt bérletről és nem adásvételről van szó, azt a következőkből lehet megállapítani. Ugyanazzal a szóhasználattal adja ki a legelőt, mint a juhokat egy másik szöveghelyen (150.), ahol a bérlet minden kétséget kizáróan megállá-

44 A Kr. e. 2. századbeli *locatio conductio* konszenzuális jellegére nézve vö. MAYER-MALY 1956, 82.

45 DEGENKOLB 1867, 134.skk. a szavak eredetét vizsgálva igyekszik következtetéseket levonni a *locatio conductio*ra. MOMMSEN 1885, 266.sk. a *conducere* szó eredetét az apparitorok kiválasztásánál a jelöltek „összevezetésében” látja. Vö. KARLOWA 1901, 633. Ld. továbbá még KAUFMANN 1964, 231.skk.; SCHULZ 1951, 543.skk.; KASER 1971, 432.; LÜBTOW 1957, 231.skk. A *conducere* szó eredetét a rabszolgapiacra kiállított emberek elvezetésében látja. Ugyanez vonatkozott a szabad munkaerő piacára is. BRÓSZ – PÓLAY 1991, 432. A *locare* és *conducere* szavak jelentésére, ill. kialakulására nézve világos és teljes összefoglalást ad.

46 Egyezően KASER 1960, 231.skk. Ellentétes álláspontot fejt ki viszont AMIRANTE 1959, 27–37., aki szerint a *locare*, ill. a *conducere* kifejezések Catónál és Plautusnál messze esnek a klasszikus kori értelmüktől.

pítható. Például ott *conductort* használ, s a juhok haszonbérletéről beszél. *Qua lege pabulum hibernum venire oportet*, mondja az egyik helyen, míg a másikon *fructum ovium hac lege venire oportet* szerepel. A szöveg szerint a felek pontosan meghatározzák a szerződés kezdetét és végét (adásvételnél ez kizárt). A szerződő fél köteles eltérni, hogy a tulajdonos egypár ökre és lova a legelőn legeljen. A tulajdonos átjárhat a legelőn, használhatja a gyalog- és kocsitutat. Ha a kölcsönös legelőn tartózkodás alkalmával a felek állatai egymásnak kárt okoznak, ezt ki kell fizetni (az eladott dolgot nem lehet kölcsönösen használni). Az ingatlanon lévő jószágok zálogul szolgálnak, ha nem fizetik meg a tulajdonosnak okozott kárt (ez is kétséget kizáróan a bérleti viszonyra utal). Összegezve: a terminológiai bizonytalanság ellenére megállapítható, hogy a tárgyalt esetben is bérleti szerződés jött létre.⁴⁷ A szöveg végén megjegyzi Cato, hogy ha a megállapodás tekintetében vita támad *Romae iudicium fiat*, tehát kétségtelen, hogy Cato idejében a szerződésből keletkező viták miatt a felek bírósághoz fordulhattak. Kérdés azonban, hogy lehetett-e alkalmazni a bíróság előtt az *actio locatit*, ill. *conductit*. Lenel e formulák vizsgálatánál nem tájékoztat bennünket azok létrejöttének idejéről.⁴⁸ Az *actio locati*, ill. *conducti* alkalmazásának időpontját illetően az irodalom megközelítően egységes álláspontot fogad el.

Schulz az, aki e kereseteket már a korai köztársaság időszakában kialakultaknak véli.⁴⁹ A communis opinio szerint a Kr. e. 3. század végén, illetve a 2. század elején alakultak ki azok a prétori jogképzés keretében.⁵⁰ Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy nagyjából a Kr. e. 2. századtól beszélhetünk a jogilag szabályozott bérleti viszonyokról. Ez a *locatio conductio* korántsem foglalta magában azokat a tulajdonságokat, amelyeket a Kr. e. 1. század végének *locatiojában* megtaláltunk, azonban az biztos, hogy a sokféle életviszonyt magában foglaló *locatio conductio* egyszerű szabályai a Kr. e. 2. században megjelentek, és magukban hordták azoknak az alapelveknek nagy részét, amelyeket a későbbi korok jogászai dolgoztak ki, s amelyek a *locatio conductio* karakterisztikumaivá váltak.

4. Fejtegetéseink elején a bérlet kialakulásával kapcsolatos másik problémaként azt jelöltük meg, hogy a *locatio conductio* által szabályozott életviszonyok közül melyik típus nyert előbb jogi szabályozást. A kérdésnek az a része, hogy ezek az életviszonyok, mint társadalmi viszonyok mikor jelentek meg, kívül esik vizsgálódási körünkön, egyébként is ezt a vizsgálatot Kaufmann nagy alaposággal elvégezte.⁵¹

Az irodalomban kialakult vélemények a kérdést illetően teljesen ellentmondásosak. Az egyes szerzők nagyrészt hipotetikus elméleteket állítanak fel, amit forrásanyaggal na-

47 Vö. DEGENKOLB 1867, 141.; LÜBTOW 1957, 231skk. A kérdést mélyrehatóan elemzi KAUFMANN 1964, 309skk. sok vonatkozásban hasonló álláspontot képvisel. A *venire* ige vizsgálatánál eljut arra a megállapításra, hogy a *venire* és a *locare* szavak használata között Catónál a legelő vonatkozásában nem volt különbség.

48 LENEL 1927, 299skk.

49 SCHULZ 1951, 546.

50 KASER 1956, 24. a Kr. e. 3. sz. végére teszi. LÜBTOW 1957, 377. véleménye szerint a Kr. e. 2. században vált használhatóssá. BECK 1953, 12. viszont a *lex Aebutia* alapján látja bevezetettnek. BURCKHARDT 1889, 12. álláspontja szerint a bérlet perelhetősége Q. M. Scaevola idejében már fennállt, s valószínűnek tartja, hogy a perelhetőséget a mancipatio biztosította először. Brósz a bérletet, mint konszenzuálkontraktust a *praetor peregrinus edictumára* látja visszavezethetőnek. Ulpianus Institúcióinak azon megállapítására támaszkodva, hogy a bérletet a *ius gentium*-ből vezették be (FIRA II 305.). Lásd BRÓSZ 1964, 163.

51 KAUFMANN 1964, 342skk.

gyon nehéz alátámasztani. Ezekben az elméletekben a lehetőségek minden variációja előfordul. Egyes szerzők a dologbérletet vélik elsőnek kialakulni, ezen belül vita van, hogy az ingóra, vagy az ingatlanra jött-e előbb létre a szabályozás. Míg mások a családgyermek elszegődtetésében látják a bérlet eredetét. De előfordul az is, hogy a *locatio conductio operis* jelölik meg elsőnek.⁵² Az ezekkel való vitatkozás álláspontunk szerint hiábavalónak tűnik, és nem viszi előbbre a kérdést. Talán úgy jutunk közelebb a megoldáshoz, ha abból indulunk ki, hogy a Kr. e. 3. század végének gazdasági és társadalmi változásai melyik életviszony jogi szabályozását tették szükségessé.⁵³ Találón jegyzi meg Burckhardt,⁵⁴ hogy a korai köztársaságban a természetes termelési viszonyok között nincs jelentősége a bérletnek, így nem is szabályozták. Minden termelés a saját paraszti birtokon történik, nincs szükség sem napszámosra, sem bérlőre, a rendelkezésre álló kisszámú rabszolgával a föld megművelése zavartalan.⁵⁵ A gazdagok, a használati szükségleteiket *ususfructus, usus, habitatio* útján elégítették ki, a szegények problémája viszont a clientela keretében oldódott meg. Ha egy-egy kirívó esetben mégis szükség volt bérleti jellegű viszonyt létrehozni, ez nem tette szükségessé ennek a gazdasági, társadalmi viszonyoknak intézményes jogi szabályozását. A második pun háborút követő időszakban (Kr. e. 2. század eleje) azonban olyan tömegben jelentkezett a bérlet, mint gazdasági viszony, hogy a jogi szabályozástól eltekinteni nem lehetett. E szükségszerűségből jött létre szinte egyidejűleg – mint ahogy arra Brósz is rámutatott – a dologbérlet és a munkabérlet.⁵⁶ A vállalkozói szerződés valamivel később keletkezhetett,⁵⁷ habár Cato már több helyen beszél a *locatio conductio operis*ről is (Cato agr. 14; 15; 144. 1; 144. 3.).

Úgy gondoljuk azonban, hogy akkor járunk el helyesen, ha nem állítunk fel merev kategóriákat, hanem magából a társadalmi szükségszerűségből indulunk ki. A Kr. e. 3. század végének társadalmi és gazdasági helyzete szükségessé tette a bérlet különböző formáinak a jogi szabályozását. Ez a szabályozás az élet által diktált igényeknek megfelelően meg is történt, némely esetben részletesen (dologbérlet), más esetben kevésbé részletesen (munkabérlet). A dologbérlet vonatkozásában a szabályozás nagy részben már a preklasszikus kor végén befejeződött, ezzel szemben a vállalkozói szerződés szabályai nagyrészt csak a klasszikus korban teremtődtek meg. Azt eldöntetni egyértelműen, hogy ez a Kr. e. 2. szá-

52 BURCKHARDT 1889, 45. szerint a vállalkozói szerződés formájában alakult ki először a bérlet, ugyanis a nagyobb parasztgazdaságok nem tudták pl. az aratást elvégezni; ilyen esetekben a vállalkozóval szerződtek, aki biztosította a munka lebonyolítását. De emellett igen korán megjelent a rabszolgabérlet is, míg az ingók bérlete csak később. DERNBURG 1889, 295. szerint is az ingók bérlete régiebb, mint az ingatlanoké, amelynek az első megnyilatkozása a rabszolgák bérbeadása aratási munkákra. Ezzel szemben KARLOWA 1901, 636.skk. azt tanítja, hogy az ingatlanbérlet a legrégiebb. Alapozza ezt a *locus, locare* szavak összevetésére. Azt is kifejti, hogy a *locatio conductio operarum* régiebb, mint a *locatio conductio operis*, ezeket a megállapításokat a királykor viszonyainak elemzése alapján teszi. Karlowa álláspontját támasztja alá PERNICE 1873, 467. mivel álláspontja szerint a *locare* szó vagy a parcella bérletére vonatkozott, vagy a városi házakban lévő lakásokéra. KASER 1971, 570. véleménye szerint a *locatio conductio operis* későbbi keletű, mint a *locatio conductio operarum*. KAUFMANN 1964, 155sk. a szabad munkás bérbeadását etruszk korra teszi. Szerinte egyidőben jelent meg a dologbérlettel. COSTA 1915, 3. viszont a bérlet ősi magját az ingatlanoknál látja.

53 Vö. MAYER-MALY 1956, 16skk.

54 BURCKHARDT 1889, 43skk.

55 BRÓSZ – PÓLAY 1991, 431.

56 BRÓSZ – PÓLAY 1991, 431.

57 KASER 1971, 57.; LÜBTOW 1957, 227skk.; AMIRANTE 1959, 31sk. a cicerói időktől számítja.

zadbeli *locatio conductio* milyen társadalmi-gazdasági gyökerekre vezethető vissza, ill. hol jelent meg ennek a Kr. e. 2. századi *locatio conductio*nak csírája, illuzórikusnak tűnik. Az az álláspont a legvalószínűbb, amely többféle életviszony együttes kölcsönhatására utal (*clientela*, *precarium*, családgyermek elszegődtetése),⁵⁸ azonban nézetünk szerint nem is ez a döntő, hanem a Kr. e. 3. és 2. század robbanásszerű gazdasági és társadalmi változása, amely szükségszerűen a *locatio conductio* megteremtéséhez vezetett.

5. A *locatio conductio* alapelemeit megalkotó prétori tevékenységről⁵⁹ nincsenek írásos emlékeink. Amit a Kr. e. 3. ill. 2. század *locatio conductio*járól tudunk, alapvetően az ún. nem jogász irodalomból fakad. Kérdésként merül fel, mennyire megbízhatók ezek az írások, pontosabban, akik írták, ismerték-e koruk jogéletét. Közelebbről, az általuk tett megjegyzések alkalmasak-e következtetések levonására. Így valójában az a kérdés, hogy a Kr. e. 2. század *locatio*járól felvázolható kép valós-e? Az írók egy része nem rendelkezett jogban való jártassággal, szóhasználatuk azonban majdnem azonosak azokkal a nem jogász írókéval, akik politikai szereplésük miatt szükségképpen jogi tevékenységet is ki kellett, hogy fejtsenek. Röviden tekintsük át azokat, akiktől a fentiekben a *locatio conductio* kialakulására vonatkozóan idéztünk:

A Kr. e. 3. és 2. század fordulóján tevékenykedett S. Caecilius színiköltőként, aki már említi a bérletet.⁶⁰ Kortársként lehet említeni M. Portius Catot,⁶¹ aki Kr. e. 204-ben *questor*, 198-ban *praetor*,⁶² 195-ben *consul* és 184-ben *ensor* volt.⁶³ A *De agri cultura* c. művében saját gazdag élettapasztalatait írja le, és közéleti tevékenysége alapján, s az idézett mű tanúsága szerint a jogban igen jártasnak kellett lennie.⁶⁴ Plautus, aki feltehetően Kr. e. 184-ban halt meg,⁶⁵ mint komédiaíró működött, így a jogban való jártassága kevésbé jelentős. Azonban saját bőrén tapasztalta a munkabérszerződés szabályait, mivel vagyónát kereskedői vállalkozásban elvesztette, s kénytelen volt egy malomba szegődni, hogy magának élelmet biztosítson. Itt írt több művet is. Gellius írja (NA 3, 3, 14) róla, hogy *operam pistori locasset*. Varro jóval később írta a *De re rustica* c. könyvét, amely W. E. Heitland szerint⁶⁶ Sulla és Spartacus korabeli viszonyokról szól. Varro jogászai képzettségére a következők utalnak: Kr. e. 70-ben *consul* volt, Pompeius számára ő állít össze egy rövid tájékoztatót a senatus üléseinek vezetésére vonatkozóan, (Gell. NA14. 7. 1–2); 68-ban *praetor*,⁶⁷ 66-ban Asia provincia helytartója,⁶⁸ 59-ben tagja Caesar földtörvénytervezetére létrehozott bizottságnak (Plin. nat. 7, 176). Cicero munkássága⁶⁹ a Kr. e. 1. sz.

58 Alapvetően KASER 1971, 564.skk.

59 BRÓSZ 1964, 163. meggyőzően mutat rá, hogy a bérlet, mint konszenzuális kontraktus a *praetor peregrinus* joggyakorlatában alakult ki. KASER 1950, 24.; LÜBTOW 1957, 377.; KAUFMANN 1964, 343.

60 FINÁLY 1884, 272.

61 MARÓTI 1966, 6. szerint Cato Kr. e. 234–149 között élt.

62 MARÓTI 1966, 8., ill. 11.

63 MARÓTI 1966, 10.

64 BRÓSZ – PÓLAY 1991, 392.; KASER 1967, 164.

65 Auctores latini VIII. (Plautus) Budapest 1969, 13.

66 HEITLAND 1921, 178skk.

67 MARÓTI 1971, 16.

68 MARÓTI 1971, 18.

69 Itt csak utalni szeretnénk BRÓSZ – PÓLAY 1991, 75., ahol a következő áll: „Cicero a rétor és jogász, akinek a római jogtudomány filozófiai fogalmairól szóló ismeretek legnagyobb részét köszönhetjük. Nem vitatható, hogy Cicero a preklasszikus jog kiváló ismerője volt, s így írásaira alapozni lehet.”

derekára esik. Közismert közéleti tevékenységéről, jogtudományban való jártasságáról pedig úgy gondoljuk, felesleges szólnunk.

Az elmondottak alapján nyilvánvalónak látszik, hogy az ún. nem jogász írók alapos ismerői voltak koruk jogéletének, így a tőlük származó megállapítások hűen tükrözték koruk ez irányú igényeit és biztos eligazításul szolgálnak a *locatio conductio*ra nézve is.

6. A *locatio conductio* kialakulását a Kr. e. 1. században már a jogászok írásából kísérhetjük figyelemmel. Legtöbbször Ulpianus hivatkozik valamelyik korábbi jogászra, s így tőle tudjuk meg, hogy elsősorban kik működtek közre a *locatio conductio* kifejlesztésében. Q. M. Scaevolának (Kr. e. 140–82)⁷⁰ a véleményét idézi elsősorban Ulpianus (D. 39.3.1.3) egy munkavégzéssel kapcsolatos kereset tárgyában. Pomponius is hivatkozik Q. M. Scaevola véleményére (D. 34. 2. 34 pr.) egy aranyművesnek elkészítésre átadott aranyrúddal kapcsolatosan. Érdekes, hogy Pomponius és Ulpianus is más véleményen van az adott jogeset megítélésénél, mint Q. M. Scaevola. Ulpianus idézi Fabius Melat – akinek működési ideje eléggé vitatott, de valószínű, hogy a Kr. e. 1. sz. első felének végén fejtette ki tevékenységét⁷¹ – az előre kifizetett bérleti díj visszafizetésére vonatkozó *actio conductiva* kapcsolatban, mivel a bérlet ideje alatt a bérbevett lakás leégett. Meglepő, hogy F. Mela álláspontja a bérveszélyviselés kérdésében azonos a késő klasszikusok véleményével, továbbá nála találunk először az *actio conductiva* való utalást. A Kr. e. 1. század derekától működő jogtudósok közül Servius Sulpicius Rufusnál és Tuberonnál már szó van a dolog gyümölcsötztetéséről, s kialakul a „Kauf bricht Miete”-elv, valamint az *ex locato* perelhetőség a bérlet megszüntetésére (D. 19. 1. 13. 30). Ulpianus a *vis maior* kapcsolatban hivatkozik Serviusra (D. 19. 2. 15. 2), ami arra enged következtetni, hogy Servius a *locatio conductio* kapcsán felmerülő legfontosabb kérdésekkel is foglalkozott már. Ugyanez mondható el Alfenus Varusról is (D. 19. 2. 27; D. 19. 2. 29. 2; D. 19. 2. 30; D. 19. 2. 31), aki a felelősség és a veszélyviselés legbonyolultabb kérdéseiben is a legnagyobb éleslátással oldja meg a problémákat. A *Digesta*ban nagyon sok helyen találkozunk Labeo véleményével is, aki különösen a *locatio conductio operis*nél érvényesülő veszélyviseléssel foglalkozik, de egyéb *vis maior* jellegű eseteket is érint (D. 19. 2. 11. 4; D. 19. 2. 58; D. 19. 2. 60; D. 19. 2. 62).

Egy-egy részprobléma megoldásában jelentős Proculus a bérbeadó „*frui licere*”-jének a biztosításával (D. 19. 2. 15. 8), Cassius a mérges füveket termő föld bérbeadásával (D. 19. 2. 19. 1) és Sabinus több lényeges kérdéssel kapcsolatosan hangoztatott véleménye is. Talán túlzott Mayer-Maly megállapítása,⁷² hogy a *locatio conductio* kifejlődésére Servius és Labeo gyakorolták a legdöntőbb hatást, azonban azt elmondhatjuk, hogy a Kr. e. 1. század derekától a Kr. u. 2. század derekáig eltelt kétszáz év alatt valóban kibontakoztak a *locatio conductio* általános szabályai. Különösen nagy érdemeket szerzett ebben a mun-

70 BRÓSZ – PÓLAY 1991, 75.

71 Fabius Mela tevékenységi ideje meglehetősen bizonytalan. KRÜGER 1912, 160. kifejti, hogy Mela Aquilius Gallus és Servius Sulpicius Rufus között tevékenykedett (Kr. e. 65–50 között). Ezzel szemben L. Wengernek az az álláspontja, hogy Labeo és Capito kortársa volt az Kr. u. 1. század elején, tehát mintegy 60–80 évvel később fejtette ki tevékenységét. Kimutathatónak véli nála Labeo hatását (WENGER 1953, 498.) A két ellentétes vélemény közül Krüger álláspontját erősíti meg KIPP 1919, 115., amikor kimutatja, hogy Servius hivatkozik Melára a D. 33. 9. 3. 10 alatt. Valóban, a megjelölt forrás szerint Servius utal Melára, így joggal kell feltételezni, hogy Servius előtt működött.

72 MAYER-MALY 1956, 11.

kában Servius és Labeo mellett Alfenus Varus, a preklasszikus kor egyik utolsó nagy jogtudósa, akinek a tevékenysége messze a klasszikus korba mutat előre.⁷³

A klasszikus kor közepén működő jogtudósok tovább szélesítették a *locatio conductio*t, s így annak mindhárom típusára vonatkozóan kialakulnak a kazuisztikus részletszabályok. Így különösen fontos a tevékenysége Iavolenusnak, Celsusnak, Salvius Julianusnak, Africanusnak és Marcellusnak. Az ő munkásságuk után már csak a vélemények összefoglalására, a felmerült vitás kérdések eldöntésére, az apró finomítások elvégzésére, s néhány új kérdés (pl. *remissio mercedis* témája, veszélyviselés újbóli átdolgozása) megoldására került sor Gaius, Papinianus, Ulpianus, Paulus munkásságában. Végül is különösen Gaius, Ulpianus és Paulus írásaiból tárul elénk a teljes kép a *locatio conductio*ról. Ezekből arra lehet következtetni, hogy a társadalmi viszonyok bizonyos fokig konzerválódtak a principatus első két évszázadában, avagy legalábbis jogilag szabályozott bérleti viszonyok területén nem jelentek új problémák, néhány kivételtől eltekintve.⁷⁴ Ez azonban csak látszat. Az augusztusi időket konzerválni akaró jogászok nem hajlandók tudomást venni a kiszélesedő munkabérleti jellegű életviszonyokról. Az uralkodó osztály számára ezeknek az életviszonyoknak a szabályozása nem vált szükségessé; csak a legszűkebb körben végezték el a szabályozást.⁷⁵ A *locatio conductio* alapvonásain nem változtattak a klasszikus kor végén sem, jóllehet a társadalmi változások ezt már megkövetelték volna.⁷⁶ A társadalmi viszonyokban bekövetkezett változásokra a *locatio conductio*val kapcsolatosan a császári konstitúciók kezdtek reagálni és így a 3. sz. végétől kezdve egy sor új rendelkezés jelenik meg. A *locatio conductio* teljes kialakítása akkor fejeződött be, amikor már az új társadalmi viszonyok változást sürgettek, ezt a változást azonban a klasszikus kor jogászai éppen társadalmi rangjuk és helyzetük folytán elvégezni a jog területén láthatóan nem voltak hajlandók.⁷⁷ Ez a változtatás a posztklasszikus korra maradt.

A posztklasszikus korban bizonyos vonatkozásban egyszerűsödő társadalmi-gazdasági viszonyok, a naturálgazdálkodás előtérbe kerülése,⁷⁸ különösen a földhasznóbérlet területén hoztak létre döntő változásokat.⁷⁹ Ezek a változások a Birodalom egészét nem egyformán érintették, s különösen nagy különbségek mutatkoztak a nyugati és keleti részek között.⁸⁰ A vulgarizálódási hatásokat a bérletre vonatkozóan E. Levy mutatta ki meggyőzően.⁸¹ Álláspontja szerint a klasszikus fogalmak elhomályosodását a terminológiai zűrzavar követte.⁸² A colonatus elterjedése a bérleti viszonyokat háttérbe szorította, így a jog területén laikus nézetek kerültek felszínre.⁸³ Különösen a posztklasszikus korban a

73 P. Alfenus Varus (cos. Kr. e. 39), akinek munkássága különösen a köztársaság utolsó éveiben csúcsosodott ki. A D. 19. könyv 2. titulusában talált Alfenus helyek alapján, Alfenus nagyságát külön ki szeretnénk emelni, jóllehet elterjedt az a nézet, hogy a preklasszikus szerzők, köztük Servius tanításai is Alfenus írásaiban maradtak meg (KASER 1967, 167.).

74 Vö. MAYER-MALY 1956, 19.

75 DE ROBERTIS 1963, 60skk.; NÖRR 1965, 92skk.

76 MAYER-MALY 1956, 20skk.

77 BRÓSZ – PÓLAY 1974, 77. A klasszikus kor végének jogtudósai az államapparátus magasrangú tisztviselői voltak.

78 KASER 1967, 214skk.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 59.

79 MAYER-MALY 1956, 20sk.

80 KASER 1959, 292.

81 LEVY 1956, 249skk.

82 LEVY 1956, 251.

83 LEVY 1956, 252.

szereződés jellegűvé vált *precarium* szorította háttérbe a haszonbérletet.⁸⁴ A *precarium* jellege megváltozott, a mindenkori visszavonhatóságot a határozott időhöz kötés váltotta fel, s az ingyenesség helyébe a visszerhesség lépett – mondja Levy.⁸⁵ S. Pivano és P. Zamorani a *precarium* vonatkozásában Levy nézeteit túlzottnak tartják.⁸⁶ Levy álláspontját azonban különösen a határozott időt illetően jól alátámasztja az állítólag Ulpianustól származó D. 43. 26. 4. 4 és D. 43. 26. 6 pr.-ban található szöveg;⁸⁷ ezek a szövegek többnyire megegyeznek a D. 19. 20. 14 alatt szereplő szöveggel. Nem vitásan arról van itt szó, hogy a posztklasszikus átdolgozó⁸⁸ Ulpianusnak a határozott idejű bérlet meghosszabbodásával kapcsolatos álláspontját bedolgozta a *precarium*ba is. *Itaque qui precario ad tempus rogavit* kezdődik a *precarium*ra vonatkozó szöveg, majd hasonlóan a bérletre vonatkozó *qui ad certum tempus conducit*. Továbbá teljesen azonosan mindkét szövegben, „ha a tulajdonos megőrül vagy meghal, nincs meghosszabbodás” kitétel szerepel. Ez nem más, mint a bérleti viszonyok keveredése a *precarium*mal.

Iustinianus lényegében nem vesz tudomást a posztklasszikus kori változásokról.⁸⁹ Az Institutiókba felveszik kevés hozzátoldással Gaius Institutiójának a bérletre vonatkozó szövegét, s a Digestába is – eltekintve bizonyos interpolációtól – többnyire a klasszikus kori *locatio conductio* kerül. A Digesta szövegeinek a vizsgálata során a posztklasszikus és jusztinianuszi szövegmódosítások lehántása után a kutatók előtt a klasszikus kori *locatio conductio* tárulkozik ki. Azt tisztázni viszont, hogy a változtatások közül melyek posztklasszikusok, melyek bizánciak, aligha keresztlvíhethő. Annyi viszont kétségkívül megállapítható, hogy a principatus korában kialakított *locatio conductio*n Iustinianus semmi számottevő módosítást nem eszközölt.

B) A BÉRLETI VISZONYOK TÁRSADALMI MEGÍTÉLÉSE ÉS AZ ABBÓL ADÓDÓ SZOCIÁLIS PROBLÉMÁK AZ ÓKORI RÓMÁBAN

A téma részletes kidolgozását az alábbi okokból is mellőzzük. A *locatio conductio* egészének vizsgálatánál nem látszik szükségesnek e kérdés mélyreható elemzése, így csak azokra a legfontosabb elvekre, tendenciákra mutatunk rá, amelyekből alapvetően és egyértelműen meg lehet ítélni a római társadalom véleményét, a bérletnél jelentkező társadalmi összefüggések vonatkozásában. Röviden szólnunk azokról a szociális kérdésekről, amelyek a bérlettel szükségképpen együtt jelentkeztek, de amire maguk a római uralkodó

84 LEVY 1956, 258. és 262.

85 LEVY 1956, 264., továbbá MAYER-MALY 1956, 20.; LEVY 1948, 1skk.

86 Levy nézetével szembeni ellenvéleményeket PIVANO 1953/54, 69skk., valamint ZAMORANI 1969 fejtenek ki.

87 D. 43.26.4.4 (Ulpianus): *Item qui precario ad tempus rogavit finito tempore, etiamsi ad hoc temporis non rogavit, tamen precario possidere videtur: intellegitur enim dominus, cum patitur eum qui precario rogaverit possidero, rursus precario concedere*. D. 43. 26. 6. pr.: *Certe si interim dominus furere coeperit vel decesserit, fieri non posse Marcellus ait, ut precarium redintegretur, et hoc verum est*.

88 MAYER-MALY 1956, 220skk. Teljes mértékben posztklasszikus bedolgozás eredményének tartja a szöveget. Álláspontunk szerint egyébként nem is volna érthető a határozott idejű *precarium*, csak ilyen megvilágításban, hogy a posztklasszikus korban bérleti jellegű életviszonyokat foglalt magába, ill. a bérlet és a *precarium* fogalma elhomályosodott. Vö. LEVY 1948, 3skk.

89 MAYER-MALY 1956, 21.

körök sohasem figyeltek, s ennek következtében ezek a szociális kérdések Rómában sohasem nyertek szabályozást.⁹⁰

A kérdés részleteiben való kidolgozása külön monográfiát igényelne. Ez azonban semmiképpen sem képezheti tárgyát dolgozatunknak.

A téma vizsgálatánál abból célszerű kiindulni, hogy a bérleti viszonyokat alapvetően az a szükséglet teremtette meg, amely a Kr. e. 3. sz. végén jelentkezett Itáliában. Mint ahogy erről már fentebb szóltunk, a Kr. e. 3. sz. végi, ill. a 2. sz. eleji háborúk az itáliai kisbirtokos parasztságot jórészt tönkretették, s így ennek a rétegnek nem volt más választása, minthogy földet béreljen, ill. munkaerejét bérbe adja. Emellett versenyeznie kellett a nagyszámú és olcsó rabszolga munkaerővel.⁹¹ Ebben a helyzetben nyilván csak a létfenntartásához szükséges ellenértékre tarthatott igényt.⁹² Ez az állapot alapján véve csak igen keveset változott Róma egész története során.⁹³ Alapelvvé vált, hogy „a gazdag az vásárol, a szegény az bérel”. Ennek következtében a bérlők társadalmi megítélése mindig is kedvezőtlen volt.⁹⁴ Az imperialisztikus hódítások kialakította ideológia szerint a rómaiak a javak megszerzésének alapvető eszközét nem a munkában látták, hanem az ellenség dolgai elrablásában,⁹⁵ amit Gaius úgy fejezett ki, hogy *maxima sua esse credebant, quae ex hostibus cepissent* (Gai 4.16). Természetesen nem egyforma volt a vélemény a *locatio conductio* minden válfajáról. A saját eszközeivel dolgozó vállalkozó megbecsülése jóval nagyobb lehetett, mint azé, aki bér munkát végzett napszámban.⁹⁶ De a földhasznóbérlő is megbecsültebb volt annál, aki csak munkaerejét volt kénytelen áruba bocsátani.⁹⁷ Anélkül, hogy valamiféle sémát kívánnánk felállítani, elmondható, hogy a munkás volt a ranglista legalsó fokán, a dologbérlő valamivel feljebb állt, s esetenként kedvezőbb társadalmi megítélésben részesült a vállalkozó, sőt bizonyos fokig a tehetősebb vállalkozók társadalmi értékelése más volt, mint a *locatio conductio rei* és *operarum* személyeire kialakult értékelés.⁹⁸

90 SCHULZ 1951, 545. írja, hogy maguk a jogászok is a *beati possidentes* osztályának érdekében írtak, amelyhez ők maguk is tartoztak, s így szociális érzékük nem fejlődött ki.

91 DERNBURG 1889, 301. szerint Rómában, ahol a rabszolgamunka túltengett, a munkabérszerződés csak alárendelt jelentőségű volt.

92 Vö. ezzel kapcsolatban PÓLAY 1962, 181skk.

93 A Kr.e. 3. századtól Róma gazdasági élete a rabszolgák termelésén nyugszik. Így a szabad bérlők jelentősége bizonyos hullámvázástól eltekintve mindig háttérbe szorult.

94 OERTMANN 1895, 77. mondja a *veteres* szerint egy tisztességes személy nem foglalkozott olyan alacsony tevékenységgel, mint a *locatio conductio*. A császárkorban sem változott sokat a helyzet, különösen a Kr. u. 3. századtól még tovább rosszabbodott, amikor kialakult a *colonusok* különböző alávetett rétege. BRÖSZ 1964, 180skk.

95 OERTMANN 1895, 77. szerint a rómaiaknál a munka és a szerzőtevékenység a *rapere, occupare*-ban állott. A „Raubsystem” törvényileg lehetséges volt.

96 THOMAS 1961, 237. A vállalkozói munka tiszteletreméltóbb volt a rómaiak szemében.

97 DE ROBERTIS 1963, 132skk. kifejti, hogy a bér munkával való foglalkozás annyira lenézett dolog volt társadalom szemében, hogy a bér munkás szinte a rabszolgák színvonalára süllyedt. VISKY 1971, 11skk. a fizikai munka római értékelését tárgyalja. Rámutat arra, hogy a bér munkást szinte úgy kezelték, mint a rabszolgát. Erre utal pl. Seneca (benef. 3. 22) kitétele, hogy *Servus perpetuus mercennarius est*; azaz a rabszolga örökös bér munkás.

98 VISKY 1968, 191. elismeri, hogy pl. a festők, szobrászok is az alacsonyabb rendű foglalkozások közé tartoztak, tehát vállalkozók voltak, mégis bizonyos megbecsülésre utal az, hogy a mesterembereket különféle terhek viselése alól mentesítették. Vö. PÓLAY 1962, 181.

2. Kérdésként merül fel, hogy a római közfelfogás miért helyezkedett ennyire negatív álláspontra a bérleti viszonyokkal kapcsolatban, ill. miért vetette meg a mások számára munkát végzőket. A kérdéssel kapcsolatosan az is felmerül, hogy minden munkát lealacsonyítónak tekintettek-e a rómaiak. Az utóbbira határozott nemmel válaszolunk. A patriarchális paraszti államból kinövő Róma vezető rétegeinek a tudatában a paraszti munka úgy maradt meg, mint az igazi és legmagasztosabb foglalkozás. Cato írja a *De agri cultura* bevezetőjében: *et virum bonum quem laudabant, ita laudabant: bonum agricolam bonumque colonum.* (Praef. 2.), a *colonus* szó jelentése ezidő tájt ui. még „parasztagazda”.⁹⁹ Cato a mű bevezetőjének további részben is úgy beszél a földművesről (természetesen a saját földjét művelőről), mint a legjobb katonáról, a legjózanabb gondolkodásúró. Hasonlóképpen vélekedik mintegy jó száz évvel később T. Varro is a paraszti munkáról: *Viri magni nostri maiores non sine causa praeponabant rusticos romanos urbanis* (rust. 2.1). Persze ebben a mondatban már benne van Varro megvetése az ingyenélő városi lakosság iránt is. De nem vetették meg azt a munkát sem, ami arra irányult, hogy valaki egy nagy gazdaságot rabszolgákkal műveltetett meg és így jutott haszonhoz (Cic. de off. 1. 151). A sajátjában dolgozni vagy dolgoztatni nem volt *inhonestum*, de ha ezt pénzért tette más számára a *locatio conductio* keretében, azt elítélték.¹⁰⁰ A köztársasági kor végén és a császárkor elején egyes íróknál tükröződő hivatalos álláspont szerint szabad emberhez nem méltó a bérmunka útján való szerzés. A szabadok szellemi munkája nem vétel tárgya, hanem tiszteletdíjjal nyer honorálást (Cic. de off. 1. 150–151).

A társadalmi közfelfogás abból eredt, hogy a szegény emberek kénytelenek voltak mindig bérelni (földet, lakást) vagy ami még annál is rosszabb saját magukat, ill. munkájukat bérbe adni; így a bérlet a szegénység velejárója lett. A hódításra berendezkedett római társadalom szemében csak a tulajdon jelentette a megbecsülést, még ha az rabolt is volt. Akiknek nem volt tulajdonuk, azoknak valamilyen módon bérleti viszonyba kellett kerülniük létfenntartásuk végett. Ezeket szinte hasonlóan tekintették a rabszolgákkal, vagy legfeljebb csak egy fokkal feljebb állították a társadalmi ranglétrán azoknál.¹⁰¹ De Robertis kísérte meg bebizonyítani, hogy a munkáról eltérő volt az uralkodó körök nézete és a munkát végző alávetettek felfogása.¹⁰² Úgy gondoljuk, ezzel egyet lehet érteni, azonban ennek nem volt jogi jelentősége. Egy rabszolga sem vetette meg a társát, mert az is rabszolga volt, s a szegény ember sem nézte le a bérlőtársát, akivel egy közös bércaszárnyában lakott, de a rabszolgát már a bérlő is magánál alábbvalónak tartotta. Az irányadó társadalmi értékítélet mindig a legvagyonosabbaktól, az uralkodó osztálytól származott és alapjában kihatott az egész társadalomra. Vagyis a bérlő nem vetette meg magát vagy bérlőtársát, de az, aki egy fokkal fölötte állt az igen. Következett mindez Róma uralkodó rétegeinek abból az ideológiájából, mely szerint becsülete volt a zsákmányolónak, a rablónak, de a kétkezi munkásnak nem. Ez a szemlélet tükröződött magában a jogalkotásban is, mivel a jogászok is az uralkodó osztályhoz tartoztak.¹⁰³ Joggal mondja Brósz, hogy a bérlet Rómában kifejezetten kizsákmányoló szerződés volt.¹⁰⁴

99 Vö. BRÓSZ 1964, 169.

100 KRELLER 1950, 359.; NÖRR 1965, 74skk.

101 DE ROBERTIS 1963, 132skk. szerint a szabad jómódúak a bérmunkást annyira lenézték, úgy tekintették, mint a rabszolgák színvonalára süllyedt egyént. Vö. ezzel kapcsolatban PÓLAY 1962, 162skk.; THOMAS 1961, 235skk.

102 DE ROBERTIS 1963, 21–90.

103 SCHULZ 1951, 545.; KASER 1971, 562sk.

3. Hogy a bérletnek Rómában kifejezetten antiszociális, kizsákmányoló jellege volt, a következőkkel lehet bizonyítani a források alapján. A bérlő és a haszonbérlő nem birtokos, hanem csak birláló.¹⁰⁵ *Possidere autem videtur quisque non solum si ipse possideat sed et si eius nomine aliquis in possessione sit, licet is eius urbi subiectus non sit, qualis est colonus et inquilinus* (Inst. 4. 15. 5), vagyis csak a tulajdonos volt védve különböző külső behatásoktól, a bérlő nem. A dologbérlőt, bárkit szabadon kidobhatta, kikergethette az ingatlanból, sőt maga a tulajdonos is ezt tehette vele, s így teljesen ki volt szolgáltatva (D. 43. 16. 12; D. 16. 2. 6. 1; D. 41. 2. 10. 1). Ezzel az elvvel szorosan összefügg az is, ha a bérbeadó a bérlet ideje alatt eladta a bérlet tárgyát, az új tulajdonos kitehette a bérlőt, aki legfeljebb a bérbeadó ellen fordulhatott kártérítés végett (lásd részletesen az V. fejezetben.). De ugyanez volt a helyzet, ha a tulajdonos dolgán haszonélvezetet engedélyezett vagy zálogjoggal terhelte meg a dolgot.¹⁰⁶ Így egy Alexander Severus-féle rendelet szerint (C. 4. 65. 9): *Emptori quidem fundi necesse non est stare colonum, cui prior dominus locavit*, továbbá a D. 7. 1. 59. 1 szerint *potest ususfructuarius conductorem repellere*. Hasonló véleményeket találunk még a következő forrásokban is: D. 19. 2. 25. 1; D. 19. 1. 13. 30; D. 43. 16. 22; D. 19. 2. 32.

A tulajdonos bármikor felbonthatta a szerződést, elűzhette a bérlőt, az legfeljebb kártérítési igénnyel léphetett fel a bérbeadó ellen. Erre utal *locatio precariive rogatio ita facta, quod is qui eam locasset dedissetve, vellet* (D. 19. 2. 4) vagy *si dominus istum colonum fundi eiectum...* (D. 19. 2. 61 pr.). A római jog egyébként felmondási időt, mint szociális kedvezményt a bérlő érdekében nem ismert.

A források egyértelműen szólnak arról, hogy a tulajdonost a bérleti díj behajtásának biztosítására zálogjog illette meg a bérlő invectáin, illátáin, valamint a gyümölcsökön is, amelyeket a bérlő termelt. Ez a bérlő legsúlyosabb alávetettségét jelentette (D. 19. 2. 13. 11; D. 19. 2. 24. 1; C. 4. 65. 5; C. 4. 65. 16; D. 13. 7. 11. 5).

Cato szerint (150. 2): *Conductor... donec domino satisfecerit aut solverit pignori esto*, tehát már a Kr. e. 2. században is élt ez az intézmény.

A bérvészélyviselés szabályai is igen súlyos terhet róttak a bérlőre, s esetenként még az általános szabálytól is eltértek, a munkás terhére¹⁰⁷ (D. 19. 2. 15. 2; D. 38. 1. 15; D. 19. 2. 62), sőt a *remissio mercedis* is esetenként terhet jelentett, mivel a bérelengedés csak akkor lett volna igazán előny, ha az végleges jellegű lett volna.¹⁰⁸

Igen súlyosan érintette a colonust, a *conductor operist* és a *locator operarumot* a *custodia*-felelősség is.¹⁰⁹ Ezek az alávetett személyek csak a *vis maiorra* való hivatkozással tudták magukat exkulpálni, ha a náluk lévő tárgyak elvesztek. Különösen súlyos hátrányt jelentett ez a szabály a foltozószerelő és a ruhatisztító esetében (D. 19. 2. 25. 8).

Érdekes szabályt olvashatunk Javolenustól (D. 19. 2. 21). Ha valaki egy telket megvesz és a vételárat nem fizeti ki teljes egészében, köteles, amíg tartozása fennáll, bérleti dí-

104 BRÓSZ – PÓLAY 1991, 438.

105 KASER 1971, 563.; BRÓSZ 1964, 165.

106 Vö. BRÓSZ 1964, 165.; KASER 1971, 567.; BRÓSZ – PÓLAY 1974, 438.

107 BRÓSZ – PÓLAY 1991, 439. (A kérdés részletes feldolgozását ld. a VI. fejezetben.)

108 A *remissio mercedis* kérdésének vizsgálatánál feltétlenül figyelembe kell venni ALZON 1966, 317skk. kifejtett álláspontját, mely szerint a rossz termés esetén a bérlőnek az általános szabály szerint nem kellett volna bérleti díjat fizetni, így a következő évek jó terméséből való megfizetés végeredményben a bérbeadó javát szolgálta.

109 Egyezően BRÓSZ 1964, 164sk.

jat is fizetnie. A hátrány abban jelentkezik, hogy a vevő éppen a föld gyümölcséből tudná kifizetni, de így kétféle módon is köteles helyállni; fizetni a vételárhátralékot és a bérleti díjat. Ennek következtében a föld jövedelme kétszeresen van terhelve.¹¹⁰ A munkás és a vállalkozó elleni kényszerrendszabályok találhatók Catonál (144. és 145.). Ha a munkások nem tartják be a tulajdonos utasításait, ill. a munkát másként végzik, nem jár nekik aznapra munkabér. A munkavégzésre vonatkozóan eskütételt is megkívántak (preklasszikus korszak), s ha valaki ezt megtagadta, a végzett munkáért nem kapott bért. Cato szövegéből megállapíthatjuk, hogy a vállalkozókat és munkásokat azonnal a díj, ill. a munkabér megvonásával sújtották, ha nem a tulajdonos szája íze szerint végezték a munkát. Ezek az intézkedések is a *locatio conducti*óból adódó hatalmaskodásra utalnak.

4. A bérlettel kapcsolatos kép azonban csak úgy lehet teljes, ha néhány mondatban utalunk a Birodalom területén érvényesülő kereseti viszonyokra is. A jogász és a nem jogász írók anyagában szinte alig áll olyan adat rendelkezésre, amely ebben a kérdésben határozottan eligazítana bennünket. Így támaszkodnunk kell Diocletianus ár- és bérmaximáló rendelkezéseire (CIL III. 824–841), valamint azokra az okiratokra, amelyek a megélhetési viszonyokra nézve adatokat tartalmaznak. A kérdés az irodalmat is sokszor foglalkoztatta; itt csak a leglényegesebb megállapításokra szorítkozunk. Szilágyi János¹¹¹ tanulmányában a császárkori Aquincum kereseti viszonyait veszi vizsgálat alá. Hasonlóan elemzi Pólay a szomszédos Dácia kereseti viszonyait az Alburnus maior-beli bányamunkásokkal kötött munkaszerződések alapján.¹¹² Blümner Diocletianus császár ár- és bérmaximáló rendelkezését dolgozta fel, amely sok vonatkozásban megnyugtatóan igazít el bennünket.¹¹³

Néhány példát szeretnénk csak kiemelni illusztrálásképpen. Szilágyi¹¹⁴ tudósít bennünket arról, hogy az 1. évszázadban a szabad munkások napszámbére 0,25 dénártól 1 dénárig terjedt a kínálattól függően a különböző provinciákban. Ezzel szemben egy ünnepi ruha ára 75 dénár, ugyanannyi volt a hízott sertésé is; egy kisebb lakóház évi bére 400 dénár. Ezekből az árakból látszik, hogy egy munkás három, ill. négy hónapig volt kénytelen dolgozni, ha egy ruhát vagy egy sertést akart venni, házat viszont sohasem bérelhetett, mert annyit nem keresett. Ezzel szemben egy gabonakereskedő az évet 2000 dénár haszonnal zárta.¹¹⁵ Az aránytalanság szembeűnő, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy egy ügyvéd honoráriumra Claudius idején 10 000 sestertiusban lett maximálva (Suet. Claud. 15; Tac. Ann. 11. 6), ami 2 500 dénárnak felelt meg.¹¹⁶ A második században dáciai viszonyokat figyelembe véve ezzel szemben egy munkás pl. 105 dénárnyi félévi jö-

---

110 Ez a szabály is mindig a gazdaságilag erősebbet védte. Előfordulhatott ugyanis, hogy a haszonbérlet össze-kuporgatta az általa bérelt telek vételárának egy részét és megpróbálta a telket megvásárolni, de mivel a pénze nem volt elég, így csak a telek árának egy részét fizette ki, de emellett köteles volt továbbfizetni a magas bérleti díjat is.

111 SZILÁGYI 1956.

112 PÓLAY 1962, 190skk.

113 BLÜMNER 1894.

114 SZILÁGYI 1956, 74.

115 SZILÁGYI 1956, 74.

116 BERNHART 1926, 18–25. kifejti, hogy Augustus idejében 1 aureus = 25 denariussal = 100 sestertiussal = 400 assal. Ld. BLÜMNER 1894, 120.

vedelméből 52 fehér kenyeret vehetett (CIL III. 953. p.), ami legfeljebb évi kenyérszükségletének a fedezetét jelentette.¹¹⁷

Diocletianus árreformja után sem változott a helyzet. A mezőgazdasági munkás, állathajcsár napi bére 25 új dénár, a mészégetőké 50, a festőké 75, a képfestőé 150. Ezzel szemben 1 kg (kb. 3 font) sertéshús 36, egy pár férfiszandál 120 új dénárba került.¹¹⁸

Az egyszerű, tanulatlan munkás egy napi keresetéből nem tudott megvenni egy kg sertéshúst, s így csak legfeljebb saját ételmezését tudta biztosítani jövedelméből; a család többi tagjának is dolgozni kellett, ha meg akartak élni.¹¹⁹

A haszonbérelő helyzete valamivel jobb volt, hisz végül is saját magának termelte meg a bérelt földön a javakat, mégis a császárkori rendelkezésekből, amelyek a colonus röghözkötését kezdték előírni a szökések miatt, arra lehet következtetni, hogy helyzetük legfeljebb egy fokkal lehetett jobb a napszámosokénál.¹²⁰

Ezt a társadalmi képet tükrözi Ulpianus (D. 7, 8, 4 pr.) egy mondata: *Sed et cum his, quos loco servorum in operis habet habitabit, licet liberi sint vel servi alieni.*

---

117 PÓLAY 1962, 191. 47. jz.; Vö. MROŽEK 1969, 147sk.; POPA 1890, 132sk.

118 SZILÁGYI 1956, 75.; BLÜMNER 1894, 177skk. kifejti, hogy Diocletianus által kiadott árszabályozásban szereplő dénár értéke nem volt azonos a forgalomban lévő dénár értékével. Ez csak egy számolási egység volt azaz ún. *denarius communis*, amely a 330 gr. aranynek 1/50000 része.

119 PÓLAY 1962, 191.

120 BRASSLOFF 1933, 77.; BRÓSZ 1964, 179.; MAYER-MALY 1956, 225.

II. fejezet

A LOCATIO CONDUCTIO FOGALMA, FAJAI ÉS ELHATÁROLÁSA EGYÉB SZERZŐDÉSEKTŐL

A) A LOCATIO CONDUCTIO FOGALMI ISMÉRVEI, TAGOZÓDÁSA

1. A rómaiak nem határozták meg pontosan a *locatio conductio*t, arról azonban szó sincs, hogy fogalmának ismérveit, jegyeit a különböző forrásokban nem lehet felfedezni. A különböző helyeken található utalásokból, ha mozaikszerűen is, de a kép összeállítható. E fejezet elkészítésénél ez jelenti a kiindulópontot, de alapjában véve kulcskérdésnek is tekinthető, mert hisz csak úgy tudjuk azt a római szerződéses rendszerben elhelyezni, ill. a többi szerződéstől elkülöníteni, ha pontosan megmondjuk, hogy mit kell a *locatio conductio* alatt érteni. A kérdést az teszi különösen bonyolulttá, hogy a *locatio conductio* keretében igen sokféle életviszony nyert jogi szabályozást, amelyeket többé-kevésbé három csoportba sorolhatunk az életviszony hasonlósága és a többnyire azonos szabályozása alapján.¹²¹ A rómaiak ezt a csoportosítást azonban következetesen sohasem végezték el.¹²² Ezzel mintegy utat engedtek a mai kor irodalmában kialakuló és talán soha be nem fejeződő vita számára.¹²³

Tehát a *locatio conductio*n belül is el kell végezni az elhatárolást, hogy azután az összehasonlítást, ill. az elkülönítést a *locatio conductio*n kívül eső *contractus*ok vonatkozásában el tudjuk végezni. Természetesen a kérdés első részeként a *locatio conductio* lényegére utaló ismérveket kell számba venni, csak utána vizsgálhatjuk meg azt a kérdést, hogy a *locatio conductio* egységes szerződés, vagy három különböző formából tevődik-e össze.

A *Digesta* szerkesztők a *locatio conductio* fejezet élére Paulusnak az edictum anyaghoz írt 34. könyvéből emelnek ki egy részt, feltehetően azért, mert a *locatio conductio* fogalmi elemére utaló megjegyzés található benne. A *locatio conductio* több fogalmi elem közül csak a konszenzus szerepel a paulusi idézetben, mégis ez került az első helyre, ezzel talán a kompilátorok a *locatio conductio* legfontosabb sajátosságát, leglényegesebb elemét, a megegyezést akarták hangsúlyozni.

121 KASER 1971, 562.; SCHULZ 1951, 542.

122 SCHULZ 1951, 542skk. szerint a klasszikusok még közvetve sem alkalmazták a hármas felosztást. Ugyanazokat a szabályokat használták a *locatio conductio* összes változataira. A szövegezés és a terminológiai különbség csak nyelvészeti megszokás, ill. szóhasználat volt. Vö. THOMAS 1961, 231.

123 Annak a kérdésnek az irodalmát, hogy a *locatio conductio* egy szerződést foglal magában, vagy többet, ld. MAYER-MALY 1956, 17sk.; KAUFMANN 1964, 1. Ld. legújabban FIORI 1999, különösen a 291. laptól, aki alapos és minden részletre kiterjedő vizsgálattal igyekszik a kérdést tisztázni. Álláspontja – egy szerződésnek tekinti – a sok meggyőző érv ellenére továbbra is vitatható. Továbbá ZIMMERMANN 1990, 338–351skk. A magyar irodalomban jelentős és meggyőző álláspontot képvisel PÓKECZ KOVÁCS 2001, 338skk.

Locatio et conductio cum naturalis sit et omnium gentium, non verbis, sed consensu contrahitur, sicut emptio et venditio. (Paul. D. 19. 2. 1)

Paulus szerint a *locatio conductio* megegyezéssel jön létre. A *cum naturalis sit et omnium gentium*-nak nincs különös jelentősége, hacsak nem az, hogy „minden népnél való használat” megjelöléssel is a megegyezés prioritását kívánta hangsúlyozni, vagyis a bérlet, annak természeténél fogva minden népnél a megegyezéssel jön létre. A *non verbis* kifejezéssel minden valószínűség szerint arra utal Paulus, hogy itt a stipulatioval teremtett verbális kötelmeknek nincs helye; a megegyezés a döntő, a formalitásnak nincs jelentősége. Ugyanezt az álláspontot képviseli Gaius is, akinek az *Institutióiban* található szövegét majdnem szó szerint bedolgozták a kompilátorok a *Digestának* a kötelmek keletkezéséről szóló részébe (D. 44. 7. 2), továbbá a *gaiusi szöveget* ugyan nem szó szerint, de tartalmában átvették *Iustinianus* *Institutio-készítői* is (Inst. 3. 22. 1.). *Gaius* *Institutio-szövege* a következőképpen hangzik (Gai 3.135):

Consensu fiunt obligationes in emptionibus venditionibus, locationibus conductio-nibus, societatibus, mandatis.

Ideo autem istis modis consensu dicimus obligationes contrahi quia neque verborum neque scripturae ulla proprietates desideratur, sed sufficit eos qui negotium gerunt consensisse. Unde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur, veluti per epistulam aut per internuntium; cum alioquin verborum obligatio inter absentes fieri non possit. (Gai. 3. 136)

Gaius a formalitások mellőzésével egy lépéssel továbbmegy Paulusnál, amikor kijelenti, hogy nemcsak a szavaknál mellőzendők a formák, hanem az írásnál is, vagyis csak a megállapodás a döntő. Éppen ezért a távollévők között a stipulatio ügylet nem köthető meg, míg ezzel szemben a bérlet igen, mert teljesen mindegy, hogy a felek akarata egybehangzóan hogyan történik. Végbemeget az levél útján, vagy esetleg küldönc útján is. Gaius egyértelműen hangsúlyozza a felek megegyezésének döntő voltát.¹²⁴

A fentiekkel egyezően nyilatkozik *Ulpianus* is *edictum-kommentárjának* 30. könyvében egy határozott időre szóló bérleti szerződés meghosszabbítása tekintetében (Ulp. D. 19. 2. 14):

Et huiusmodi contractus neque verba neque scripturam utique desiderant sed nudo consensu conualescunt...

Itt ugyan nem bérleti szerződés létrejöttéről van szó, hanem egy érvényes szerződés meghosszabbításáról, azonban ebben az esetben a meghosszabbítás olyan jelleget ölt, mint a szerződés létrejötte, mert hisz az idő elteltével a régi szerződés megszűnik, a felek megállapodása mintegy (az előbbi folytatásaként) új szerződést hoz létre. *Ulpianus* szinte ugyanazokat a kifejezéseket használja, mint *Paulus*, ill. *Gaius* *neque verba neque scripturam*. A *nudo consensu* talán még tömörebb, világosabb kifejezése a felek közti egyezés elvének.

2. Az elmondottakból egyértelműen következik, hogy a klasszikusok a bérleti szerződés alapjának a megállapodást tekintették. Kérdés, vajon e megállapodásnak mire kellett vonatkoznia, mi volt a szerződésnek az a lényeges eleme, amiben meg kellett állapodni,

¹²⁴ Vö. *MAYER-MALY* 1956, 81.

mert különben a szerződés nem jött volna létre. Forrásokból világosan kitűnik, hogy a bérleti díjban való megegyezés nélkül nincs *locatio conductio*.¹²⁵ A bérleti szerződés a bérleti díjon áll, vagy bukik. Hogy ez már e klasszikus kor elején így volt, arról tanúskodik Iavolenus megállapítása a vevő által a teljes vételár ki nem fizetése miatt létrejött bérleti szerződéssel kapcsolatban: *Certa mercede emptor fundum conductum habere* (D. 19. 2. 21). Gaius több helyen is foglalkozik a kérdéssel. A D. 19. 2. 2 pr. alatt a következőket mondja: *Sic et locatio et conductio contrahi intellegitur si de mercede convenerit*.

Gaius szavai nem sok magyarázatra szorulnak. A bérleti szerződést megkötöttnek kell tekinteni, ha a felek a bérleti díjban megállapodtak. Ha nem állapodnak meg, nem jön létre bérleti szerződés, mondja más helyen ugyancsak Gaius: *nisi enim merces certa statuta sit non videtur locatio et conductio contrahi* (Gai. 3. 142). Hasonló nézeten van Pomponius, amikor azt mondja (D. 19. 2. 52):

Si decem tibi locem fundum tu autem existimes quinque te conducere, nihil agitur.

Más formában nyert kifejezést, de az elv azonos Ulpianusnál is: *...quae enim locatio est cum merces non intercesserit* (D. 10. 3. 23), azaz miféle bérlet az, ahol a bérleti díjban nem állapodtak meg? Viszont ha felek a bérleti díjban megállapodtak, perelni lehet *actio locatival*, ill. *conductival*: *si quidem merces intervenerit, ex locato vel conducto...* (Ulp. D. 4, 9. 3. 1).

Tehát ha a felek a bérleti díjban megegyeztek, a szerződésből keletkező jogokat, ill. kötelezettségeket peres úton ki lehet kényszeríteni. Ez pedig azt jelenti, hogy a szerződés létrejött. Az elmondottakból következik, hogy a bérleti díjban előre kell megállapodni. A bérleti díjban utólagos megegyezés nem lehetséges, ill. ilyenkor nem bérleti szerződés jön létre, még akkor sem, ha a szerződés minden más elemében teljesen megfelel a bérleti szerződésnek. Erre vonatkozóan Gaius a következőket mondja (Gai 3.143):

Qua de causa si fulloni polienda curandave, sarcinatori sarciendo vestimenta dederim, nulla statim mercede constituta, portea tantum daturus quanti inter nos convenerit, quaeritur an locatio et conductio contrahatur.

Más helyen ezt mondja (D. 19. 5. 22.):

Si tibi polienda sarciendave vestimenta dederim... ut portea tantum mercedis nomine daretur quantum inter nos statutum sit, placet quasi de novo negotio in factum dandum esse iudicium, id est praescriptis verbis.

Az Institutiók szövegében felveti Gaius, hogy vajon bérleti szerződésről beszélhetünk-e akkor, ha nem állapodunk meg előre a ruhajavítás, ill. tisztítás díjában, hanem csak később. A kérdésre itt nem ad választ. A provinciái edictumhoz írt 10. könyvében azonban arra az álláspontra helyezkedik, hogy ez nem bérlet, és így az igények vonatkozásában *praescriptis verbis actióval* lehet csak perelni. Nyilvánvalóan egy vállalkozásnál esetleg nem lehet rögtön meghatározni a díjat, hiszen csak a munka elvégzése után tudja a mester igazán felmérni a munkát. Mégis ilyen esetben nincs *locatio*, mert a feleknek ott előre kell a bérleti díjban döntenie. Gaiusnak ezt az álláspontját veszik át az iustinianusi Institutiók

¹²⁵ WATSON 1965, 111sk. szerint megállapodás a *mercesre* a szerződés lényeges eleme volt. Hasonlóan AMIRANTE 1959, 112sk.

szerkesztői is (3. 24. 1), amennyiben szinte teljes egészében másolják az Institutióbeli jogesetet, hozzávéve a provinciai edictumhoz írt kommentárban található döntést.¹²⁶

3. Ez alól az elv alól bizonyos fokig kivételt jelent az az eset, amikor a szerződő felek egy harmadik személy becslésére bizzák a bérleti díj megállapítását. Ilyenkor a szerződés létrejöttnek látszik azzal a feltétellel, hogy majd egy harmadik személy megállapítja a bért. Paulus azt mondja, hogy a bérlet a vételhez hasonlóan feltételhez köthető: *Sicut emptio, ita et locatio sub conditione fieri potest* (D.19.2.20.1.). Már Cato korában is szokásos volt a szerződést úgy megkötni, hogy az esetleges károk egy harmadik személy becslése alapján téríttessenek meg.¹²⁷ (Cato agr. 14. 3; 145. 3.). A felek által megállapított harmadik személy a bérleti díjat is megbecsülheti. Ezzel kapcsolatban Gaius *edictum* kommentárjában a következőkre hívja fel a figyelmet (D. 19. 2. 25. pr.):

Si merces promissa sit generaliter alieno arbitrio, locatio et conductio contracta non videtur: sin autem quanti Titius aestimaverit, sub hac conditione stare locationem, ut, si quidem ipse qui nominatus est mercedem definierit omnimodo secundum eius aestimationem et mercedem persolvi oporteat et conductionem ad effectum pervenire: sin autem ille vel noluerit vel non potuerit mercedem definire, tunc pro nihilo esse conductionem quasi nulla mercede statuta.

Nem jön létre a *locatio*, ha a felek csak általánosságban beszélnek a becselő személyről, ill. nem jelölik meg konkrétan, hogy ki állapítsa meg a bért, vagyis a felek olyan kikötést nem tehetnek, hogy majd egy harmadik, de pillanatnyilag ismeretlen személy, még ha az szakértőnek minősül is a bérleti díj megállapításában, állapítsa meg a bért. Ha a felek a bérleti díjban valami oknál fogva nem tudnak megegyezni, a becselő személyében feltétlenül megállapodásra kell jutniuk. Ha úgy állapodnak meg, hogy annyi legyen a bérleti díj, amennyire azt Titius (egy meghatározott személy) becsüli, ilyen feltételek mellett a szerződés létrejöttnek tekintendő. De ha ez a megjelölt szakértő személy a bérleti díjat nem akarja, vagy nem tudja megállapítani, akkor a szerződés nem jön létre. Ilyenkor a felek megegyezése úgy kezelendő, mintha nem állapodtak volna meg a bérleti díjban.

Kérdés, hogy itt a szerződés érvénytelenségéről, vagy hatálytalanságáról van-e szó? A rendelkezésre álló forrásanyag biztos következtetés levonására nem elegendő.¹²⁸ A hatálytalanság mellett szólnak a következő érvek. A szerződés azzal a feltétellel jött létre (*sub hac conditione stare locationem*), hogy a felek Titius bérmegállapítása szerint kötelesek eljárni. A feltétel, mint jövőbeli bizonytalan esemény, a szerződés hatályát érinti.¹²⁹ Egy létrejött szerződésnek feltételhez való kötése a bérleti díj tekintetében azt jelenti, hogy a felek a szerződés egyik elemében megegyeztek, de a bérleti díjat valamilyen oknál fogva nem tudták rögzíteni, így a szerződés mindaddig nem hatályos, amíg a megjelölt

126 Vö. MAYER-MALY 1956, 84.

127 MAYER-MALY 1956, 84.

128 A C. 4.38.15 és a justinianusi Institúciók (3. 23. 1) tartalmaznak hasonló szöveget az adásvétellel kapcsolatban. Mindkét esetben a vételár harmadik személy által történő megállapításának a következményeit vizsgálják. A szerződés feltétellel történő létrejöttére, ill. a feltétel be nem következéére vonatkozóan ugyanazt a terminológiát használják, mint amit Gaius használt a bérletre vonatkozóan. Így ezekből sem lehet biztos következtetést levonni arra nézve, hogy a szerződés érvénytelenségéről vagy hatálytalanságáról szólnak a források.

129 MARTON 1960, 79.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 392. és 399.

személy nem nyilatkozik. A *tunc pro nihilo esse conductionem* mondatrész vizsgálata is inkább a hatályosság kérdését húzza alá. Ha Gaius a szerződés érvénytelenségére gondolt volna, akkor a *pro nihilo* helyett a *nullam conductionem* megjelölést használta volna. A *tunc* kitétel nem azonosítható az *ex tunc*, mint eredeti érvénytelenségre utaló kifejezéssel, itt a *tunc* egyszerűen a főmondatához köti a mellékmondatot.

A szerződés érvénytelenségére utal viszont a következő meggondolás. Az előzőekben igen sok forrásnál láttuk, hogy alapelv volt a klasszikusoknál; a bérleti díjban való megegyezés hozza létre a *locatio conducti*ót. Ha viszont a felek abban a feltételben állapodtak meg, hogy egy megjelölt harmadik személy mondja ki mennyi a bérleti díj, ez viszont nem következett be, így érvényes bérleti szerződés nem is jött létre. Ezt látszik alátámasztani a *quasi nulla mercede* kifejezés is. Úgy kezelendő tehát a megállapítás, mintha semmiféle díjban nem egyeztek volna meg, márpedig ha nincs megállapodás a bérleti díjban, akkor nem lehet érvényes szerződésről beszélni.

Azt egyértelműen eldönteni, hogy Gaius az érvénytelenségre, vagy a hatálytalanságra gondolt, problematikusnak tűnik, különösen, ha figyelembe vesszük azt, hogy a *casusok*ban gondolkodó római jogászok az érvénytelenség és hatálytalanság kérdését nem határozták el egymástól.¹³⁰ Talán nincs is olyan nagy különbség a soha be nem következő feltétel – amiről a jelen esetben szó van – és a *negotium nullum* között. Úgy tűnik, hogy a gyakorlatias gondolkodású római jogászok előtt az ilyen jellegű esetek nem jelentettek problémát. Gaiusnál (Gai. 3. 143) is jelentkezik a probléma, hogy harmadik személy becslése alapján létrejöhet-e a bérleti szerződés. A válasz igenlő, amikor azt mondja: *...iam enim non dubitatur, quin sub condicione res venire aut locari possint* (Gai. 3. 146).

4. A *locatio conducti*óra vonatkozó forrásokban nem találunk egyértelmű utalásokat a szerződés létrejöttét illetően arra nézve, hogy a bérleti díj mellett a másik fél részéről teljesítendő szolgáltatásban is meg kell egyezni. Látszatra úgy tűnik, mintha a szerződés létrejöttének csak a bérleti díjban való megállapodás a lényeges eleme, a másik fél általi szolgáltatásról nem történik említés. A források olvasása során azonban nyilvánvalóvá válik, hogy egészen másról van szó. A rómaiak a bérleti szerződés során valaminek az átadását annyira természetesnek vették,¹³¹ hogy külön nem kívánták azt hangsúlyozni a szerződés fogalmának megjelölésénél, hanem az egyes tényállásoknál utaltak rá.

Az előző fejezetben láttuk, hogy a *locare, conducere* szavak jelentették magát a bérbeadást, a bérbevételt. Ezek a kifejezések magukban foglalták azt, hogy valamit bérlet céljára átadnak, ill. átvesznek.¹³² Így nem kellett külön a bérlet tárgyában való megegyezést fogalmi elemként hangsúlyozni, hisz a *locare, conducere* szavakban az ügyis benne foglaltatott. A bérlet tárgyában való megállapodást, mint lényeges elemet, a rómaiak annyira természetesnek vették, ami nélkül nincs szerződés, hogy azt más módon nem is kívánták

130 A rómaiak érvénytelenség és hatálytalanság között dogmatikailag éles határvonalat – mint arra KASER 1971, 246skk. is rámutat – nem vontak, éppen keresetjogi gondolkodás módjuk következtében, mert inkább azt vizsgálták, hogy egy igény érvényesíthető-e vagy nem, tehát van-e perjogi jogalapja, mintsem azt, hogy semmis, avagy hatálytalan. Nehézséget jelentenek e tekintetben a forráshelyek eltérő szóhasználati is (*nullum, invalidum, inutile, irritum, vitiosum* stb.), mint arra ugyancsak Kaser rámutat (KASER 1971, 247.)

131 AMIRANTE 1959, 112sk. szerint a *locatio conductio* alapeleme a *res* és a *merces*. Ezek nélkül nincs szerződés.

132 MOMMSEN 1885, 263.; AMIRANTE 1959, 47skk.; KASER 1971, 563.

kifejezésre juttatni, mint a *locare* ill. *conducere* szavak használatával, természetesen utalva arra, hogy a *locatio conductio* melyik esetéről van szó. Például *navem conduxit* (D. 19. 2. 61. 1), *quem faciendum conduxeras* (D. 19. 2. 62.), *domus locata est* (D. 19. 2. 60), *balneum conduxerat* (D. 19. 2. 58. 2), *insulam totam locasti* (D. 19. 2. 58. pr.), *in operis locatione*” (D. 19. 2. 58. 1) *fundum locem* (D. 19. 2. 52), *operas suas locasse* (D. 19. 2. 19. 9) stb. Ezek a kifejezések lényegében mind azt jelentik, hogy a felek megegyeztek valaminek a bérbeadásában, bérbevételében, ill. valaminek az átadásában. A piacon egy rabszolga, vagy igásbarom bérbevétele gyakorlatilag úgy történhetett, hogy az a személy, aki bérelni akart, kiválasztotta a rabszolgát vagy az igásbarmot, de a bérlet csak akkor vált perfektté, ha a bérleti díjban is megegyeztek. A bérlet tárgyában való megegyezés nem kívánt különös alkudozást, mert az lényegében a kiválasztással megtörtént, a nehezebbik rész a bérleti díj meghatározása volt. A bérbeadó azért vitte ki a piacra a dolgokat, hogy bérbe adja, neki teljesen mindegy volt, hogy melyiket viszik. Az ebben való megállapodás volt az ügylet könnyebbik fele, ha a bérben is egyezés jött létre, a bérlet kész volt. A *locare*, *conducere* kifejezések magukban hordták valaminek az átadásának az értelmét is, amit még az ősi jelentésükből megtartottak.

Erre utal Pomponius (D. 18. 1. 2) megállapítása: ... *nec posse ullam locationem esse, ubi corpus ipsum non detur ab eo cui id fieret*. Akkor lehet csak bérletről beszélni, ha a dolgot a vállalkozónak megmunkálásra átadták.

A források szóhasználata meggyőz bennünket arról, hogy a *locatio conductio* lényeges eleme valaminek az átengedése a másik fél használatára, ill. megmunkálására. Ez lehet dolog átadása, *rem conducere* (D. 19. 2. 6), vagy valaki munkaerejének az átengedése, *operas suas locare* (D. 19. 2. 38), vagy ugyancsak egy dolog átengedése megmunkálás céljából, *sarciendum quid poliendumve conducere* (D. 19. 2. 9. 5). A lényeg a használatba adáson van, amiből az is következik, hogy egy idő után, ha van kikötve határidő, ha nincs, az átengedett dolgot vagy magát a munkást vissza kell adni, ill. le kell arról mondani.¹³³ Tehát, anélkül, hogy a másik félnek valamit át ne engedjenek használatra vagy megmunkálásra, bérleti szerződésről nem lehet szó. Így a bérleti szerződésnek lényeges eleme a bérlet tárgyának a másik fél részére történő átengedése. Az egyik oldalon szerepel valaminek az átengedése, vele szemben áll a bérleti díj fizetése. Ezt a viszonyt a felek megegyezéssel hozzák létre.

Az elmondottakból következőképpen levonható; anélkül, hogy a római jogászok külön hangsúlyozták volna a bérlet tárgyában való megegyezést, a bérletre vonatkozó szóhasználatban benne értették. A *locare*, *conducere*, *locatio*, *conductio* kifejezések lényege valaminek a bérletbe adása, ill. vétele. Ha viszont valamit bérbe adtak, abból következik, hogy a bérlet tárgyában megegyeztek. Ezt támasztják alá Paulus szavai: *locatio et conductio cum naturalis sit... consensu contrahitur* (D. 19. 2. 1).

5. Eddigi fejtegetéseink eredményeképpen elmondható, hogy a *locatio conductio* alapvetően lényeges eleme a megegyezés általánosságban. A megegyezésnél külön kell hangsúlyozni a bérleti díjban való megegyezést, továbbá megegyezést valamely dolog átengedésére nézve. Ez alapján leszögezhetjük, hogy a klasszikus kor *locatio conductio*ja

¹³³ AMIRANTE 1959, 54skk. kifejti, hogy a meghatározott időre átadott *res locata* képezi a *locatio conductio* lényeges fogalmi elemét.

konszenzuális szerződés volt. E tekintetben, az irodalomban általában nincs vita.¹³⁴ Igen sokan kétségbe vonják azonban, hogy bérlet a régebbi korokban is konszenzuális jellegű volt.¹³⁵ Sőt ezen túlmenően eléggé elterjedt az irodalomban az a nézet, hogy a *locatio conductio* mint *realcontractus* jött létre.¹³⁶ Ezzel kapcsolatban Mayer Maly¹³⁷ részletesen áttekinti a vonatkozó irodalmat, s bemutatja az egyes szerzők argumentumait arra nézve, hogy a szerződés kezdeti szakaszában reál-jellegű volt. Mayer-Maly¹³⁸ érvelése meggyőző bennünket arról, hogy ezekben a hipotézisekben kevés a reális alap, így ezek cáfolatával nem látszik szükségesnek behatóan foglalkozni. Különösen meggyőző Mayer-Maly érvelése Plautus (*Aulularia*) vígjátékában található jogi kifejezések bemutatása kapcsán, amelyből végkövetkeztetésként levonja, hogy Plautus idejében (Kr. e. 3. és 2. sz. fordulóján) a *locatio conductio* feltétlenül *consensual contractus* volt.¹³⁹

A klasszikus jog *locatio conductio*jának vizsgálata szempontjából nem sok jelentősége van annak, hogy a kialakulása idején *realcontractus* volt-e vagy sem, azonban ezzel kapcsolatban néhány észrevételt mégis megkockáztatunk. Érdeemes egy pillantást vetni Karlowa¹⁴⁰ álláspontjára, aki a *locatio conductio* reáljellegét azzal magyarázza, hogy a szerződések fejlődési rendjében előbb jelentek meg a reál- és csak utána a *consensual-szerződések*, így ezért a kezdeti időszakban a *locatio conductio* szükségképpen reálszerződés lehetett. Brasiello¹⁴¹ és újabban Grosso¹⁴² a fejlődés csúcának tartja a konszenzuális szerződéseket. Nézeteik alátámasztani látszanak Karlowa feltevését.

Valóban, ha rendelkezniénk arra vonatkozóan adattal, hogy a reálszerződések kategóriája időben előbb jött létre, mint a *consensual contractusok*, akkor ezt a feltevést el kellene fogadni, ilyen bizonyítékaink azonban nincsenek.¹⁴³ A *locatio conductio* kialakulásának vizsgálata során láttuk, hogy a Kr. e. 3. sz. végét megelőző korszakra nézve biztos adatok nem állnak rendelkezésre, így pusztán hipotézisekre támaszkodni merészség. Az Kr. e. 2. sz. elején megjelenő *locatio conductio* viszont már a Konszenzualitás jegyeit hordja magában.

---

134 JÖRS – KUNDEL 1949, 237. szerint a *locatio conductio* a klasszikus jogban formátlan megegyezéssel jön létre, tehát *consensual-contractus*. MAYER-MALY 1956, 81skk.; PRINGSHEIM 1961, 69.; KASER 1971, 564.; PÓLAY 1962, 168. szerint a bérleti szerződés a római jogban minden változatban konszenzuális szerződés volt.

135 Így többek között DEGENKOLB 1867, 188.; SIEBER 1928, 635. Újabban WATSON 1965, 100sk.

136 PEROZZI 1949, 280. fejtegetéseiben arra az álláspontra jut, hogy még a Kr. u. 2. században is *realcontractus* volt a *locatio conductio*. Akik a *locatio conductio* kezdeti szakának *realcontractus* formájában való megjelenés mellett törtek lándzsát – Degenkolbtól Watsonig –, azt az elvet hangsúlyozták, hogy a *mercest* csak az kérheti, aki már teljesített vagy legalábbis a szolgáltatásra késznek mutatkozott. Viszont nagyon találóan jegyzi meg Medicus 1966, 428., hogy az olyan szerződéseknél, ahol az egyik félnek valamit át kell adni egy huzamosabb időre, s a másik félnek ezért pénzbeli ellenszolgáltatást kell fizetnie, úgy szükségképpen az egyik félnek előre kell teljesítenie. Ugyancsak meggyőző HÄGESTRÖM 1943, 288skk. okfejtése, aki szerint a kezdeti időszakban a konszenzus nem úgy kezelendő, mint a felek egy kijelentett közös akarata, hanem egyszerűen egy formátlan elhatározás, amelyben az egyik a másiknak valamit ígér, és az ezt elfogadja.

137 JÖRS – KUNDEL 1949, 236. Ld. még a vonatkozó szakirodalmat.

138 MAYER-MALY 1956, 82sk.

139 MAYER-MALY 1956, 83sk.

140 KARLOWA 1901, 635skk.

141 BRASIELLO 1930, 566sk.

142 GROSSO 1970, 409sk.

143 Vö. ezzel kapcsolatban PRINGSHEIM 1954, 489.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 407sk.; MARTON 1960, 198.; MAYER-MALY 1956, 87. bizonyos eltérésekkel ugyan, de hasonló álláspontot foglal el lényegében.

Az eddig bemutatott források világossá teszik előttünk a klasszikus kori *locatio conductio* konszenzuál jellegét. Ez a konszenzuális jelleg nemcsak a szerződés létrejöttére vonatkozik, hanem egyéb, a szerződés mindennemű tartalmi elemére is. Álljon itt ennek bizonyítására néhány forráshely: *pacto standum esse* (D. 19. 2. 9. 2), azaz az egyezés szerint legyen; *si hoc in locatione convenit* (D. 19. 2. 11. 1), tehát a bérletben úgy egyeztek meg; *inter conductorem et locatorem convenerat* (D. 19. 2. 11. 4), a bérlő és a bérbeadó között megegyezés történt; *inter locatorem fundi et conductorem convenit, ne intra tempore locationis Seius conductor de fundo invitus repelleretur* (D. 19. 2. 54. 1), azaz a bérlő és a bérbeadó között megegyezés jött létre, hogy a bérlet ideje alatt Seius bérlő a földről el ne űzessék; *ut quod convenit fiat* (D. 19. 2. 21), tehát amint megegyeztek, úgy legyen.

A példákat vég nélkül lehetne sorolni. Ez azonban szükségtelen, hisz az itt bemutatott esetek is eléggé egyértelműen bizonyítják, hogy a bérletnél a felek konszenzusának döntő jelentősége van, és a konszenzus kiterjed a bérlet minden elemére.

6. A megegyezés mellett fogalmi elemként jelentkezik a visszterhesség, mint a szerződés egyik alapkritériuma.¹⁴⁴ Erre vonatkozóan vizsgáljunk meg Paulustól és Ulpianustól származó forrásokat (Paul. 19. 2. 2. pr.):

Sicut emptio ita et locatio sub condicione fieri potest: sed donationis causa contrahi non potest.

A vizsgálandó szövegeink közül ez a paulusi szöveg a kevésbé interpolációgyanus.¹⁴⁵ Paulus leszögezi, hogy ajándékozás *causája* alapján nem jöhet létre bérlet. A bérlet tárgyának használatáért ellenszolgáltatást kell fizetni. Ajándékozási jelleggel bérleti szerződést nem lehet létrehozni, mert ha ajándékozás szándéka vezet a feleket, akkor bérletről nem beszélhetünk, hanem más szerződés jön létre.

Ulpianus is határozottan kijelenti, ha valaki *nummo uno* bérel, ez a bérlet érvénytelen, mert ajándékozásnak számít (D. 19. 2. 46): *Si quis conduxerit nummo uno, conductio nulla est, quia, et hoc donationis instar inducit.*

A *quia et hoc donationis instar inducit* kifejezést interpolációs toldaléknak vélik.¹⁴⁶ A kitétel kétségtelen magyarázó jellegű, mivel a *nummo uno* kifejezésben benne van az ingyenesség megjelölése, így ismétlésnek tűnik, de a mondat első felét sem értelmileg, sem nyelvtanilag nem zavarja. Lehet, hogy a kitétel a későbbi korok toldaléka, azonban ez az ulpianusi gondolaton semmit sem változtat. Egy kétségtelen: ajándékozás esetén, visszterhesség nélkül a bérbevétel semmis. Nem osztjuk Mayer-Maly véleményét,¹⁴⁷ amely szerint Ulpianus itt ismertetett szövege Ulpianusnak a D. 41. 2. 10. 2-ben található szövegéből a kompilátorok tevékenysége révén jött volna létre. Az az indok, hogy a szerző *edictum*-kommentárjában nem tett kétszer említést a *nummo uno* miatt a *locatio conductio*nál jelentkező semmisségről, valóban elgondolkodtató, azonban a két szöveg összehasonlításából más következtetés is levonható.

144 Vö. COSTA 1915, 17.; DE ROBERTIS 1946a, 15skk.; MAYER-MALY 1956, 128.

145 Nem találtunk az irodalomban olyan helyet, ahol kifejezetten állítanák, hogy a szöveg interpolált. Vö. Index Interp. I. 359.

146 BESELER 1913, 20., 129.; PARTSCH 1921, 263.

147 MAYER-MALY 1956, 128sk.

Ulpianus az edictumhoz írt 69. könyvében a következőket mondja (D. 41. 2. 10. 2):

Si quis et conduxerit et rogaverit precario, uti possideret si quidem nummo uno conduxit, nulla dubitatio est quin ei precarium solum teneat, quia conductio nulla est, quae est in uno nummo sin vero pretio, tunc distinguendum, quid prius factum est.

Itt alapvetően arról van szó, hogy *nummo uno* bérbevétel esetén nincs kétség afelől, hogy nem bérlet, hanem *precarium* jött létre. Ulpianus két szövegének összevetéséből az alábbiakra lehet következtetni: ha az előző szövegből (D. 19. 2. 46) elhagyjuk a *quia*-val kezdődő részt, mint interpolációs beszúrást, akkor a két szöveg viszonylatában nincs ismétlésre utalás, hanem inkább egy gondolat továbbvitele, más oldalról való megvilágítása. A semmisség felemlítése után, amely a bérletre vonatkozik, a *precarium*nak a szövegbe való iktatásával nem tűnik ismétlésnek a *conductio nulla est* kifejezés. Ha viszont nem vesszük a *quia* szótól kezdve a szöveget interpoláltnak, akkor is csak arról van szó, hogy Ulpianus a visszterhesség hiányának, mint semmisségi oknak a kérdését kétszer is felveti. Ezért azonban nem róható meg, hisz bárkivel előfordulhat, hogy egy-egy lényeges kérdés hangsúlyozása során ismétlődésekbe bocsátkozik, s ezen az alapon a szöveg eredetiségét elvetni nem lehet. Valószínűbbnek látszik Beseler álláspontja,¹⁴⁸ aki a D. 41. 2. 10. 2-be felvett szöveget tekinti kompilatori paraphrasisnak. Kétségtelen, hogy a két szöveg összevetése során elmondható, hogy a D. 41. 2. 10. 2 alatti szöveg eléggé spekulatív jellegű beszúrást tartalmaz, mondatszerkezetileg is két különböző szöveg összevágására utal. Ezzel szemben a D. 19. 2. 46 sokkal világosabbnak tűnik. Ennek ellenére nem kizárt, hogy mindkét forrás Ulpianustól ered, azonban magukon viselnek némi, nem a lényegre utaló toldalékokat. Paulus és Ulpianus álláspontja alapján megállapítható, hogy a visszterhesség a *locatio conductio* fogalmi elemének számít, mert ellenérték nélkül nem jöhet létre bérleti szerződés.¹⁴⁹

7. A szerződés fogalmi jegyeinek vizsgálatánál szólni kell a *bona fides*ről is. Helyesen mutat rá Kaser,¹⁵⁰ hogy az állami törvényhozás hiányában a római jogászok a szerződés tartalmát a *bona fides* alapján munkálták ki. A konszenzuális szerződésekre nézve mondja Gaius: *Item in his contractibus alter alteri obligatur de eo quod alterum alteri ex bona et aequo praestare oportet* (Gai. 3. 137), vagyis a szerződő felek arra kötelezettek, amit a méltányosság alapján teljesíteni tartoznak. A konszenzuális szerzödéseknek a *bona fides* az egyik sarkalatos eleme. A források olvasása során lépten-nyomon találkozunk a *bona fides*re történő utalással. Álljon itt erre néhány példa. Iavolenus mondja a következőket (D. 19. 2. 21): *bona fides exigit ut quod convenit fiat*, azaz a jóhiszeműség megköveteli, hogy úgy legyen, ahogy megegyeztek. *Qui et suum praedium fruendum locaverit et bona fide negotium contraxerit* (D. 19. 2. 35. pr.), aki saját földjét haszonbérbe adta és jóhiszeműen kötötte meg az ügyletet, bizonyos szükséghelyzetek esetén nem tartozik kártérítéssel a bérlőnek, de aki nem járt el jóhiszeműen, az nem mentheti ki magát, amennyiben őt a jóhiszeműségből kifolyólag el kellett marasztalni (D. 19. 2. 54. pr.).

148 BESELER 1933, 8.

149 AMIRANTE 1959, 49skk., továbbá KASER 1960, 230.

150 KASER 1971, 562.

A Kr. u. 3. század végén keletkezett császári rendeletekben is többször találunk hivatkozást a jóhiszeműségre. Így pl. Diocletianus és Maximianus császárok egy jogeset elbírálásánál a *bona fidesre* hivatkozva hozzák meg a döntést (C. 4. 65. 19):

Circa locationes atque conductiones maxime fides contractus servanda est, si nihil specialiter exprimatur contra consuetudinem regionis. Quod si alii remiserunt contra legem contractus atque regionis consuetudinem pensiones, hoc aliis praedudicium non possit adferre.

Valaki engedményt tett, azonban sem a szerződésből, sem a helyi szokásokból kiindulva ilyesmire nem lett volna köteles, a bérbeadó ilyen eljárása éppen a *bona fides* folytán másoknak *preiudiciumul* nem szolgálhat. Tehát, ha valaki túlmént azon, amit a szerződési hűség megkövetel, ez másokra nézve nem irányadó. Hasonló elvek csengnek ki Diocletianus és Maximianus egy *rescriptum*ából (C. 4. 65. 21) is: *...de contractu bonae fidei habito ... recedi non oportet*, tehát ha a felek között fennáll a jóhiszeműség, a szerződést a bérbeadó nem bonthatja fel pl. azon a címen, hogy mástól esetleg többet kaphatna. A szerződés betartásánál a bíró is úgy köteles eljárni, hogy *quatenus bona fides patitur* (C. 4. 65. 22). A körülmények változása nem sértheti a *bona fides* elvet, ezt a bírónak is figyelembe kell venni.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a *bona fides* elve érvényesült a *locatio conductio*nál.¹⁵¹ A felek olyan kérdésben, ami nem is nyert rendezést a szerződésben, a szerződési hűség és egymás érdekeinek kölcsönös betartása alapján voltak kötelesek eljárni. A felmerülő jogviták estén a jogtudósok a felek megállapodása mellett alapelveként a *bona fides*t vették figyelembe és döntéseiket úgy hozták meg, ahogy azt a jóhiszeműség megkívánta. Ha tehát a felek a szerződés tartalmi elemeiben nem minden vonatkozásban egyeztek meg, a *bona fides* elve érvényesült diszpozítíve a felekre nézve. A jogtudomány ennek figyelembevételével dolgozta ki a *locatio conductio* által felölelt életviszonyokra vonatkozó szabályozást. A felek arra köteleztetnek, amivel a méltányosság alapján egymásnak tartoznak (Gai. 3. 137).

8. A források tüzetes vizsgálata során elsőként az tűnik szembe, hogy a *locatio conductio* keretében igen sokféle életviszony nyert jogi szabályozást. A források mélyebb elemzése arról is meggyőzi a kutatót, hogy ezeket az életviszonyokat igyekeztek a rómaiak egy fogalmi körbe vonni, hisz alapjában véve mindig bérbeadásról, ill. bérbevételetről volt szó, azonban a szerződés tárgya és tartalma tekintetében (bizonyos fokig az alanyaira nézve is) eltérő szabályokat alakítottak ki. Az egyéb szerződéseknél általában azonos jellegű és célú tevékenységről van szó. Így pl. míg az adásvételnél az áru pénzért való megszerzéséről,¹⁵² a letétnél a dolog ingyenes megőrzéséről,¹⁵³ a haszonkölcsönnél egy dolog ingyenes használatba adásáról¹⁵⁴ beszélhetünk, addig a bérletnél egy dolog pénzfizetés ellenében használatra való átengedéséről,¹⁵⁵ pénzfizetés ellenében való munkavégzésről,¹⁵⁶ valamint díjfizetés ellenében valamilyen mű előállításáról, ill. valamilyen

151 HÄGESTRÖM 1943, 288sk.

152 KASER 1971, 545.; ARANGIO-RUIZ 1961, 88skk.; MARTON 1957, 255.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 419.

153 MARTON 1957, 203.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 413.

154 MARTON 1960, 202.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 411.; KASER 1971, 533.

155 SCHULZ 1951, 542.; KASER 1971, 565.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 433.

156 SCHULZ 1951, 542.; KASER 1971, 568.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 435.

feladat elvégzéséről¹⁵⁷ lehet szó. A *locatio conductio* keretében e hármas csoportosítástól lényegesen szerteágazóbb életviszony területek nyertek jogi szabályozást, azonban kétségtelen, hogy e hármas tagozódásban lehet legjobban tipizálni a vonatkozó életviszonyokat.¹⁵⁸ Maguk a rómaiak ezt a tagozódást terminológiailag nem végezték el, hanem mindig, bármelyik életviszonyról is volt szó, a *locatio conductio* megjelölést használták, utalva arra, hogy minek a bérbeadásáról van szó. A római jogászoknak a *locatio conductio*-val kapcsolatosan kialakított konstrukciója a modern kutatók táborában ellentétes álláspontok kialakítását tette lehetővé, minek folytán a tagozódás problematikája a *locatio conductio* egyik legvitatottabb kérdésévé vált. A kérdés lényegében az, hogy mit értettek a rómaiak *locatio conductio*-n. Egyfajta szerződésről beszélhetünk-e vagy többről, s ha többről, kettőről vagy háromról, ill. meg nem határozható számúról. A kérdéssel kialakult irodalmi álláspontok lényegében a következőkben csoportosíthatók.

A 19. század végi¹⁵⁹ és 20. század eleji¹⁶⁰ irodalomban egyöntetű volt az a nézet, hogy a *locatio conductio* alatt három szerződés értendő, a dologbérlet (*locatio conductio rei*), a vállalkozói szerződés (*locatio conductio operis*) és a munkabérszerződés (*locatio conductio operarum*). E teóriával ellentétesen Arangio-Ruiz¹⁶¹ fejtette ki azt az álláspontot, hogy a *locatio conductio* egy szerződés, amely nem tagozódott, tehát egységnek tekintendő. Ezt követően az egyes szerzők vagy az egyik, vagy a másik állásponthoz csatlakoztak, különböző irányból közelítvén meg a kérdést. Egyes részletkérdésekben bizonyos fokig újat is hoztak esetenként, de a kérdés lényegét illetően az alapkoncepciók változatlanok maradtak. A téma irodalmát nagy részletezéssel tárgyalja Mayer-Maly¹⁶² és Kaufmann.¹⁶³ Kettőjük végkövetkeztetése közül Mayer-Maly álláspontja a figyelemreméltóbb, aki azt mondja, hogy az egységkonceptió, vagy trichotómia problémája úgy oldható csak meg, hogy sem egy összeolvasztás, sem egy elhatárolási eljárás nem vezet célra.¹⁶⁴ Vagyis azoknak sincs igazuk, akik azt állítják, hogy a *locatio conductio* egy szerződés volt,¹⁶⁵ de azoknak sem, akik a több szerződési elvét képviselik. Ebben nagyon sok igazság van, mert a rómaiak valóban mindig csak *locatio conductio*-ról beszéltek, tehát egy szerződésről, de ugyanakkor mindig kitűnt a szövegezésből, hogy mely típusra gondolnak (pl. *fundus locatur* (D. 19. 2. 3. 1); *exceptor operas suas locasse* (D. 19.2. 19. 9); *opus ... locatum est* (D. 19. 2. 36.)). Ezt figyelembe véve mégis csak Kaser véleménye közelíti meg legjobban a valóságot, mely szerint a római jogászok az egységes terminológiát fenntartva a szerződés tárgyának megjelölésével külsőleg is felismerhetővé tették a *locatio conductio* három fő típusát, mint az élet által teremtett realitást.¹⁶⁶

157 SCHULZ 1951, 542.; KASER 1971, 579.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 436.

158 AMIRANTE 1959, 58skk.; KASER 1971, 562skk.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 431.

159 Így különösen DERNBURG 1889, 292.

160 A teóriát legjobban RABEL 1955, 110. fejté ki.

161 ARANGIO-RUIZ 1921, 235skk.

162 MAYER-MALY 1956, 17skk.

163 KAUFMANN 1964, 1skk.

164 MAYER-MALY 1956, 19.

165 SCHULZ 1951, 544. mereven kitar a szerződés egysége mellett. Álláspontja szerint a három részre tagozódás a kontinentális jogászai skolaszticizmusnak a terméke, ami felesleges nehézségeket okoz, sőt még tévedésre is ad alkalmat akkor, amikor a valóságban ez a három részre való tagozódás a rómaiaknál nem volt meg.

166 KASER 1971, 564. és a KASER 1957, 156.

Nem tűnik haszontalannak, ha a kérdéssel kapcsolatban megvizsgáljuk Paulus egy reguláját, amit Labeotól vett át (D. 50. 16. 5. 1):

Opere locato conducto his verbis Labeo significari ait id opus, quod Graeci αποτελεσμα vocant, non, εργον id est ex opere facto corpus aliquod perfectum.

Ez a szöveg bizonyos fokig a *locatio conductio operis* meghatározását adja. Azon persze lehet vitatkozni, hogy a rómaiak a *locatio conductio operis* keretében tágabb tevékenységi kört értettek, nemcsak egy műnek a munkavégzés során való előállítását.¹⁶⁷ Ha a meghatározás pontatlan és vitatható is, mégiscsak arról van szó, hogy Labeo a *locatio conductio* egy típusának a fogalmát igyekszik adni. Ez pedig azt jelenti, hogy a *locatio conductio* keretén belül mégis volt tagozódás, a *locatio conductio* nem volt egységes. Egy szerződéstípusból annak egy részét kiemeljük, és megmondjuk, hogy ez miben áll, ez azt jelenti, hogy többféle típussal állunk szemben. Ez a meghatározás nem alkalmas pl. a telekbérlet vagy a lakásbérlet megjelölésére. Így tehát Labeo nem a *locatio conductio* fogalmát adja, hanem a *locatio conductio*-ból kiemelten egy típus fogalmát.

Álláspontunk szerint nem lehet azt tagadni, hogy a történeti fejlődés során kialakult egységes szerződés keretében a sokféle életviszony alapján tipizálódás jött létre. Félreismerhetetlenül megvolt a dologbérlet, a vállalkozás és a munkabérszerződés formája. Ennek ellenére fenntartották az egységes *locatio conductio* terminológiát, mivel egyik típusnak sem mondott ellen. A bérbeadás gondolata végül is kifejeződik mindhárom típusban. Nem érezték szükségességét annak, hogy különböző nevekkal lássák el ezeket a szerződéstípusokat, a különböző természetű szabályozást viszont elvégezték. Ez azonban mind belefért a *locatio conductio* terminológiájába. Különben is a rómaiak szívesen ragaszkodtak a régi formákhoz, s így magyarázható az, hogy az egységes formán belül kialakították a háromféle változatot. Így szinte teljesen közömbös, hogy a *locatio conductio* egységnek, vagy többségnek fogjuk fel. A római jogászok a *locatio conductio* keretében kétségtelenül háromféle szerződést ismertek a klasszikus korban, s ez a kutatók számára megadja azt a lehetőséget, hogy a vizsgálataikat úgy végezzék el, hogy általánosságban elemezzék a *locatio conductio*-t, akár típusokra bontva vizsgálják azt.¹⁶⁸

9. A legújabb irodalomban¹⁶⁹ megerősödött egy olyan nézet is, hogy az elfogadott hármas felosztást el kell vetni, mert vagy elfogadjuk a szerződés egységét, vagy meg kell engedni, hogy nem három, hanem végtelen sok változatot ölelt fel az.

Ez az álláspont helyesnek tűnik, különösen áll ez a *locatio conductio operis* keretében megjelenő jogi formákra. Más-más tevékenységről van szó a ruhatisztító és az árut fuvarozó hajós esetében, vagy házépítés elvállalása és borjak legeltetésének vállalása, ill. egy dolog megőrzésének elvállalása között. Azonban ezekben a formákban mégiscsak van egy közös vonás, az, hogy a „bérbévevő” valamilyen eredmény produkálására vállal-

167 Lásd ezzel kapcsolatos álláspontokat AMIRANTE 1959, 78skk., továbbá KASER 1960, 232.

168 Szó sincs arról, hogy azért választottuk ezt a megoldást, mert így nem kell állást foglalni, abban a kérdésben, hogy egy vagy több szerződésről van-e szó. A feldolgozás célszerűsége megkívánja, hogy adott esetben általánosságban beszéljünk a bérletről (mint pl. a történeténél), más esetben viszont csak úgy lehet a forrásszöveget tárgyalni, ha azokat a hármas felosztásnak megfelelően elkülönítjük (pl. veszélyviselés kérdése).

169 AMIRANTE 1959, 58skk., 111skk.; THOMAS 1961, 231. Vö. még ZULUETA 1953, 170skk.

kozik. Ezért ha szerteágazó is az életviszony, ill. a tevékenységi kör, amelyet adott esetben a *locatio conductio* felölel, az a három alaptípusba többé-kevésbé besorolható.

A római jogászok szövegeiből¹⁷⁰ megállapítható, hogy a *locatio conductio* melyik típusáról van szó. Nem vehető ki azonban ilyen különbségtétel a forrásokból a közönséges dologbérlet, ill. a haszonbérlet vonatkozásában. Ugyanazt a kifejezést használják a telek és a ház bérbeadására nézve (*fundum locaverit* – D. 19. 2. 9. 2; *domum ... locaveris* – D. 19. 2. 9. 6). Más esetekben a *frui*-t a dolog minden használatára értették, nemcsak a tényleges gyümölcsozttetésre. Ulpianus ezt a következőképpen fejezi ki edictum-kommentárjában (D. 19. 2. 15. 1):

...ut puta si re quam conduxit frui ei non liceat forte quia possessio ei aut totius agri aut partis non praestatur, aut villa non reficitur vel stabulum vel ubi greges eius stare oporteat.

Ulpianus a dolog gyümölcsozttetésén érti a föld, a lakás, a juhodály használatát. A forrásból megállapítható, hogy a szűkebb értelemben vett dologbérlet és az ún. haszonbérlet között a római jogászok különbséget nem tettek.¹⁷¹ A modern jogdogmatika szerint a kettő között a különbség abban található, hogy a haszonbérletnél gyümölcsozttetésről, a szűkebb értelemben vett dologbérletnél csak használatról van szó.¹⁷² Figyelemmel azonban arra, hogy a római jogászok nem tartották szükségesnek a dologbérleten belül az elkülönítést, így az általunk is tipizált szerződési formák további lebontására nincs szükség. Ennek ellenére a jogeset leírásokból, a szerződés tárgyának megjelöléséből megállapítható, hogy dologbérletről vagy haszonbérletről van-e szó. Az is leszűrhető, hogy az igen sokszor használt *colonus* szó a haszonbérlet megjelölésére, az *inquilinus* pedig egy-szerűen csak a lakásbérlet (szűkebb értelemben vett dologbérlet) jelölésére szolgál.

10. A fentiekben már szó esett arról, hogy Kaufmann¹⁷³ az ősi bérlet kialakulásának vizsgálatánál abból a kérdésből indul ki, hogy a *locatio conductio* egy vagy több szerződés-e. Miután alapos irodalmi ismertetést ad, leszögezi, hogy a romanisták polemizálása a kérdéssel kapcsolatban elhibázott, mert nem ez adja a *locatio conductio* problematikájának a megoldását, hanem az *actio locati*, ill. *conductinak* a vizsgálta. Kaufmann logikai eszme-futtatása nehezen érthető. Hogy a *locatio conductio* egy vagy több szerződést ölel fel, a bérlet története szempontjából valóban nem sok jelentőséggel bír, ezt azok a kutatók sem állították, akik a kérdésben vizsgálódásokat végeztek. E kérdés dogmatikai jelentőségű. Az viszont valóban igaz, hogy az *actio locati*, ill. *conductinak* a vizsgálata nagyon sok kérdésben eligazít, így az egység-többség kérdésében is útmutatóul szolgál. Kaser¹⁷⁴ álláspontja szerint az, hogy a rómaiak a jogvédelem szempontjából a *locatio conductio*t egységes szerződésnek tekintették, nem jelentette azt, hogy a különbözőségeket ne ismerték volna fel. Van persze olyan nézet is, hogy a *locatio conductio* három egymástól különböző szerződéstípusból áll és azt csak a közös kereset foglalja egységbe.¹⁷⁵ Akár-

170 KASER 1971, 563.

171 KASER 1971, 565.; MARTON 1957, 208.; BRÓSZ – PÓLAY 1974, 433. p.; MAYER-MALY 1956, 22skk.

172 BRÓSZ – PÓLAY 1991, 433.; MARTON 1957, 208.

173 KAUFMANN 1964, 1skk.

174 KASER 1971, 563.

175 MAYER-MALY 1956, 17. és 18. a vonatkozó irodalommal együtt.

milyen bérleti viszony nyert is szabályozást, a „bérbeadó” mindig *actio locatival*, a „bérlő” *actio conductival* léphetett fel a vita esetén (D. 19. 2. 5; D. 19. 1. 13. 30; D. 8. 5. 8. 5; D. 12. 7. 2; 47. 2. 91; D. 19. 2. 65; D. 19. 13. 2 stb.). Nem lehet pl. *actio locatival* perelni, ha nem kötnek ki bérleti díjat (D. 10. 3. 23). Ez esetben a bérleti szerződés nem jött létre, így a bérletből folyó keresetnek sincs helye. Találkozunk olyan esettel is, hogy az *actio locati* mellett indítható büntetőkereset is, pl. ha a bérbeadott rabszolgát a bérlő „elragadja” (D. 19. 2. 42) vagy megsebesíti. (D. 19. 2. 43). Az előző esetben az *actio furti*, az utóbbiban a *lex Aquilia* értelmében is lehet perelni, de ha úgy tetszik, pusztán a bérleti keresettel is lehet a kár megtérítését is követelni.

Az *actio locati*, ill. *conducti* a bérleti viszonyoknak a velejárója. Kérdés, vajon a formulában hogyan szerepelhetett a különböző tárgyú bérleti típus megjelölése. Ulpianus, Paulus, Gaius, Pomponius, Iulianus szövegei alapján Lenel¹⁷⁶ az elképzelhető formula-szöveget is elkészítette. Kaufmann¹⁷⁷ Lenel formuláját erősen kritizálja. Álláspontja szerint Lenel a hármas felosztás dogmája alapján állította össze a formulát. Kaufmann nézete szerint sokkal inkább elfogadható Schulz¹⁷⁸ formula-konstrukciója, aki általánosítás helyett a mindenkor konkrét feladatot írja le. Értékes következtetésre jutunk, ha Lenel és Schulz formulája mellé odatesszük Kaser konstrukcióját is.¹⁷⁹ Mindháromból egyértelműen kitűnik, hogy dologbérleti, vállalkozói és munkabérszerződésről van szó. Alapvető eltérés, hogy Schulz Lenellel és Kaserrel szemben a vállalkozás megjelölésére a konkrét *domum faciendum* kifejezést használja az absztrakt *opus faciendum* kifejezéssel szemben. Hogy melyik lehetett az eredeti, azt ma már megállapítani nem lehet, egy azonban biztos: a rekonstruált formulákból is kitűnik a *locatio conductio* három típusa. Ezt az egységes jogvédelem mellett sem lehet elvitatni.¹⁸⁰

Az egyes jogesetek vizsgálata során találkozunk olyan tényállásokkal is, amelyekről igen nehéz eldönteni, hogy a *locatio conductio* melyik típusához tartoznak.¹⁸¹ Vonatkozik ez némely esetben a *locatio conductio rei*, ill. *operarum*, továbbá a *locatio conductio operis* és *operarum* határesetekre. Találón mondja Kunkel,¹⁸² hogy ezeknél ún. úszó határokról van szó. Ezek a kivételesen előforduló tényállások azonban nem változtatják meg azt a felfogást, amelyet az előzőekben a *locatio conductio* tipizálásával kapcsolatosan mondtunk. Természetszerűleg a források tárgyalása során minden esetben rámutatunk azokra az esetekre, ahol a határok elmosódnak.

11. Összegezve az eddig mondottakat, a következők állapíthatók meg.

a) A *locatio conductio* gyűjtőfogalmat jelent, amelynek keretében igen sokféle életviszony nyert jogi szabályozást. Ezeknek az életviszonyoknak közös vonása, hogy mindig valaminek a bérbeadásáról van szó. A *locatio conductio*n belül három típus különböz-

176 LENEL 1927, 299.

177 KAUFMANN 1964, 6sk.

178 KAUFMANN 1964, 8sk.; SCHULZ 1951, 546.

179 KASER 1971, 564.

180 KASER 1971, 564.

181 KRELLER 1950, 359. szerint a *locatio conductio rei* közel áll a *locatio conductio operarum*hoz, mert az idegen munkaerő (rabszolga) bérbeadásától a saját munkaerő bérbeadásáig csak egy kis lépés volt. A *locatio conductio operis* és *operarum* határainak az elmosódására SCHULZ 1951, 543.

182 JÖRS – KUNKEL 1949, 238.

tethető meg, jóllehet a rómaiak a három típus kialakítását nem végezték el, de felismerték és azokat megkülönböztették az egyes jogesetek leírása kapcsán.

b) A bérleti szerződés megegyezéssel jön létre, a szerződés konszenzuális jellege nem vitatható. A szerződés lényege az, hogy a felek a szerződés tárgyában és a bérleti díjban megegyezzenek. Ebből következik, hogy

c) a *locatio conductio* visszterhes szerződés, ajándékozási jelleggel nem jön létre bérlet.

d) A szerződés tartalmi elemeit a *bona fides* figyelembe vételével alakították ki a jogtudósok; a *bona fides* a szerződés természetes elemévé vált.

e) A jogvédelem egységesen az *actio locati*, ill. *conducti* alapján volt biztosítva a feleknek.

Eszerint a *locatio conductio rei* egy dolog használatra, ill. gyümölcsöztetésre való átengedése bérleti díjfizetés ellenében, a *locatio conductio operis* valamilyen vállalkozásnak lebonyolítása (mű előállítás) díjfizetés ellenében, míg végül a *locatio conductio operarum* szabad munkaerő bérbeadása bérleti díjért.¹⁸³ A *locatio conductio rei, operis* és *operarum* kifejezések nem római eredetűek ugyan, de igen jól karakterizálják a *locatio conductio*val jelölt három szerződéstípust,¹⁸⁴ így e kifejezések használata mindenképpen indokolt.

B) A LOCATIO CONDUCTIO ELHATÁROLÁSA EGYÉB JOGVISZONYOKTÓL, ILLETVE SZERZŐDÉSEKTŐL

a) A *locatio conductio* elhatárolása az egyéb bérleti jellegű viszonyoktól

1. Az előző pontban megvizsgáltuk a *locatio conductio* lényeges elemeit, valamint azt, hogy a *locatio conductio* keretében milyen tagozódás mutatható ki. Itt a *locatio conductio*t először azokkal az életviszonyokkal kívánjuk összevetni, amelyek bérleti jelleget hordanak magukon, azonban bizonyos körülmények folytán eltérő szabályozást nyertek, s így alapvetően nem illeszthetők a *locatio conductio* keretébe.

Ennek során szólunk:

- az állami bérletről,
- az örökhaszonbérletről,
- a *lex Rhodi*áról, mint a *locatio conductio operis* válfajáról, és a
- rendhagyó bérletről.¹⁸⁵

183 Vö. MARTON 1957, 208sk.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 433skk.

184 A *locatio conductio rei, operis* és *operarum* kifejezéseket alappal forrásellenesnek tartják az irodalomban, mert ezek nem a római jogban gyökereznek, hanem a középkorból erednek. Lásd erre vonatkozóan DEGENKOLB 1867, 126skk.; SCHULZ 1951, 542.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 430.

185 Nem vizsgáljuk meg külön, az ún. próbára bérletet a következők miatt. A kérdés a posztklasszikus kor végének törvényalkotásában merül fel, és így részben kívül esik vizsgálódási körünkön. Másrészt a C. 4. 65. 34-ben található szöveg elég bizonytalan ahhoz, hogy megalapozott következtetést vonjunk le. A constitutio megengedi a Birodalom minden tartományában, hogy a bérlet első évében mind a bérbeadó, mind a bérlő visszaléphessen a szerződéstől, anélkül, hogy ennek következményei lennének. A constitutio magyarázható a késői császárkor zavaros viszonyaival, továbbá a földek megműveléséhez fűződő állami érdekekkel. Vö. BRÓSZ – PÓLAY 1991, 435.

2. Az irodalom ma már túlment azon a mommseni állásponton,¹⁸⁶ hogy a *locatio conductio* az állami bérletből jött volna létre. A kettő között kölcsönhatás feltétlen észlelhető, azonban világosan rámutatott Pólay arra a döntő különbségre, ami a *locatio conductio* és az állami bérlet között alapvetően fennállott. Ez pedig az volt, hogy néhány kivételtől eltekintve az állam és a bérlő közötti viszonyból keletkező jogvitákat közjogi eljárás keretében döntötték el, s így e vonatkozásban alá és fölérendeltségi viszonyok érvényesültek.¹⁸⁷

A *locatio conductio*ra vonatkozó szabályok tehát alapvetően nem érvényesülhettek az állami bérlet vonatkozásában. Persze ez nem zárja ki azt, hogy a *locatio conductio*ra kialakított szabályokat az állami bérlet területén nem alkalmazták. Az eljáró tisztviselők valószínűleg a *locatio conductio* szabályait vették alapul az állami bérlet megkötésekor, ill. a jogvita elbírálása esetén, azzal a különbséggel, hogy ezektől a szabályoktól az állam javára bármikor el lehetett térni. A forrásokban gyakran találhatunk az állami bérletre vonatkozó megjegyzéseket.¹⁸⁸ Ezekből kitűnik, hogy a terminológia vonatkozásában nagyon sok a hasonlóság. Több olyan utalás is található, amely azonos szabályokra enged következtetni. Úgy gondoljuk, hogy a jogászok állásfoglalása az állami bérlettel kapcsolatban irányadó lehetett az eljáró tisztviselők számára. Ha ez nem így lett volna, akkor a magánosok csak nehezen vehettek volna állami dolgot bérbe.

Ulpianus edictum-kommentárjában a következő olvasható (D. 19. 2. 13. 11):

Qui inpleto tempore conductionis remansit in conductione non solum reconduxisse videbitur sed etiam pignora videntur durare obligata ... eadem causa erit et si rei publicae praedia locata fuerint.

Ha tehát a bérlő a bérleti viszony letelte után a bérleményben marad, azzal a bérlet meghosszabbodik, sőt a vonatkozó zálogjog is tovább fennmarad. Ezek a szabályok a közföldek bérbeadása esetén is érvényesek.

Papinianus Responsumaiiban a következőket mondja (D. 19. 2. 5. 3):

Qui fideiussor exstitit apud mancipem pro colono publicorum praediorum, quae manceps ei colono locavit, rei publicae non tenetur: sed fructus in eadem causa pignoris manent.

Itt arról van szó, hogy az államtól a manceps (főbérlő), esetleg vállalkozó földet bérelt és azt továbbadta albérletbe. Az államot megilleti a zálogjog az albérló termésén.¹⁸⁹ Az állami föld albérletbe adásáról szól Paulus is (D. 39. 4. 11. 5). A bérleti díj megjelölésére

186 MOMMSEN 1885, 267sk. kimutatja, hogy az állami bérlet területén is megvoltak a bérlet különböző típusai. Így, az állami vagyon bérbeadása (*locatio conductio rei*), vállalkozás a közmunkák területén, (*locatio conductio operis* – állami építkezések stb.), az apparitorok hivatali tevékenysége (*locatio conductio operarum*) Ld. még DÜLL 1943, 344sk. Mommsen álláspontja a *locatio conductio* kialakulását illetően ma már túlhaladottnak tekinthető. Ld. erre vonatkozóan KASER 1949, 74skk.; KASER 1971, 564.

187 Az állami bérlet megkötését állami tisztviselők végezték. PÓLAY 1962, 174.; Vö. továbbá BURCKHARDT 1889, 19.; PÓLAY 1962, 180. szerint a *fiscussal* kötött bérleti viszony teljes függőséget eredményezett. A *fiscus* képviselői a per bírái is voltak, akik közjogi eljárás keretében döntötték el a jogvitát. Vö. erre nézve még MITTEIS 1935, 34skk.

188 Ezzel szemben MAYER-MALY 1956, 24. szerint csak három-négy forrás van, ahol a *locatio conductio*nak a közjoggal való kapcsolata jelentkezik.

189 Vö. MAYER-MALY 1956, 100sk.

pensiót (D. 39. 4. 11. 5) és *mercest* használnak (D. 32. 30. 1) hasonlóan a magánosok között létrejövő bérlethez.

Az állami föld bérlete esetén, ha a bérlő meghal, a bérleti idő tartama alatt az örökösök hasonló jogok és kötelezettségek illetik meg, mint a *locatio conductiónál* (D. 32. 30. 1; C. 4. 65. 10). A D. 50. 8. 3. 1 és a C. 4. 65. 7 alatt arról olvashatunk, hogy az állami javak bérlete esetén a bérlőért kezességet lehetett vállalni.¹⁹⁰ Több részletkérdésre világít rá a Paulustól származó (D. 49. 14. 50) alábbi szöveg.

Valerius Patruinus procurator imperatoris Flavio Stalticio praedia certo pretio addixerat. Deinde facta licitatione idem Stalticius recepta ea licitatione optinuerat et in vacuum possessionem inductus erat. De fructibus medio tempore perceptis quaerebatur: Patruinus fisci esse volebat. Plane si medio tempore inter primam licitationem et sequentem adiectionem percepti fuissent, ad venditorem pertinerent (sicut solet dici, cum in diem addictio facta est, deinde melior condicio allata est), nec moveri deberemus, quod idem fuisset, cui et primo addicta fuerant praedia. Sed cum utraque addictio intra tempus vindemiarum facta fuisset, recessum est ab hoc tractatu itaque placebat fructus emptoris esse. Papinianus et Messius novam sententiam induxerunt, quia sub colono erant praedia, iniquum esse fructus ei auferri universos: sed colonum quidem percipere eos debere, emptorem vero pensionem eius anni accepturum, ne fiscus colono teneretur, quod ei frui non licuisset: atque si hoc ipsum in emendo convenisset. Pronuntiavit tamen secundum illorum opinionem, quod quidem domino colerentur, universos fructus habere: si vero sub colono, pensionem accipere. Tryphonino suggerente, quid putaret de aridis fructibus, qui ante percepti in praediis fuissent, respondit, si mundum dies pensionis venisset, cum addicta sunt, eos quoque emptorem accepturum.

Paulus egy császári consiliumról tudósít bennünket, ahol több kitűnő jogász vett részt a vita eldöntésében.¹⁹¹

A fiscus által eladott ingatlanról van szó. A jelenlévők arról vitáznak, hogy az eladott föld termése a fiscusé vagy a vevőé legyen. A fiscus, a vevő és a bérlő közötti viszony jogi rendezése néhány érdekes adalékul szolgál az állami bérletre vonatkozóan. A consilium a következő döntést hozta. A termés maradjon a bérlőé, nehogy a fiscus helyállni tartozzék a bérlő felé, mivel a *frui liceret* a fiscus kell, hogy biztosítsa a bérlő számára. Egyébként a bérlet megszüntethető lenne, tehát itt is érvényesül a „Kauf bricht Miete” elv. Különösen utal erre a *pensionem eius anni* kifejezés, vagyis csak ennek az évnek a bérleti díja legyen az új tulajdonosé. Hogy a következő években miként egyeznek meg, az már az új tulajdonos akaratára szorítkoz, tehát „a vétel megtöri a bérletet.” Az egész jogviszony úgy kezelendő, mintha a felek ezeket a megállapodásokat a szerződésben kikötötték volna (itt a jogászok utalni kívánnak arra, hogy a magánosok bérlete esetén, ha tulajdonos a bérlet tárgyát eladja, akkor a felek rögzíteni szokták a bérlő helyzetét.¹⁹² Ezek a szabályok mindenben megegyeznek a polgárok egymás közti viszonylatában érvényesülő bérlet szabályaival. Eltérő rendelkezés az, hogy a jogtudósok tanácsa a bérleti díjat a vevő részére

190 Vö. MAYER-MALY 1956, 100. sk.

191 KUNKEL 1962, 244.; WENGER 1953, 515.

192 Egyezően MAYER-MALY 1956, 52.

rendeli kifizetni. Ez azért furcsa, mert a vevő a bérleti viszonyon kívül áll.¹⁹³ Álláspontunk szerint a fiscus védelmében döntöttek így a jogászok, kizárólagosan attól vezérelve, hogy a fiscust megóvják a bérlő vagy a vevő által indítandó esetleges pertől. A bérlő a termés megtartásával változatlan helyzetben marad az adott évben, viszont a vevő is kap valamit, igaz ugyan, a földet nem használhatja, de a bérleti díj őt illeti.

Tryphoninus még egy olyan kérdést is fejtet, hogy az is megoldás, hogy szűk termés esetén, amely egy megelőző időszakra vonatkozik – jöllehet még nem érkezett el a pénzfizetés napja – a termés a vevőé legyen.¹⁹⁴ Ez a rész eléggé zavarosan van fogalmazva, nem lehet tudni, vajon mit kívántak itt szabályozni. Arról is szó lehet itt, hogy a rossz termés esetén elengedett bért is az új tulajdonos kapja meg esetleg.

Eltérő rendelkezés az állami bérletre a *locatio conductio*hoz képest az, hogy azok a személyek, akik gyámi vagy gondnoki tisztséget töltenek be, nem lehetnek a fiscus bérlői¹⁹⁵ (D. 19. 2. 49; C. 5. 41).

Az elmondottakból arra lehet következtetni, hogy az állami bérlet esetén hasonló szabályok érvényesültek, mint a magánbérletnél, de mivel a szerződés egyik alanya az államkincstár volt, így ennek javára el lehetett térni.¹⁹⁶

3. Szorosan kapcsolódik az állami bérlethez az örökhaszonbérlet intézménye, első sorban történeti gyökerei miatt.¹⁹⁷ Az *emphyteusis* valójában 480 körül, Zeno császár által kiadott rendelkezés alapján önállósult. Vizsgálatainktól így időben elég távol esik, mivel viszont történeti gyökerei az előző korba nyúlnak vissza,¹⁹⁸ nem árt néhány szabályt megvizsgálni a *locatio conductio*tól való elhatárolás miatt.

Gaius az örök időre szóló haszonbérletről a következőket mondja (Gai. 3. 145):

Adeo autem emptio et venditio et locatio et conductio familiaritatem aliquam inter se habere videntur, ut in quibusdam causis quaeri soleat, utrum emptio et venditio contrahatur an locatio et conductio. Veluti si qua res in perpetuum locata sit, quod evenit in praediis municipum quae ea lege locantur, ut quamdiu (id) vectigal praestetur, neque ipsi conductori neque heredi eius praedium auferatur. Sed magis placuit locationem conductionemque esse.

E forráshely keretében Gaius a municipiális telkek örök időre való bérbeadását taglalja. A jogviszony lényege az, hogy a közösség telkét adják bérbe hosszú időre.¹⁹⁹ A hosszú idő miatt a bérlet az örökösökre is átszáll. Hasonlóan fejt ki véleményét Papi-nianus is a municipiális földekkel kapcsolatban (D. 50. 16. 219), Paulus viszont különbséget tesz örök időre szóló állami bérlet és örök időre szóló magánbérlet között (D. 6. 3. 1. pr.–1 és D. 6. 3. 3):

193 Az irodalomban a fiscus privilegiumáról beszélnek a döntéssel kapcsolatosan. Így különösen BOLLA 1938, 88sk. – Ellentétes álláspontot fejt ki MAYER-MALY 1956, 52.

194 MAYER-MALY 1956, 52. az esetet egyszerűen úgy fogja fel, hogy már egy *medio tempore* behozott gabona-termés is a vevőé. Ez így rendben is volna, csak akkor miért beszél a szöveg *de aridis fructibus*ról.

195 Vö. KASER 1949, 74skk.

196 BECK 1953, 21. szerint az állami bérletnél létrejövő jogviszony nem teremtett kereseti lehetőséget civiljogi értelemben.

197 WIEACKER 1964, 440skk.; VISKY 1956, 257skk.

198 BRÓSZ – PÓLAY 1991, 268.

199 MITTEIS 1901, 25skk.; BOVE 1960, 103skk. és 110sk.; VOGT 1950, 20skk.

Agri civitatum alii vectigales vocantur, alii non. Vectigales vocantur qui in perpetuum locantur, id est hac lege, ut tamdiu pro his vectigal pendatur, quamdiu neque ipsis, qui conduxerint, neque his, qui in locum eorum successerunt, auferri eos liceat: non vectigales sunt, qui ita colendi dantur ut privatim agros nostros colendos dare solemus. Qui in perpetuum fundum fruendum conduxerunt a municipibus, quamvis non efficiantur domini, tamen placuit competere eis in rem actionem adversus quemvis possessorem, sed et adversus ipsos municipales.

Idem est et si ad tempus habuerint conductum nec tempus conductionis finitum sit.

Paulus összehasonlításából megállapítható, hogy a klasszikus korban ismerték a magánosok között létrejövő, örök időre szóló bérleti szerződést is.²⁰⁰ Lényegében nem látszik különbség az állami földeken, ill. a magánföldeken létrejött örök időre szóló bérleti szerződések között. Paulus szövegéből az is kitűnik, hogy az örök időre szóló bérleti szerződés a dologiasodás felé mutat, mert a bérlőt *in rem* védelem illeti meg a tulajdonossal szemben is.²⁰¹ Ez nyilvánvalóan következik az örök időre szóló bérbeadás tényéből.

Zeno császár a posztklasszikus kor végén elrendeli, hogy az ilyen örök időre szóló bérleti viszonyokat ne minősítsék sem bérletnek, sem adásvételnek, hanem *sui generis* jogviszony legyen (C. 4. 66. 1):

Ius emphyteucarium neque conductionis neque alienationis esse titulis addicendum, sed hoc ius tertium sit constitutum...

Végezetül megállapíthatjuk, hogy a klasszikus korban kialakult örök időre szóló bérlet a *locatio conductio* keretében található meg, a jellegéből adódóan eltérő szabályozással, és mint ismeretes, csak a posztklasszikus korban válik önálló jogintézménnyé.²⁰²

4. Már a köztársaság kor végén²⁰³ alkalmazták Rómában a hellenisztikus Mediterraneum gyakorlatából átvett²⁰⁴ *lex Rhodia* elnevezésű szabályt, amely szerint, ha a hajó, a fuvarozásra átadott áruk szállítása közben olyan veszélyhelyzetbe kerülne, amelyből csak az áruk részbeni feláldozásával van kiút, ez esetben a közös kockázatviselés szabályai szerint kell eljárni.²⁰⁵ A károsultak *actio locativa*l kérhetik, hogy a hajóskapitány ossza meg a kárt köztük és a megmaradt áruk tulajdonosai között.²⁰⁶ A hajóskapitány viszont *actio conductiva*l fordulhat az épségben maradt áruk tulajdonosai ellen a kármegosztás folytán rájuk eső rész megtérítése iránt.²⁰⁷ Ezt a szabályt Paulus a következőképpen rögzíti (D. 14. 2. 2 pr.):

200 KASER 1971, 455. 2. jz.

201 KASER 1971, 455.

202 Vö. BRÓSZ 1968, 63sk., továbbá SOLAZZI 1942, 9skk.

203 Erről tanúskodik az, hogy Paulus az intézmény leírásánál Serviusra, Sabinusra és Labeora hivatkozik.; WIEACKER 1953, 515. kifejti, hogy a hajótöréskor a hajóból kidobott árukra vonatkozó kármegosztás legkésőbb Servius idején recipiálódott a római jogba.

204 KRELLER 1921, 258skk. alapos kutatás után kimutatta, hogy a *lex Rhodia* nem Rhodos szabad állam egyetlen jogtételére vezethető vissza, hanem a hellenisztikus tengerhajózási jog Kr. e. 3. és 2. századaiban kialakult szabályaira.

205 MONIER, 1970, 175. 4. jz.; OSUCHOWSKI 1950, 294.

206 WIEACKER 1953, 517.

207 BRÓSZ – PÓLAY 1991, 438.; KASER 1971, 572.

Si laborante nave iactus factus est, amissarum mercium domini, si merces vehendas locaverant, ex locato cum magistro navis agere debent: is deinde cum reliquis, quorum merces salvae sunt, ex conducto, ut detrimentum pro portione communicetur, agere potest. Servius quidem respondit ex locato agere cum magistro navis debere, ut ceterorum vectorum merces retineat, donec portionem damni praestent, immo etsi non retineat merces magister, ultro ex locato habiturus est actionem cum vectoribus: quid enim si vectores sint, qui nullas sarcinas habeant? Plane commodius est, si sint, retinere eas. At si non totam navem conduxerit ex conducto aget sicut vectores, qui loca in navem conduxerunt: aequissimum enim est commune detrimentum fieri eorum, qui propter amissas res aliorum consecuti sunt, ut merces suas salvas haberent.

A kármegosztás alapja a közös kockázatviselés, amely a *bona fides*ben gyökerezik.²⁰⁸ A felek között létrejövő szerződés a *locatio conductio operis* keretébe illeszkedik.²⁰⁹ Az árunak az elszállítása vállalkozói tevékenységnek minősült. Figyelemmel azonban arra a veszélyhelyzetre, amely a tengeren történő szállításból adódik, a *locatio conductio operis* szabályaitól eltérő speciális szabályozást kellett bevezetni.²¹⁰ Ezt a veszélyhelyzetet leggyakrabban vihar, vagy egyéb tengeri katasztrófa idézi elő (D. 14. 2. 1; 14. 2. 2 pr.), de nagyon sok esetben a tengeri kalózok támadása eredményezi. *Si navis a piratis redempta sit* (D. 14. 2. 2. 3.). Ilyenkor csak az áruk részbeni tengerbe dobásával vagy a kalózok részére történő átadással menekül meg a hajó.²¹¹ Azokban az esetekben, amikor teljes kár következik be, mint ahogy azt Wieacker kitűnő tanulmányában kimutatta, a *lex Rhodia de iactu mercium* szabályai nem alkalmazhatók. Ez esetben kármegosztásra nincs lehetőség.²¹²

5. A bérletnek egy különleges formájáról kell még szót ejtenünk, az ún. rendhagyó bérletről, ill. rendhagyó vállalkozói szerződésről.²¹³ Azt már Mayer-Maly is kimutatta, hogy a dologbérlet és a munkabérlet területén ilyen rendhagyó szerződés fogalmilag kizárt.²¹⁴ A rendhagyó vállalkozói szerződésre lényegében egyetlen forrásadatunk van, egy Alfenus Varustól származó (D. 19. 2. 31) szövegben.²¹⁵ Ennek lényege a következő: egy vállalkozó hajójába többen ömlesztve tették be gabonájukat elszállítás végett (*cum complures frumentum confunderant*). Szállítás közben a vállalkozó egy tulajdonosnak visszaadta gabonáját (*uni ex his frumentum reddiderat*), majd a hajó elsüllyedt. Kérdés, perelhetnek-e a többiek, mert egynek a hajós az áruját visszaadta? Alfenus úgy foglal állást, hogy nem, mert a bérletnek van egy olyan formája is, amikor az átadott dolog az átvevő tulajdonába megy át (*in creditum iri*). Ugyanis a vállalkozó nem ugyanazt köteles visszaadni, hanem hasonló dolgot (*ut in simile re solvi possit*).

208 KRELLER 1921, 270.; WIEACKER 1953, 516.; KASER 1971, 572.

209 WIEACKER 1953, 528.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 433.; MARTON 1957, 211.

210 WIEACKER 1953, 516sk.

211 WIEACKER 1953, 531.

213 WIEACKER 1953, 518skk. részletesen tárgyalja azokat az eseteket, amikor helye lehet a kármegosztásnak. Teljes kár esetén azonban nincs kármegosztás.

213 BRÓSZ – PÓLAY 1991, 438.

214 MAYER-MALY 1956, 34.

215 A latin szöveget annak terjedelmessége, az irodalomban általánosan közismert volta miatt, valamint azért, mert a témánk szempontjából nem bír túl nagy jelentőséggel, nem ismertettük.

Alfenus szövege az irodalomnak kedvelt vitatémájává vált.²¹⁶ Az általános felfogás szerint a rendhagyó vállalkozói szerződés abban különbözik a *locatio conductio operistól*, hogy a tulajdonosváltozás miatt a veszélyt mindig a vállalkozó viseli.²¹⁷

b) A *locatio conductio* elhatárolása az adásvételtől

1. Mint ahogy azt már Degenkolb²¹⁸ is kimutatta, a régi időben a bérlet és az adásvétel materiálisan rokonságban voltak egymással, a klasszikus korig azonban természetesen már elváltak.²¹⁹ Ennek ellenére találkozunk a forrásokban olyan határesetekkel, amikor maguk a rómaiak sem tudták az elválasztást egyértelműen elvégezni, ez azonban nem jelenti azt, hogy a két szerződés közti határvonal nem húzható meg. A két szerződés közti rokonság a szerződések kialakulásának időszakára nyúlik vissza.²²⁰ Mint már fentebb is láttuk, Cato nem egészen tud különbséget tenni a legelő (agr. 149) és a juhok (agr. 150) bérbeadásánál a kétfajta szerződés között. A szövegből kitűnően legelőbérletről van szó, mégis Cato a legelő eladásáról beszélt. Ez arra utal, hogy a két intézmény közti kapcsolat nagyon szoros lehetett.²²¹ A klasszikus korban sem szűnt meg ez a határprobléma egészen, különösen Gaiusnál találkozunk lépten-nyomon a két szerződés rokonságára való hivatkozással (Gai. 3. 142).²²²

Locatio autem et conductio et emptio et venditio similibus regulis constituitur; nisi enim merces certa statuta sit, non videtur locatio et conductio contrahi.

A *locatio conductio* hasonló szabályok szerint jön létre, mint az adásvétel. Gaius szerint (Gai. 3. 139): *emptio et venditio contrahitur cum de pretio convenerit*, vagyis mind a bérletnek, mind az adásvételnek lényeges eleme az ellenértékben való megegyezés. Ezek a gondolatok fejeződnek ki Gaiusnál (D. 19. 2. 2) és Paulusnál (D. 19. 2. 1). Tehát a két szerződés közti rokonság alapja az, hogy mindkettő megegyezéssel jön létre, vagyis a konszenzuális jelleg.²²³ Hasonlóan fogalmaz Gaius más esetekben is (Gai. epit. 2. 9. 14):

Locatio et conductio simili ratione consistunt ut consensu, etiam verbo, definitio inter consentientes firma permaneat.

Itt a szerző a hasonló szabályok helyett a „hasonló ésszerűséget” emeli ki. Gaius és Paulus által hangoztatott elvek annyira általánosak voltak a klasszikus korban, hogy más jogászoknál is többször találkozunk vele. Iavolenus rámutat, hogy *in venditione idem iuris*

216 A kérdés széles körű irodalmára vonatkozóan lásd MAYER-MALY 1956, 35. 1. jz.; NÖRR 1956, 100sk.; THOMAS 1963, 347skk.; Az általános véleményről eltérően bizonyos fokig eltérő álláspontot képvisel DAUBE 1961, 102skk.

217 NÖRR 1956, 101.; THOMAS 1963, 347sk.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 438.; KASER 1971, 571sk.

218 DEGENKOLB 1867, 138.

219 DEGENKOLB 1867, 138.; MAYER-MALY 1956, 69. a következőképpen vélekedik: „Wie sehr noch den spätklassischen Juristen die Verschiedenheit auch des Abschlusses von Kauf und *locatio conductio* bewußt war, zeigt die teilweise und insoferne sachlich echte Stelle (D. 21. 1. 63).

220 KASER 1971, 564.

221 MAYER-MALY 1956, 108.

222 BRÓSZ – PÓLAY 1991, 431.

223 AMIRANTE 1959, 111.

est, quod locatione (D. 41. 3. 21) annak kapcsán, hogy saját dolgot sem bérebevenni, sem megvenni nem lehet. Ismét Paulusnál olvashatjuk a következőket, amely az adásvétel hasonlóságára utal (D. 19. 2. 22. 3):

Quemadmodum in emendo et vendendo naturaliter consensus est quod pluris sit minoris emere, quod minoris sit pluris vendere et ita invicem se circumscribere, ita in locationibus quoque et conditionibus iuris est.

Az adásvételnél természetes, hogy többért kevesebbet (kisebb értéket) vásárolnak, és az is, hogy kevesebbet magasabb áron adnak el, tehát egy dolog eladási ára nem kötött. A felek megegyezésén, ill. ügyeskedésén múlik a vételár nagysága. Ugyanez vonatkozik a bérletre is. Előfordulhat, hogy kevésbé értékes telket magasabb áron adnak bérebe, mint a jobb minőségűt.²²⁴ Akárcsak a bérletnél, itt is érvényesül a felek ügyeskedése. További hasonlóság a két szerződés között az is, hogy a szerződés létrejöttét feltételhez lehet kötni (Paul. D. 19. 2. 20 pr.).

Ajándékozás alapján azonban egyik szerződés sem jöhet létre, tehát mindkettő visszterhes.²²⁵

2. Az eddigiekhez képest eltérő véleményt nyilvánít Ulpianus az *aedilisi edictum* vizsgálata során (D. 21. 1. 63):

Sciendum est ad venditiones solas hoc edictum pertinere non tantum mancipiorum, verum ceterarum quoque rerum. Cur autem de locationibus nihil edicatur, mirum videbatur: haec tamen ratio redditur vel quia numquam istorum de hac re fuerat iurisdictio vel quia non similiter locationes ut venditiones fiunt.

Az adásvétellel kapcsolatban felmerülő szavatossági igényeket²²⁶ a bérletre vonatkozóan az *aedilisi edictum* nem szabályozza. Ulpianus felveti a kérdést, hogy vajon miért nem? Álláspontja szerint kétféle megoldás is elképzelhető. Egyrészt nem merült fel ilyen jogi probléma, s így a szavatossági igényeket nem is kellett szabályozni, vagy azért nem szabályozták, mert a bérleti szerződések nem ugyanúgy keletkeznek, mint az adásvétel. Kérdés, mit értett ezen Ulpianus. Minden bizonnyal utalni kívánt az adásvétel és a bérlet között fennálló lényegbeli különbségre.²²⁷

Miben állt ez a lényegbeli különbség a két szerződés között? Thomas²²⁸ Sabinusra hivatkozva (D. 18. 1. 20) ezt a különbséget abban látja, hogy a *res locatát* a *locatio* végén vissza kell szolgáltatni. Amirante²²⁹ ezt úgy fogalmazta meg, hogy az adásvételnél a *res* végleges átadásáról van szó, a bérletnél csak ideiglenes átadásról. Ezeket az álláspontokat helyesnek kell elfogadni, hisz pontosan tükrözik azt a különbséget, amely a két szerződés célja, ill. rendeltetése között van. Állnak ezek a megállapítások elsősorban a *locatio conductio reire*. Egy kissé bonyolultabb a helyzet a *locatio conductio operis* vonatkozásában. Gaius, Paulus és Iavolenus által felhozott példák, amelyekkel azt kívánják érzékel-

224 VISKY 1977, 315. a D. 19. 2. 22. 3 alatti szövegből azt a következtetést vonja le, hogy a bér a felek szabad egyezkedése alapján nyert megállapítást.

225 AMIRANTE 1959, 111.; MAYER-MALY 1956, 65.

226 Adásvételnél felmerülő szavatossággal kapcsolatban lásd: KASER 1971, 557sk. PÓLAY 1964, 3skk.

227 KARLOWA 1901, 632.; MAYER-MALY 1956, 69.

228 THOMAS 1961, 233.; Vö. továbbá MAYER-MALY 1959, 399.

229 AMIRANTE 1959, 54. és 111.

tetni, hogy némely esetben alig-alig lehet a bérletet az adás-vételtől elkülöníteni, egy eset kivételével (a gladiátorok bérbeadása) mind a *locatio conductio operis* körébe esnek. Itt ugyanis sohasem a bérbeadott dolog visszaadásáról van szó, hanem legtöbb esetben az átadott anyagból egy új mű előállításáról. Ezt is vissza kell ugyan adni, de nem a használat, hanem a dolgon történő munkavégzés után.

3. A probléma lényege azonban nem itt keresendő, hanem ott, hogy a vállalkozó csak az átvett anyagot munkálja meg, vagy saját anyagából is ad az elkészített műhöz. Gaius ezzel kapcsolatban a következőket mondja (Gai. 3. 147):

Item quaeritur, si cum aurifice mihi convenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certaeque formae anulos mihi faceret, et acciperet verbi gratia denarios CC, utrum emptio et venditio an locatio et conductio contrahatur. Cassius ait materiae quidem emptionem venditionemque contrahi, operarum autem locationem et conductionem. Sed plerisque placuit emptionem et venditionem contrahi. Atqui si meum aurum et dedero, mercede pro opera constituta, convenit locationem conductionem contrahi.

Gaius szövege Institutióinak abból a részéből való, ahol példákon keresztül igyekszik az adásvétel és a bérlet hasonlóságát, ill. a kettő közti különbséget bemutatni. Szövegünk szerint Gaius azt fejtegeti, hogy ha az aranyműves megrendelésre gyűrűt csinál saját anyagából, amiért pénzt kap, bérlet-e az ügylet, vagy adásvétel. Cassius szerint az anyag tekintetében adásvételről, az elvégzett munka vonatkozásában bérletről kell beszélnie. A jogtudósok többsége szerint a szerződést adásvételnek kell tekinteni. Gaius ugyan nem foglal állást e kérdésben, de kifejti, hogy ha a mester a megrendelő aranyából készítette el a gyűrűt, akkor *locatio conductio* jött létre.²³⁰ Nem lehet vitás, hogy a felmerült forráspéldában az adásvétel és a bérlet is benne van. Cassius éles logikával mutat rá a két szerződésre. Azonban ezt a véleményt a jogtudósok többsége nem osztotta. Jogesetünkkel szinte egyező példa található Gaiusnál (D. 19. 2. 2): *si licet unum esse negotium et magis emptionem et venditionem esse*, aki azt mondja, mindegy, hogy adásvételnek, vagy bérletnek minősítjük a jogviszonyt, de inkább adásvételnek tekinti.

Végül is Gaius a két példa alapján nem tud határozott álláspontot kialakítani.

Iavolenus viszont félreérthetetlenül adásvételről beszél a cserépkészítés esetében (D. 18. 1. 65):²³¹

Convenit mihi tecum, ut certum numerum tegularum mihi dares certo pretio quod ut faceres utrum emptio sit an locatio? Respondit, si ex meo fundo tegula tibi factas ut darem convenit, emptionem puto esse, non conductionem: totiens enim conductio alicuius rei est, quotiens materia, in qua aliquid praestatur, in eodem statu eiusdem manet: quotiens vero et immutatur et alienatur, emptio magis quam locatio intellegi debet.

Itt is arról van szó, hogy a mester saját anyagából készíti el a művet és azt átadja pénzért. Ebben az esetben Iavolenus szerint adásvétel jön létre. Az eset szinte ugyanaz, mint a gyűrű készítésénél. Itt még azt is fel lehet hozni, hogy az anyag értéke jóval kisebb a

230 MAYER-MALY 1956, 74skk.; THOMAS 1963, 340skk.

231 Vö. MAYER-MALY 1956, 76.

munka értékénél (földből cserepet égetni) mint az aranygyűrűknél, ahol a gyűrű értéke elsősorban az aranyban van, és csak másodlagosan a munkában. Ennek ellenére Iavolenus határozottan foglal állást az adásvétel mellett. A szöveg második fele valószínűleg interpolált.²³² Mindenesetre az megállapítható belőle, hogy a különbség a bérlet és az adásvétel között abban látszik, hogy a *locatio* más dologán áll fenn és a dolog *eodem statu* marad, valahányszor azonban elidegenítik a dolgot, adásvételről beszélünk.²³³

Hasonló problémát feszeget Pomponius, amikor Sabinust idézi (D. 18. 1. 20):

Sabinus respondit, si quam rem nobis fieri velimus etiam, veluti statuam vel vas aliquod seu vestem ut nihil aliud quam pecuniam daceamus, emptionem videri, nec posse ullam locationem esse, ubi corpus ipsum non detur ab eo cui id fieret: aliter atque si aream darem, ubi insulam aedificares, quoniam tunc a me substantia proficiscitur.

Sabinus szinte általános szabályt hoz példáin keresztül. A mesterek bizonyos tárgyakat állítanak elő (szobor, váza, ruha). Az a személy, aki ezeket meg akarja szerezni és pénzen kívül semmit sem ad (tehát nem az ő anyagából történik az előállítás), ez esetben adásvétel segítségével szerez. Eddig megegyezik a szöveg Iavolenus álláspontjával. Az utolsó szakasz azonban egy újfajta problémát vet fel. A megrendelő telket bocsát a mester rendelkezésére, hogy azon bérházat építsen. Ebben az esetben a szöveg azt engedi sejtetni, hogy az előbb említett szabályok nem érvényesülnek, mert hisz a vállalkozó adja az anyagot, mégis vállalkozásról és nem adásvételről van szó.²³⁴

A kérdésben Paulus konkrétan és világosan fogalmaz (D. 19. 2. 22 pr.–3):

Item si pretio non soluto inempta res facta sit, tunc ex locato erit actio. Quotiens autem faciendum aliquid datur, locatio est. Cum insulam aedificandam loco, ut sua impensa conductor omnia faciat, proprietatem quidem eorum ad me transfert et tamen locatio est: locat enim artifex operam suam, id est faciendi necessitatem. Quemadmodum in emendo et vendendo naturaliter concessum est quod pluris sit minoris emere, quod minoris sit pluris vendere et ita invicem se circumscribere, ita in locationibus quoque et conductionibus iuris est.

Ha valamit előállítanak, *locatióról* van szó, még abban az esetben is, ha a megrendelő egy bérházat rendel építeni és a mester a ház építését saját anyagából végzi.

Paulus szerint ilyenkor a mester a beépített anyag tulajdonjogát átruhazza a megrendelőre. Paulus azért tekinti ezt bérletnek, mert ennél az ügyletnél a döntő mozzanat a ház felépítése, amit a mester saját munkájával végez.²³⁵

4. Az áttekintett forrásokból Gaius, Paulus, Cassius, Sabinus és Pomponius véleményei alapján sem lehet olyan teljes biztonsággal a kérdést eldönteni, mint ahogy ezt

232 Az Index Interp. szerint interpolációmentesnek látszik. BESELER 1930, 39. azonban a *totius enim*től a *textus* végéig posztklasszikus bedolgozásnak tartja.

233 SIEBER 1928, 203sk.; DE ROBERTIS 1946a, 154sk.; SCHULZ 1951, 542sk.; AMIRANTE 1959, 57sk.

234 SZEMÉLYI 1932, 149. 3. jz. szerint elég, ha a megrendelő a telket adja, egyéb anyagot adhat a vállalkozó, ezért mégis vállalkozói szerződésnek tekintik a jogviszonyt, nem adásvételnek.; THOMAS 1963, 356. a D. 18. 1. 20 alapján éles határvonalat húz a *locatio conductio* és az *emptio venditio* között.

235 MAYER-MALY 1956, 75. azért tekinti az ügyletet *locatio conductioni*ának, mert a vállalkozó csak részben adta az anyagot.

teszi Thomas.²³⁶ Addig nincs vita, amíg a megrendelő adja az anyagot. Ilyenkor mindig *locatio conductio* jön létre. Ha viszont a mester a megrendelés alapján (nem tipikus vétel)²³⁷ saját anyagából állítja elő a művet, a többség véleménye az – Cassius plauzibilis álláspontjával szemben – hogy az ügyletet adásvételnek kell tekinteni. Ezt a helyzetet bonyolítja tovább a házépítés témája, amikor a megrendelő adja a telket, a vállalkozó az anyagot, a források mégis bérletnek minősítik az ügyletet. A vállalkozó itt is ad anyagot, mint pl. a gyűrű készítésénél, mégis más a jogi megítélés. Az kétségtelen, hogy a megrendelő is rendelkezésre bocsátja a telket. Az elhatárolás szempontjából Cassius álláspontja lett volna a legmegnyugtatóbb, hogy ugyanannál a jogviszonynál vétel és bérlet is megvalósult. Ezt azonban nem tették uralkodó állásponttá, jóllehet Gaius sem zárkózik el előle. Így végezetül csak annyit lehet megállapítani, hogy azokban az esetekben, amikor a mester a saját anyagát dolgozza fel, adásvételnek kell a jogviszonyt minősíteni. Ez alól kivétel az az eset, mikor a szerződés tárgya háznak a felépítése. Itt a megrendelő és a vállalkozó is szolgáltat anyagot, ennek ellenére a jogviszonyt *locatió*nak tekintették.²³⁸

Igen sok vitára adott alkalmat az irodalomban Gaius példája, amelyet a viadalra átadott gladiátorok esetéről hoz fel (Gai. 3. 146.):²³⁹

Item (quaeritur) si gladiatores ea lege tibi tradiderim, ut in singulos qui integri exierint pro sudore denarii mihi darentur, in eos vero singulos qui occisi aut debilitati fuerint, denarii mille, quaeritur utrum emptio et venditio an locatio et conductio contrahatur. Et magis placuit eorum qui integri exierint, locationem et conductionem contractam videri, at eorum qui occisi aut debilitati sunt, emptionem et venditionem esse; idque ex accidentibus apparet, tamquam sub condicione facta cuiusque venditione an locatione. Iam enim non dubitatur quin sub condicione res veniri aut locari possint.

A kérdés lényege a következő: gladiátorokat azzal adnak át viadalra, hogy azokat köteles az átvevő visszaadni, továbbá köteles megfizetni gladiátoronként a viadalban való részvételért 20 dénárt. Azokért viszont, akik a küzdelemben elesnek, ill. megrokkannak, 1000 dénárt köteles fizetni. Kérdés, vajon bérlet, vagy adásvétel jött létre a gladiátorokra nézve? Gaius álláspontja szerint feltételhez kötötten vagy bérlet, vagy adásvétel jött létre. A sértetlenül visszatérők tekintetében bérlet, míg az elesettek, a rokkantak tekintetében adásvétel. A viadal kimenetelétől, mint feltételtől függ, hogy milyen szerződés keletkezett. Alapjában véve itt a gladiátorokat bérbeadják egy feltétel mellett, hogy ha megsérülnek, vagy meghalnak, akkor a szerződés hatályát veszti, s automatikusan átalakul adásvétellé. A felek ebben előre megegyeztek. Az esemény bekövetkezte a bérletből adásvételt hozott létre.²⁴⁰

236 THOMAS 1963, 356.

237 Nyilván nem lehet egyenlőség jelet tenni az olyan viszonyok között, amikor a mester igen sok árut előre elkészít megrendelés nélkül és a piacra kimenve eladja, illetve amikor valaki elmegy a mesterhez, megbeszéli, hogy milyen művet hozzon létre és a mester az igénynek megfelelően elkészíti saját anyagából. A mai felfogás szerint az utóbbi esetben adásvétel jön létre az anyagra és vállalkozás az elkészített műre, vagyis adásvétellel kombinált vállalkozói szerződésről beszélünk. A rómaiak ezt így nem vitték végig, csak Cassius tesz említést erről.

238 THOMAS 1963, 356skk.

239 Így különösen BOLLA 1940, 80skk.; KRÜCKMANN 1940, 61sk.; AMIRANTE 1959, 56.

240 SECKEL – LEVY 1927, 167. 3. jz. szerint a vétel csak a gladiátor megölésével lesz perfekt. KRÜCKMANN 1940, 61skk. szerint annak a vitája, hogy bérlet vagy eladás mesterkéntnek látszik. Az egészséges gladiáto-

A bérlet és az adásvétel összefolyásáról tesz említést Gaius (Gai. 3. 145), amikor az örök időre bérebe adott municipiális telkeknel felveti, hogy milyen szerződés is jött létre. Végülis amellet dönt, hogy a jogviszonyt bérletnek kell tekinteni. Valószínű, az időszakonként visszatérő bérfizetés alapján jutott Gaius erre az álláspontra. Hogy e kérdésben Gaius agyála nem volt alaptalan, ezt mutatja az is, hogy az ilyen jellegű bérleti viszonyokból hozták létre a posztklasszikus korban az *emphyteusist*, amely a bérlet és az adásvétel között álló szerződés volt.

5. Az elmondottak alapján leszögezhetjük, hogy a *locatio conductio* és az *emptio venditio* között igen sok rokon vonás van. Mindkét szerződésnél sok esetben egyeznek a lényegre utaló alapelvek. A klasszikusok közül különösen Gaius²⁴¹ hangsúlyozta a két szerződés közötti nagyfokú párhuzamot, ennek ellenére ő maga dönti el, hogy adott esetben adásvételről vagy bérletről kell-e beszélni. Szinte minden esetben eldönthető, hogy *locatio conductio*ról vagy *emptio venditio*ról van szó. A források alapján alapvető különbségként az mutatkozik, hogy míg a bérlet más dolgán áll fenn, tartós jellegű viszony, és a bérleti díjat időszakonként kell fizetni, addig az adásvételnél lényegében egy dolog elidegenítéséről történik intézkedés. A bérletnél a bérlet tárgya visszajár, az adásvételnél az átadás végleges jellegű.

c) A *locatio conductio* elhatárolása a *mandatum*tól

1. Nem osztjuk Mayer-Maly véleményét, mely szerint a két szerződés elhatárolásánál lényeges nehézségekkel állunk szemben.²⁴² A rendelkezésre álló források egyértelművé teszik, hogy hol kell a két szerződés közt a határvonalat meghúzni. Ennek bizonyosságául érdemes szemügyre venni az alábbi szövegeket:

Si tibi polienda sarciendave vestimenta dederim, si quidem gratis hanc operam te suscipiente, mandati est obligatio, si vero mercede data aut constituta, locationis conductionisque negotium geritur (Gai. D. 19. 5. 22).

In summa sciendum est, quotiens faciendum aliquid gratis dederim, quo nomine, si mercedem statuisssem, locatio et conductio contraheretur, mandati esse actionem, veluti si fulloni polienda curandave vestimenta dederim, aut sarcinatori sarcienda (Gai. 3. 162).

Mandatum nisi gratuitum nullum est: nam originem ex officio atque amicitia trahit, contrarium ergo est officio merces: interveniente enim pecunia res ad locationem et conductionem potius respicit (Paul. D. 17. 1. 1. 4).

---

rokért bért fizettek. A sebesültekért és a meghaltakért biztosítási összeget. Teóriáját különböző forrásadatokkal igyekszik alátámasztani. Álláspontja igen plauzibilis, de véleményünk szerint forrásellenes.

241 Gaius példái a jusztiniánuszi Intitúciókba is felvételt nyertek azzal, hogy ott már határozottabban különbséget tettek a két intézmény között. Lásd Iust. Inst. 3. 24. 3–4.

242 MAYER-MALY 1956, 70., valamint 86skk.

Si praedium pro te obligavero, deinde placuerit inter nos, ut mihi fideiussorem praestares, nec facias, melius esse dico praescriptis verbis agi, nisi merces intervenit: nam si intervenit, ex locato esse actionem (Ulp. D. 19. 5. 19. 1).

Gaius, Paulus és Ulpianus szinte azonos értelemben tudósít bennünket a *locatio conductio* és a *mandatum* közötti határvonalról. A szövegekből világosan következik, hogy ha valamilyen feladatot más részére ingyenesen látunk el annak kérésére, *mandatum* áll fenn.²⁴³ Ha ugyanezt a feladatot térítés ellenében végezzük el, *locatio conductio* jön létre. Ily módon a szövegek magyarázatása teljesen feleslegesnek látszik, még annak sincs jelentősége, hogy egyes szerzők a szövegek némely részét interpoláltak tartják.²⁴⁴ Gaius, Paulus, Ulpianus egyező véleménye minden kétséget eloszlat.

2. Különösen a régi irodalomban²⁴⁵ terjedt el az a nézet, hogy a *locatio conductio operarum* és a *mandatum* egész közel áll egymáshoz. Ugyanis, ha valaki valamilyen feladatot lát el, ill. munkát végez ingyenesen, akkor csak *mandatum* formájában létrejött jogviszonyról beszéltek.²⁴⁶ De amennyiben ugyanezt a cselekményt valaki *merces* ellenében végezte, akkor *locatio conductio operarum* jött létre. Ez valóban igaz, de mint a fenti források is bizonyították, a klasszikusok a *mandatum* és a *locatio conductio* elhatárolására példákat többnyire a *locatio conductio operis* köréből vették. Így legalább annyira fennáll a különbség a *locatio conductio operis*nél a díjazás tekintetében, mint a *locatio conductio operarum*nál. A *locatio conductio rein*él annyiban más a helyzet, hogy ott az ingyenes dologhasználat engedélyezése *precarium*ot eredményezett.²⁴⁷ Erről ugyan már a fentiekben szóltunk, annyit azonban ismételtelen megjegyezzünk, hogy Ulpianus a klasszikus kor álláspontjaként kifejtette, hogy ha ingyenesen veszi valaki „bérbe” a telket, akkor *precarium* jön létre.

d) A *locatio conductio*hoz hasonló jellegű viszonyok

A klasszikusoknál találkozunk néhány olyan tényállással, amelyek látszatra a *locatio conductio* majdnem minden elemét megvalósítják, azonban mégsem sorolhatók a *locatio conductio* körébe. A következő szavak olvashatók Gaius Institutióiban (3. 144):

Item si rem tibi utendam dederim et invicem aliam rem utendam acceperim. Quaeritur an locatio et conductio contrahatur.

A kérdés az, ha valaki egy dolgot másnak használatra átad, és a másik személy nem bért fizet, hanem ugyancsak egy dolgot bocsát rendelkezésre viszonthasználat céljából, ez milyen jogviszonynak minősíthető? Gaius felteszi a kérdést, hogy lehet-e bérletről be-

243 WEISS 1949, 379. Továbbá lásd a *mandatum*ra nézve WATSON 1961.

244 MAYER-MALY 1956, 126. nagy súlyt helyez annak bizonyítására, hogy a *praescriptis verbis actio* kifejezés posztklasszikus bedolgozás eredménye. Szerintünk ez azért nem lehetséges, mert akkor az egész gáiusi koncepció értelmét vesztené.

245 PERNICE 1888, 195.sk.; JÖRS-KUNKEL 1949, 225. A *mandatum* és a *locatio conductio operarum* kapcsolatát vizsgálja. ERDMANN 1948, 568.; ERDMANN 1939, 650.; FRESE 1936, 399.

246 ARANGIO-RUIZ 1949, 7skk. és 101skk.; SCHULZ 1951, 554.

247 SCHERILLO 1929, 389skk.; COSTA 1915, 2.

szélni. A választ csak úgy kaphatjuk meg, ha Gaius (3. 142) a bérletre adott definíciójával összevetjük szövegünket. A gaiusi meghatározás világosan megmondja, hogy bérlet csak akkor jön létre, ha a felek bérlet díjat kötnek ki.²⁴⁸ Itt viszont nem kötöttek ki, éppen ezért másfajta szerződés jött létre. Ezt támasztja alá Gaiusnak a provinciái *edictum*hoz írt 10. könyvéből idézett szakasz is (D. 19. 5. 22). Témánkkal kapcsolatban megállapítható, ha a felek nem kötöttek ki előre a *sarcinator* (ruhatisztító) részére díjat hanem csak utólag egyeznek meg, akkor egy másfajta ügylet jön létre és a követeléseket csak *praescriptis verbis actio* útján lehet érvényesíteni.²⁴⁹ Ulpianus is felhoz egy hasonló jogesetet (D. 19. 5. 17. 3):

Si cum unum bovem haberem et vicinus unum, placuerit inter nos, ut per denos dies ego ei et ille mihi bovem commodarem, ut opus faceret, et apud alterum bos perit, commodati non competit actio quia non fuit gratuitum commodatum, verum praescriptis verbis agendum est.

Ulpianus konkrétan meghatározza, hogy minek a kölcsönös használatba való átengedéséről van szó. Az egyik gazda ökrét 10 napra átengedi szomszédjának, aki viszontásul a saját ökrét ugyancsak átengedi 10 napra. Ulpianus szerint itt használati csere van. Ez a jogviszony nem eredményez bérletet, mivel csak *praescriptis verbis actio*val lehet perelni.

A felhozott jogesetekkel azt szerettük volna szemléltetni, hogy a klasszikus római jogtudomány igen precízen különbséget tett a *locatio conductio* és a *locatio conductio*hoz hasonló jogviszonyok között, néha azonban az ügyletek határaitra vonatkozó normákat túl mereven kezelték, mint pl. abban az esetben, amikor a díjban a ruhatisztításnál csak utólagosan egyeztek meg (D. 19. 5. 22).

²⁴⁸ AMIRANTE 1959, 51skk.

²⁴⁹ MAYER-MALY 1956, 87. utólagos posztklasszikus beszúrásnak tartja. Vö. még KASER 1971, 580sk.

III. fejezet

A LOCATIO CONDUCTIO ALANYAI

A) A LOCATIO CONDUCTIO ALANYAIRA VONATKOZÓ RÓMAI KIFEJEZÉSEK

1. A rómaiak igen sok kifejezést használtak a *locatio conductio* valamelyik alanyának a megjelölésére, különösen a *locatio conductio operis*nél. A *locatio conductio* alanyaira vonatkozó szóhasználatból is a legtöbb esetben biztosan lehet következtetni, hogy a *locatio conductio* melyik típusával állunk szemben. A forrásokban azonban a *locator*, ill. a *conductor* kifejezések a leggyakoribbak.

A *locator* mindig bérbeadót jelent,²⁵⁰ azt a személyt, aki valamely tárgyat átad használatra²⁵¹ (D. 19. 2. 9 pr.; D. 19. 2. 15. 2; D. 19. 2. 28. 2; D. 19. 2. 60 pr.; D. 43. 16. 22), vagy megrendeli egy műnek az elkészítését²⁵² (D. 19. 2. 60. 3; D. 19. 2. 37) s ennek során valamilyen tárgyat átad a vállalkozónak, ill. saját munkaerejét adja bérbe (PS 2. 18. 1; D. 19. 2. 38 pr.) azzal, hogy saját magát munkavégzésre rendelkezésre bocsátja.²⁵³

A szerződés másik oldalán áll a *conductor*, aki a bérbevett tárgyat hatalma alatt tartja, használja, gyümölcsözteti²⁵⁴ (D. 19. 2. 25. 1.; D. 19. 2. 25. 3; D. 19. 2. 24. 2; D. 19. 2. 25. 6; D. 19. 2. 61 pr.; D. 19. 1. 53. pr.). Az átvett tárgyból valamilyen művet állít elő, vagy valamilyen feladatot lát el²⁵⁵ (D. 19. 2. 36), ill. a rendelkezésre bocsátott munkaerőt belátása szerint munkavégzésre felhasználja²⁵⁶ (D. 19. 2. 19. 10.; D. 19. 2. 19. 9).

A bérbeadói oldalon többnyire alig-alig fordul elő más megjelölés. Ritkán beszélnek a források bérbeadó tulajdonosról, a *locatio conductio rei* vonatkozásában (D. 19. 2. 15. 2; D. 19. 2. 27 pr.), viszont a munkaerejét bérbeadó munkásnál többször a *mercennarius* kifejezést használják,²⁵⁷ különösen a preklasszikus korban (Cato agr. 5. 4; Varro rust. 1. 17. 2). A *locator conductor* szavakból kiindulva is valószínűsíthető, hogy a rómaiak a *locatio conductio*n nem egy szerződést értettek. A *locator* ugyanis a *locatio conductio rein*él és *operis*nél, gazdag úr, aki gyümölcsözteti javait, ill. megrendeli valamilyen műnek az előállítását, ezzel szemben a *locatio conductio operarum*nál egy olyan szegény ember áll a

250 SCHULZ 1951, 543.; KASER 1971, 563.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 432. A kérdéssel foglalkozó legújabb irodalomban is igen heterogén a téma megítélése. Ezzel kapcsolatban lásd az alábbi szerzők munkáit. ZIMMERMANN 1990, 339–360.; FIORI 1999, 109skk.; MÜLLER 17skk. MONTEREAL 1996, 145skk.

251 SCHULZ 1951, 543.; KASER 1971, 563.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 432.

252 SCHULZ 1951, 543.

253 THOMAS 1961, 232sk.; DERNBURG 1889, 294.

254 KARLOWA 1901, 637.; SCHULZ 1951, 543.

255 KASER 1971, 570.; AMIRANTE 1959, 7skk.

256 DERNBURG 1889, 294.

257 KAUFMANN 1964, 146.; DE ROBERTIS 1963, 11skk. szerint nem létezett a munkás szó mai fogalmának megfelelő kifejezés, a *mercennarius* is a díjazást foglalta magában.

locatori pozícióban, aki kénytelen saját munkaerejét bérebe adni. Így a *locator* szó egységesen nem a gazdag tulajdonost jelenti. Ugyanez a megállapítás vonatkozik a *conductorra* is. A *conductor* általában a szegény bérlő (lakásbérlő, egyszerű kézműves), de lehet a gazdag földbirtokos is, aki földjét bérmunkásokkal művelteti meg. A rómaiak a terminológiai egységet megtartották, de tartalmilag mást értettek az egyes típusoknál alatta.

2. A *locatio conductio reinél* és a *locatio conductio operisnél* a *conductor* oldalon a *conductor* szó helyett legtöbb esetben más kifejezést használnak. A *colonus* szóval jelölték a földhaszonbérlőt²⁸⁸ (D. 19. 2. 25. 1; D. 9. 2. 25. 3; D. 19. 2. 25. 6; uo. D. 19. 2. 35 pr.; D. 19. 2. 61 pr. stb.). *Inquilinus*²⁵⁹ megjelölést használták a lakásbérlő esetében (D. 19. 2. 24. 2; D. 19. 2. 25. 1) A vállalkozó megjelölésére a legtöbb esetben az általa folytatott mesterség nevét alkalmazták alanyi formulázásban pl. a *caupo*, *nauta* (D. 4. 9. 1 pr.; D. 19. 2. 5 pr.). Igen kedvelt példái voltak a klasszikusoknak, a *fullo* (ruhatisztító), a *sarcinator* (foltozósabó) vállalkozói tevékenységéből eredő jogesetek (D. 19. 2. 9. 5; D. 4. 9. 5 pr.; D. 19. 2. 60. 2; Gai. 3. 206). Emellett a *conductor operis* megjelölésére elég gyakran használták a *faber* (kőműves-vállalkozó D. 14. 2. 2. 1), valamint a *redemptor* szavakat is.²⁶⁰ Így a falépítésnél (D. 19. 2. 30. 3) a mű előállításánál (D. 19. 2. 51. 1) a híd bérlője (D. 19. 2. 60. 8), munkacsapat bandagazdája (Cato agr. 144. 3) esetében. Úgy véljük, ezeket a kifejezéseket vég nélkül sorolhatnánk, de az itt bemutatottak pontos képet adnak arról, hogy a rómaiak a *locatio conductio* keretében az ott szereplő szerződő feleket hogyan jelölték. Gyakori volt az is, hogy nem tüntették fel a feleket, hanem csak a *locare*, *conducere* igéket használták a bérleti viszony jelölésére.

B) A LOCATIO CONDUCTIO ALANYAI, ILLETVE AZ ALANYOKRA VONATKOZÓ KORLÁTOZÁSOK

1. Ahhoz, hogy bérleti viszonyról beszéljünk, szükséges volt tehát az egyik oldalon egy bérbeadó (*locator*), a másik oldalon egy bérbevevő (*conductor*), akik a szerződésben foglaltak szerint járnak el.²⁶¹

Kérdésként merül fel, vajon a római jog forrásaiban találunk-e olyan rendelkezéseket, amelyek korlátozásokat írtak volna elő a szerződés alanyaira nézve. Pontosabban fogalmazva: a római polgárok valamely csoportjára állt-e fenn ilyen vonatkozásban tiltó rendelkezés? A forrásokban alig-alig találunk ilyen szabályozást, ha akad is elvéve, az inkább a posztklasszikus kor terméke. Ez annál meglepőbb, hisz pl. a serdületlenek tekintetében nem találunk olyan szociális rendelkezést, amely tiltaná számukra a munkavégzést. Úgy gondoljuk, az ilyen szociális kívánalmak nem voltak összeegyeztethetők a római közfelfogással, hiszen a szociális rendelkezések az uralkodó osztály ideológiájának megfelelően alapvetően hiányoztak.²⁶²

258 A *colonus* szó jelentésére nézve lásd BRÓSZ 1964, 168skk., ahol részletesen kifejti a szerző, hogy a *colonus* szónak a különböző korokban milyen jelentése volt, így a principatus idején a *colonus* szó szabad bérlőt jelentett (174.).

259 Vö. BRÓSZ 1964, 182skk. különös tekintettel a 183. 35. jz.

260 KAUFMANN 1964, 246skk.

261 SCHULZ 1951, 543.

262 BRASSLOFF 1933, 14skk.

Mayer-Maly művében,²⁶³ De Robertis nyomán rámutatott azokra a visszásságokra, amelyek a munkavégzéssel kapcsolatban az antik Rómában fennálltak. Nevezetesen sem a gyerekkorúak, sem a nők nem élveztek semmiféle védelmet.²⁶⁴

Venuleius tudósít bennünket röviden a serdületlen munkavégzési lehetőségéről (D. 40. 12. 44. 2). *In eum, qui impubes iuraverit, scilicet qui et iurare potuerit, danda est utilis actio operarum nomine, cum pubes tamen factus erit. Potest tamen et impubes operas dare, veluti si nomenclator sit vel histrio.* A textus utolsó soraiból azt állapíthatjuk meg, hogy nem kizárt a serdületlen munkavégzése. Venuleius példát is említ: *nomenclator* (névkikiáltó), ill. *histrio* (színész). Ezek természetszerűleg csak példák, azonban valószínűleg a gyermekek más munkát is végeztek. Olyan korlátozással viszont találkozunk, amely szerint a szabadom született előkelő nem végezhet pénzért munkát,²⁶⁵ ill. az elvégzett munka díját nem lehetett perelni.²⁶⁶ A római közfelfogás értelmében az előkelők, ha törvényileg ugyan nem is voltak kizárva a munkavégzésből, mégsem lehettek a *locatio conductio operarum locatorai*, de vagyonuk folytán természetszerűleg a *locatio conductio rei* és *operis conductor* pozíciójába sem kerültek. Így lényegében, ha nem is törvényi úton, de a társadalmi megítélés következtében csak az egyik oldalon szerepelhettek a *locatio conductio* alanyaként. Éppen a római közfelfogás írt elő korlátozást az előkelőkre nézve a *locatio conductio* területén (Cic. off. 1. 150–151; Sen. benef. 6. 14–16). Az előkelők a közfelfogás szerint csak a hozzájuk illő szellemi munkát végezhatték, ez viszont nem tartozott a *locatio conductio* keretébe. Némely időszakban az előkelők tevékenysége ki volt zárva a *locatio conductio* köréből.²⁶⁷ Később ezek a nézetek bizonyos mértékig változtak,²⁶⁸ s a szellemi munkát végzők tevékenységét részben a *locatio conductio* keretébe illesztették,²⁶⁹ azonban ez nem mond ellent a fentiekben kifejtett álláspontnak. E témába nem kívánunk részletesen belebocsátkozni (ugyanis a következő fejezetben az *ars liberalis* és *illiberalis* kérdéséről egy kissé bővebben lesz szó), csak azt kívántuk érzékeltetni, hogy a szociális korlátozás hiánya mellett fennállt egy negatív irányú korlátozás, amely éppen az előkelőket, a szellemi munkát végzőket – a közfelfogásnak megfelelően – távol tartotta a lealacsonyítónak tekintett, a fizikai munkát megkívánó *locatio conductio*tól.

2. Ami a kifejezett törvényi korlátozásokat illeti, azok többnyire a posztklasszikus korból valók. Ilyen korlátozást először Modestinusnál, a klasszikus kor utolsó nagy jogtudósánál találhatunk (D. 19. 2. 49):

263 MAYER-MALY 1956, 91.; DE ROBERTIS 1946a, 139skk.

264 MAYER-MALY 1956, 90skk.

265 A régebbi irodalmi felfogás szerint kizárt volt, hogy a legfelsőbb társadalmi rétegekhez tartozók a *locatio conductio* keretében végezzenek más részére tevékenységet. Ezzel kapcsolatban vö. ERDMANN 1948, 568skk.; OERTMANN 1895, 76. BERNARD 1935, 27. skk. Újabbán viszont különösen Kasernek az a véleménye, hogy nem volt kizárt az előkelők által végzett tevékenységnek a *locatio conductio* körébe való vonása. (KASER 1971, 569.)

266 A legújabb irodalmi álláspont szerint csak a késő klasszikus kor szerint lehetett az elvégzett tevékenység alapján a *honorarium*ot *extra ordinem* perelni. VISKY 1964a, 46sk.; VISKY 1964b, 1070skk.; SIEBER 1940, 169. sk.; DE ROBERTIS 1946a, 183.; KASER 1971, 569.

267 OERTMANN 1895, 79.; KRELLER 1950, 359.; BERNARD 1935, 34.

268 Vö. KASER 1971, 569.

269 KASER 1955a, 395skk. fejti ki ezt az álláspontot.

Κατὰ ταῦτα δὲ καὶ οἱ χειρίζοντες ἐπιτροπὰς ἢ κουρατορίας εἰσὶν κεκωλυμένοι μισθουσθαι καὶ παρὰ τοῦ ταμείου χωρία.

Si ignorans quis militi quasi pagano locaverit, exigere illum posse probandum est: non enim contemnit disciplinam, qui ignoravit militem. (D. 19. 2. 50)

Modestinus Severus császár rendeletére hivatkozva mondja, hogy az a személy, aki gyám, ill. gondnoki tiszteletet tölt be, az állami föld bérlője nem lehet.²⁷⁰ A rendelkezés alapja valószínűleg az lehetett, hogy a gyámokat és a gondnokokat kötelezettségük annyira igénybe vehette, hogy a bérelt föld művelését nem tudták volna megnyugtatóan ellátni.

A második szövegünkben azt állapíthatjuk meg, hogy a katonák sem vehettek földet bérbe. A klasszikus kor vége felé korlátozó rendelkezések jelentek meg, egyrészt a katonákra vonatkozóan, másrészt a gyámok és gondnokok személyét illetően. Ezek a személyek a *locatio conductio rei* alanyaiként bérlők nem lehettek.²⁷¹ Hasonló álláspontot képvisel a Caracalla császár által 213-ban kiadott *constitutio* is (C. 5. 41).

A posztklasszikus korban ezek a rendelkezések ismétlődtek, különösen a katonákra (C. 4. 65. 31; C. 12. 35. 15 pr.) és az állami tisztviselőkre (C. 11. 73; C. 4. 65. 30) nézve. Az így megkötött szerződéseket semmisnek kellett tekinteni. Valószínűnek látszik, hogy a klasszikus kor végén kezdődő, és a posztklasszikus korban erősödő folyamat, mely szerint a közhivatalnokok és a katonák is inkább a föld megművelésében keresték létfenntartásukat, a hanyatló árutermelésnek, s ezzel együtt a naturál gazdálkodás előtérbe kerülésének volt következménye.²⁷²

További kérdésként merül fel különösen a *locatio conductio rei*-nél, hogy a tulajdonoson kívül jogosult-e más valaki is egy dolgot bérbe adni. A források e kérdésre eléggé egyértelmű választ adnak. Ulpianusnál a következő olvasható (D. 19. 2. 9. 1.):

Hic subiungi potest, quod Marcellus libro sexto digestorum scripsit: si fructuarius locaverit fundum in quinquennium et decesserit, heredem eius non teneri, ut frui praestet, non magis quam insula exusta teneretur locator conductor.

A jogeset a haszonélvező által öt évre bérbe adott telekről szól. Ebből megállapítható, hogy a tulajdonos mellett a haszonélvező is bérbe adhatja a haszonélvezet tárgyát, így az *ususfructuarius* is lehet *locator*.²⁷³ Ugyanez tűnik ki Papinianus szövegéből is, amely többek között a hagyományozott rabszolga bérbeadásáról szól (D. 33. 2. 2).

Ezen túlmenően ismert a római jog a mai szóhasználat szerint albérletet, alhaszonbérletet is. Ez leginkább a lakásoknál (bérkaszárnnyák) és földek bérbeadásánál fordult elő oly módon, hogy egy tehetősebb ember bérelte az egész házat, ill. egy nagyobb területű ingatlant, majd ezt tovább bérbe adta lakásonként, ill. kisebb földterületenként.²⁷⁴ Vizsgáljuk meg ezzel kapcsolatban a következő forrásokat:

Si tibi alienam insulam locavero quinquaginta tuque eandem sexaginta Titio locaveris et Titius a domino prohibitus fuerit habitare, agentem te ex conducto

270 Vö. MAYER-MALY 1956, 91.

271 MAYER-MALY 1956, 94skk.

272 LEVY 1956, 248skk.

273 MARTON 1957, 208.

274 SZEMÉLYI 1932, 147.; MARTON 1957, 208. továbbá SCHULZ 1951, 545.

sexaginta consequi debere placet, quia ipso Titio tenearis in sexaginta. (Paul. D. 19. 2. 7)

Nos videamus, ne non sexaginta praestanda nec quinquaginta sint, sed quanti interest perfrui conductione, tantundemque consequatur medius, quantum praestare debeat ei, qui a se conduxit, quoniam emolumentum conductionis ad comparationem uberioris mercedis computatum maiorem efficit condemnationem. Et tamen primus locator reputationem habebit quinquaginta, quae ab illo perciperet, si dominus insulae habitare novissimum conductorem non vetuisset: quo iure utimur. (Tryph. D. 19. 2. 8)

Si colonus locaverit fundum, res posterioris conductoris domino non obligantur: sed fructus in causa pignoris manent, quemadmodum essent si primus colonus eos percepisset. (Paul. D. 19. 2. 24. 1)

Első szövegünkben az tűnik ki, hogy X személy Y-nak 50-ért bérbe adja a bérházat, Y továbbadja Z-nek 60-ért. A ház tulajdonosa azonban nem engedi meg a ház használatát. *Ex conducto* lehet a forráshely szerint 60-ért perelni, mert a kétszeri bérbeadás következtében a bérleti díj is nagyobb lett, azt viszont nem lehet tudni, hogy X bérbeadó milyen címen adta bérbe a lakást (lehet haszonélvező, *superficiarius*, de lehet, hogy ő is csak egyszerű bérlő, de hogy nem tulajdonos, az biztos, mert *aliena insulat* ad bérbe).

Hasonló problémát fejteget Tryphoninus is, amikor a többszöri bérbeadásról beszél. A szöveghely *primus locator*ról, ill. *medius locator*ról tesz említést. Kártérítés esetében itt is a bérlő annyit kapjon meg, amennyit maga kifizetett, tehát amivel károsodott a tulajdonos intézkedése folytán. A harmadik forrásunkból azt is megtudjuk, hogy a *colonus* is bérbe adhatja a földet egy további bérlőnek. A második bérlő és a tulajdonos között nincs jogviszony, ill. az utóbbi bérlő a tulajdonossal szemben *non obligatur*. A további bérbeadás lehetőségé még világosabban kitűnik Labeo véleményéből (D. 19. 60 pr.):

Cum in plures annos domus locata est, praestare locator debet, ut non solum habitare conductor ex calendis illis cuiusque anni, sed etiam locare habitatori si velit suo tempore passit.

Ha valaki házát egy személynek határozott időre bérbe adta, hozzá kell járulnia ahhoz, hogy a bérlő ne csak lakja, hanem további lakóknak lakás céljából kiadja. Hasonlóan nyilatkozik Alexander Severus császár is, aki általában a bérbe adott dolog további bérbeadásának a lehetőségéről beszél (C. 4. 65. 6).²⁷⁵

A bemutatott példából egyértelműen megállapítható, hogy a *locatio conductio* reinél a tulajdonosokon kívül más is lehet a *locator*, ha valamilyen címen magánál tartja a dolgot. Éppen ebből adódik, hogy egy adott személy ugyanarra a dologra nézve az egyik irányban *conductor*, a másik irányban *locator* pozícióba kerül.

4. A *locatio conductio operis* körében is találunk olyan forrásszöveget, amely lehetővé teszi, hogy a vállalkozó más személyt bízjon meg az általa vállalt mű elkészítésével. Erről Marcellus a következőképpen tesz említést (D. 19. 2. 48 pr.):

²⁷⁵ Vö. MAYER-MALY 1956, 30., aki albérletnek tekinti az ilyen jogviszonyokat.

Si cui locaverim faciendum quod ego conduxeram, constabit habere me ex locato actionem.

Marcellus jogesetéből az is megállapítható, hogy a második vállalkozó valamit nem szerződésszerűen végez, mert az első vállalkozónak van *actio locatija* vele szemben. Tehát az eredeti megrendelő és a második vállalkozó között itt sincs jogviszony.²⁷⁶ Az első vállalkozó a második vállalkozóval szemben itt is *locatorként* szerepel.

Kérdésként merül fel, hogy a *locatio conductio operarum*nál lehet-e második bérbeadásról szó, ill. ha valaki munkaerejét bérbe adja, maga helyett állíthat-e egy harmadik személyt a munka elvégzésére? Továbbá az előző példák analógiája alapján az a személy, aki a munkás munkaerejét bérbe vette, átengedheti-e a munkást munkavégzésre harmadik személynek? Arra forrásadatunk nincs, hogy a *locatio conductio operarum*nál a *conductor* a bérbevett személy munkaerejét tovább bérbe adta. Fogalmilag ugyan nem kizárt, hogy a bérbevett munkaerőt más részére munkavégzésre átengedjék. Ez azonban csak úgy lett volna lehetséges, hogy a munkaerőt úgy kezeljék, mint a munka tárgyát.²⁷⁷ Arra azonban találhatunk példát (D. 38. 1. 9. 1), hogy a munkás helyett más személy is eljárhat. Gaius mondja el a következő példát a provinciái ediktumhoz írt 7. könyvében (D. 9. 2. 8. 1):

Mulionem, quoque, si per imperitiam impetum mularum retinere non potuerit, si eae alienum hominem obriverint, vulgo dicitur culpae nomine teneri.

Az öszvérhajcsárt felelőssé teszik az esetben is, ha a rábízott öszvéreket egy harmadik személyre bízta és az öszvérek valakit eltiportak. Valószínűleg saját maga helyett állított az öszvérhajcsár egy harmadik személyt hogy az helyette a rábízott munkát elvégezze. Ez a harmadik személy itt sem került be az eredeti jogviszonyba, hanem úgy járnak el, mintha a munkás saját maga hajtotta volna az öszvéreket.²⁷⁸

5. Ún. vegyes jellegű *locatio conductio* létrejöttét is ismerték a források azokban az esetekben, amikor a vállalkozó valamit bérbe vesz a céllal, hogy mások részére tovább bérbe adja, vagy valamilyen feladatnak az elvégzésére vállalkozik.²⁷⁹ Ezekben az esetekben a bérlet nem saját célra jött létre, hanem ő csak közreműködő, aki a hasznot fölözi le az ügyletből kifolyólag. Már Cato idejében létrejöttek, az ún. bandagazda szerződések²⁸⁰ (Cato agr. 144. 2–4), mely szerint egy vállalkozó elvállalja az olajszüretet (*locatio conductio operis*), s ennek érdekében munkásokat toboroz, akik az ő rendelkezése alapján teljesítik a vállalt feladatot (*locatio conductio operarum*). Hasonló bandagazda

276 MAYER-MALY 1956, 3sk.

277 Itt az ún. „albérletbeadás” sokkal problematikusabb, mint a *locatio conductio* másik két esetében. Azoknál általában valamilyen dologról van szó, itt viszont magát a munkást kellett volna más részére munkavégzés céljából átengedni.

278 DERNBURG 1889, 301. szerint a munkaadó helyettest nem köteles eltűrni. MAYER-MALY 1956, 27skk. álláspontja szerint a munka személyes jellege miatt képviselőtről, tehát, hogy más járjon el helyette, nem lehetett szó. De ennek ellenére mégis arra a következtetésre jut, hogy a munka is kiadható albérletbe. PÓLAY 1962, 183sk. a kérdést részletes és alapos vizsgálatnak vetette alá. Rámutatott a D. 12. 6. 26.12 és a D. 38. 1. 9. 1 alatt található forrásszövegek ellentmondásaira. Nézete szerint a szakértelmet igénylő fizikai munka esetén nincs helyettesítés. Egyébként lehetséges. A helyettesítés csak ideiglenes jellegű lehet. Álláspontját a dáciai viaszostáblákon talált szerződések elemzésével megnyugtató módon támasztja alá.

279 MAYER-MALY 1956, 27.

280 PÓLAY 1962, 188.

szerződésről szól Gaius (D. 19. 2. 25. 7) az oszlopszállítás esetében, amikor a *conductor operis* munkásokat alkalmaz a szállításhoz. Mayer-Maly²⁸¹ Pliniusra (epist. 2. 14.) hivatkozva egy klikk megszervezéséről tesz említést; a forma itt is a már fent említett eset, egy ember vállalkozik a botrány megrendezésére és ehhez embereket fogad.

A fentiekben több esetben láttuk (D. 19. 2. 7; D. 19. 2. 8), hogy valaki egy bércaszárnyát bérbe vesz, majd továbbadja bérbe más személynek. Ez esetben itt a *conductor* vállalkozónak is felfogható,²⁸² aki nem lakik a bércaszárnyában, hanem az a feladata, hogy a házban lévő lakásokat kiadja. Formailag e jogviszony nem *locatio conductio operis*, hanem *locatio conductio rei*. A tulajdonos és az első bérlő közötti jogviszony viszont *locatio conductio operis*re enged következtetni. Valójában azonban itt egy dolgot (*insula*) bérbe vettek, s a bérlő ezt tovább bérbe adta. Így talán inkább *locatio conductio* reinek minősül a szerződés.²⁸³

Egy 259-ben Valerianus és Gallienus császárok által kiadott constitutio (C. 4. 65. 13) arról tesz említést, hogy több bérlő bérlő a bérlet tárgyát. Ilyenkor a bérlők között egyetemlegesség is létrejöhethet.²⁸⁴ Megjegyzendő, hogy a posztklasszikus korban teljes bizonytalanság uralkodik a *locatio conductio* alanyaira vonatkozóan, azonban ennek vizsgálata már meghaladja célkitűzéseinket.²⁸⁵

C) KEZESSÉG AZ LOCATIO CONDUCTIÓNÁL

A római jog a bérleti szerződésben foglaltak biztosítására alkalmazta a kezesség intézményét is.²⁸⁶ Az irodalomban általános az a vélemény, hogy kezeset állítani csak a *locatio conductio rei* és *operis* esetében volt lehetséges, a *locatio conductio operarum* esetében erről nem lehetett szó. Ez a teljesítés jellegével függött elsősorban össze, mert hisz a *locatio conductio operarum*nál kizárólag munkavégzésre szólt a megállapodás, ahol így a kezes állítása problematikus, nem úgy, mint a *locatio conductio rei*nél a bérleti díj fizetésével, vagy a *locatio conductio operis*nél a mű előállításával kapcsolatban. A kezességre vonatkozóan a források vizsgálata alapján a következő megállapításokat tehetjük:

Fideiussores a colonis datos etiam ob pecuniam dotis praediorum teneri convenit, cum ea quoque species locationis vinculum ad se trahat; nec mutat, confestim an interiecto tempore fidem suam adstrinxerunt. (Pap. D. 46. 1. 52. 2)

281 MAYER-MALY 1956, 28.

282 MAYER-MALY 1956, 27. vállalkozóként kezeli azt a személyt, aki az egész bércaszárnyát bérlő, mert ő sohasem lakott az albérlőkkel együtt, tehát nem saját maga bérleti igényei kielégítésére vette bérbe az épületet. Vö. még PERNICE 1898, 94skk.

283 Nem vitatjuk, hogy felfogható akár *locatio conductio rei*nek, akár *locatio conductio operis*nek is az az eset, amikor egy személy azért veszi bérbe az egész épületet, hogy haszonszerzés céljából több bérlőnek kiadja.

284 Vö. MAYER-MALY 1956, 97skk. valamint a provinciái területekre vonatkozóan az általa adott irodalommal is.

285 A posztklasszikus kor végén már a rabszolga és a *colonus* helyzete azonossá válik. Ezt tükrözi a Coll. 12. 7.7, amelyben a *colonus* mellett a rabszolga is bérlőként szerepel. Ebben az időben már számolni kell a *colonus* teljes alávetettségével. Vö. BRÓSZ 1964, 188skk.

286 BRÓSZ 1964, 211. annak a véleménynek ad hangot, hogy a szerencsétlen *colonus*ok nem igen tudtak kezeset állítani, hisz ki vállalt érték kezességet?

Si a colono stipulatus fideiussorem accepi, una stipulatio et plurium pensionum, et ideo in universis pensionibus fideiussor tenetur. Cum facto suo reus principalis obligationem perpetuat, etiam fideiussoris durat obligatio, veluti si moram fecit in Stichio solvendo et is decessit. (Paul. D. 46. 1. 58. pr. és 1)

Papinianus és Paulus szövegeiből megállapíthatjuk, hogy a földhaszonbérletnél is kezeset lehet állítani a bérleti díj biztosítására. Sőt Paulustól azt is megtudjuk, ha a főadós késedelembe esik, ez a kezesre is kiterjed. Ebből adódóan merült fel a kérdés, vajon a kezes köteles-e a kamatokat megfizetni a főadós helyett.

Paulus respondit eos, qui pro aliis non ex contractu, sed ex officio quod administraverint conveniuntur, in damnum sortis substitui solere, non etiam in usuras. (Paul. 50. 1. 21. 1)

Quaero, an fideiussor conductionis etiam in usuras non illatarum pensionum nomine teneatur nec prosint ei constitutiones, quibus cavetur eos, qui pro aliis pecuniam exsolvunt, sortis solummodo damnum agnoscere oportere. Paulus respondit, si in omnem causam conductionis etiam fideiussor se obligavit, eum quoque exemplo colono tardius illatarum per moram coloni pensionum praestare debere usuras. (Paul. 19. 2. 54 pr.)

Ha valaki a bérlőért kezességet vállalt, akkor a bérlő késedelme folytán előállott helyzetben a kezesről a megnövekedett követelések, tehát a kamatok is behajthatók. Ennek a döntésnek a racionális alapja éppen abban van, hogy a kezesre általában akkor kerül sor, ha a bérlő nem fizet. A nemfizetés után általában a késedelem is beáll. Ebben a helyzetben fordul a bérbeadó a kezes ellen. Éppen az lenne a furcsa, ha csak az alapkövetelést lehetne a kezesen behajtani.²⁸⁷

Az állami földek bérletével kapcsolatban egy fontos szabályra hívja fel Paulus a figyelmet (D. 19. 2. 53.):

Qui fideiussor existit apud mancipem pro colono publicorum praediorum, quae manceps ei colono locavit, rei publicae non tenetur: sed fructus in eadem causa pignoris manent.

Az állami földet ún. főbérlő bérbe veszi, aki mellé kezes is járul. A főbérlő (*manceps*) tovább bérbe adja kishaszonbérlőknek a részterületeket. A kezes kötelezettsége a kishaszonbérlők nem fizetése esetén nem jöhet számításba, csak abban az esetben, ha a *manceps* nem fizet a fiscusnak. E szabály több indokkal is alátámasztható. A fiscust csak a *manceps* fizetőképessége érdekli.²⁸⁸ A kezes a *manceps*-ért áll helyt, így nem is szállhat át a kötelezettsége a kishaszonbérlők tartozásaiért, mert az már különálló jogviszony.

A *locatio conductio* területén a kezességvállalás alapvető esete a földek bérbeadásánál található. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a szegény bérlők fizetőképessége nem volt elég biztosíték a bérbeadó számára. Emellett találunk a szövegekben olyan esetet is, amikor a vállalkozó tevékenységének biztosítására állítanak kezeset (D. 46. 1. 44):

Stipulatus es opus arbitrato tuo ante certam diem fieri, quod si effectum non esset, quanti ut efficiatur opus locasses, tanti fideiussores cepisti: et quia opus effectum

²⁸⁷ Erre vonatkozóan lásd MAYER-MALY 1956, 98skk. irodalommal együtt.

²⁸⁸ MAYER-MALY 1956, 100.

non erat, alii locasti et, cum posterior conductor satis non daret, ipse opus fecisti: quaero, an fideiussor tenetur. Respondit secundum ea verba stipulationis, quae a te proposita sunt, fideiussores non tenentur. Non enim id fecisti, quod in stipulatione convenerat, id est opus alii non locasti, tametsi postea locasti: ea enim locatio, quam secutus est, perinde est, ac si interposita non esset et si statim tu opus facere coepisses.

Iavolenus egy mű határidőre való elkészítését hozza fel példaként. A felek úgy állapodtak meg, hogy amennyiben az előírt határidőre a *conductor* nem készül el a művel, a *locator* jogosult azt másnak kiadni és ezekre a költségekre a *conductor* kezeset köteles állítani. A mű nem készült el időre, a *locator* így újabb *conductort* bízott meg, de az sem készítette el a művet, így a megrendelő azt saját maga állította elő. A kezes nem lehet kötelezni, mert a megrendelő a szerződéstől eltérően saját maga végezte el a munkát, vagyis végül is nem állt be a kezes kötelezettsége. A szerződésen túlmenően másra nem lehet kötelezni. Hasonló álláspontot képvisel Pomponius is (D. 45. 1. 14):

Si ita stipulatus essem abs te domum aedificari? Vel heredem meum damnvero insulam aedificare, Celso placet non ante agi posse ex ea causa, quam tempus praeterisset, quo insula aedificari posset: nec fideiussores dati ante diem tenebuntur.

Házépítés esetén sem a vállalkozót, sem a kezeset nem lehet perelni a teljesítési határidő lejárta előtt. Ulpianus viszont egy olyan esetről szól, amikor a kezes maga végzi el a vállalkozó helyett a munkát (D. 46. 3. 31):

Inter artifices longa differentia est et ingenii et naturae et doctrinae et institutionis. Ideo si navem a se fabricandam quis promiserit vel insulam aedificandam fossamve faciendam et hoc specialiter actum est, ut suis operis id perficiat, fideiussor ipse aedificans vel fossam fodiens non consentiente stipulatore non liberabit reum, quare etiam si illis stipulationibus fideiussor accesserit: per te non fieri, quo minus mihi ire agere liceat? Prohibens ire fideiussor stipulationem non committit et, si patientiam praestet, non efficiet, quo minus committatur stipulatio.

Ez esetben a vállalkozó nem szabadulhat a kötelemtől, hiszen a megrendelő a mű előállítását a *conductorra* bízta. Ulpianus nagyon találóan jegyzi meg, hogy a mesterek között *longa differentia est* tehetségre, természetre, képzettségre, rendszerezettségre nézve, ezért nem mindegy, hogy a felvállalt művet ki állítja elő.²⁸⁹

Az itt felsorolt három jogesetből megállapítható, hogy a *locatio conductio operis*nél a kezes nem a mű előállítására vállal kötelezettséget, hanem a teljesítés elmaradása, ill. késedelem esetére tartozik kártérítési kötelezettséggel.

Nem kívánunk külön kitérni az állami építkezéseknél történő kezesség vállalásokra, ezek az általunk vizsgált témakörön kívül esnek.

289 WENGER 1953, 519.

IV. fejezet

A LOCATIO CONDUCTIO TÁRGYA

1. A *locatio conductio* tárgyának vizsgálatánál helyesnek látszik a három típusnak megfelelően külön-külön elemezni a forrásokat. A három szerződéstípus tárgyában olyan nagy különbség van, hogy nem lehet elkülönítés nélkül helyes eredményre jutni. Itt mutatkozik meg valójában, hogy az egy nevet viselő *locatio conductio* ténylegesen három típusra oszlik.²⁹⁰

2. A *locatio conductio rei* vonatkozásában abból kell kiindulni, hogy a *locator* mit engedett át a *conductornak* használatra.²⁹¹ Úgy véljük, akkor járunk el helyesen, ha a lehetséges tárgyakat csoportosítjuk, hisz a források szerinti teljes felsorolás lehetetlennek és céltalannak is látszik. Azt sem tartjuk jó megoldásnak, hogy egyszerűen, azt mondjuk, hogy a *locatio conductio rei* tárgya általában a bérbe adott dolog.²⁹² Ez így önmagában igaz, azonban ilyen általánosítás mellett nem érjük el a kívánt célt, hogy valójában melyek voltak a leggyakrabban előforduló tárgyai e szerződésnek.

Gaiusnak a provinciái edictumhoz írt 10. könyvében a következő olvasható (D. 19. 2. 6):

Is qui rem conduxerit...

Ebből következik, hogy alapvetően csak dolgot lehet bérbe adni. A *res* fogalmán belül az alábbi fontosabb csoportosítások végezhetők. Bérbe adható mindenféle ingó dolog, amit használni lehet.²⁹³ Ezt figyelembe véve rendkívül sokféle dolgot lehet bérbe adni.²⁹⁴ A forrásokból példálózásképpen a következők sorolhatók fel: hordók adhatók bérbe (D. 19. 2. 19. 1), Ulpianus Neratiusnak Aristohoz írt leveléből felsorolja, hogy mi mindent kell a bérlő részére az olajtermesztéshez rendelkezésre bocsátani, így hordókat, prést, csörlőt, csigát, rézüstöt, olajos edényt stb. (D. 19. 2. 19. 2). Dologbérletnek minősül, ha valaki egy kocsit bérel, hogy csomagjait elszállítsa (D. 19. 2. 60. 7), vagy ha az egész hajót bérel ki a rakomány elszállítására (D. 19. 2. 61. 1).

Bőségében vagyunk olyan forrásoknak, ahol a bérlet tárgya a *fundus, praedium*²⁹⁵ (D. 19. 2. 3; D. 19. 2. 15. 2; D. 19. 2. 25. 3; D. 19. 2. 32; D. 19. 2. 33; D. 19. 2. 55; C. 65. 8; C. 65. 15 stb.).

290 A szerződés tárgyára alapozta elméletét NIEDERMEYER 1941, 321skk. Vö. továbbá MAYER-MALY 1959, 390sk. és KASER 1960, 229skk. A kérdés a legújabb irodalom szerint is több problémát vet fel. A legfontosabb nézetek az alábbi szerzőknél találhatók: ZIMMERMANN 1990, 351skk.; FIORI 1999, 161skk.; MONTEREAL 1996, 33skk.

291 Vö. KASER 1971, 565., továbbá KASER 1960, 230sk.

292 AMIRANTE 1959, 12. és 116., valamint ugyancsak AMIRANTE 1962, 206skk. arra a megállapításra jut, hogy a *locatio conductio* név „általában” a *res locata* a tárgya.

293 KARLOWA 1901, 641.; AMIRANTE 1962, 53skk.

294 MAYER-MALY 1956, 113. sk.

295 KASER 1971, 565.

A klasszikusoktól eredő sok példa arra enged következtetni, hogy a principatus idején a földek bérbeadása központi helyet foglalt el a *locatio conductio rei* keretében.

Róma lakosságának felduzzadása folytán a *locatio conductio rei* egyik leggyakoribb formájává vált a lakások bérbeadása.²⁹⁶ Ezen a területen igen sokféle formációval találkozunk. Fellelhetők a forrásokban a *villa* (D. 19. 2. 25. 3), az *insula* (D. 19. 2. 30 pr.; D. 19. 2. 58), a *domus* (D. 19. 2. 45; C. 4. 65. 5), a *cenaculum*, a bérkaszárnnyának az emeleti részén lévő padlásszobácskája (D. 19. 2. 27 pr.; D. 19. 2. 30) stb. bérbeadása.

Ismerte a római jog a csűrök, raktárak bérbeadását is (*horrea* – D. 19. 2. 55 pr.).²⁹⁷ A *locatio conductio rei*nek minősül, ha rabszolgákat adtak bérbe munkavégzésre.²⁹⁸ Itt a szerződés tárgya maga a rabszolga volt, a *servus locatus*²⁹⁹ (D. 19. 2. 42 és 43). Paulus a rabszolga bérbeadásánál így fogalmaz: *per eam rem quam conduxisti* (D. 19. 20 45. 1), ui. a rabszolgát mint bérbe adott dolgot kezelték.

Különös esetet tárgyal Gaius (3. 146), amikor gladiátorok bérbeadásáról tesz említést. Ezek a gladiátorok bajvívás céljából kerültek át a bérbevevőhöz, úgy minősülnek, mint a rabszolgák, habár voltak közöttük szabadok is.³⁰⁰

Az állatok is lehetnek a *locatio conductio* tárgyai.³⁰¹ Például Alfenus öszvérek bérbeadását említi teherhordás céljából: *mulas ad certum pondus oneris locare* (D. 19. 2. 30. 2).

A *locatio conductio rei* keretében beszélnek a források *habitatio* ill. hasznélvezet bérbeadásáról³⁰² (D. 19. 2. 5). Az állam bérbe adta az adó és vámszedés jogát is³⁰³ (D. 39. 4. 1 pr. és 1). Ez azonban már nem tartozik a magánjogi viszonyok területére.

E széleskörű felsorolás után kérdésként merül fel, hogy mit nem lehet bérbe adni. A legfontosabb szabály az, hogy saját dolgát senki sem veheti bérbe.³⁰⁴ Ezt a források a következőképpen fejezik ki (Ulp. D. 50. 17. 45 pr.):

Neque pignus neque depositum neque precarium neque emptio neque locatio rei suae consistere potest.

Általános felsorolást kapunk tehát itt arra nézve, hogy saját dolgon milyen jogviszony nem jöhet létre, így többek között bérlet sem.³⁰⁵ Iulianus is arról beszél, hogy ha valaki saját dolgát bérbe veszi, akkor a szerződése érvénytelen (D. 16. 3. 15):

Qui rem suam deponi apud se patitur vel utendam rogat, nec depositi nec commodati actione tenetur: sicuti qui rem suam conducit aut precario rogat, nec precario tenetur nec ex locato.

296 SCHULZ 1951, 544sk.

297 ALZON 1965, 9skk., továbbá CANNATA 1967, 267skk.; MACCORMACK 1972, 193skk.

298 THOMAS 1961, 232.

299 DE ROBERTIS 1946a, 27sk.; THOMAS 1961, 234.; AMIRANTE 1965, 457.

300 KASER 1971, 565. 24. jz.

301 BOLLA 1940, 80skk.

302 AMIRANTE 1962, 208skk.; AMIRANTE 1965, 457skk. a *habitatio* szó alatt a szerző véleménye szerint a klasszikusok nemcsak a házban való lakást értették, hanem a ház használatát, ill. élvezetét is. A ház bérbeadása és a *habitatio* bérbeadása között a különbséget elsősorban abban látja, hogy a *habitatio* albérletbe nem adható. (465.)

303 KASER 1971, 565. 26. jz.

304 ALBANESE 1961, 121.; PALAZZOLO 1965a, 124.; KUPISZEWSKI 1957, 344.

305 TONDO 1959, 172. 22. jz.

Az itt kifejtett elven alapul Iulianusnak egy jogeset kapcsán hozott döntése is (D. 19. 2. 9. 6):

Si alienam domum mihi locaveris eaque mihi legata vel donata sit, non teneri me tibi ex locato ob pensionem: sed de tempore praeterito videamus, si quid ante legati diem pensionis debetur, et puto solvendum.

Valaki bérbe vesz egy házat, amely majd vagy ajándékozás, vagy hagyományozás folytán a bérlő tulajdonába kerül. Miután a bérlő tulajdonos lett, nem köteles tovább fizetni a bérleti díjat, mert a saját dolgán bérlet nem állhat fenn. Természetesen arra az időre, amíg nem volt tulajdonos, köteles kifizetni a díjakat.³⁰⁶ A 293-ból származó két császári döntés is (C. 4. 65. 20 és 4. 65. 23) magáévá teszi az előbbieken ismertetett klasszikus kori elveket. Különösen a második C. 4. 65. 23 constitutio megvitatása látszik érdekesnek:

Ad probationem rei propriae sive defensionem non sufficit locatio ei facta, qui post de dominio coeperit contendere, cum nescientia dominii proprii et errantis nullum habeat consensum: sed ex eventu, si victus fuerit, contractus locationis non constituisse magis declaratur. Nemo enim sibi iure possessionem mutare potest.

Diocletianus császár döntése kifejezetten hangsúlyozza, hogy az esetben sem lehet szó a bérletről, ha bérbe venni szándékozó azt hitte, hogy a dolog másé. Tévedés folytán a szerződés érvénytelen.

Ugyancsak nincs lehetőség jogilag arra, hogy szolgalmat bérbe vegyenek. Ulpianus ezt a következőképpen fejezi ki (D. 19. 2. 44):

Locare servitutum nemo potest.

Ez a szabály a szolgalom céljából, ill. rendeltetéséből fakad.³⁰⁷

3. A *locatio conductio operis* tárgyának vizsgálatánál lényegében két alapvető állásponttal találkozunk az irodalomban. Az egyik szerint a *locatio conductio operis* tárgya az átadott anyagból valamilyen műnek az előállítása, vagy valamilyen feladat elérése, valamilyen eredmény produkálása.³⁰⁸ Ezzel szemben a kialakult másik álláspont szerint – amelynek a legújabb irodalomban legjelentősebb képviselője Amirante és Thomas³⁰⁹ – a *locatio conductio operis* tárgya maga a *res futura*. Ha az utóbbi álláspontot tennénk magunkévá, akkor szemben találnánk magunkat a forrásokban szereplő számos, a *locatio conductio operis* tárgyára vonatkozó megjelöléssel. A két álláspont között az a lényeges eltérés, hogy az előbbi a *locatio conductio operis* tárgyának az elvégzendő feladatot tartja (ami forrásszerűen alátámasztható), ezzel szemben az utóbbi magát az előállított művet. Ez utóbbi megegyezik azzal a nézettel, hogy a *locatio conductio* tárgya általában a *res locata*.³¹⁰

306 PALAZZOLO 1965a, 138.; ALBANESE 1961, 138sk.

307 MAYER-MALY 1956, 119. a szöveget Lenel nyomán interpoláltak látja, de figyelembe véve De Robertis véleményét is arra az álláspontra jut, hogy e szabályt csak azért formulálták meg, mert majdnem minden *locabilis*nek látszik. Egyébként is a *fundus fundo servit* elve kizárta a bérbeadást.

308 KASER 1971, 570.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 436.; MARTON 1957, 210.; JÖRS – KUNKEL 1949, 239.; KAUFMANN 1964, 257. p.; KRELLER 1950, 356.

309 AMIRANTE 1959, 9skk. szerint tárgya a *locator* által adott dologból az átalakítás után létrejött új dolog (*res futura*). Ugyanezt az álláspontot juttatja kifejezésre THOMAS 1963, 340sk.

310 AMIRANTE 1959, 117. annak a véleménynek ad hangot, hogy az egységes *locatio conductio* tárgya a *res locata*.

Feladatunk a források alapján eldönteni, mi tekintendő a *locatio conductio operis* tárgyának. Érdekes elsőnek szemügyre venni Gaius D. 19. 2. 2. 1 alá felvett szövegének utolsó mondatát. Az első részt azért nem vizsgáljuk meg, mert itt Gaius kizárólag azzal foglalkozik, hogy meghúzza az adásvétel és a bérlet közötti határvonalat. A jelzett gaiusi szöveg így hangzik:

... *quod si ego aurum dedero mercede pro opera constituta, dubium non est, quin locatio et conductio sit.*

Vagyis, ha aranyat adok át a mesternek és pénzt azért, hogy aranyból gyűrűt csináljon, *locatio conductio operis* jön létre. A pénz fizetése *pro opera constituta* jár, tehát azért a munkáért, amelynek során létrejött a *res futura*. Azt a tevékenységet fizettem meg, amelynek során az aranyból gyűrű lett. A *locator* ezzel bízta meg a *conductort*.

Lényegében hasonló példát dolgoz fel Gaius az Institutióban is (3. 147), ott is hangsúlyozva, hogy a mester tevékenységéért jár a díj.

A vállalkozói szerződés tárgyát képező szerteágazó tevékenységek közül most azokat vizsgáljuk meg, ahol a *conductor* valaminek az előállítására szerződik, pl. drágakőbe való bevésésre (D. 19. 2. 13. 5), házépítésre (D. 19. 2. 59; D. 19. 2. 60. 3) csatornázásra (D. 19. 2. 62) stb. Ezekben az esetekben a *domum faciendum*, a *certe mercede opus tibi locavi, opus locatum est* kifejezések azt a tevékenységet foglalják magukban, amelyek során a mester eljut a mű előállításához,³¹¹ s amiért a vállalkozói díj jár. Ezzel szemben a *fullo* és a *sarcinator* esetében már nem is beszélhetünk *res futuráról*, hisz ott ugyanazt a dolgot ki-mossák és visszaadják (D. 12. 7. 2). Ez nem *res futura*, mégis vállalkozói tevékenységről van szó.³¹²

Ha marad is némi kétely azoknál a forrásoknál, melyek szerint valamilyen művet elő-állítanak, házat építenek, arra nézve, hogy a szerződés tárgya végső soron a *res futura*, végképp megszűnik ez az aggály azokkal a szövegekkel kapcsolatban, ahol a vállalkozó semmit sem állít elő, hanem egyéb feladatot lát el: *vinum de Campania conduxisset* (D. 19. 2. 11. 3), *navicularius onus Minturnas vehendum conduxerit* (19. 2. 13. 1), *mulierem vehendam navi conduxisset* (19. 2. 19. 7), *columnam transportandam conduxit* (D. 19. 2. 25. 7). Ezek a példák a személy- és áruszállítás köréből lettek kiragadva, a szövegezésükkel egyértelműen következik, hogy *locatio conductio operis* jött létre a felek között.³¹³ Itt *res futuráról* beszélni nem lehet.

Éppúgy nem lehet *res futuráról* szólni a raktározás esetében sem (D. 19. 2. 60. 6; D. 19. 2. 9), amikor is a raktáros a megőrzésre átvett árukat köteles visszaadni; Gaius ezt úgy fejezi ki: *qui mercedem accipit pro custodia alicuius rei* (D. 19. 2. 40). Itt a *conductor operis* feladata az áruk megőrzése és visszaadása.

A D. 47. 2. 14. 17-ben egy levél elviteléről, mint vállalkozói tevékenységről szól, itt sincs *res futura*.

Ugyancsak a *res futura* ellen szó Ulpianus példája, mely szerint *si quis servum docendum conduxerit* (D. 19. 2. 13. 3), azaz egy rabszolga kiképzéséről, tanításáról, mint

311 KAUFMANN 1964, 213.; CANNATA 1967, 135skk.

312 MARTON 1963, 7sk. szerint a *fullo* és *sarcinator* tevékenysége Gaius kedvenc témáinak egyike, volt ezért nyilvánvalóan tipikus esete lehetett Gaius korában a *locatio conductio operis*nek.

313 RÖHLE 1968, 217sk.

vállalkozói tevékenységről beszél.³¹⁴ Úgy gondoljuk, hogy Cato olajszüret bérbeadásával kapcsolatos példái sem erősítik meg a *res futura* koncepcióját (Cato agr. 144).³¹⁵

Meggyőződésünk szerint az itt felsorakoztatott források alapján valószínűbbnek látszik az az álláspont, mely szerint a *locatio conductio operis* tárgya valamilyen mű előállítása, valamilyen tevékenység elvégzése, valamilyen eredmény létrehozása, valamilyen ügy ellátása. A *locatio conductio operis* igen széles körű életviszony-területet ölelt fel, amelyek közül a legfontosabbak voltak a mesterek tevékenysége (itt külön ki kell emelni az építkezést, valamint a *fullo* és a *sarcinator* működését), de nem lebecsülendő a szállítással kapcsolatos vállalkozói munka sem. Emellett egyéb, igen sokirányú, szinte felsorolhatatlan tevékenységi kör tartozott a *locatio conductio operis* keretébe, mindazok a ténykedések, ahol valamilyen eredmény produkálására nézve állapodtak meg a felek a szerződésben.

4. A *locatio conductio* három formációja közül a *locatio conductio operarum* tárgyára vonatkozóan indult meg az irodalom területén a legszélesebb körű kutatás. Adódik ez elsősorban abból, hogy az ún. *ars liberalis*³²⁸ témája különleges összehasonlítási alapul szolgált a *locatio conductio operarum* körében létrejött jogviszonyok relációjában. A mai ember számára, szinte elképzelhetetlen, hogy egy társadalomban különbséget tettek olyan munkák között, amelyek csak az előkelőkhöz illettek, ill. amelyeket az alacsony osztályokhoz tartozók végeztek.³¹⁷ Figyelemmel azonban arra, hogy az *ars liberalis* kérdése különösen Visky Károly műveiben a legteljesebb kidolgozást nyert, így nem kívánunk e kérdésben mélyebb elemzést végezni. Csak azokat a legfontosabb elveket említjük, amelyek témánk feldolgozáshoz elengedhetetlenül szükségesek.

A *locatio conductio operarum* tárgya szabad ember határozott időre történő munkavégzése.³¹⁸ A legfontosabb idevonatkozó forrás ezt így rögzíti: *Qui operas suas locavit totius temporis mercedem accipere debet...* (Paul. D. 19. 2. 38) Azaz aki saját munkáját bérbe adja, az a teljes időre fizetést kell, hogy kapjon. Callistratus, aki Paulusnak kortársa volt,³¹⁹ ugyanezt másképpen fejezi ki (D. 22. 5. 3. 5):

Lege Iulia de vi cavetur, ne hac lege in reum testimonium dicere liceret... quive ad bestias ut depugnaret se locaverit.

Egy, tanúskodásra képtelen személyről szól itt a szerző, aki saját magát adja bérbe állatviadalra. Kérdés, mi különbség az *operas suas locare* és a *se locare* kifejezések között.

314 STOLL 1927, 530skk.

315 KAUFMANN 1964, 205sk.; PÓLAY 1962, 188.

316 Az *ars liberalis* témájával már a legrégebbi irodalomban is foglalkoztak, azonban legtöbbször egy-egy részletkérdést vizsgáltak meg. A téma legszélesebb körű kidolgozása Visky Károly kandidátusi disszertációjában történt meg. A témával foglalkozók közül csak a leglényegesebbekre hívjuk fel a figyelmet. JHERING 1884, 105.sk.; KLINGMÜLLER 1913, 2270skk.; ERDMANN 1948, 569. különösen élesen mutatott rá arra, hogy a rómaiak mindig *mandatumot* hoztak létre, ha megállapodás tárgya szerint *locatio conductio* nem volt alkalmazható. LAMBERT 1934, 351skk.; SIEBER 1940, 162sk.; HELDRICH 1939, 40sk.; BELOW 1953, 1sk.; DE ROBERTIS 1946a, 183sk.; MACQUERON 1954, 197.; VISKY 1971.

317 BERNARD 1935, 7.; MARTON 1957, 210.; THOMAS 1961, 235.; VISKY 1971, 226.skk.

318 PÓLAY 1962, 183sk.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 435.; MARTON 1957, 209.; KASER 1971, 568. (Ezzel alapvetően ellentétes az az álláspont, amely a szerződés tárgyának magát a munkást tekinti. Így a munkás a szerződés alanya és tárgya is! Ez a nézet különösen az olasz romanisztikában terjedt el, vö. DE ROBERTIS 1946a, 128skk.; MARTINI 1958, 214skk.; AMIRANTE 1959, 60skk.; újabban THOMAS 1961, 233skk.

319 KASER 1967, 291.

Az irodalomban általában elfogadott az a nézet, hogy a *se locare* kifejezés régebbi keletű, a fejlődés következtében azonban az *operas suas locare* kifejezés kiszorította ezt.³²⁰ Mások álláspontja szerint a *se locasse* kifejezés azt is jelentette, hogy nemcsak a munkáját adta bérbé a munkás, hanem alá is vetette magát a munkaadó hatalmának, ami bizonyos fegyelmezési joggal járt.³²¹ A rendelkezésre álló forrásanyag összevetéséből ezek a megállapítások nem mutathatók ki teljes biztonsággal.

Különösen De Robertisnél³²² találunk olyan törekvést, hogy kimutassa, hogy a *se locare* kifejezés előbbi keletű, mint az *operas suas locare*. Erre példaként hozza fel Callistratusnak a már fentebb általunk is tárgyalt szövegét, megjegyezve, hogy az a *lex Iuliaból* való. Erre rögtön ellenérvként felhozható, Varro (ling. 7. 105) szövege, amely nem valószínű, hogy a *lex Iulia* után keletkezett:

Liber qui suas operas in servitutum pro pecunia quam debebat, dum solveret, nexus vocatur, ut ab aere obaeratus.

Kétségtelen, hogy itt nem munkaszerződésről, hanem adórszolgálatról van szó.³²³ Az azonban nem vitás, hogy a szabad ember munkaerejét adja *in servitutum*. Varrónak ez a szövege némileg megerőtleníti azt az álláspontot, hogy a *se locare* kifejezés a rabszolgák önbérbé-adásából vitetett át a szabad munkaerő bérbéadására. Az valóban igaz, hogy a principatus időszakában a forrásainkban³²⁴ gyakrabban fordul elő az *operas suas locare* kifejezés, mint a *se locare*, de az egyiket is, a másikat is használják. Vegyük csak példaként a már említett callistratusi szöveget. Az állatviadalra való elszegődés több helyen is megtalálható. A szövegek megjelenésének idejétől függetlenül mindkét kifejezésforma használatos.

Ulpianus (D. 3. 1. 1. 6) az állatviadalra való bérbéadásnak *operas suas locaverit* kifejezést használja; Callistratus (D. 22. 5. 3. 6) a *se locavit* kifejezést használja; Collatioban ezzel szemben egyaránt használják a *se locaret* (9. 2. 2) és az *operas suas locavit* (4. 3. 2) kifejezéseket.

Ezt a kettősséget támasztja alá a dáciai viaszostáblákban talált munkaszerződéseket tartalmazó szerződések szövege is: *se locasse et locavit Socrati Socrati operas suas* (CIL III. p. 948 = FIRA III 150/a); *se locasse et locavit operas suas opere aurario* (CIL III, p. 948 = FIRA III 150/a); *se locasse et locavit operas suas...* (CIL III. p. 949. = FIRA III 150/b).

A három szerződés szövegének a munkavállalásra vonatkozó kitétele szinte szó szerint megegyezik. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a szerződések írója ismerte a munkabérlési szerződés létrejöttére vonatkozó jogi formulát, de mivel a jogban nem lehet

320 A *se locare* és az *operas suas locare* közötti különbség történeti előzményeit De Robertis tárja fel (DE ROBERTIS 1946a, 128sk.), majd rámutat arra, hogy lényegében mindkét kifejezés ugyanazt jelenti a munkás elszegődését bérmunkára. PÓLAY 1962, 164.sk.

321 KOSCHACKER 1937, 388sk. kifejti, ha a munkás nem akarta a munkát felvenni, akkor a munkaadó bírósági eljárás mellőzésével kényszeríthette őt a munkavégzésre. Hasonlóan fejti ki véleményét PÓLAY 1962, 166sk. munkájában a verespataki táblákon talált kifejezésekkel kapcsolatban. Egyezően foglal állást DE ROBERTIS 1963, 187sk., valamint MROZEK 1969, 146.

322 DE ROBERTIS 1946a, 141sk.

323 Hasonlóan MAYER-MALY 1956, 123.

324 PÓLAY 1962, 164.

tett járatos,³²⁵ nehogy valami hiba csússzon a szerződésbe, mindkét közhasználatú szövegfordulatot beírta, a *se locasset* és a *locavit operas suas* is.

Más esetekben gyakran találkozunk az *operas suas locavit* kifejezéssel (D. 19. 2. 19. 9; P. S. 2. 18. 1; C. 4. 65. 22). A felsorolt példák vitathatóvá teszik De Robertis álláspontját.

Abban viszont teljesen igazat kell adni De Robertisnek,³²⁶ hogy a posztklasszikus korban az önmagát elszegődítő rabszolgák esetében a *se locaverit* kifejezést használták (D. 33. 2. 2). Hasonló kifejezést találunk Labeonál is, *si ipse se locasset* formájában (D. 19. 2. 60. 7). Erre vonatkozóan viszont Schulz³²⁷ joggal feltételezi, hogy az nem Labeotól ered, hanem posztklasszikus betoldás.

Arra a kérdésre nézve, hogy a *se locare* kifejezés a munkást a munkaadó fegyelmi jogosultsága alá vonja, található egyező, ill. ellentétes forrás is (Paul. D. 47. 2. 90):

Si libertus patrono vel cliens, vel mercennarius ei qui eum conduxit, furtum fecerit, furti actio non nascitur.

Marcianus D. 48. 19. 11. 1:

Furta domestica si viliora sunt, publice vindicanda non sunt nec admittenda est huiusmodi accusatio, cum servus a domino vel libertus a patrono, in cuius domo moratur, vel mercennarius ab eo, cui operas suas locaverat, offeratur quaestioni: nam domestica furta vocantur, quae servi dominis vel liberti patronis vel mercennarii apud quos degunt subripiunt.

Paulus fenti szövegéből kétségtelen az derül ki, hogy azok ellen nem indítható *actio furti*, akik bizonyos alávetttségben vannak a *patronussal* szemben, a *libertus*, a *cliens* és a *mercennarius*. Az *eum conduxit* kifejezésből arra lehet következtetni, hogy a munkaszerződés a *mercennarius* *se locasse* formájában jött létre, hisz a munkaadó „öt” bérbe vette. Marcianus a rabszolgát, a *libertust* és a *mercennariust* vonja a házibíraskodás alá, azonban azt a *mercennariust*, aki *operas suas locaverat*. Marcianus szövegéből kitűnően, aki a munkaerejét adja bérbe, az is a munkaadó fegyelmezési jogkörébe kerülhet a kisebb lopás esetén.

A megvizsgált források meggyőztek bennünket arról, hogy a *locatio conductio operarum* esetén a szerződés tárgya a munkavégzés, melynek során a *locator* leköti magát, ill. munkaerejét a *conductornak*. Annak eldöntése a forrásokból egyértelműen nem lehetséges, hogy mi volt a különbség a *se locare* és az *operas suas locare* között. Valószínű ennek történeti gyökerei vannak,³²⁸ de hogy tartalmilag a klasszikusok a két kifejezés között milyen különbséget láttak, nagyon nehéz megítélni. Az is felmerül, hogy a történeti időkben meglévő különbség a későbbiek során eltűnt és csak, mint szóhasználat maradt fenn azonos értelemmel. Erre utal mind a két kifejezésnek a hasonló esetekben való alkalmazása. Az azonban bizonyosnak vehető, ha a rabszolga bérbeadásáról volt szó, akár *locatio conductio rei* formájában, akár a késői korokban kialakult önbérbeadás formájában mindig a *se locare* kifejezést használták.³²⁹

325 PÓLAY 1962, 140sk. rámutat arra, hogy a provinciai jogéletben a birodalmi jog egyes intézményei módosult formában nyertek recepciót.

326 DE ROBERTIS 1946a, 141.

327 SCHULZ 1911, 51.

328 DE ROBERTIS 1946a, 41.

329 Vö. PÓLAY 1962, 166.

5. A fizikai munka mellett, amely a *locatio conductio* tárgyaként jelentkezett, szólni kell a szellemi munkáról is. Az általános irodalmi felfogás szerint a szellemi munkák közül csak azok nem lehettek a *locatio conductio* tárgyai, amelyek az ún. *artes liberales* körébe tartoztak.³³⁰

Témánkhoz két kérdést kell tisztázni: egyrészt mit értettek a rómaiak az *artes liberales* alatt, másrészt melyek voltak azok a szellemi munkák, amelyek ebbe a körbe beletartoztak.

Visky³³¹ szerint a rómaiak az *ars liberalis* alatt olyan magas szintű szellemi tevékenységet értettek, amelyet szabadon született ember végzett, és amiért díjazást nem igényelhetett. Az *ars liberalis* ilyen értelmű körülhatárolása megegyezik az irodalomban kialakult *communis opinio*-val.³³² Utóbb azonban kialakult az a gyakorlat, hogy az ilyen szolgáltatást igénybevevő a másoknak tiszteletdíjat fizessen, és a késői klasszikus jog szerint *cognitio extra ordinem* útján perelni is lehetett a *honorariumot*.³³³ A társadalmi felfogástól függött, hogy az *artes liberales* körébe, milyen szellemi tevékenységeket soroltak. Ez a felfogás természetesen koronként más és más volt (Cic. off. 1. 150; Sen. epist. 88).³³⁴ Ulpianus pl. következőképpen vélekedik a témáról (D. 50. 13. 1 pr.):

Praeses provinciae de mercedibus ius dicere solet, sed praeceptoribus tantum studiorum liberalium. Liberalia autem studia accipimus, quae Graeci appellant: rhetores continebuntur, grammatici, geometrae.

Magából a meghatározásból nem sokat tudunk meg, legfeljebb csak azt, hogy mik az ún. szabad tudományok. A felsorolás is bizonytalan, számos más forrással részben ellentétes.³³⁵ A tevékenység jellegét a szabadsággal hozza kapcsolatba. Ulpianus itt csak a retorikát, grammatikát és a geometriát sorolja a *studia liberalia* sorába. A források bizonyága szerint ezeken kívül csak a jogtudományt és a filozófiát lehet teljes egészében kivenni a *locatio conductio* köréből.³³⁶ A filozófiával kapcsolatban a C. 10. 53. 8; C. 11. 19. 1. 4 és a D. 50. 13. 1. 4 szövege igazít el bennünket. A jogtudománnyal foglalkozók tevékenységének *ars liberalis* jellegét a D. 1. 1. 1; D. 50. 13. 1. 5, valamint a C. 11. 19. 1. 4 alatt található forrásszövegek tanúsítják.³³⁷ Ulpianus a jogtudományról így szól (D. 50. 13. 1. 5):

Proinde ne iuris quidem civilis professoribus ius dicent: est quidem res sanctissima civilis sapientia, sed quae pretio nummario non sit aestimanda nec dehonesta, dum in iudicio honor petitur, qui in ingressu sacramenti offerri debuit.

Az irodalomban általában nincs vita abban a tekintetben, hogy a szobrászat, festészet (D. 19. 5. 5. 2) és az építészet³³⁸ (D. 19. 2. 30. 3) a *locatio conductio* keretébe tartozott, s

330 BERNARD 1935, 9.; HELDRICH 1939, 139.; SIEBER 1940, 161.; VISKY 1971, 226.; Bizonyos fokig ellentétes véleményt fejt ki KASER 1971, 569.

331 VISKY 1971, 226skk.

332 SIEBER 1940, 173.; HELDRICH 1939, 135.; ERDMANN 1948, 576.; BERNARD 1935, 118skk.; DE ROBERTIS 1946a, 183.

333 SIEBER 1940, 189skk.; KLINGMÜLLER 1913, 2273.; KASER 1971, 569.; DE ROBERTIS 1946a, 183.

334 A közismerten arisztokratikus gondolkozású Seneca erről így nyilatkozik (Sen. epist. 88,2): *Liberalia studia dicta sint, vides, quia homine libero digna sunt.*

335 VISKY 1968c, 268.

336 ERDMANN 1948, 568.; SIEBER 1940, 192.; MACQUERON 1954, 197.

337 SCHULZ: 1961, 26sk.; JHERING 1884, 110.

338 DE ROBERTIS 1946b, 82skk.; ERDMANN 1948, 570.; MACQUERON 1954, 150.; VISKY 1968, 190.; SIEBER 1940, 169.; DE ROBERTIS 1946a, 186.

így nem minősülhetett *ars liberalis*nak. Annál nagyobb azonban a véleményeltérés az orvos és az ügyvéd tevékenységénél. Az ezzel kapcsolatos nézeteket következőképpen csoportosíthatjuk:

Az orvosi tevékenység minősítését illetően két álláspont alakult ki. Az egyik álláspont szerint, amelyet főleg Klingmüller³³⁹ képvisel, e tevékenység *ars liberalis*nak tekinthető. A másik álláspont ezt tagadja. Az utóbbi álláspont fő képviselői De Robertis és Visky. A véleményeltérés a források ellentmondásaira épül. Ulpianus (D. 50. 13. 1. 1) szövegében *medicorum quoque eadem causa est, quae professorum* amellett tör lándzsát, hogy az orvosi tevékenység *ars liberalis*. A mondat második felében kimondja, hogy a kezelési díj *extra ordinem* peresíthető, akárcsak a grammatikus, rhétor és a földmérő esetében. Ezzel szemben ugyancsak Ulpianustól ered az a forrás, amely megállapítja, hogy a hibásan eljáró orvost *actio locatival* lehet perelni (D. 9. 2. 7. 8).³⁴⁰

Ebből arra lehet következtetni, hogy az orvosi tevékenység a *locatio conductio* keretében is illeszhető. Kifejezetten bérleti tevékenységről beszél a nem jogász Plinius is (nat. 26. 4): *elocasse in eo morbo curandum sese*.

Visky³⁴¹ álláspontjának alátámasztására legfontosabb érvként azt hozza fel, hogy az orvosi díjat nem minősítették a források honoráriumnak, hanem *merces*ként kezelték.

Annak ellenére, hogy e szóhasználatot nem lehet túlbecsülni, a szerző álláspontját mégis nyomós okként lehet kezelni az orvosi tevékenység keretében történő elhelyezésénél.

Közvetve utalnak az orvos tevékenységét illetően a *locatio conductio*ra a D. 19. 5. 27 (Pomponius) és a D. 9. 3. 7 (Gaius) alatti szövegek is. Az előbbi az orvosnak adott újévi ajándékról megállapítja, hogy az nem *merces* és így nem lehet *actio locatival* perelni.³⁴² Az utóbbi az orvosnak kifizetett gyógyászati költségekről beszél.³⁴³ Természetszerűleg, ha a vitát nem is lehet egyértelműen eldönteni, mégis talán Kaser véleménye látszik helyesnek, amely nem tartja kizártnak az orvosi tevékenységnek a *locatio conductio* keretében történő elhelyezését.³⁴⁴ Valószínűnek látszik, hogy e kérdésben a rómaiaknál nem alakult ki egységes álláspont. A bemutatott források és az irodalmi álláspontok alapján úgy gondoljuk, helyesebbnek látszik az orvos tevékenységét a *locatio conductio* keretében utalni.

Viszonylag könnyebb az ügyvéd tevékenységi körét minősíteni. A források alapján (D. 50. 13. 1. 10; D. 19. 2. 38. 1) egyértelműen helyesnek látszik Visky álláspontja,³⁴⁵ amely szerint a római ügyvéd (szószóló) tevékenysége ugyan nem tartozott a *locatio conductio* keretében, de *ars liberalis*nak sem minősíthető, mert a jog elismerte a díjazásra való igényt. Úgy véljük, hogy a rómaiak nem tartották fontosnak, hogy az *advocatus* tevékenységének kérdését részletesebben szabályozzák.

339 KLINGMÜLLER 1913, valamint BELOW 1953 munkáiban vezérfonalként vonul végig az említett elv.

340 Vö. HELDRICH 1939, 152.; SIEBER 1940, 160. Ellenkező állásponton van BELOW 1953, 89sk. A régi irodalomban is többen a *locatio conductio* keretében helyezték az orvos tevékenységét, így többek között. PERNICE 1888, 247. 6. jz., továbbá BOZZONI 1904, 195.

341 VISKY 1959, 40skk. Ellentétes álláspontot fejt ki KLINGMÜLLER 1913, 2272. és BELOW 1953, 89.

342 Ebből a forrásból Visky a *locatio conductio*ra következtet. Hasonlóan HELDRICH 1939, 152sk. Ellentétes álláspontot fejt ki BELOW 1953, 89. éppen az *actio in factum*ból kiindulva.

343 Visky szerint ez félreérthetetlenül a *locatio conductio* operisre enged következtetni az orvos tevékenységével kapcsolatban. (VISKY 1959, 42.)

344 KASER 1955a, 395skk.

345 VISKY 1968, 480sk. Vö. még KUBITSCHER 1894, 436sk.

A posztklasszikus korban tovább formálódott az *artes liberales* köre. A kérdés mélyebb vizsgálata kívül esik feladatkörünkön. Igyekeztünk meghúzni azt a vonalat, amely a fizikai munkát és a szellemi munkát elhatárolja. A határkérdések elől azonban nem lehet kitérni. A későbbiek során az orvos és az ügyvéd tevékenységéről szólnunk kell annak ellenére is, ha a *locatio conductio*ba való tartozásuk nem nyert, vagy nem egyértelműen nyert bizonyítást.³⁴⁶

---

³⁴⁶ Lásd A felelősség és veszélyviselés a *locatio conductio* körében c. fejezetet, ahol részletesen szólnunk az ügyvéd, ill. az orvos felelősségéről.

V. fejezet

A LOCATIO CONDUCTIO ALANYAINAK JOGAI ÉS KÖTELEZETTSÉGEI

A) A FELEK JOGAI ÉS KÖTELEZETTSÉGEI A LOCATIO CONDUCTIO REINÉL

1. Az ún. dologbérleti jogviszony alanyainak jogi helyzetét rendező szabályok a forrásokból nyomon követhetők. Mint ahogy már az előző fejezetekben láttuk, a *locatio conductio* konszenzuális szerződés volt, ezért a felek jogaira és kötelezettségeire nézve elsősorban a felek megállapodása volt az irányadó. Ulpianus ezt így fejezi ki: *Sed si in locatione fundorum... comprehensum est, explorata lege conductionis fides bona sequenda est* (D. 50. 80. 3. 2). Ulpianus szavaiból egyértelműen következik, még ha egy eseti döntéssel kapcsolatban mondja is el véleményét, hogy a szerződés tartalmi elemeit a felek maguk állapítják meg a *bona fides* elvének a figyelembe vételével.³⁴⁷ Ezt a szabályt klasszikus tömörséggel fejezi ki Gaius is (Gai. 3. 137 és D. 44. 7. 2. 3).

A *bona fides* elvéből adódó kötelezettségeket nem kell külön a szerződésbe felvenni, azok a szerződés természetes alkatrészei. Erre világít rá a Paulus a következő példával (D. 45. 1. 89):

Si a colono, cui fundum in quinquennium locaveram, post tres annos ita stipulatus fuero; „quiquid te dare facere oportet”, non amplius in stipulationem deducitur, quam quod iam dari oportet. In stipulationem enim deducitur, quod iam dari oportet. Si autem adiciatur „oportebitve,” etiam futura obligatio deducitur.

A locator legalapvetőbb kötelezettsége a létrejött szerződés értelmében a szerződés tárgyának a szolgáltatása, a *conductor* részére.³⁴⁸ Ezzel kapcsolatban Ulpianus a következőket mondja az edictumhoz írt 32. könyvében (D. 19. 2. 19. 2):

Illud nobis videndum est, si quis fundum locaverit, quae soleat instrumenti nomine conductori praestare, quaeque si non praestet, ex locato tenetur...

Ha valaki földet ad bérbe, a szokásos felszerelési tárgyakkal, akkor szolgáltatni kell a földet az *instrumentum*mal együtt. Ha ez nem történik meg, a bérlő jogosan perelhet.³⁴⁹ Neratius alapján Ulpianus részletesen felsorolja, hogy mik azok a tárgyak, amelyek adott esetben a föld megműveléséhez hozzátartoznak. A szöveg alapján megállapíthatjuk a *locator* átadási kötelezettségét.

³⁴⁷ Ez persze nem jelenti azt, hogy a felek mindent szabályoztak a szerződésben, sőt a nagyszámú forráspélda éppen azt mutatja, hogy a tartalmi elemek nagy részét nem vitték be a szerződésbe.

³⁴⁸ SCHULZ 1951, 547skk.; KASER 1971, 566.

³⁴⁹ Vö. MAYER-MALY 1956, 122. az interpolációra nézve is.

Labeo egy olyan esetet hoz fel, amikor a bérbeadó nem engedi be a bérlőt a lakásba (D. 19. 2. 28. 2):

Sed si locator conductori potestatem conducendae domus non fecisset et is in qua habitaret conduxisset, tantum ei praestandum putat, quantum sine dolo malo praestitisset. Ceterum si gratuitam habitationem habuisset, pro portione temporis ex locatione domus deducendum esse.

A példa tanúsága szerint a bérlőnek új bérlemény után kellett nézni. Ez esetben a *locator* köteles megfizetni a *conductor*nak azt az összeget, amennyiért új lakást tudott szerezni. Ingyenes lakás esetén térítés nem jár. A szöveg a térítést illetően nem egyértelmű. Nem derül ki pontosan, milyen összeget kell a *conductor* részére megfizetni.³⁵⁰ Feltehetően annyit, amennyivel többet kellett az új lakásért fizetnie, mivel a régi lakással kapcsolatban bérleti díj nem jár, hisz az illető nem vette használatba a lakást. Ennek ellenére következtetésképpen levonhatjuk, hogy ha a bérbeadó a bérlet tárgyát nem engedi használatba venni, viselnie kell az ebből eredő kárt.

Hasonlóan vélekedik a kérdésről Diocletianus és Maximianus császároktól 294-ben kiadott *constitutio* is (C. 4. 65. 27):

Si tibi quae pro colonis conducti praedii prorogasti dominus fundi stipulanti dare sponondit, competens iudex reddi tibi iubebit, nam si conventio placiti fine stetit, ex nudo pacto perspicis actionem iure nostro nasci non potuisse.

A felek megállapodása értelmében a tulajdonos köteles a bérlő rendelkezésére bocsátani a földet és a megműveléséhez szükséges tárgyakat. Ha ezt a bérbeadó nem teszi és a bérlő a bírósághoz fordul, a megállapodás értelmében a bíró kötelezni fogja a bérbeadót a szerződésben foglalt bérleti tárgyak átadására.

2. A *locator* kötelezettsége a dolog átadásával nem szűnik meg. Köteles gondoskodni arról, hogy a bérlő a dolgot a szerződésnek megfelelően használja is tudja.³⁵¹ Az irodalomban elfogadott általános szóhasználat szerint a bérbeadó kötelezettsége a *frui licere*-nek a biztosítása.³⁵² E vonatkozásban a bérbeadó kötelezettsége kétirányú: egyrészt helytáll azért, hogy az átadott dolognak nincs olyan rejtett fizikai hibája, amely a dolgot használatra, gyümölcsöztetésre alkalmatlanná teszi (ún. kellékszavatosság),³⁵³ másrészt szavatol azért, hogy harmadik személy semmiféle jogcímen nem tudja a bérlet tárgyát egészben vagy részben elperelni (ún. jogszatosság).³⁵⁴

Először a kellékszavatosság körébe tartozó kérdéseket vizsgáljuk meg. A téma megvilágításánál alapforrásként kezelhetjük Ulpianus edictum-kommentárjának 30. könyvéből vett részt, valamint Paulus edictum-kommentárjának (34. könyv) egy részét. Túlzás

350 MAYER-MALY 1956, 155. így vélekedik Labeo írásáról: „Ein dunkler Text”. A szöveggel kapcsolatban lásd még LONGO 1952, 391skk.

351 MARTON 1957, 209.; SCHULZ 1951, 547.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 433.

352 LONGO 1952, 383skk.; KASER 1971, 566.; AMIRANTE 1959, 105.

353 PALAZZOLO 1965b, 281.; KASER 1957, 161sk.; COSTA 1915, 87.; BETTI 1958, 277. Az alanyok jogaival és kötelezettségével a legújabb irodalom is behatóan foglalkozik. Ezek közül a következőket érdemes megemlíteni: FIORI 1999, 235–280.; JAKAB 1993, 210skk.; MONTREAL 1996, 195skk.

354 PALAZZOLO 1965b, 280.; LONGO 1952, 386.; KASER 1957, 166.

nélkül állíthatjuk, hogy Ulpianus *edictum*-kommentárjának 30. könyve a *locatio conducti*óra vonatkozó legfontosabb szabályokat tartalmazza (Ulp. D. 19. 2. 15. 1):

Competit autem ex his causis fere ut puta si re quam conduxit frui ei non liceat, forte quia possessio ei aut totius agri aut partis non praestatur, aut villa non reficitur vel stabulam vel ubi greges eius stare oporteat, vel si quid in lege conductionis convenit si hoc non praestatur, ex conducto agetur.

A bérlő a szerződésből kifolyólag jogosan perelhet az *actio conductiva*l – s itt szokásához híven példákat sorol fel Ulpianus – a következő esetekben:

- ha a dolgot, amit bérelt, nem gyümölcsöztetheti,
- ha a bérelt földet egészben vagy részben nem használhatja,
- ha a bérbevett tanya (*villa*), istálló, juhhodály nincs kijavítva,
- illetve ha nem biztosítják azt, amit a bérleti szerződésben kikötöttek.

Mai szemmel nézve az utóbbi megállapításból kellett volna kiindulni, és azután felsorolni a példákat, hogy miket is kell a bérlő részére biztosítani. A szövegből az alábbi következtetések vonhatók le: A *locator* köteles a szerződésben foglalt követelmények teljesítését biztosítani a *conductor* részére.³⁵⁵ E generális szabály három alpontra bontható. Biztosítani kell elsősorban, hogy a *conductor* a bérbevett dolgot gyümölcsöztethesse, ill. a bérbevett földet használhassa,³⁵⁶ sőt ha részbeni akadálya van a használatnak, az is okot ad a keresetre. Érdemes megfigyelni, hogy Ulpianus a dolog gyümölcsöztetéséről és a föld használatáról beszél. A fordított szóhasználat talán terminológiaiailag jobb lett volna, mert inkább beszélhetünk egy dolog (pl. egy lakás) használatáról és a föld gyümölcsöztetéséről, azonban mint ahogy már a fentiekben szoltunk róla, a bérlet és haszonbérlet terminológia elválasztására a római jogászok nem fektettek nagy súlyt, s éppen ezért a haszonbérlet elkülönítése a dologbérleten belül nem látszik célszerűnek.³⁵⁷ Amennyiben a bérbevett épület, istálló, juhhodály rossz állapotban van, és emiatt ezeket nem lehet használni, jogosan perelt a *conductor*. Ulpianus felsorolása általában a dologbérletről szól, de kiemeli a *locatio conductio rei* két legfontosabb objektumát: a földet és a lakást (Paul. D. 19. 2. 24. 4).

Colonus si ei frui non liceat, totius quinquennii nomine statim recte aget, etsi reliquis annis dominus fundi frui patietur: nec enim semper liberabitur dominus eo, quod secundo vel tertio anno patietur fundo frui. Nam et qui expulsus a conductione in aliam se coloniam contulit, non suffecturus duabus neque ipse pensionum nomine obligatus erit et quantum per singulos annos compendii facturum erat, consequetur: sera est enim patientia fruendi, quae offertur eo tempore, quo frui colonis aliis rebus illigatus non potest, quod si paucis diebus prohibuit, deinde poenitentiam agit omniaque colono in integro sunt, nihil ex obligatione paucorum dierum mora minuet, item utiliter ex conducto agit is, cui secundum conventionem non praestantur quae convenerant, sive prohibeatur frui a domino vel ab extraneo quem dominus prohibere potest.

Paulus által bemutatott casusból megállapítható, hogy itt földnek a bérbeadásáról van szó. Paulus abból a tételből indul ki, hogy ha a bérlő nem használhatja a bérlet teljes

355 MAYER-MALY 1956, 152skk.

356 Vö. LONGO 1952, 381sk.

357 Lásd a II. fejezet 9. pontját.

idejére a földet, azonnal jogosan perelhet. A *locator* köteles biztosítani a bérlet teljes idejére a *frui liceret* (*si ei frui non liceat... recte aget*).

E kifejezés éppúgy alapterminológiája volt a *locatio conductiónak*, mint pl. az *operas suas locasset*, vagy az *ex conducto (locato) agetur*.³⁵⁸ A példában Paulus egy olyan esetet tárgyal, amikor a *locator* a bérlőt időlegesen tiltja ki a föld gyümölcsöztetéséből. Az eset eldöntésénél azt kell figyelembe venni – mondja Paulus –, hogy ha a bérlő már máshol bérelt földet, a *locator* hiába hívja vissza, a bérlő nem köteles két földet is megművelni. Csak akkor áll vissza a bérleti szerződés, ha a kitiltás néhány napra szólt, így a felek helyzetében nem következett be lényeges változás.³⁵⁹

Paulus még azt is megjegyzi, hogy ha a második bérleti szerződésben nem tartják be a bérleti szerződésben foglaltakat, ill. a bérlő a föld gyümölcsöztetésében a tulajdonos vagy egy kívülálló személy, akit a tulajdonos meggátolhatna, akadályozza, ez esetben ugyancsak perrel léphet fel a bérlő. Ez a harmadik személy nem rendelkezik olyan joggal, ami a tulajdonossal szemben is biztosítaná a fellépését (pl. haszonélvezet). Így a tulajdonos mindenképpen megvédhetné a bérlőt.

Paulus példájából is levonható az a következtetés, hogy a *locator* alapkötelezettsége biztosítani a *frui liceret* a *conductor* részére. Ulpianus és Paulus véleménye a kérdésben teljesen azonos.

Az irodalomban elég sok vitára adott okot a D. 19. 2. 19. 1 alatt található ulpianusi szöveg.³⁶⁰

Si quis dolia vitiosa ignarus locaverit deinde vinum effluxerit, tenebitur in id quod interest nec ignorantia eius erit excusata: et ita Cassius scripsit, aliter atque si saltum pasuum locasti, in quo herba mala nascebatur: hic enim si pecora vel demortua sunt vel etiam deteriora facta, quod interest praestabitur, si scisti, si ignorasti pensionem non petes, et ita Servio Labeoni Sabino placuit.

Van olyan álláspont, hogy az ideézett forrás inkább a veszélyviselés körébe tartozik, különösen a mérges fűvek által okozott kár esetében.³⁶¹ Ulpianus két példát hoz fel. Az első lényegesen problémamentesebb. Ha a bérbeadó hibás hordókat adott bérbe, és ha nem is tudott a hibáról, de a bérlő bora elfolyt, a bérbeadó köteles megtéríteni a bérlő kárát. Ulpianus állásfoglalásából az következik, hogy a *locator* hibátlan dolgot köteles bérbe adni, így vétkességétől függetlenül meg kell térítenie azt a kárt, ami abból keletkezett, hogy rendeltetésszerű használatra alkalmatlan tárgyat adott bérbe.³⁶²

Cassius példája a mérges fűvek által okozott károkkal kapcsolatban „A szerződő felek felelőssége” c. fejezetben nyer bővebb kifejtést. E helyen csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy a Cassius által felvetett eset szavatossági elemeket is magában hord, hisz alapvető követelmény a hibátlan dolognak a bérbeadása. A mérges fűvek növése azonban inkább véletlen körülményekre vezethető vissza.

358 Vö. MAYER-MALY 1956, 148.

359 A szöveget sokan interpoláltak tartják. Így különösen BESELER 1913, 202.; COSTA 1915, 31.

360 Az idevonatkozó irodalmat lásd MAYER-MALY 1956, 169. 77. jz., különös tekintettel a szöveg interpolációjával kapcsolatosan.

361 Alapvetően Kaser képviseli azt az álláspontot (KASER 1957, 165.)

362 KASER 1957, 165. Úgy tekinti, hogy a *locator* hallgatólagosan szavatolta a hibátlan hordót. Vö. LONGO 1952, 400.

A rabszolga bérbeadásánál is figyelembe vették azt, ha a rabszolga járatlansága folytán nem úgy járt el, ahogy kellett volna. Erről tanúskodik Ulpianusnak a D. 9. 2. 27. 34 alatt³⁶³ felvett szövege. A szerződés értelmében a *locator* olyan szolgát lett volna köteles adni, aki nem teszi tönkre az öszvéreket.³⁶⁴

Több forráspélda szól a lakás bérbeadásával kapcsolatos szavatossági kötelezettségről is (Ulp. D. 19. 2. 19. 5):

Si inquilinus arcam aeratam in aedes contulerit et aedium aditum coangustaverit dominus, verius est ex conducto eum teneri et ad exhibendum actione, sive scit sive ignoraverit: officio enim iudicis continetur, ut cogat eum aditum et facultatem inquilino praestare ad arcam tollendam sumptibus scilicet locatoris.

Gaius D. 19. 2. 25. 2:

Si vicino aedificante obscurentur lumina cenaculi, teneri locatorem inquilino: certe quin liceat colono vel inquilino relinquere conductionem, nulla dubitatio est. De mercedibus quoque si cum eo agatur, reputationis ratio habenda est. Eadem intellegemus, si ostia fenestrasve nimium corruptas locator non restituat.

Ulp. D. 8. 5. 8. 5:

... dicit igitur Aristo eum, qui tabernam casiariam a Minturnensibus conduxit, a superiore prohiberi posse fumum immittere, sed Minturnenses ei ex conducto teneri.

A D. 19. 2. 19. 5 szerint a bérbeadó nem biztosította a zavartalan használatot, mert az ajtót bezárta. A bíró az eljárás során kötelezi a tulajdonost, a szabad bejárás lehetővé tételére, a zavartalan lakáshasználat biztosítására.³⁶⁵ Ulpianus Aristora hivatkozással megállapítja (D. 8. 5. 8. 5) a lakásból kijövő füst kiszivárgásának akadályozása esetén, hogy a bérbeadó ellen lehet perelni, a megfelelő lakáshasználat biztosítása érdekében, még ha esetleg az akadályoztatás egy másik lakótól származik is.

Az eddigiektől eltérő problémát vet fel Gaius (D. 19. 2. 25. 2). A szomszéd építkezése a bérlő ablakát elsötétíti. Ezért is a bérbeadó tartozik helytállni. Mivel azonban ez csak korlátozza a bérlőt a *frui licere* gyakorlásában, nem ad okot a bérlet megszüntetésére, hanem bércsökkenést von maga után, mert a kilátásban való zavarással a bérlemény értéktelembebbé vált. Ugyancsak új bérmegállapításnak van helye, ha a bérbeadó a rozoga ablakokat, ajtókat nem hozatja helyre. Gaius véleményéből az is következik, hogy ha a lakás állapota rosszabbodott, romlott, ennek a helyreállítása bérbeadó kötelessége.³⁶⁶ Kérdés, vajon találunk-e a gaiusi tétel igazolására más forráshelyet is, Ezzel kapcsolatban szükségesnek látszik Ulpianusnak a véleményét (D. 39. 2. 13. 6) ismertetni, amelyet Sabinus példája alapján fejt ki:

363 A latin szöveget a *locatio conductio* alanyainak felelősségéről szóló fejezetben közöljük.

364 Vö. KASER 1957, 163. kifejtett véleményével. A szerző a *locator* kulpózus felelősséget véli felfedezni Ulpianus *casus*ában. A szavatossági kötelezettségből kifolyólag a *locator* felelősségét megállapíthatónak nem látja.

365 Többen úgy vélik, hogy a szöveg a posztklasszikus korban nyert átdolgozást. BESELER 1910, 42.; LONGO 1952, 393.

366 Egyezően LONGO 1952, 382.

De illo quaeritur, an inquilinis suis dominus aedium cavere possit. Et Sabinus ait inquilinis non esse cavendum: aut enim ab initio vitiosas aedes conduxerunt et habent quod sibi imputent, aut in vitium aedes inciderunt et possunt ex conducto experiri: quae sententia verior est.

Sabinus két variációt vet fel. Az egyik szerint, ha már úgy vették a lakást bérbe, hogy az rozoga állapotban volt, akkor nem kell kijavítani, hisz úgy lett bérbe adva. A bérbeadó többre nem kötelezhető, mint amiben a bérbeadáskor megállapodtak. Ha viszont az elhasználódás következtében ment a lakás tönkre, ezt köteles a bérbeadó helyrehozni. Sabinus véleményét Ulpianus helyesnek tartja. Így Gaius, Sabinus és Ulpianus álláspontja szerint a *locator* szavatossági kötelezettségébe az is beletartozik, hogy az időközben a természetes használat következtében tönkrement bérleti tárgyat kijavítsa; ha nem javítaná ki, a bérlő a bérleti díj csökkentését kérheti.³⁶⁷

3. További kérdésként merül fel, hogy a bérbeadó szavatossági kötelezettsége meddig terjed. Köteles-e az elpusztult bérleti tárgyat pótolni, ill. ha használhatatlanná vált, de kijavítható, azt felújítani. A források ezzel kapcsolatban a következőket mondják (Ulp. 19. 2. 9. 1):

...si fructuarius locaverit fundum in quinquennium et desserit, heredem eius non teneri, ut frui praestet, non magis quam insula exusta teneretur locator conductor.

Ha a haszonélvező határozott időre adja a telket bérbe, és közben meghal, az örökös nem köteles a gyümölcsötzetést biztosítani. Ugyanez a helyzet, ha az épület leég. Ha *ui. vis maior* teszi tönkre a bérlet tárgyát, nincs helyreállítási kötelezettség. Hasonlóan foglal állást Labeo is (D. 19. 2. 60 pr.):

Cum in plures annos domus locata est, praestare locator debet, ut non solum habitare conductor ex calendis illis cuiusque anni, sed etiam locare habitatori si velit suo tempore possit. Itaque si ea domus ex calendis Ianuariis fulsa in calendis Iuniis permansisset, ita ut nec habitare quisquam nec ostendere alicui posset, nihil locatori conductorem praestaturum. Adeo ut nec cogi quidem posset ex calendis Iulii refecta domu habitare, nisi si paratus fuisset locator commodam domum ei ad habitandum dare.

Labeo abból indul ki, hogy a bérlőt megilleti a lakhatás jogán kívül, hogy bérbe adhassa a lakást további bérlő részére. Azonban, ha a házat renováltatni kell, és ennek során januártól júniusig lakhatatlan, a felek közt minden viszony megszűnik. Nincs helyreállítási kötelezettség a bérlő javára.

4. Az eddigiekkel egyező véleményt nyilvánít Alfenus is (D. 19. 2. 30 pr.) azzal a magyarázattal kiegészítve, hogy ha a bérbeadó nem azért bontja le a házat, mert az szükség-szerű, ez esetben kártérítésre a bérlő igényt tarthat (*quanti conductoris interesset... tanti condemnari oportere*).

³⁶⁷ Nem osztjuk Mayer-Maly, álláspontját a vizsgált szöveggel kapcsolatban. Annál is inkább, mert összehasonlításai kissé erőltetettek (MAYER-MALY 1956, 154sk.).

A kártérítési igényrel kapcsolatban merül fel, hogy a bérlőt a szavatossági igényből kifolyólag mi illeti meg. A fentiek során láttuk, hogy ha az épület használat során javítható, akkor kijavítást kérhet, ha nem javítja ki, akkor új lakbér megállapítását lehet kérni. Ha nem tudja a bérbeadó a *frui licerét* biztosítani, akkor a bérlő elállhat, s ha kára merült fel, kártérítést követelhet. Ezt erősíti meg Africanus is (D. 19. 2. 33: *nam et colonus tuus fundo frui a te aut ab eo prohibetur, quem tu prohibere me id faciat possis, tantum ei praestabis quanti eius interfuerit frui, in quo etiam lucrum eius continebitur...*), amikor kimondja, hogy az elmaradt hasznot is meg kell fizetni a bérlő részére. Ez alól kivétel a *vis maior* jellegű akadályoztatás (D. 19. 2. 33). Hasonló esetet hoz fel Africanus más helyen is (D. 19. 2. 35 pr.). A bérbeadó kártérítési kötelezettségének az alapja az, hogy visszavezethető-e a magatartására a *frui licerének* az akadályoztatása, vagy sem. Ha visszavezethető, akkor kártérítést is köteles fizetni, ha nem, akkor csak a bérleti díjról kell lemondania.³⁶⁸ Az elmaradt haszon megtérítésével kapcsolatban egyértelműen foglal állást Ulpianus is (D. 19. 2. 15. 8).³⁶⁹

5. A jogszatosságra vonatkozóan Ulpianus edictum-kommentárjának 32. könyvében található szakasz igazít el bennünket (D. 19. 2. 9 pr.):

Si quis domum bona fide emptam vel fundum locaverit mihi isque sit evictus sine dolo malo culpaque eius, Pomponius ait nihilo minus eum teneri ex conducto ei qui conduxit, ut ei praestetur frui quod conduxit licere. Plane si dominus non patitur et locatur paratus sit aliam habitationem non minus commodam praestare, aequissimum esse ait absolvi locatorem.

Ulpianus szövegét általános szabályként is kezelhetjük, mert azt mondja, hogy vagy telket, vagy házat perelnek el, vagyis a *locatio conductio rei* két legfontosabb tárgyát jelöli meg, s nem egy konkrét példát hoz fel. Ulpianus még arra is felhívja a figyelmet, hogy ha a bérbeadót a dolog elperléséért vétkesség nem is terheli, ennek ellenére helyt kell állnia a *frui liceréért*.³⁷⁰ Harmadik személy per útján érvényesíti jogait a bérbeadóval szemben, aki valóban azt hitte, hogy saját maga a tulajdonos. Annak ellenére, hogy ez a harmadik személy a bérlet tárgyát a bérbeadó vétkessége nélkül perli el, a bérbeadó helyállni köteles.

Nem osztható Palazzolonak az a véleménye, hogy a *locator* csak akkor felelős, ha tudott a jogi hibáról.³⁷¹ Álláspontunk szerint ebben az esetben már nem a szavatossági kötelezettség volna a kártérítés alapja, hanem a bérbeadó vétkessége, amit adott esetben igen nehezen lehet bizonyítani. Ezzel szemben az elperlés mindenki számára világos. A dolgot elperelték, a *locator* kártérítési kötelezettséggel tartozik, mert a dolog jogilag hibás volt.

Abban viszont egyet kell érteni Palazzoloval,³⁷² hogy a *locator* kártérítési kötelezettsége nem kizárólagosan az evictiós perből adódik, mert ez a per a *locator* és a harmadik személy vitája. Az is kell hozzá, hogy ez a harmadik személy igényt is tartson a dologra, vagyis a bérlő élvezetét megakadályozza. Úgy gondoljuk, hogy ez a gondolat

368 Hasonlóan KASER 1957, 158sk., aki mindkét forrásszöveg részletes elemzésébe bocsátkozik.

369 KASER 1957 a szövegre a következőket mondja: „Diese Stelle bestätigt die Rechtsfolge der Interesse-Haftung.”

370 KASER 1957, 168. is arra az álláspontra helyezkedik, hogy a szöveg meggyőzően bizonyítja a *locator* szavatossági kötelezettségét. Vö. LONGO 1952, 386.

371 PALAZZOLO 1965b, 286sk.; Vö. még COSTA 1915, 28sk.

372 PALAZZOLO 1965b, 320. 123. jz.

kiolvasható szövegünkéből. Ha a harmadik személy csak elperli a dolgot, azonban a bérlővel szemben nem lép fel, nem akadályozza őt meg a használatban, nem kerül sor a bérbeadó helytállására. De a potenciális lehetőség erre bármikor fennáll.

Még egy igen érdekes következtetés vonható le az általunk vizsgált *ulpianusi* szövegből: mentesül a *locator* az elperlés következtében beálló kártérítés fizetése alól, ha a bérlő részére nem kevésbé kényelmes³⁷³ lakást biztosít. Az előző szövegek vizsgálata során láttuk, hogy a bérlő szavatossági igénye legtöbbször az elállásban és a kártérítésben realizálódik, esetenként árleszállítás is lehetséges, ha a bérlet tárgya értéktelenebbé válik. Itt viszont *quasi* kicserélésről van szó.

A bérbeadó mentesül a kártérítés alól, ha kényelmes lakást biztosít. Lehetősége fennáll a bérlet tárgyának cseréjére. Kérdésként merül fel, hogy vajon a forrásokban található-e más helyen is utalás a bérlet tárgyának a kicserélésére, a szavatossági igény kapcsán. Mayer-Maly³⁷⁴ utal arra, hogy Labeo tesz említést a lakás kicserélésének lehetőségéről (D. 19. 2. 28 pr.). A szöveg legtüzesebb átvizsgálása sem győz meg bennünket, hogy Labeo valóban a hibás lakás kicseréléséről beszél. Erre legfeljebb csak utalás van a szövegben. Viszont egyértelműen az időleges lakáscserére lehet következtetni Labeo következő megállapításából: *nisi si paratus fuisset locator commodam domum ei ad habitandum dare* (D. 19. 2. 60 pr.). A szöveg első részében azt írja le Labeo, hogy az épület hosszantartó felújítása megszünteti a bérleti viszonyt, kivéve, ha a felújítás idejére másik cserelakást nem biztosít a tulajdonos.

Forrásaink ugyan nagyon szegényesek, de ennek ellenére megkockáztatható egy megjegyzés. A klasszikus kor római jogászai a szavatossági igények érvényesítése kapcsán az elállás (és kártérítés), valamint az árleszállítás mellett ismerték a kicserélést is. A modern jogokban megtalálható szavatossági igény³⁷⁵ (elállás, árleszállítás, kicserélés) közül Rómában csak az első kettő volt tipikusan elismert.³⁷⁶ Azonban az itt bemutatott néhány forrás alapján megállapíthatjuk, hogy a kicserélés nyomai fellelhetők a bérleti szerződéssel kapcsolatban. Ha ezt nem is lehet általános szabályként venni, mindenesetre azonban a ma általános elvnek a csirái a fenti helyen felfedezhetők.³⁷⁷

Paulus és Tryphoninus olyan esettel foglalkoznak, amikor más házát bérbe adja valaki egy meghatározott összegért, és a bérlő azután azt magasabb összegért tovább bérbe adja. (Paul. D. 19. 2. 7):

Si tibi alienam insulam locavero quinquaginta tuque eandem sexaginta Titio locaveris et Titius a domino prohibitus fuerit habitare, agentem te ex conducto sexaginta consequi debere placet, quia ipse Titio tenearis in sexaginta.

373 A szövegnek ezt a részét KASER 1957, 168. annak ellenére, hogy többen interpolációs beszúrásnak tartják, klasszikusnak véli. Különösen LONGO 1952, 386skk. fejt ki Kaserrel ellentétes véleményét.

374 MAYER-MALY 1956, 155. szerint a szabály posztklasszikus korban jött létre; BIONDI 1954, 240. mint sok esetben, most is a keresztény befolyásra vezeti vissza a szabályt. – Szerintünk ez teljesen valószínűtlen.

375 VILÁGHY – EÖRSI 1962, 20.; Ptk. 372–373. §, 383. §.

376 MARTON 1957, 208.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 429.; KASER 1971, 559. Az előző és ebben a jegyzetben hivatkozott helyeken az adásvétel kapcsán felmerülő szavatosságból adódó jogokat az érintett szerzők az adásvételi szerződéssel kapcsolatban tárgyalják. Mint a szavatossági kötelezettség tipikus eseteit. Ennek ellenére, mint ahogy azt a források vizsgálata során láttuk, a *locatio conducti*ónál is felmerülnek szavatossági problémák.

377 MAYER-MALY 1956, 155. a „kicserélést” mint a *locator*, *frui liceréjéből* folyó kötelezettségét úgy kezeli, mintha ez egy állandó gyakorlat lett volna. Ez a véleménye a forrásokkal nem támasztható alá, legfeljebb csak utalások találhatók.

Tryph. D. 19. 2. 8:

Nos videamus, ne non sexaginta praestanda nec quinquaginta sint, sed quanti interest perfrui conductione, tantundemque consequatur medius, quantum praestare debeat ei, qui a se conduxit, quoniam emolumentum conductionis ad comparationem uberioris mercedis computatum maiorem efficit condemnationem. Et tamen primus locator reputationem habebit quinquaginta, quae ab illo perciperet, si dominus insulae habitare novissimum conductorem non vetuisset: quo iure utimur.

A probléma ott kezdődik, hogy a tulajdonos nem engedi használni a lakást.³⁷⁸ Némi vita van akörül, hogy melyik bérbeadó, milyen összeget kapjon meg kártérítésként. Tryphoninus úgy zárja le a vitát, hogy mindegyik azt az összeget kapja meg, amit akkor kapott volna, ha a tulajdonos a legutolsó bérlőt nem tiltja ki. Tehát figyelembe veszi az interessét is. A kártérítés szavatossági kötelezettségen alapul.³⁷⁹

6. Ezek után térjünk át a *conductor* kötelezettségeinek a vizsgálatára. A *conductor* köteles a dolgot rendeltetésszerűen használni.³⁸⁰ A rendeltetésszerű használattal kapcsolatban a forrásokból a következők olvashatók ki (Gaius D. 19. 2. 25. 3):

Conductor omnia secundum legem conductionis facere debet. Et ante omnia colonus curare debet, ut opera rustica suo quoque tempore faciat, ne intempestiva cultura deteriore fundum faceret. Praeterea villarum curam agere debet, ut eas incorruptas habeat.

Gaius a bérlő főkötelezettségeit taglalja. Mindenekelőtt köteles a bérlő mindent úgy elvégezni, ahogy a bérleti szerződésben megállapodtak. A felek megállapodásából folyik a *conductor* főkötelezettsége. Gaius ezen túlmenően konkrétan is megjelöli ezeket a kötelezettségeket. Köteles a bérlő a földmunkát időben elvégezni, nehogy a késedelmes ápolás ártson a termésnek. Gondozni köteles a bérbevett épületet, megóvni az állagát. Beseler szerint³⁸¹ a szövegben két helyen is magyarázó mondatrész van beszúrva a későbbi korokból. Ez azonban a szöveg eredeti mondanivalóját nem érinti.

Paulus a bérlő kötelezettségével kapcsolatban a következőket mondja (D. 19. 2. 24. 2):

Si domus vel fundus in quinquennium pensionibus locatus sit, potest dominus, si deseruerit habitationem vel fundi culturam colonus vel inquilinus, cum eis statim agere.

Azonnal pert lehet indítani az ellen a bérlő ellen, aki a bérbevett házat elhagyta, vagy a bérbevett földet nem műveli. Érdekes példát hoz fel Iavolenus arra az esetre, ha a bérlő a földet nem a szerződésben meghatározott módon műveli (D. 19. 2. 51 pr.):

378 KASER 1957, 167sk. alapos vizsgálat alá veszi mindkét forrást. Fejtegetéseit azonban nem mindenben lehet elfogadni. Ez adódik abból, hogy a forrásszöveg csak átalakított formában áll rendelkezésünkre, s így nagyon nehezen tisztázható a klasszikusok álláspontja. Az interpolációra nézve lásd: COSTA 1915, 39.; LONGO 1952, 402.

379 Egyezően KASER 1957, 157. és PALAZZOLO 1965b, 311skk.

380 BRÓSZ – PÓLAY 1991, 433.; MAYER-MALY 1956, 177. a bérlő „Kulturpflicht”-jéről beszél ezzel szemben SZEMÉLYI 1932, 147. szerint a bérlő jogosult, de nem kötelezett a dolgot használni.

381 BESELER 1924, 369.

Ea lege fundum locavi, ut, si non ex lege coleretur, relocare eum mihi liceret et quo minoris locassem, hoc mihi praestaretur, nec convenit, ut, si pluris lacassem, hoc tibi praestaretur, et cum nemo fundum colebat, pluris tamen locavi: Quaero, an hoc ipsum praestare debeam. Respondit: in huiusmodi obligationibus id maxime spectare debemus, quod inter utramque partem convenit: videtur autem in hac specie id silentio convenisse, ne quid praestaretur, si ampliore pecunia fundus esset locatus, id est ut haec conventio pro locatore tantummodo interponeretur

A felek megállapodása értelmében jogosult a bérbeadó a földet más személy részére kiadni, ha a bérlő nem szerződészerűen műveli, s ha az új bérlő kevesebbet veszi bérbe, akkor az előző bérlő köteles a különbözetet kártérítésként megfizetni. A vita amiatt állt elő, mert a *locator* magasabb összegért adta bérbe a földet, mint amennyit az első bérlő fizetett. Iavolenus álláspontja szerint ebben az esetben a szerződésellenesen művelő első bérlő nem tarthat igényt a többlet bérleti díjra. Úgy gondoljuk, hogy a döntés helyessége kevés magyarázatra szorul.³⁸²

A bérbevett erdő megóvásával foglalkozik Gaius (D. 19. 2. 25. 5) és Alfenus (D. 19. 2. 29). E szövegek egyértelműen körülhatárolják a bérlő megóvási kötelezettségét. Szerződésellenes használatról szól Alfenus a bérbe adott öszvérek túleröltetésével kapcsolatban (D. 19. 2. 30. 2). Hasonlóan rendeltetésellenes használattal találkozunk a PS 2. 18. 2 alatti szövegben is.

Érdekes példa olvasható a szerződésellenes használattal kapcsolatban Cervidius Scaevolától (D. 19. 2. 61 pr.):

Colonus, cum lege locationis non esset comprehensum, ut vineas poneret, nihilo minus in fundo vineas instituit et propter earum fructum denis amplius aureis annuis ager locari coeperat. Quaesitum est, si dominus istum colonum fundi eiectum pensionum debitarum nomine conveniat, an sumptus utiliter factos in vineis instituendis reputare possit opposita doli mali exceptione. Respondit vel expensas consecuturum vel nihil amplius praestaturum.

Egy bérlő szőlőt telepített a bérbevett földre és miután az bőséges termést hozott, drágábban kezdte kiadni további bérlőknek a földet. Ezt a tulajdonos megtudta és a bérlőt elűzte. A felmerült vitában, hogy milyen térítés jár a *conductornak*, Scaevola úgy foglalt állást, hogy a bérlő csak a beruházások összegét kaphatja meg, mivel szerződésellenesen használta a földet. A forrás jelentőségét némileg lerontja az interpolációs átdolgozás.³⁸³

Dologrongálás, ill. az épület lebontása esetén a bérlő, vagy annak örököse köteles az eredeti állapotnak megfelelően a helyreállítást elvégezni. Erre utal Diocletianus és Maximianus egyik konstitúciója (C. 4 . 65. 29):

Cum conductorem aedificia, quae suscepit integra, destruxisse proponas, haec heredes etiam eius praeses provinciae instaurare aedificiorum inter vos habita ratione iubebit.

7. Más a helyzet azonban, ha a *conductor* az épületen beruházásokat hajt végre (állagmegóvás, ill. hasznossági célzattal). Labeo ez esetben úgy nyilatkozik, hogy a bérlő *actio*

³⁸² Vö. MAYER-MALY 1956, 109.

³⁸³ HAYMANN 1919, 191skk.; ARANGIO-RUIZ 1929, 199sk.

conductival követelheti a bérlet megszűnésekor az elvitelt, amelynek során óvakodnia kell attól, hogy a bérbeadónak kárt okozzon a bontásnál.

Labeo szavaiból ítélve a római jog nem ismerhette az ún. bérbeszámítást abban az esetben, ha a bérlő a bérbeadó helyett beruházásokat végzett a bérelt ingatlanon. Labeo a *ius tollendī*-ről beszél. Ez a bérlőre nézve mindenképpen hátrányos, mert pl. hol tudta a kivett ajtókat, ablakokat ismét beépíteni, legfeljebb csak csökkent áron tudta értékesíteni.

A szövegek vizsgálata során sokszor találkoztunk olyan részekkel, amelyek a beépítés során adódó költségeket említik. A *locator* szavatossági kötelezettségének vizsgálatakor láttuk, hogy a *locator* köteles a dolgot a használat alatt is olyan állapotban tartani, hogy azt a *conductor* szerződésszerűen használhassa. Ezekből levonható az a következtetés, hogy a dolog fenntartásával járó költségek a *locatort* terhelik.³⁸⁴ Az előzőekben viszont Labeo arról szól, hogy a *conductor* hozta helyre a lakást, éppen ezért joga volt a beruházásokat elvinni. Kérdés, fel lehet-e fogni ezt általános szabályként? Ezzel kapcsolatban vizsgáljunk meg egy Paulustól származó forrásszöveget (D. 19. 2. 55. 1):

In conducto fundo si conductor sua opera aliquid necessario vel utiliter auxerit vel aedificaverit vel instituerit, cum id non convenisset, ad recipienda ea quae impendit ex conducto cum domino fundi experiri potest.

A haszonbérbe vett földön a bérlő szükségén és hasznos beruházásokkal növelte a föld értékét. Bár erről előre nem egyeztek meg, mégis *ex conducto* perelhet a költségek visszatérítésére. Ez azt jelenti, hogy a szükséges és hasznos beruházásból eredő költségeket a tulajdonos köteles viselni. Ha e kérdésben nem egyeztek meg előre, nem jelenti azt, hogy a bérlő rosszhiszemű volt, hisz a földet jogosan használta, így a használat idején beruházásokat eszközölhetett. Riccobono az egész szöveget oly módon alakítja át, hogy az értelme a következő lesz: a szükséges beruházásokat perelheti a bérlő, a hasznosakat azonban nem.³⁸⁵ Jóllehet a beruházásokkal kapcsolatban rendelkezésre álló forrásszövegek³⁸⁶ vitathatók, azonban mégis némely vonatkozásban eligazítanak bennünket. Paulus (D. 5. 3. 38) szövegében megkülönböztet szükséges és hasznos beruházásokat, amelyeket követelni lehet. A szöveget többen interpoláltnak tartják.³⁸⁷ A Modestinus-féle (D. 6. 1. 32) szövegben nincs különbség a beruházások fajai között. Papinianus (D. 6. 1. 48.) szerint, valamint a C. 8. 51. 1 alatt található császári *constitutio* szövege értelmében a hasznos beruházások is megtérítendőek.³⁸⁸ Ezek a szövegek az interpoláció miatt nem adnak tiszta képet³⁸⁹ arról, hogy a klasszikus korban a jóhiszemű alperes a szükséges mellett a hasznos beruházásainak az értékét is követelhetette volna. Véleményünk szerint azonban nem lehet mindent az interpoláció rovására írni és túl merésznek tűnik Riccobono teljes átalakítása.

Éppen a túlzott interpoláció gyanú miatt pontosan nem dönthető el, mi volt a klasszikus jog álláspontja, azonban valószínű, hogy a jóhiszeműen beruházó bérlő követelhetette a szükséges és a hasznos beruházásoknak a megtérítését is. Emellett ismerték a *ius tollendī* abban az esetben, ha megtérítés valamilyen oknál fogva nem volt lehetséges.³⁹⁰

384 Egyezően KASER 1971, 567.

385 RICCOBONO 1917, 323skk.; 343.; 448. 3. jz.

386 BRÓSZ – PÓLAY 1991, 255.

387 RICCOBONO 1917, 377.; ALBERTARIO 1923, 73.

388 SZEMÉLYI 1932, 53.

389 BRÓSZ – PÓLAY 1991, 255. 42. jz.

390 Egyezően MAYER-MALY 1956, 170sk.

Tehát ha a jóhiszemű *conductor* beruházásokat hajtott végre, azok vagy megtérítést nyertek, vagy elvihette a bérlet megszűnésekor azt, amit beruházott. Ebből következik, hogy a dologra fordított szükséges és hasznos beruházás költségeit a *locator* viselte.³⁹¹

8. A dolog rendeltetésszerű használatáért köteles volt a *conductor* bérleti díjat fizetni.³⁹² Ezzel kapcsolatban a következő kérdésekre kívánunk rávilágítani. A forrásokból világosan kiolvasható, hogy a bérleti szerződés akkor tekinthető megkötöttnek, ha a felek a bérleti díjban megegyeztek. Ha nem kötnek ki bérleti díjat egy dolog használatáért, akkor a bérleti szerződés nem jön létre. Ezt számos forrás támasztja alá. (D. 19. 2. 20. 1; D. 19. 2. 46; D. 41. 2. 10. 2; Gai. 3. 142)

Paulus a bérlő kötelezettségévé a bérleti díj megfizetését és a föld művelését teszi: *si pensionibus paruerit et ut oportet coleret* (D. 19. 2. 54. 1). A bérleti díjat akkor is köteles a bérlő kifizetni, ha a bérbevett dolgot használhatta volna, de nem használta (Labeo 19. 2. 28. 2):

Idem iuris esse, si potestatem conducendi habebat, uti pretium conductionis praestaret.

Fizetni kell a bérleti díjat akkor is, ha a bérlő a bérbevett lakást megrongálta, de azért még használni tudta, ilyen esetben nem lehet kifogás az, hogy a használt lakás nem olyan értékes (Labeo 19. 2. 28. 1).

Paulus is rámutatott arra, hogy aki jogos ok nélkül elhagyta a bérelt földet, köteles volt a teljes bérleti időre megfizetni a bérleti díjat (D. 19. 2. 55. 2):

Qui contra legem conductionis fundus ante tempus sine iusta ac probabili causa deseruerit, ad solvendas totius temporis pensiones ex conducto conveniri potest, quatenus locatori in id quod eius interest indemnitas servetur.

A szakasz végén található magyarázó szöveg átdolgozottnak látszik.³⁹³ A *iusta causát* is többen későbbi korok beszúrásának vélik.³⁹⁴ Nem vitás, ha a *iusta causa* kifejezést kiemeljük, más értelmet kap a szöveg. Eszerint ha bármilyen indok alapján is hagyta el a földet, fizetni kell a bérleti díjat. Ez így értelmetlennek látszik. Mert pl. ha a bérbeadó gátolja a föld használatában, semmiképpen sem jogos a föld elhagyása esetén a bérleti díj megfizetése. A textus csak a *iusta causa* kifejezéssel értelmezhető megfelelően, egyébként a bérlő teljes kiszolgáltatottsága a bérleti viszonyt abszurdá tenné.

A források alapján nem lehet eldönteni azt a vitott kérdést,³⁹⁵ hogy a bérleti díj *pre-*, vagy *postnumerando* volt-e. Mindkét változatban találunk számos forráshelyet. Mayer-Maly³⁹⁶ szerint a bérfizetés időpontjának a meghatározása hatalmi kérdés volt. Nyilván a gazdaságilag erősebb rákényszerítette akarátát a gyengébb félre. Általános szabály ugyan nem vonható le, de valószínű, hogy a lakásbérletnél előre kellett fizetni a díjat (D. 19. 2. 7; C. 4. 65. 3; D. 19. 2. 19. 6), de az utólagos fizetésre is található példa (D. 19. 2. 90. 6). Az

391 KASER 1971, 567.

392 MONIER 1954, 171.; SCHULZ 1951, 546.

393 EISELE 1890, 7–21.

394 LONGO 1952, 389.

395 KASER 1971, 567. p. álláspontunkkal egyezően.

396 MAYER-MALY 1956, 138. skk.

állatok bérbeadásánál is előzetes bérfizetésre utal a D. 19. 2. 9. 4 alatti szöveg. A föld bérbeadásánál inkább utólag kellett fizetni (D. 19. 2. 19. 1; D. 19. 2. 19. 3), de van olyan forrás is, amely a *fundus* bérleténél ismeri az előre vagy utólagos fizetést is (D. 19. 2. 33).

A bérleti díjra nézve nem alakult ki egységes jelölés. A dologbérlet után járó díjat általában *pensio*nak (D. 19. 2. 54 pr.; D. 13. 7. 11. 5; D. 19. 2. 55. 2; D. 19. 2. 61 pr.) nevezték, de emellett általánosan használják a *locatio conductio* reinél a *merces* szót is,³⁹⁷ ami mindenféle bérleti díjat jelöl (D. 19. 1. 53 pr.; 19. 2. 28. 1; D. 19. 2. 58 pr.). Néha a *pretium*ot is használják a bérleti díj jelölésére (D. 19. 2. 58 pr. házbér; 19. 2. 35. 1 földhaszonbér).

Ha a bérlő a bérleti díjat késedelmesen fizette, köteles volt kamatot adni. Paulus ezt a következőképpen fogalmazza meg (D. 19. 2. 54 pr.):

...eum quoque exemplo coloni tardius illatarum per moram coloni pensionum praestare debere usuras .

Paulus a kezes kötelezettségét vizsgálja, és megállapítja, hogy a bérleti díj késedelmes fizetése esetén a kezes éppúgy köteles a kamatokat is megfizetni, mint maga a *colonus*.

A bérleti díj csökkentésére is sor kerülhet, ha a bérlő helyzete hátrányosabbá válik, mint a szerződés megkötésekor volt. Gaius erre két példát is felemlít (D. 19. 2. 25. 2):

Si vicino aedificante obscurentur lumina cenaculi ... de mercedibus ... reputationis ratio habenda est. ...eadem intellegemus si ostia fenestrasve nimium corruptas locator non restituat.

Ha tehát a szomszéd az építkezés folytán elveszi a bérlő lakó elől a kilátást, vagy a bérbeadó a rossz ablakokat, ajtókat nem hozatja rendbe, Gaius szerint a bér újra megállapításának van helye, tehát bércsökkentést lehet kérni. Ha azonban a lakás javítását végzik, a bérlő nem kérhet amiatt csökkentést, mert e javítás kényelmetlenséget okoz neki átmene-tileg (Alf. D. 19. 2. 27 pr.).

A bérleti díj pénzben kell, hogy álljon.³⁹⁸ Az ún. használati cserét, amikor az egyik fél egy dolgot ad használatra, s a másik ugyancsak dolgot ad viszonthasználatra, nem tekintették bérletnek³⁹⁹ (D. 19. 5. 17. 3; D. 10. 3. 23; Gai. 3. 144). Eltér ettől az állásponttól Africanus, aki közös tulajdonnak az évenkénti használat cseréjéről beszél (D. 19. 2. 35. 1):

Cum fundum communem habuimus et inter nos convenit, ut alternis annis certo pretio eum conductum haberemus, tu cum tuus annus exiturus esset consulto fructum in sequentis anni corrupisti. ...si proponatur inter duos, qui singulos proprios fundos haberent, convenisse, ut alter alterius ita conductum haberent, ut fructus mercedis nomine pensaretur.

Közös tulajdonban lévő földet úgy használnak, hogy egyik évben az egyik tulajdonos használja az egészet, a másik tulajdonos részére bérleti díjat fizet. A másik évben pedig a másik tulajdonos teszi ugyanezt. Ez esetben bérleti szerződés jön létre, felváltva a vo-

397 SCHULZ 1951, 546.; KASER 1971, 566.; KAUFMANN 1964, 136skk. a *merces* történetét adja. Arra az álláspontra helyezkedik, hogy a *merces*t, mint a bérleti díjra vonatkozó megjelölést már a preklasszikus jogászairodalom kialakulása előtt használták.

398 MONIER 1954, 171.; KASER 1971, 566.; SCHULZ 1951, 546.; MARTON 1957, 209.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 433.

399 MAYER-MALY 1956, 130sk. szerint a használatcserének *locatio conductio*vá minősítése Gaius idejében sem elismert, sem elvetett nem volt.

natkozó tulajoni részre. A szöveg végén felvetődik, hogy a felek úgy veszik bérbe a földet, hogy a termés legyen a bér. Ez eltér attól a megállapítástól, hogy a bérleti díj pénzben áll. Ebben az esetben részesbérletről beszélhetünk.⁴⁰⁰ Gaius tesz említést a részesbérletről *alioquin partiarius colonus quasi societatis iure et damnum et lucrum cum domino fundi partitur* (D. 19. 2. 25. 6) aminek lényege az, hogy a termést meg kell osztani a bérbeadó és a bérlő között. A C. 4. 65. 21-ben is előfordul a részesbérlet.

A bérleti díjra vonatkozó tétel úgy módosítható, hogy a díjnak pénzben kell állnia, ez alól egyetlen kivétel, amikor a felek a termés egy részében jelölik meg a teljesítendő szolgáltatást, tehát nem pénzt fizetnek, hanem a megtermelt javak egy részét adják át mintegy bérleti díjul. Ez az ún. részeshaszonbérlet esete.⁴⁰¹

A bérleti díj mértékét a felek szabadon állapították meg. A kereslet-kínálat, a gazdaságilag erősebb akarata szabta meg, hogy adott esetben a felek milyen bérleti díjban egyezzenek ki. Ez következik Paulus edictum-kommentárjából (D. 4. 19. 2. 22. 3), amiből az derül ki, hogy az értékegyenlőséget a római jog a bérlet tekintetében nem ismerte. A kisebb használati értékű dolgot lehetett magasabb díjjal bérbe adni. A tétel fordítva is fennáll.⁴⁰²

9. A bérbeadót a bérleti díj biztosítására zálogjog illette meg a bérlő által az ingatlanra bevitt tárgyakon és az ingatlan termésén.⁴⁰³ Ulpianus és Paulus erről a következőket mondja:

Qui impleto tempore conductionis remansit in conductione, non solum reconduxisse videbitur, sed etiam pignora videntur durare obligata. (Ulp. 19. 2. 13–11. 1) *Si colonus locaverit fundum, res posterioris conductoris domino non obligatur: sed fructus in causa pignoris manent, quemadmodum essent, si primus colonus eos percepisset* (Paul. D. 19. 2. 24. 1).

Ulpianus szövegéből az derül ki, hogy ha a bérleti szerződés meghosszabbodik, a zálogjog továbbra is fennáll. Hasonló szöveg olvasható az Kr. u. 260-ban kiadott császári rendeletben is (C. 4. 65. 16). Ez azt jelenti, hogy a bérlet már eleve zálogjoggal volt biztosítva. Paulus a zálogjogot a megtermelt gyümölcsökre is kiterjeszti, sőt, ha a bérlő tovább bérbeadja a földet, a második bérlő által termelt gyümölcsökön is fennállt a zálogjog. Alexander Severus császár 223-ból származó rendelete kimondja, hogy a bérlő által bevitt *illatara* mind a föld, mind a lakásbérlet esetében a tulajdonost zálogjog illette meg (C. 4. 65. 5):

Certi iuris est ea, quae voluntate dominorum coloni in fundum conductum induxerint, pignoris iure dominis praediorum teneri. Quando autem domus locatur, non est necessaria in rebus inductis vel illatis scientia domini: nam ea quoque pignoris iure tenentur.

A vizsgált források azt tükrözik, hogy a bérleti díj biztosítására a bérlő által az ingatlanra bevitt termelési eszközökön és a föld termésén törvényes zálogjog illette meg. Tehát

400 BRÓSZ – PÓLAY 1991, 433.

401 MONIER 1954, 171.; FERRINI 1929, 1sk.

402 KASER 1971, 566.

403 BRÓSZ 1964, 166.

mindazokon a dolgokon, amelyek a bérlő vagyonát jelentették.⁴⁰⁴ Ez is azt mutatja, hogy a bérbeadó jogait a legmesszebbmenően oltalmazták.

10. A bérlet ideje alatt a bérlő viszonylag szabadon rendelkezett a bérlet tárgyával. Erre utal az a számos forrás, amely a bérbevett dolog további bérbeadását teszi lehetővé.

Alexander Severus császár 224-ben kelt konstitúciója kimondja, hogy bárki az általa bérlettel fogott dolog további használatra, gyümölcsötetésre más részére bérbeadhata (C. 4. 65. 6):

Nemo prohibetur rem quam conduxit fruendam alii locare, si nihil aliud convenit

A császári rendeletet megelőző évszázadokban is a források tanúsága szerint joga volt a bérlőnek a dolog tovább bérbeadni. Különösen lakásoknál volt ez szokásos. Már Alfenus is szót ejt erről (D. 19. 2. 30 pr.). Paulus több helyen tesz említést a lakás további bérbeadásáról (D. 19. 1. 53 pr.; D. 19. 2. 7), de a földnek a további bérbeadása is gyakori volt (D. 19. 2. 24. 1).

A bérleti szerződés megszűnésekor a bérlő köteles volt a bérbevett dologt a bérbeadónak visszaadni.⁴⁰⁵ Amirante a kérdés vizsgálata során kifejti, hogy a szerződés megkötésekor a *locator* a dolog átadására kötelezi magát, a *conductor* függetlenül attól, hogy *merces* fizetése terheli, lényegében a dolog visszaadására vállal kötelezettséget.⁴⁰⁶ Amirante nyilván kissé túloz, mert hisz a bérleti szerződés elsősorban a használat, ill. a bérletfizetés céljából jött létre, s a szerződés fogalmi jegyeiből következik, hogy a tárgyat egyszer vissza kell adni. Ha a bérlő ez irányú kötelezettségének nem tesz eleget, vele szemben szigorúan el lehet járni (Gai. D. 19. 2. 6):

Is qui rem conduxerit non cogitur restituere id quod rei nomine furti actione consecutus est.

Úgy kezelték, a bérlet tárgyát visszaadni vonakodót, mint a tolvajt. A túl szigorú büntetés azt célozta, hogy a dolog tulajdonosa mindenképpen biztosítva legyen a visszaadás felől. Lényegében hasonló álláspontot képvisel Marcellus is, amikor azt mondja (D. 19. 2. 48):

Qui servum conductum vel aliam rem non immobilem non restituit, quanti in litem iuratum fuerit damnabitur.

A posztklasszikus kor ugyanígy vélekedik a kérdéstről. Aki nem adja vissza a tárgyat, azt nemcsak a tárgy visszaadására kell kötelezni, hanem a tárgy értékének a megfizetésére is (C. 4. 65. 33), tehát a tárgy értékét lényegében kétszeresen kellett megfizetni.

11. Végezetül azt a kérdést kell megvizsgálni, hogy vajon a bérlet ideje alatt a bérbeadót megilleti-e rendelkezés joga a bérlet tárgyán. Eladhatja-e, hozományként adhatja-e

404 MARTON 1957, 209.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 434.; MAYER-MALY 1956, 104. azt az álláspontot fejt ki, hogy görög földön kötelező volt, a birodalom egyéb területén csak gyakori. Az egész birodalomra csak a posztklasszikus korban terjedt ki.

405 KASER 1971, 567.; THOMAS 1961, 233.

406 AMIRANTE 1959, 114skk. bérlet tárgyának vizsgálatánál fontos tételként fejt ki a dolog visszaadását, mint a *conductor* főkötelezettségét.

vagy egyéb módon megterhelheti-e a dolgot. Ezzel kapcsolatban tekintsünk át néhány forrást (Marcellus D. 43. 16. 12):

Colonus eum, cui locator fundum vendiderat, cum is in possessionem missus esset, non admisit: deinde colonus vi ab alio deiectus est: quaerebatur, quis haberet interdictum unde vi. Dixi nihil interesse, colonus dominum ingredi volentem prohibuisset an emptorem, cui iussisset dominus tradi possessionem, non admisit, igitur interdictum unde vi colono competiturum ipsumque simili interdicto locatori obstrictum fore, quem deiecisit tunc videretur, cum emptori possessionem non tradidit, nisi forte propter iustam et probabilem causam id fecisset.

A bérbeadó tulajdonos eladta a *fundust*. A vevő birtokba akarta venni, s a bérlő nem engedte. A vevő erre erőszakkal kidobta a bérlőt. Marcellus a vevő eljárását jogosnak tartja. Hasonló *casust* hoz fel Papinianus is (D. 43. 16. 18). Papinianus szövegének értékét azonban nagyon lerontja a posztklasszikus átdolgozás.⁴⁰⁷ Valószínűleg *vis armata* forgott fenn,⁴⁰⁸ ezért nem kapott védelmet a vevő.

A késői klasszikus korból való (Kr. u. 234) Alexander császár egyik konstitúciója, amely a bérlet tárgyának az eladásával foglalkozik (C. 4. 65. 9):

Emptori quidem fundi necesse non est stare colonum, cui prior dominus locavit, nisi ea lege emit- Verum si probetur aliquo pacto consensisse, ut in eadem conductione maneat, quamvis sine scripto, bonae fidei iudicio ei quod placuit parere cogitur.

A császári döntés világosan kimondja, hogy a vevő nem köteles a föld bérlőjét megtéríteni a bérleményben, ha csak ezt külön ki nem kötötték. A vevőt, mint a föld tulajdonosát dologi joga alapján⁴⁰⁹ megilleti a föld feletti rendelkezés joga. A bérlőt elűzheti a telekről, az előző tulajdonos által kötött bérleti szerződés rá nem vonatkozik. Az eladó viszont a bérleti szerződésből kifolyólag kötelezve van a bérlő felé. Ha az elidegenítés folytán nem biztosította a *frui liceret*, akkor kártérítést kellett fizetnie. Ez alól a *locator* úgy igyekezett szabadulni, hogy az adásvételi szerződésben külön kikötötték, hogy a bérlő továbbra is élvezhesse a bérleményt.⁴¹⁰ Erre utal Gaius is (D. 19. 2. 25. 1):

Qui fundum fruendum vel habitationem alicui locavit, si aliqua ex causa fundum vel aedes vendat, curare debet, ut apud emptorem quoque eadem pactione et colono frui et inquilino habitare liceat: alioquin prohibitus is aget cum eo ex conducto.

Gaius szövegéből is egyértelműen kiolvasható, hogy a vétel megszünteti a föld-, vagy lakásbérletet, köteles azonban a *locator* gondoskodni arról, hogy a bérlő a szerződés tárgyát továbbhasználhassa. Ha ezt nem teszi, a vevő az erősebb jogán eljár a bérlővel szemben, a bérlő legfeljebb csak kártérítést követelhet a *locatortól*.

Ulpianus is hasonló esetet tárgyal a D. 19. 1. 13. 30 alatti szövegben. Kissé meglepő, hogy a bérlő károkozása esetén a vevő az eladó ellen fordulhat. Végül is azonban a bérlő

407 Lásd Index Int. III. 293.

408 Index Int. III. 293.

409 MAYER-MALY 1956, 44skk.

410 KASER 1971, 567.

károkozó tevékenysége miatt a dolgot át kell adni a vevőnek, akármilyen megállapodás is volt előzetesen a felek között.⁴¹¹

Kérdésként vetődik fel, hogy ha a vevő továbbra is fenntartja a bérleti viszonyt, kit illet meg a bérleti díj. A források kissé ellentmondásosak (Ulp. D. 19. 1. 13. 11):

Si in locatis ager fuit, pensiones utique ei cedent qui locaverat.

Ulpianus szerint a bérleti díj a bérbeadó, tehát a volt tulajdonost illeti meg. Proculus viszont azt mondja, hogy a *locator* köteles átadni a vevőnek a befolyt bérleti díjat (D. 18. 1. 68 pr.):

Si cum fundum venderes in lege dixisses quod mercedis nomine a conductore exegisses, id emptori accessurum esse.

Labeo és Paulus is azon a véleményen van, hogy a lakásbérlet díja a vevőt illeti meg (D. 19. 1. 53 pr.):

Si mercedem insulae accessuram esse emptori dictum est, quanti insula locata est, tantum emptori praestetur. Paulus: immo si insulam totam uno nomine locaveris et amplioris conductor locaverit et in vendenda insula mercedem emptori cessuram esse dixeris, id accedet quod tibi totius insulae conductor debebit.

Labeo (D. 19. 2. 58 pr.) ezt úgy fejezi ki, „ha úgy adtak el házat, hogy a bér a vevőt illesse” (*insulam uno pretio totam locasti et eam vendidisti ita, ut emptori mercedes inquilinorum accederem*). A klasszikusok nem alakítottak ki egységes elvet e kérdésben. Megilletthette az eladót, a vevőt, általában a megegyezéstől függött. E bizonytalanság nyilván azzal magyarázható, hogy a szerződés az eladó és a bérlő között állt fenn. Viszont az eladást követően harmadik személy lesz a tulajdonos. Ezt a vitás helyzetet a feleknek kell rendezni. A *conductor* a régi tulajdonosnak tartozik, aki viszont az adásvétel miatt általában át kell, hogy adja a befolyt összeget a vevőnek, hisz a dologhoz már semmi köze.⁴¹²

A forrásokból megállapítható, hogy a vétel következtében a vevő a dologi jogából kifolyólag megszüntetheti a bérletet. Az irodalomban ezt a „Kauf bricht Miete”-elvként kezelik,⁴¹³ vagyis a vétel megtöri a bérletet. Ez a források alapján valóban leszögezhető. De az is megállapítható, hogy az eladók igyekeztek külön kikötéssel a bérleti viszony fenntartását biztosítani, s ezzel magukat megóvni a bérlő kártérítési igényétől. Kaser⁴¹⁴ világosan rámutat arra, hogy nem a vételi szerződés szünteti meg a bérletet, hanem a vétel következtében az új tulajdonos dologi jogával élhet, ami természetesen erősebb a kontraktuális jellegű bérletnél. Pontatlan Mayer-Maly szóhasználata, amikor azt mondja, hogy a vétel következtében a bérlő birtoka, ill. birtoklása szűnik meg;⁴¹⁵ a bérlet ui. nem hoz létre birtokviszonyt.⁴¹⁶

411 BRÓSZ – PÓLAY 1991, 209. és 434.

412 MAYER-MALY 1956, 56skk. az általunk is ismertett forrásokat alapos elemzésnek veti alá és végül is arra a meggyőződésre jut, hogy a vevőt akkor illette meg a bérleti díj, ha azt az adásvételi szerződésben külön kikötötték.

413 BRÓSZ 1964, 166.

414 KASER 1971, 567.

415 MAYER-MALY 1956, 42.

416 BRÓSZ 1964, 165.

A vevő a tulajdonosi pozícióból szabadon rendelkezhetett a bérlet tárgyával, ezzel szemben a bérlőt a *locatio conducti*óból kifolyólag kártérítésre menő kereset illetve meg a bérbeadóval szemben, a bérleti viszony fenntartását azonban nem követelhetette. Lényegében a vevő és a bérlő között nincs érvényes jogviszony⁴¹⁷ még az esetben sem, ha a bérlő tovább élvezheti a dolgot, mert ilyenkor is az eladó és a vevő megegyezése hozta létre ezt a viszonyt.

Nemcsak a vétel esetében találkozunk azonban olyan jogkövetkezéssel, hogy a harmadik személy erősebb jogánál fogva megszüntetheti a bérleti viszonyt. Ezzel kapcsolatban érdemesnek látszik néhány forráspéldát megvizsgálni. Különösen a bérbeadó halála esetén következik be a bérbeadott dolognál a tulajdonosváltás (Paulus D. 19. 2. 24. 5):

Qui in plures annos fundum locaverat, testamento suo damnavit heredem, ut conductorem liberaret. Si non patitur heres eum reliquo tempore frui est ex conducto actio: quod si patitur nec mercedes remittat, ex testamento tenetur.

Iulianus D. 19. 2. 32:

Qui fundum colendum in plures annos locaverat, decessit et eum fundum legavit. Cassius negavit posse cogi colonum, ut eum fundum coleret, quia nihil heredis interesset, quod si colonus vellet colere et ab eo, cui legatus esset fundus, prohiberetur, cum herede actionem colonum habere: et hoc detrimentum ad heredem pertinere: sicuti si quis rem, quam vendidisset nec dum tradidisset, alii legasset, heres eius emptori et legatario esset obligatus.

Paulus példájából megállapíthatjuk, hogy az örökös megtilthatja a bérlőnek a használatot, a bérlő viszont *ex conducto* eljárhat az örökössel szemben kártérítés végett. Iulianus példája annyiban különbözik Paulusétól, hogy a bérbe adott *fundust* a *locator* hagyományozta és a hagyományos nem engedi a *conductornak* használni. A hagyományozás következtében is el lehet vonni a dolgot a bérlőtől. A bérlő itt is felléphet kártérítési igénnyel, nem a hagyományos, hanem az örökös ellen. Ez valószínűleg abból a megfontolásból fakad, hogy az örökös került a bérbeadó helyére, így ő köteles helytállni a bérlő felé, figyelemmel arra is, hogy a hagyaték terhei az örököst sújtják.

Paulus egy olyan *casust* is ismertet, amikor a bérbe adott *fundust* haszonélvezettel terhelik. Paulus álláspontja szerint – abból kiindulva, hogy a föld termése a haszonélvezőt illeti meg – a bérlőt a haszonélvező eltávolíthatja, éppúgy, mint az adásvétel esetén (*ad exemplum venditionis*). Itt kártérítési igényről nincs szó. Valószínűleg azért, mert azt nem kérdezték meg Paulustól. A forrás szövegezéséből arra lehet következtetni, hogy Paulushoz azt a kérdést intézték, elűzheti-e a haszonélvező a haszonbérlőt. Erre adta meg a választ, hogy el (D. 7. 1. 59. 1).

A bemutatott források alapján megállapítható, hogy azokban az esetekben, amikor új tulajdonosa lesz a bérbe adott dolognak, ez az új tulajdonos a bérlőt elzavarhatja, függetlenül attól, hogy vétel, öröklés vagy hagyományozás folytán került a dolog a tulajdonába. Ez az elűzési jog a haszonélvezőt is megillette, mivel a bérbe adott dologhoz sokkal erősebb jogcíme volt, mint a bérlőnek. Az persze más kérdés, hogy a bérlő a kötelmi viszony alapján kártérítést követelhetett a *locator*tól, de a dolog használatára pert nem indít-

417 KASER 1956, 427.

hatott. Ez következik az új tulajdonos rendelkezési jogából, ill. a hasznélvező mindenkit megelőző használati jogából.⁴¹⁸ Ennek figyelembevételével elmondható, hogy a Kaufbriecht Mietetétel csak részben és nem pontosan⁴¹⁹ fejezte ki az új tulajdonos rendelkezési jogát a bérbe adott dologra vonatkozóan.

B) A FELEK JOGAI ÉS KÖTELEZETTSÉGEI A LOCATIO CONDUCTIO OPERISNÉL

1. A *locatio conductio operis*nél a *conductor* arra vállal kötelezettséget, hogy valamilyen művet előállítson, valamilyen feladatot elvégezzen, illetve eredményt produkáljon.⁴²⁰ A szerződést csak akkor teljesíti, ha a vállalt művet előállítja, ill. a feladatot elvégzi. E *conductor* tevékenység során a szerződésben foglaltak szerint köteles eljárni, ill. köteles a *locator* utasításait betartani: *Oleam cogito recte omnem arbitrato domini* (Cato agr. 144. 1). Kérdésként merül fel, hogy a vállalkozó köteles-e a szerződéstől eltérő megrendelői utasításokat is végrehajtani. Ezzel kapcsolatban Labeo egy olyan jogesetet tárgyal, amikor a házépítés alkalmával a megrendelő olyan utasításokat ad, amelyek nincsenek a szerződésben, s ehhez képest a kivitelezés során a megrendelő utasítására a vállalkozó eltér a szerződéstől (D. 19. 2. 60. 3):

Lege dicta domus facienda locata erat ita, ut probatio aut improbatio locatoris aut heredis eius esset: redemptor ex voluntate locatoris quaedam in opere permutaverat. Respondi opus quidem ex lege dicta non videri factum, sed quoniam ex voluntate locatoris permutatum esset, redemptorem absolvi debere.

A példából nem derül ki ugyan, hogy mi miatt, de valószínű, hogy a szerződéstől eltérő utasítás következtében a kivitelezésben valamilyen hiba történt. Labeo állásfoglalásából a következők állapíthatók meg:

- a vállalkozó a szerződés szerint köteles a munkát elvégezni;
- ha a megrendelő utasítást ad a változtatásra, ezt köteles végrehajtani, s nem vonható felelősségre az olyan károkért, amely a szerződésben foglaltaktól eltérő utasítás következtében keletkeztek.

A *conductor* alapvetően a szerződésben foglalt előírások szerint köteles eljárni, ha azonban a megrendelő ezeken egyoldalúan változtat, köteles viselni az ebből eredő esetleges kárt. A megrendelő utasításai a vállalkozóra nézve kötelezőek. Ez természetes is, hiszen egy mű előállításánál nagyon sok olyan körülmény jöhet létre, ami a módosításra ad okot. Az épület elkészítésénél menetközben is merülhetnek fel újabb elképzelések, bővítés, más anyag beépítése stb. Ezek általában zökkenőmentesen végrehajthatók, probléma csak akkor adódik, ha a változtatás kockázatos és az kihat az elkészített mű használhatóságára. Ezt erősíti meg Iavolenus, amikor a következőket mondja (D. 19. 2. 51. 1):

ut arbitrio domini opus efficeretur: tum enim nihil conductor praestare domino de bonitate operis videtur.

418 MARTON 1957, 168sk.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 266.

419 KASER 1971, 567. 44. jz.

420 MARTON 1957, 210.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 436.

A feladat ellátása során a vállalkozó maga helyett más személyt is megbízhat a feladat elvégzésével (D. 45. 1. 38. 21). Ha ezek a személyek valamilyen kárt okoznak, ezért a kárért a vállalkozó ugyanúgy felel, mintha saját maga járt volna el.⁴²¹ Természetesen a megrendelőnek az áll érdekében, hogy maga a vállalkozó végezze el a munkát, mert *inter artifices longa differentia est* (D. 46. 3. 31).

2. Nemcsak a mai viszonyok között, hanem az ókori Rómában is elég gyakori volt az, hogy a vállalkozó nem tudta időben a művet produkálni, a vállalt feladatot határidőre teljesíteni. Erre vonatkozóan több forráspélda is felhozható (Paulus D. 19. 2. 24. 3):

Sed et de his, quae praesenti die praestare debuerunt, velut opus aliquod efficerent, propagationes facerent, agere similiter potest.

Paulus jogosnak tartja a *locator* részéről a perindítást, ha a *conductor* nem készíti el időre a vállalt művet. Hasonlóan vélekedik Pomponius is, amikor azt mondja, hogy a határidő lejárt előtt nem lehet pert indítani az építési vállalkozóval szemben: *non ante agi posse ex ea causa quam tempus praeterisset quo insula aedificari posset* (D. 45. 1. 14). Ebből viszont következik, ha a határidő letelt, a *locator* jogosan perelhet. A vállalkozó késedelmét a *vis maiorra* hivatkozással tudta kimenteni. Erre utal Pomponius következő casusa (D. 45. 1. 15):

Et ideo haesitatur, si aliqua pars insulae facta sit, deinde incendio consumpta sit, ad integrum tempus computandum sit rursus ad aedificandum insulam an vero reliquum dumtaxat exspectandum quod deerat. Et verius est, ut integrum ei detur.

Ha a tűzvész az épületét tönkretette, az újbóli felépítésre a szerződésben megállapított teljes határidő a *conductor* rendelkezésére áll.

Igen érdekes jogesetet tárgyal Labeo a D. 19. 2. 58. 1 alatti szövegben:

In operis locatione non erat dictum, ante quam diem effici deberet: deinde, si ita factum non esset, quanti locatoris interfuisset, tantam pecuniam conductor promiserat. Eatenus eam obligationem contrahi puto, quatenus vir bonus de spatio temporis aestimasset, quia id actum apparet esse, ut eo spatio absolveretur, sine quo fieri non possit.

A szerződésben nem lett határidő kikötve a mű elkészítésére. A vállalkozó a művet nem készítette el. A *conductor* vállalta annak a kárnak a megfizetését, ami a *locator*nál *interesseként* jelentkezik. Labeo véleménye szerint ilyen esetben szakértő közreműködésével kell eldönteni, hogy milyen időtartam alatt lehetett volna a művet előállítani. Valószínű, a felek úgy állapodtak meg a szerződés határidejére nézve, hogy a vállalkozó olyan időtartam alatt köteles a művet elkészíteni, amennyi általában szükséges az előállításához. Anélkül, hogy a felek a határidőt konkrétan megjelölték volna, a szakértő döntése alapján a *conductor* késedelme megállapítható, mert a szakértői vélemény arra irányul, hogy mennyi idő kell a feladat elvégzéséhez. Labeo a késedelem következtében a *locator interessejének* a megtérítéséről beszél. Noha az általunk vizsgált többi forrásszövegben nincs szó arról, hogy a *locator* milyen igényét viheti perbe a késedelem miatt, Labeo írása alapján feltételezhetjük, hogy ilyen esetben a *locator* minden kárát meg kell téríteni. Ezt

⁴²¹ DE ROBERTIS 1946a, 163skk. Ellentétes véleményt fejt ki ARANGIO-RUIZ 1929, 197.

támasztják alá a késedelmes teljesítésre vonatkozó általános római jogi szabályok is.⁴²² Labeo egy olyan esetet is bemutat, ahol már a teljesítési határidő előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a *conductor* a vállalt összegért nem tudja az épületet elkészíteni (D. 19. 2. 60. 4):

Mandavi tibi, ut excuteres, quanti villam aedificare velles: renuntiaisti mihi ducentorum impensam excutere: certa mercede opus tibi locavi, postea comperi non posse minoris trecentorum eam villam constare: data autem tibi erant centum, ex quibus cum partem impendisses, vetui te opus facere. Dixi, si opus facere perseveraveris, ex locato tecum agere, ut pecuniae mihi reliquum restituas.

A felek a vállalkozási díjat a *conductor* ajánlata alapján állapították meg. Miután a *locator* megtekinti a kivitelezési munkák állását, megállapítja, hogy legalább 50 százalékkal nagyobb lesz a költség az előirányozottnál. Ezt követően úgy rendelkezik, hogy nem lehet tovább építkezni, s eláll a szerződéstől.⁴²³ Amennyiben a *conductor* még tovább végezné az építkezést, kilátásba helyezte, hogy az előlegbe átadott összegből visszaperli a még meglévő részt. A szakasznak ez a része nem világos. Labeo nem szól az elszámolásról. Mi történik az előlegbe átadott pénz azzal a részével, ami még az építkezésnél nem lett felhasználva. Ott marad-e a *conductornál* az elvégzett munka fejében, jár-e a *conductornak* az elvégzett munkával arányos díj, vagy semmire sem tarthat igényt? Mi lesz azzal az anyaggal, amit beépített, hisz az építkezés befejezetlenül maradt. Labeo ezeket a kérdéseket megválaszolatlanul hagyta. E vonatkozásban a források eléggé szűkszavúak, így általános szabályt levonni nem tudunk.

A D. 19. 2. 58. 1 vizsgálata során láttuk, hogy szakértők bevonásával döntötték el a felek közt felmerült vitát, a mű előállításának időtartamára nézve. Paulus ugyancsak szakértő közreműködéséről tesz említést (D. 19. 2. 24 pr.), de csak az elkészített mű minősége tekintetében:

Si in lege locationis comprehensum sit, ut arbitrato domini opus adprobetur, perinde habetur, ac si viri boni arbitrium comprehensum fuisset, idemque servatur, si alterius cuiuslibet arbitrium comprehensum sit: nam fides bona exigit, ut arbitrium tale praestetur, quale viro bono convenit. Idque arbitrium ad qualitatem operis, non ad prorogandum tempus, quod lege finitum sit, pertinet, nisi id ipsum lege comprehensum sit. Quibus consequens est, ut irrita sit adprobatio dolo conductoris facta, ut ex locato agi possit.

A felek úgy állapodtak meg a szerződésben, hogy az elkészített mű minőségi átvételét a *locator* szakértők bevonásával végezteti el. Paulus álláspontja szerint ennek nincs semmi akadálya. Vita támad azonban a tekintetben, hogy bárki más is mondhat-e a műről szakvéleményt. Ez nem látszik kizártnak, de csak akkor fogadható el egyértelműen, ha a vélemény megegyezik a szakértők által adott szakvéleménnyel. A szakvélemény a mű minőségére vonatkozik, s így a szakértők a határidő eltolódására nem nyilatkozhatnak, csak az esetben, ha ezt szerződésben külön kikötötték.

422 MARTON 1957, 194.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 355.; KASER 1971, 515.

423 DÜLL 1952, 423skk. a szerző az állami építkezések költségeit vizsgálja és megállapítja, hogy a költségelírányzattól a 25 %-os túllépés lehetséges volt. Ha azonban ettől nagyobb volt a túllépés, a *locator* nem volt azt köteles eltérni. Majd vizsgálat alá veszi az általunk is kimutatott szöveget (D. 19. 2. 60. 4) és megállapítja, hogy az 50 %-os kivitelezési költségemelkedés miatt a *locator* elállhatott a szerződéstől (427.)

A D. 19. 2. 58. 1 és D. 19. 2. 24 pr. alapján megállapíthatjuk, hogy a *locatio conductio operis*nél a szakértői közreműködést a felek már eleve kiköthetik, vagy utólag kérhetik az előállított mű minőségi vizsgálatára, ill. a késedelmes teljesítéssel kapcsolatban.

Az elkészített mű átvételénél a *locatort* megilleti a mű kipróbálásának a joga. Ezt a források több ízben is hangsúlyozzák (D. 19. 2. 36; D. 19. 2. 62).

3. A *locator* vállalkozói díjat köteles fizetni, amely pénzben áll.⁴²⁴ Díjfizetési kötelezettségét a források egyértelműen alátámasztják.⁴²⁵ A gyűrűk előállításáért az aranyművesnek *mercest* kell fizetni: *quod si ego aurum dedero mercede pro opera*⁴²⁶ *constituta* (Gai. D. 19. 2. 2. 1). Hasonlóképpen vélekedik Pomponius is: *tantum videtur mercedem praestaturus pro opera aurifici* (D. 34. 2. 34 pr.). A vállalkozói szerződés egyéb eseteinél is hasonló forrasszövegeket találunk. A levél elviteléért díj jár: *mercedem perferenda accipit* (D. 47. 2. 14. 17). Ugyancsak díjat kell fizetni más dolganak a megőrzéséért: *qui mercedem accipit pro custodia alicuius rei* (D. 19. 2. 40).

A díj megjelölésére a legtöbb esetben a *mercest* használták. Itt a terminológia szilárdabb, mint a *locatio conductio reinél*, de találkozunk a *pretium* kifejezéssel is⁴²⁷ (D. 19. 2. 51. 1). A díjat lehetett egy összegben is fizetni, ez volt a gyakoribb, de lehetett napi teljesítmény alapján is. Erről Iavolenus a következőképpen vélekedik (D. 19. 2. 51. 1):

Locavi opus faciendum ita, ut pro opere redemptori certam mercedem in dies singulos darem... ut in singulas operas certa pecunia daretur... utrum uno pretio opus an in singulas operas collocatur.

Szerződésszegés esetén a *conductor* a vállalkozói díjon felül jogosult a késedelem következtében beálló kamatokat is perelni. Ezt tanúsítja Antoninus császár 213-ból származó rescriptuma (C. 4. 65. 2):

Adversus eos, a quibus extruenda aedificia conduxisti, ex conducto actione consistens eo iudicio quod est bonae fidei debitum cum usuris solitis consequeris.

C) A FELEK JOGAI ÉS KÖTELEZETTSÉGEI A LOCATIO CONDUCTIO OPERARUMNÁL

1. Továbbiakban vizsgáljuk meg azt a kérdést, hogy a munkás hogyan köteles a rábízott munkát elvégezni. Sajnos csak igen kis számú forrás áll rendelkezésünkre, amelyekből a munkavégzési kötelezettségekre nézve adatokat szerezhetünk.

Gaius vétkesnek minősíti azt az öszvérhajcsárt, aki járatlansága vagy testi erejének hiánya miatt a megvadult öszvéreket megfékezni nem tudja és ezáltal kár keletkezik (D. 9. 2. 8. 1).⁴²⁸

424 MONIER 1954, 175.; DÜLL 1952, 423skk.; BOLLA 1944, 102.

425 BOLLA 1944, 103skk. a szerző egy olyan Aquincumban talált feliratot vizsgált meg, amelyben a vállalkozó ingyenesen végezte el a közösség számára az építkezést. A vizsgálat során rámutatott arra, hogy milyen okok eredményezték ezt a „kivételes vállalkozást” és arra az eredményre jut, hogy a „kivétel erősíti a szabályt” elv alapján is a *locatio conductio operis* alapeleme a díjfizetés.

426 KASER 1971, 570. 77. jz. kifejti, hogy az idézett forráshelyeken Gaius és Pomponius nem a technikus értelemben használja az *opera* kifejezést.

427 KASER 1971, 571.

428 Vö. MAYER-MALY 1956, 159.

Gaius szövege Iustinianus Institutióiba is belekerült (4. 3. 8). Ez azt tükrözi, hogy a posztklasszikus kor is hasonlóan a klasszikus korhoz, a munkástól a munkavégzés során ugyancsak jártasságot és megfelelő fizikai erőt kívánt meg.⁴²⁹ Álláspontunk szerint a munkavégzés során a különösebb szaktudást nem igénylő munka esetében a döntő hangsúly a munkás fizikai erejére esett. Már Varro is azt tanácsolja ezzel kapcsolatban: *operarios parandos esse qui laborem ferre possint ne minoris annorum XXII et ad agri culturam dociles* (rust. 1. 17. 3), azaz olyan munkásokat kell fogadni, akik erősek a munka elvégzésében, tanulékonyak a mezőgazdasági munkák iránt és nem fiatalabbak 22 évnél. A korra való utalás is azt tükrözi, hogy a fizikai erő volt a döntő, mert a munkásnak kitartóan és erőteljesen kellett a munkát végezni.⁴³⁰ Ezt támasztják alá az erdélyi aranybányákban munkára felfogadott munkásokra vonatkozó szerződések is. Ezekben a szerződésekben az áll, hogy a munkás derekasan és hibátlanul köteles elvégezni a munkát: *suas operas sanas valentes edere debebit conductori supra scripto* (CIL III. 948–949. p.). Ezek a szerződések kissé konkrétabban mondják meg, hogy a munkás a munkavégzés során hogyan köteles eljárni. Míg Gaius általánosságban beszél arról, hogy mi várható el egy munkástól, addig a szerződések megjelölik azt a módot, ahogyan köteles a munkás a rábízott munkát elvégezni. A munkás kötelezettségévé teszik, hogy derekasan és hibátlanul dolgozzon. A munkaadónak elsősorban az volt az érdeke, hogy a munkás testi erejét teljes mértékben kihasználja és ne okozzon a munkás a munkavégzés során kárt.

2. A *conductor* köteles a *locator* által végzett munkáért munkabért fizetni.⁴³¹ A munkabért rendszerint pénzben kellett fizetni, de előfordult természetben – főleg ételmezés keretében történő bérfizetés is.⁴³² Az erdélyi munkabérszerződések közül a CIL III. p. 948 (= FIRA III 150) *septuaginta cibarisque* kitételt tartalmaz, vagyis „70 dénárt és ételmezést” ír elő az elvégzendő munkáért.⁴³³ Diocletianus császár ár és bérmaximáló edictuma is említést tesz a napszámosoknál az ételmezésről: *operario rustico pasto diurni (denarios) viginti quinque* (CIL III. p. 824.).⁴³⁴ Cato is említést tesz arról, hogy az olajszedő munkásoknak a leszüretelt, meghatározott mennyiségű olaj után a pénzfizetés mellett határozott mennyiségű sózott olajbogyó, tiszta olaj és ecet is jár naturaliaként (agr. 144. 5.).

Eltérő véleményekkel találkozunk az irodalomban a munkabér fizetésének idejére vonatkozóan. Lautner⁴³⁵ a provinciai jogéletre vonatkozó okiratok vizsgálata során arra az eredményre jut, hogy az aratómunkásoknál a munkabér előre fizetendő. Álláspontját azzal indokolja, hogy az aratósi munka szezonmunka és így nagy volt a kereslet a munkások iránt. A bér előre fizetésével akarták a munkaerőt biztosítani. Az általános nézet azonban az, hogy a munkabér utólag fizetendő (*postnumerando*).⁴³⁶ Ezt látszanak alátámasztani a

429 PÓLAY 1962, 187.

430 PÓLAY 1962, 187. kifejti, hogy a munkástól nem igen követeltek meg szakértelmet, hanem inkább a munka elvégzéséhez szükséges fizikai erőt.

431 KASER 1971, 570.

432 BLÜMNER 1894, 104skk. részletes áttekintést ad az egyes napszámos munkák díjazásáról. Álláspontja szerint alapvető volt a pénzbeli munkabér, de különösen a mezőgazdasági munkásoknál gyakori volt az ételmezés is. A munkás a munkabére, a munkaidő, vagy a munkateljesítmény alapján lett megállapítva. Vö. MROŽEK 1969, 146.

433 A szöveg részletes elemzését lásd PÓLAY 1962, 189., valamint a kérdés irodalmát 189, 43. j.

434 Vö. BLÜMNER 1894, 105skk.

435 LAUTNER 1936, 112. és 142.

436 DERNBURG 1889, 301.; KARLOWA 1901, 643.; MAYER-MALY 1956, 139.

D. 19. 2. 38 pr.; D. 19. 2. 19. 10 szövegei is. Ez alól persze kivétel található, mint ahogy arra Pólay is rámutatott,⁴³⁷ a dáciai munkabérszerződések vizsgálata során. Itt azonban nem arról van szó, hogy a munkabér előre jár, hanem arról, hogy a munkás előleget kapott, mert arra rászorult. Kreller viszont arra hívja fel a figyelmet,⁴³⁸ hogy az elvégzett munkák után időszakonként (*pro rata temporis*) történt a bérfizetés. Ezt erősíti meg a dáciai munkabérszerződésekben található kitétel *mercedes suis temporibus solventur* (CIL III p. 948) *mercedem per tempore accipere debebit* (FIRA III 150). A *per tempora* és a *suis temporibus* kifejezések értelmezése csak az lehet, hogy az elvégzett munka után a naponként, havonként stb. kellett a munkabért fizetni.⁴³⁹ A FIRA III 150/a utolsó mondata arra utal, hogy naponként történt a bérfizetés.

A munkabért általában *mercessel* jelölték (D. 19. 2. 38 pr.; D. 19. 2. 19. 9). Némely esetben *salarium*ról beszélnek, mint pl. a császári *legatus* ülnökeinek díjazása során (D. 19. 2. 19. 10).

3. A felek szerződösszegése esetére szokásos volt kölcsönös büntetés kilátásba helyezését előírni.⁴⁴⁰ Különösen De Robertis mutat rá arra, hogy a görög nyelvű papyrusanyagokban a provinciák életére vonatkozóan igen sok a bírság a munkás terhére.⁴⁴¹ A szerződösszegés a felek ama szerződési kötelezettségének megsértéséből adódott, hogy a munkás nem vette fel a munkát, vagy nem folytatta, vagy a munkaadó nem fizette ki az elvégzett munkáért a munkabért.

A FIRA III 150 a munkás terhére napi 5 sestertius bírság fizetését írja elő, ha a munkás nem veszi fel a munkát vagy a munkaadó akarata ellenére abbahagyja: *quod si invito conductore recedere aut cessare voluerit dare debebit in die singulos HS V numeratos*. Ez az igen súlyos bírságkikötés, mint ahogy Pólay kimutatta,⁴⁴² a munkás napi keresetének a duplája volt, mindenképpen arra ösztönözte a munkást, hogy a szerződésben foglaltakat betartsa.

A munkaadó ugyancsak köteles napi 5 sestertius bírságot fizetni, ha késedelembe esik a munkabér fizetésével: *Conductor si tempore peracto mercedem solvendi moram feerit, eadem poena tenebitur exceptis cessatis tribus* (FIRA III 150). Érdekes összevetni e szöveget a Lex metalli Vipascensis szövegével:

Quod ex hac capite legis conductori socio actorive eius debebitur nisi in triduo proximo quam debere coeptum erit datum solutum satisve factum erit, duplum dare debeto (lex met. Vip. 8.).⁴⁴³

A fenti rendtartás a büntetést a hátralék kétszeresében állapítja meg, ami lényegében megegyezik az erdélyi munkaszerződésben foglaltakkal. Az általunk idézett mindkét szövegben lényeges kedvezményként mutatkozik a munkaadó javára az, hogy a büntetést csak a késedelem harmadik napja után kellett fizetni.⁴⁴⁴ Ez mindenképpen méltánytalan a munkásra nézve.

437 PÓLAY 1962, 193.

438 KRELLER 1950, 356.

439 Vö. PÓLAY 1962, 193.; BECK 1953, 4.

440 MAYER-MALY 1956, 148.; PÓLAY 1962, 196.

441 DE ROBERTIS 1946a, 140. skk.

442 PÓLAY 1962, 196. skk.

443 BRUNS 1909, 290.

444 PÓLAY 1962, 196.; MROŽEK 1969, 147.

A szerződéses bírságon kívül a munkás hátrányos helyzetére utal az is, hogy a munkaadónak fegyelmezési joga volt a munkás felett, ha a munkás a kiadott utasításokat maradéktalanul nem teljesítette.⁴⁴⁵ Erre utal PS 2. 18. 1 alatti szöveg is. Annak ellenére, hogy e szöveggel kapcsolatban De Robertis következtetései a munkás státusbeli alávetettségét is megkockáztatják, ami alappal kifogásolható,⁴⁴⁶ a munkaadó fegyelmezési joga a D. 48. 19. 11. 1 és D. 47. 2. 90-re figyelemmel is megállapítható. Ez szinte azt jelenti, hogy a *locatio conductio operarum* felei még formálisan sem voltak egyenjogúak.

Az elmondottakból megállapíthatjuk, hogy a modernkori ún. fegyelmi felelősség előzményei, hacsak homályosan, de mégis kibontakozni látszanak.

---

445 DE ROBERTIS 1963, 143skk.

446 Hasonlóan PÓLAY 1962, 166. 8. jz.

VI. fejezet

A LOCATIO CONDUCTIO ALANYAINAK FELELŐSSÉGE ÉS VESZÉLYVISELÉSE

A FELELŐSSÉGRŐL ÉS VESZÉLYVISELÉSRŐL ÁLTALÁBAN

1. E kérdésnek olyan nagy jelentőséget tulajdonítunk, hogy kiemelve a szerződés tartalma c. fejezetből külön önálló fejezetként tárgyaljuk. Ezt két okból tesszük. Egyrészt a rendelkezésre álló forrásanyag legnagyobb részben e témakörrel foglalkozik, másrészt a *locatio conductio*nak, mint jogintézménynak a vizsgálata alapján véve ebben a kérdés-körben csúcspontot. A klasszikus kor jogászai is ezt tekintették az intézménynél jelentkező legfőbb problémának, így ez bennünket is arra kötelez, hogy az eddig tárgyalt fejezetekhez képest sokkal részletesebb szövegelemzést adjunk.

Anélkül, hogy ismételten belemennénk a *locatio conductio* egységét, ill. többségét érintő irodalmi vitába⁴⁴⁷ külön hangsúlyozni szeretnénk, hogy éppen a felelősség, ill. veszélyviselés kérdésének tisztázásánál a források exegézise csak elkülönítve lehetséges, e nélkül vizsgálódásaink nem vezetnének eredményre. Ezzel nem kívánjuk tagadni a rómaiaknak a *locatio conductio*ra vonatkozó felfogását, azonban témakörünkben különösen helyesnek látszik Kaser⁴⁴⁸ álláspontja, mely szerint a *locatio conductio* egy gyűjtőfogalom, amelyet mi ma dologbérleti, munkabérleti és vállalkozási szerződés fogalmára tagolva fejezünk ki. A *locatio conductio*ban igen sokféle életviszony van összefoglalva,⁴⁴⁹ tárgyakat tekintve azonban a három kategóriába való sorolás a legkézenfekvőbb. A hagyománytól eltérően nem a *locatio conductio re*ivel kezdjük a vizsgálatot, mert más sorrend megválasztása a kérdés kedvezőbb megvilágítását vonja maga után.

2. Témánk szempontjából döntő fontosságú, hogy a felelősség és veszélyviselés fogalmát élesen elválasszuk.

A veszélyviselés kérdése akkor kerül előtérbe, ha olyan kárról van szó, amelyért senki sem tartozik felelősséggel, amely senkinek sem róható fel.⁴⁵⁰ Felelősségről akkor beszélünk, ha a keletkezett kárért valaki jogszabály, vagy szerződés alapján helytállni tartozik.⁴⁵¹ A veszélyviselés szabályai azt írják elő, hogy a jogrendszer kire hárítja a *vis maior* folytán beálló károk viselését, míg a felelősség csak egész kivételesen terheli a kö-

447 Alapvetően csak a következőkre szeretnénk hivatkozni. KAUFMANN 1964, 1skk.; AMIRANTE 1959, 9sk.; SCHULZ 1951, 542sk.; SZEMÉLYI 1932, 146.; MARTON 1957, 208.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 431skk. A legújabb irodalom legjelentősebb művei: FIORI 1999; ZIMMERMANN 1990, 360–374, 386–392, 397–406; CARDILLI 1995, 229–283, 397–467.; MÜLLER 2002; FÖLDI 2004; DE NEEVE 1983; KNÜTEL 1983, 341skk. PINNA PARPAGLIA 1983; ANKUM 1972, 225skk.; ROBAYE 1987, 410skk.

448 KASER 1971, 562.

449 AMIRANTE 1959, 117sk.

450 THOMAS 1961, 231.; KISS 1940, 8.; KASER 1957, 155.

451 MARTON 1957, 85sk., 189sk.; BRÓSZ – MÓRA – PÓLAY 1968, 78.

telem alanyait, a *vis maior* által okozott károkért (így, ha valaki a *vis maior*ért való felelőséget szerződésileg elvállalta, vagy ha az adós késedelembe esik). A veszélyviselés tehát csakis a *vis maior* kapcsán jelentkezhet, míg a felelősség a felek dolózus, vagy kulpózus magatartásával okozott károk, ill. a kötelemből kifolyólag az adós őrzése (*custodia*) alá került dolgokkal kapcsolatosan nem a *vis maior*, de nem is az adós vétkeisége folytán beálló vagyonsorbulás esetében jut szóhoz.⁴⁵²

3. A felelősség kapcsán különös figyelmet kell szentelnünk a *custodia*-felelősség kérdésének, annak mibenléte ui. mind a mai napig nem tekinthető az irodalomban teljesen tisztázottnak.⁴⁵³

A *custodia*-felelősség kérdésében lényegében két szélső álláspont alakult ki. Az egyik szerint ez nem más, mint az őrzés körül jelentkező vétkes felelősség. Felelősség az ún. *culpa in custodiendó*ért, más szóval az ún. *diligentia in custodiendo* elhanyagolása, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy az őrző személyt felelősség terheli, ha az őrzéssel kapcsolatosan az ő mulasztása következtében állott be a kár (Mitteis, Ferrini, Hasse, Del Medio, Lusignani stb.). A másik álláspont szerint a *custodia*-felelősség olyan objektív felelősség, melynek értelmében a kötelezett a dolgot a hitelező részére sértetlenül köteles visszajuttatni, s nemcsak dolózus és kulpózus magatartása által előállott károkért felel, de még az ún. *casus minor* (kisebb baleset) folytán előállott és az őrzött dologgal kapcsolatos, tehát véletlenül előállott károkért is, amennyiben a kötelemből neki is haszna van. E felelősség alól magát csak a *vis maior* fennforgásának bizonyításával mentheti ki (Windscheid, Pernice, Seckel, Kübler, Schulz, Arangio-Ruiz, Kunkel, Wieacker, Kaser, Nörr, a magyar irodalomban alapvetően Marton). Ennek a felelősségnek két együttesen fennforgó előfeltétele van: a) az adós a szerződésből kifolyólag érdekelt legyen, s b) a szerződés alapján a hitelező hozzá került dolgai az ő őrizete alatt álljanak.

A klasszikus kornak ezt a *custodia*-felelősségét a bizánciak egy általános vétkes felelősségi koncepció kiképzése érdekében megfelelően átalakították a *culpa in custodiendó*ért való felelősséggé.⁴⁵⁴ Ez az átalakítás azonban csak felületesen, következetlenül ment végbe. Éppen a *locatio conductió*val kapcsolatosan áll rendelkezésünkre aligha vitatható forrásanyag a klasszikus kori *custodia*-felelősségre vonatkozóan.

A két szélső álláspont között persze bizonyos közvetítő álláspontok különböző árnyalatai sem hiányoznak (Krückmann, Rosenthal, Pflüger). A *custodia*-felelősség, mint objektív őrzési felelősség doktrínáját magyar romanista, Marton Géza postumus műve tömör klasszicitással foglalja össze,⁴⁵⁵ s mint az alább tárgyalandó forráshelyek azt igazolni lát-

452 KASER 1971, 502skk. és MARTON 1957, 190sk.

453 A *custodia*-kérdés irodalma igen széles körű. A vonatkozó irodalom részletes összefoglalását adja KASER 1971, 506. 23. jz. legújabban MACCORMACK 1972, 149. 1. jz. és 150. 2. jz., valamint 151, 3. jz.

454 SCHULZ 1951, 547. a kompilátorok szokás szerint a klasszikus *custodia* helyett a *diligentia in custodiendo*-t interpolálták a szövegbe.

455 MARTON 1963, 6–9. a klasszikuskori szerződéses felelősség tekintetében Marton az interpolációkutatás eredményeinek felhasználásával bizonyos egységes koncepció kialakulását kívánja bizonyítani. E szerint a klasszikus kor szerződéses felelősségi rendszere az alábbi „felelősségi lépcső” szerint alakult:

a) az ingyen adós a *dolus*ért (és a *culpa lata*ért),

b) az érdekelt adós emellett a *culpa levis*ért is,

c) az érdekelt és *custodi*ával terhelt adós a *casus minor*ért is, végül

szanak, a klasszikus felelősségi rendszer, s így a *locatio conductio* alanyai felelősségének tárgyalásánál igen jó kiindulási pontként szolgál.

A) A FELELŐSSÉG KÉRDÉSE A VÁLLALKOZÓI-, MUNKABÉR- ÉS DOLOGBÉRLETI SZERZŐDÉSNÉL

a) Felelősség a *locatio conductio operis*nél

1. A *locatio conductio*t, mint visszerthes szerződést a római jogtudomány azok közé a szerződések közé sorolja, ahol a szerződő felek a *dolus*ért és *culpá*ért felelnek.

Ulpianustól származó D. 13. 6. 5. 2 és D. 50. 17. 23 textusok a teljesség igénye nélkül, inkább példálózó jelleggel sorolják fel az egyes szerződések alanyainak a felelősségét. A szerződő feleket a *locatio conductio*nál a *culpá*ért is felelőssé teszik, mivel nem kétséges: *utriusque utilitas veritur*. Az mindenesetre megállapítható, hogy míg a D. 13. 6. 5. 2-ben a klasszikus kori és a justiniánusi felelősségi elvek keverednek, addig a D. 50. 17. 23 már csak a justiniánusi felelősségi szabályokat tartalmazza. A D. 13. 6. 5. 2 alatt található szöveget az irodalom vagy teljes egészében, vagy részben interpoláltak tartja.⁴⁵⁶ A hivatkozott forráshelyekből mindenesetre annyi következtetés levonható, hogy a *locatio conductio*nál a szerződő felek mind a klasszikus, mind a justiniánusi jogban a *dolus*ért és *culpá*ért egyaránt felelnek.⁴⁵⁷

2. A kérdés ezek után az, hogy forrásszerűen tudjuk-e bizonyítani a *culpa*-, ill. a *custodia*-felelősséget a *locatio conductio operis, operarum, ill. rei* valamelyik alanyánál a klasszikus időszakban.

A rendelkezésünkre álló forrásanyag alapját *locatio conductio operis* vonatkozásában a fenti kérdést az alábbi csoportosításban vizsgáljuk meg:

- a) a hajós, a fogadós, istállótulajdonos (*nauta, caupo, stabularius*)
- b) a ruhatisztító és foltozószabó (*fullo, sarcinator*)
- c) levélhordó
- d) az ékszerész
- e) az ún. bandagazda (a munkáscsoport vállalkozói szerződést kötő vezetője), s
- f) a raktáros (*horrearius*) esetében.

Persze nyilvánvaló, hogy e vállalkozási szerződéstípusok koránt sem ölelik fel a vállalkozási szerződés minden esetét, de alapvetően jellegzetes esetei a *locatio conductio operis*nek.

A preklasszikus jogban a *caupo*, a *nauta* és a *stabularius* a *praetori edictum* szerint még a *vis maior*ért is felel. E felelősség „eredményfelelősség” volt. Akármi történt, az

---

d) a késedelmes adós – bármilyen korábban az ő felelőssége – a *vis maior*ért is felelős volt. Lásd MARTON 1957, 191sk. Marton nézete szerint, ha a *culpa lata* és *culpa levis* szakkifejezések posztklasszikus eredetűek is, teljesen kizárt, hogy az ezek által jelölt fogalmak a görög filozófiai műveltséggel bíró klasszikusok előtt ismertek ne lettek volna, mint pl. az átlag ember gondossága, a rendes családapa gondossága (MARTON 1957, 193.).

456 Lásd Index Interp. 1. 208–209.

457 Vö. PFLÜGER 1947, 195skk.; SCHULZ 1951, 545.; KASER 1971, 571.

átvett dolgot (poggyászt stb.) vissza kellett adni, s ha nem tudták visszaadni, a *praetor* keresetet adott ellenük. Ulpianus ezért a következőket mondja (D. 4. 9. 1 pr. és 1):

Ait praetor: „Nautae cauponae stabularii quod cuiusque salvum fore receperint nisi restituent, in eos ‘iudicium dabo’. Maxima utilitas est huius edicti, quia necesse est plerumque eorum fidem sequi et res custodiae eorum committere. Ne quisquam putet graviter hoc adversus eos constitutum: nam est in ipsorum arbitrio, ne quem recipiant, et nisi hoc esset statutum, materia daretur cum furibus adversus eos quos recipiunt coeundi, cum ne nunc quidem abstineant huiusmodi fraudibus.

Lenel szerint megállapítható, hogy a principiumban foglalt rész a *praetori edictum* szó szerinti szövegét tartalmazza.⁴⁵⁸ Ezt magyarázza Ulpianus oly módon, hogy a *caupo* stb. felelőssége a *custodiáért* áll fenn. Ez a megállapítás azonban nem az *edictum*-klauzula megszületésének időpontjára, hanem már Ulpianus korára vonatkozik. A két időszak közötti átmenetet Labeo véleménye fejezi ki (D. 4. 9. 3. 1): *si quid naufragio aut per vim piratarum perierit, non esse iniquum exceptionem ei dari*. E forráshely nyilvánvalóan még nem tartalmazza a teljes mentesítést a *vis maior* alól.

Ulpianus a hajófuvarozó, mint vállalkozó (*conductor*) gondatlanságának kérdését példálózva taglalja (D. 19. 2. 13. 1):

Si navicularius onus Minturnas vehendum conduxerit et, cum flumen Minturnense navis ea subire non posset in aliam navem merces transtulerit eaque navis in ostio fluminis perierit, tenetur primus navicularius? Labeo, si culpa caret, non teneri ait: ceterum si vel invito domino fecit vel quo nen debuit tempore aut si minus idoneae navi, tunc ex locato agendum.

A fentiekben Ulpianus Labeora hivatkozva arról szól, hogy ha nem gondatlan a *navicularius*, nem felel, de ha cselekményét olyan időben végezte, amikor nem kellett volna, vagy kevésbé alkalmas hajót választott a fuvarozásra, ha a tulajdonos akarata ellenére járt el, vagy a hajót kormányos nélkül indította útnak, felelőssége megállapítható. Ezek az esetek mind a *diligens pater familias* gondossági körébe vonhatók, hiszen a tapasztalt hajósnak tudnia kell, milyen időben járjon el, és milyen hajót válasszon ki. Talán a tulajdonos akarata ellenére történő eljárásnak a vétkesség körébe vonása vitatható. Ez inkább eredményfelelősségnek látszik, de ha valaki nem a megrendelő utasítására jár el, viselnie kell az ebből eredő kárt. A D. 19. 2. 13. 2 a továbbiakban a *vis maior*ért is felelőssé teszi a hajóst, ha a *vis maior* lehetőségét az ő vétkessége idézte elő. Ugyanis a hajót kormányos nélkül nem lett volna szabad elindítania, így a *conductor*nak gondatlansága miatt viselnie kell az esetleges *vis maior* által bekövetkezett károkat is. Az irodalom általában csak a szöveg egyes szavait tartja interpolálnak. Beseler viszont kifejezetten a felelősségre vonatkozó szabályokat is interpolációgyanusnak véli.⁴⁵⁹ Álláspontunk szerint a kompilátorok egyes szavakat megváltoztattak a szövegben, de a szöveg értelme aligha

458 LENEL 1927, 131.

459 BESELER 1911, 50., továbbá a *ceterum* szótól kezdve a szöveget a szakasz végéig. MACCORMACK 1972, 198. *custodia*-felelősséget lát ugyan, ha a *conductor* a kezébe került javakat a feladó akarata ellenére nem megfelelő időpontban rakta át, vagy kevésbé alkalmas helyen végezte a munkát, fejtegetései során azonban végül is a *culpa*ért való felelősséghez jut el. Vö. Th. MAYER-MALY 1956, 33.

változott. Beseler által tett megállapítás azért is vitatható, mert a kompilátorokhoz közelebb állott az absztrakció, mint a kazuisztika, márpedig itt erősen kazuisztikus szöveggel állunk szemben.

A továbbiakban Cervidius Scaevola az alábbiakat mondja (D. 19. 2. 61. 1):

Navem conduxit, ut de provincia Cyrenensi Aquileiam navigaret olei metretis tribus milibus impositis et frumenti modiis octo milibus certa mercede: sed eventit, ut onerata navis in ipsa provincia novem mensibus retineretur et onus impositum commisso tolleretur, quaesitum est, an vecturas quas convenit a conductore secundum locationem exigere navis possit. respondit secundum ea quae proponerentur posse.

A forrásból ugyan nem tűnik ki, hogy miért kobozták el a hajórakományt, de valószínű, hogy nem fizették ki az adót,⁴⁶⁰ vagy valamilyen más módon a hatóság kijátszására törekedtek, így az áru tulajdonosát ebben vétkesség terheli, éppen ezért Scaevola a vállalkozói díj megfizetését írja elő. A szövegből az tűnik ki, mintha az árutulajdonos az egész hajót kibérelte volna és így ő a *conductor* (az eset így *locatio conductio rei* volna). Az is elképzelhető azonban, hogy az *a conductore* kifejezés helytelenül került be a szövegbe az *a locatore* helyett, még akkor is, ha a szöveg elején *navem conduxit* szerepelt. A *locatio conductio operis*nél ui. a hajós a vállalkozó, ez esetben a megrendelő fizeti a díjat az ő oldalán jelentkező mulasztás következtében.

3. Igen értékes eredményre jutunk, ha vizsgálat alá vesszük Ulpianus két fragmentumát, amely a D. 19. 2. 13. 4 és a D. 9. 2. 5. 3-ban található, a két szöveg között nincs lényeges eltérés. Mindkettőben tanoncszerződésről van szó.⁴⁶¹ Mayer-Maly „Lehrverhältnis”-nek, vagyis tanoncviszonynak (*locatio conductio operis*) tekinti a mester és az inas közötti viszonyt.⁴⁶² Vele szemben Kaser⁴⁶³ e jogviszonyt a munkabérszerződés körébe utalja. Álláspontunk szerint azonban ez inkább tekinthető *locatio conductio operis*nek, hisz a tanoncképzésnek nem lehet más a célja, mint, hogy az inasból mesterember legyen. Természetesen a képzés alapvetően a munkavégzés kereteiben történik, s így e szerződés a *locatio conductio operarum* jegyeit is magán viseli (Ulp. 19. 2. 13. 4):

Item Iulianus libro octagensimo sexto digestorum scripsit: si sutor puero parum bene facienti forma calcei tam vehementer cervicem percusserit, ut ei oculus effunderetur, ex locato esse actionem patri eius: quamvis enim magistris levis castigatio concessa sit, tamen hunc modum non tenuisse: sed et de Aquilia supra diximus. Iniuriarum autem actionem competere Iulianus negat, quia non iniuriae faciendae causa hoc facerit, sed praeciipiendi.

Ulp. 9. 2. 5. 3:

Si magister in disciplina vulneraverit servum vel occiderit, an Aquilia teneatur, quasi damnum iniuria dederit? Et Iulianus scribit Aquilia teneri eum, qui elusca-verat discipulum in disciplina: multo magis igitur in occiso idem erit dicendum.

460 MAYER-MALY 1956, 198. Vö. ALZON 1966, 314.

461 MAYER-MALY 1956, 186.

462 MAYER-MALY 1956, 186.

463 KASER 1971, 568skk.

Proponitur autem, apud eum species talis: Sutor, inquit, puero discenti ingenuo filio familias, parum bene facienti quod demonstraverit, forma calcei cervicem percussit, ut oculus puero perfunderetur. Dicit igitur Iulianus iniuriarum quidem actionem non competere, quia non faciendae iniuriae causa percusserit, sed monendi et docendi causa: an ex locato, dubitat, quia levis dumtaxat castigatio concessa est docenti: sed lege Aquilia posse agi non dubito.

A szövegek áttekintéséhez igen nagy segítséget kapunk Wieackertől,⁴⁶⁴ aki megállapítja, hogy a Digesta-szövegek módosítása nem tudatos munka eredménye, hanem azt a Digesta másolói okozták. Legfeljebb arról lehet szó, hogy a kompilátorok az esetleírás utáni fejtegetéseket törölték. Ennek az lett a következménye, hogy e szövegek a klasszikus korhoz képest átformálódtak és ma már nehezen állapítható meg a valódi szöveg. Az azonban valószínű, hogy a *sed et de Aquilia supra diximus* nem Ulpianustól származott.⁴⁶⁵

Ulpianus Iulianusra hivatkozva elmondja, hogy egy cipésmester inasának, aki egy cipőt elrontott, dühében akkora pofont adott, egy a kezében lévő kaptafával, hogy az inas szeme kifolyt. Iulianus megengedi a mesternek az enyhe fenyítést, az ilyen durva tevékenységért azonban felelőssé teszi. A gyerek apja *actio locatival* perelhet. A mester magatartása kulpózusnak minősül.⁴⁶⁶ Az *actio locati* mellett szerepel a *lex Aquilia* is. Ezzel kapcsolatban az irodalomban nagy vita alakult ki, amelynek lényege abban foglalható össze: hogy ha az inas szabad ember volt, akkor *actio locatival*, ha rabszolga, *actio legis Aquiliae*val lehet perelni a mestert.⁴⁶⁷ Ettől eltekintve következtetésként levonhatjuk, hogy a tanoncszerződésnél, mint a *locatio conductio operis* egyik fajtájánál a *conductor culpa*-felelőssége megállapítható. A felsorolt forrásokkal úgy véljük, sikerült valószínűsíteni azt, hogy *locatio conductio operis*nél a felek a *culpáért* mindenképpen felelnek, ha pedig véletlen események következnek be, további szabályozás válik szükségessé.

Másik helyen Ulpianus a fogadói *receptum*mal kapcsolatban nyilatkozik, a forráshely azonban a *locatio conductio operis*nél is hasznosítható (D. 47. 5. 1. 4):

Quod si receperit saluum fore caupo vel nauta furti actionem non dominus rei subreptae, sed ipse habet, quia recipiendo periculum custodiae subit.

A fogadós és hajós a fentiek szerint *actio furtit* indíthat a tolvaj ellen, ha az a más személy tulajdonát képező dolgokat lopta el tőle, a dolog tulajdonosának azonban, aki jelen esetben a *locator*, az *actio furtit* nem adja meg. Ezt azért teszi, mert a *conductor* a befogadással az őrzés veszélyét magára vállalta, tehát a lopást követően köteles volt a *locator* kárát megtéríteni, így nyilván ő jogosult a tolvajtól a pénzbüntetést behajtani. Ezt a forrást nem lehet másképpen értelmezni, csak úgy, hogy a *caupo*, *nauta* és a *stabularius* a *casua minorért* is felel. Felelőségük a szerződésből adódó érdekeltségen alapszik, szük-

464 WIEACKER 1960, 257skk. A D. 19. 2. 13. 4-et összeveti az Arangio Ruiz által a Papiri della Societa Italiana XIV (1957) 1449. sz. alatt közzétett szöveggel, amely valószínűleg a IV. századból származó pergament-kódexből való.

465 WIEACKER 1960, 262.; MAYER-MALY 1956, 188. Vö. továbbá ARANGIO-RUIZ 1960, 281skk.

466 Egyezően WIEACKER 1960, 260.

467 Az irodalmi álláspontok eltérők e kérdésben. Lásd az idevonatkozó véleményeket: JÖRS – KUNKEL 1949, 258skk.; MAYER-MALY 1956, 187sk.; ALBANESE 1965, 167skk.; WOLF 1959, 1skk.; WIEACKER 1960, 260sk.

séges továbbá, hogy a dolgot megőrzés végett náluk helyezték el. A szövegtörődék eredetiségét általában nem vitatják, csupán egyes szavak származása kétséges,⁴⁶⁸ azonban ez a szöveg klasszikus kori eredetét és értelmét semmiben sem változtatja meg.

4. A hajós, fogadós, istállótulajdonos őrzési felelősségéről Gaius az alábbiakat mondja: *Nauta et caupo et stabularius mercedem accipiunt non pro custodia, sed nauta ut traiciat vectores, caupo ut viatores manere in caupona patiatur, stabularius ut permittat iumenta apud eum stabulari: et tamen custodiae nomine tenetur. Nam et fullo et sarcinator non pro custodia, sed pro arte mercedem accipiunt, et tamen custodiae nomine ex locato tenentur.* (D. 4. 9. 5 pr.).

E forrás még az *ulpianusi* szövegnél (D. 47. 5. 1. 4) is világosabban mondja ki a *custodia*-felelősséget és körvonalazza a *custodia* fogalom lényegét. Vagyis a hajós, a fogadós és az istállótulajdonos nem a poggyászok stb. őrzéséért kapják a díjazást, hanem szolgáltatásukért, tehát a hajó átvezetéséért, az utasoknak a fogadóban történő ellátásáért és az állatok istállóban történő elhelyezéséért, mégis *custodia*-kötelezettek. *Custodia*-kötelezettségük abból adódik, hogy érdekük fűződik az ügylet lebonyolításához, továbbá a dolog hozzájuk került, felügyeletük alatt áll. Kötelesek azt megőrizni, jóllehet a bér nem az őrzésért jár. Éppen ez a *custodia*-felelősség lényege. A fogadói *receptum* felelősséget a *locatio conductio operis*re vetítve, a szerződés szerint a *conductor*nak valamit teljesítenie kell, a szerződés lényegéből adódóan a *locator* tárgyai felügyelete alá kerülne, ha ezeket ellopják, a *conductor* vétkességétől függetlenül felelős, hiszen a szerződéshez érdeke fűződik és a tárgyak kikerültek a *locator* felügyelete alól. A *custodia*-kötelezettséggel a *locator* részére mintegy biztosítékot kellett adni, hogy a szerződésbe beleljen, hisz ellenkező esetben hogyan lehetett volna a *conductor* vétkességét bizonyítani. Gaius szerint a legtermészetesebb, hogy külön őrzési díj nélkül – pusztán a visszterhesség és dolognak a *conductor*nál való léte alapján – a *conductor custodia*-kötelezett. Tehát a *custodia* nem pénzért való szolgáltatás, hanem az adott szerződési típusnál a szerződésből keletkező őrzési kötelezettség.

A hajófuvarozó, ill. hajó bérbeadója felelősségével kapcsolatban Ulpianus az alábbiakat mondja (D. 4. 9. 3. 1):

Si quidem merces intervenerit, ex locato vel conducto: sed si tota navis locata sit, qui conduxit ex conducto etiam de rebus quae desunt agere potest: si vero res perferendas nauta conduxit, ex locato convenietur: sed si gratis res susceptae sint, ait Pomponius depositi agi potuisse. Miratur igitur, cur honoraria actio sit inducta, cum sint civiles: nisi forte, inquit, ideo, ut innotesceret praetor curam agere reprimendae improbitatis hoc genus hominum et quia in locato conducto culpa, in deposito dolus dumtaxat praestatur, at hoc edicto omnimodo qui recepti tenetur, etiamsi sine culpa eius res periit vel damnum datum est, nisi si quid damno fatali contingit. Inde Labeo scribit, si quid naufragio aut per vim piratarum perierit, non esse iniquum exceptionem ei dari. Idem erit dicendum et si in stabulo aut in caupona vis maior contigerit.

468 A *caupo* vel kifejezést LENEL 1927, 334. 2. jz., a *custodiae* szót BESELER 1928, 311. p. interpolálnak tartja, míg JÖRS 1927, 184. 6. jz. eredetinek minősíti az egész szöveget.

E szöveg értelmezésével kapcsolatosan több probléma merül fel. Különösen vitás a *sed si tota navis locata sit, qui conduxit ex conducto etiam de rebus qua desunt agere potest* értelme. Az kétségtelen, hogy hiányzó dolgokról van szó, s az sem vitás, hogy a dolgok elveszése miatt senkit sem terhel mulasztás, így itt is őrzési felelősség állapítható meg. De vajon mit kell érteni a *si tota navis locata sit qui conduxit ex conducto agere potest* kifejezésen? A szöveg szó szerinti értelme a következő: „ha az egész hajó bérbé van adva, a bérlő a hiányzó dolgokért *ex conducto* perelhet”. Persze a szöveg így értelmetlennek látszik, mert a bérlőnél vannak a bérbeadó dolgai és nem megfordítva. A szöveg értelmezését illetően három variáció is elképzelhető:

- a) az áruk tulajdonosa (egyébként *locator*) lesz a bérbevevő a hajóra nézve – mivel az egész hajót bérlő. A hajót azonban továbbra is a *magister navis* irányítja, s így az áru az ő felügyelete alatt van. Az áruk elveszése miatt az áruk tulajdonosa (mert hisz az egész hajót bérlő) *actio conductiva* l éphet fel;
- b) vegyük úgy, hogy a hajós a *conductor*, de a berakodás idejére átadja a hajót az áruk tulajdonosának, akinek őrzési ideje alatt a hajó tartozékaiban kár esik. Ez alatt az idő alatt a *locator* kezelésében vannak a hajó tartozékai, így a hiányzó hajótartozékokért ellene lehet *actio conductiva* indítani, végül
- c) az is elképzelhető, hogy a kompilátorok felcserélték a *locator*, ill. *conductor* szavakat.

Következtetésként tehát azt lehet levonni, hogy a hiányzó dolgokért az felel, akinek a megőrzésében voltak a dolgok, továbbá, hogy az *actio locativa*, ill. *actio conductiva* a *custodia* miatt is lehet perelni.

A szöveg következő mondata szerint, ha a szállítandó dolgokat a hajós átvette *ex locato* perelhető, éspedig az előző okfejtésből következtetve a *custodiáért* is.

A továbbiakban Ulpianus összeveti a letéti és a vállalkozói szerződésnél a felelősséget. A letétnél a *dolusért*, a vállalkozói szerződésnél *culpáért* is felel a letéteményes, ill. vállalkozó. Majd e gondolatmenetből tovább haladva a felelősséget arra az esetre is kiterjeszti a *locatió*nál, *conducti*ónál Ulpianus, amikor a károkozás nem kulposzusan történt, hacsak nem *fatati contigit (vis maior)* okozta. Ismét egy bizonyíték a *custodia*-kötelezettség mellett. Ulpianus Labeo véleményét idézve megállapítja, hogy a felelősség *naufragio aut per vim piratarum* esetén nem állapítható meg (a *vis maior* esete). A szöveg végén egy toldalék található, mely szerint a kocsmáros és az istállótulajdonost is felmentik a *vis maior* alól.

A szöveg sok helyen interpoláció gyanús.⁴⁶⁹ Az interpolációkutatók azonban éppen nem az általunk kiemelt részeket vizsgálják elsődlegesen. Többen interpoláltak vélik a *nisi si quid damno fatali contigit* kifejezést. De ha el is fogadjuk e szerzők véleményét, a szöveg értelmén ez semmit sem változtat. Ugyanis ez csak egy magyarázó rész, ami tartalmilag lényegében azonos a következő mondattal. Mindkét kifejezés a *vis maior* esetét vonja ki a felelősségi körből. Az *idem erit* kifejezéstől kezdve a szöveg mindenképpen in-

469 A *merces...si* szövegrészt SCHULZ 1911, 43. interpoláció eredményének tartja, míg DE MEDIO 1908, 197sk. a *nisi si... contigit* és *idem... contigerit* részt Tribonianus beszúrásának minősíti. Ugyancsak tribonianusi beszúrás eredményét látja PERNICE 1899, 135–136. a *nisi... hominum* szövegrészben, valamint LUSIGNANI 1902, 38. Emellett a szöveg jelentéktelenebb részeit is többen interpoláltak tartják. Az újabb irodalomban részletesen elemzi az idézett szövegrészt PFLÜGER 1947, 198sk. s annak a Digestákba felvett alakját úgy szólván teljes egészében interpoláltak tartja.

terpolált. A klasszikus szöveg az el nem hárítható eseményeket példákon keresztül mutatja be. Ez a mondat viszont absztrakció eredménye. Ugyanúgy felelnek, ha a kocsmában, stb. *vis maior* okoz kárt. A *vis maior* kifejezést a klasszikusok nem igen használták, e mondat tehát a kompilátorok beszúrására enged következtetni. A szöveg lényege azonban ezzel sem változik. Következtetésként azonban levonhatjuk, hogy mind a klasszikus, mind a jusztiniánuszi korszakban a *caupo* esetében az átvett dolog tekintetében az őrző személy *custodia*-felelősséggel tartozott, amely objektív jellege folytán magába foglalta a *casus minor* is, a *vis maior* azonban nem. Eltekintve a preklasszikus korban keletkezett *edictum* szövegtől, mely szerint a hajós, mint *conductor* még a *vis maior*ért is felelt, a klasszikus és jusztiniánuszi korban ezek felelőssége már csak a *custodiáért* áll fenn. A *locator* felelőssége csak a *dolusra* és a *culpára* terjedt ki. Hasonló eredményre jutunk, ha az Ulpianustól származó D. 4. 9. l. 8.-at elemezzük. E forrás sem hagy kétséget, a hajós (a *conductor*) *custodia*-felelősségét illetően.

5. A források teljesen egyértelműen szólnak a *fullo*, azaz a ruhatisztító és a *sarcinator*, a foltozósabó felelősségéről (D. 19. 2. 9. 5):

Celsus etiam imperitiam culpa adnumerandam libro octavo digestorum scripsit: si quis vitulos pascendos vel sarciendum quid poliendumve conduxit, culpam eum praestare debere et quod imperitia peccavit, culpam esse; quippe ut artifex inquit, conduxit.

A szövegben Ulpianus két kérdést tárgyal. A borjakat legeltetésre átvevőt, valamint a ruhafoltozót és ruhatisztítót *culpáért* és *imperitiáért*, tehát mesterségében való járatlanságért teszi felelőssé, majd Celsusra hivatkozva megállapítja, hogy az *imperitia culpa* számíthat. Aki úgy vállal ruhát foltozni, vagy tisztítani, hogy nem ért hozzá, az nyilvánvalóan gondatlan. Az okfejtés világos – a későbbiekben látni fogjuk –, a források igen gyakran említik az *imperitiát* a *culpával* együtt, ill. a hozzá nem értést mindig gondatlanságnak tekintik. Az *imperitia* kifejezés tipikusan munkavégzéssel illetve vállalkozói tevékenységgel foglalkozó személy esetében fordul elő, ugyanis valamely munka elvégzésénél vagy mű előállításánál alapkövetelmény a szakmában való járatosság, a hozzáértés. Aki vállalkozik valaminek az elvégzésére és nem rendelkezik megfelelő hozzáértéssel, olyan, mintha gondatlanul végezte volna munkáját.⁴⁷⁰

Gaius egy ízben már idézett szövege e vonatkozásban a következőket exponálja (D. 4. 9. 5 pr.):

Nam et fullo et sarcinator non pro custodia, sed pro arte mercedem accipiunt, et tamen custodiae nomine ex locato tenentur.

A szöveg második fordulata a ruhatisztítót és a ruhafoltozót éppúgy *custodiáért* teszi felelőssé, mint a hajóst. Jóllehet a *mercest* nem az őrzésért kapják, hanem a mesterségük keretében végzett munkaeredményért, vagyis a ruha tisztításáért, ill. foltozásáért, mégis kötelesek megőrizni a dolgot. Gaius szövege e témában továbbmegy, s a vállalkozót megillető *actio furti*ről is szól (Gai. 3, 205):

Item si fullo polienda curandave aut sarcinator sarcienda vestimenta mercede certa acceperit eaque furto amiserit, ipse furti habet actionem, non dominus, quia

470 Lásd JÖRS – KUNKEL 1949, 173. 30. j.; CANNATA 1967, 248skk.

domini nihil interest ea non periisse cum iudicio locati a fullone aut sarcinatore suam consequi possit, si modo is fullo aut sarcinator rei praestandae sufficiat; nam si solvendo non est, tunc quia ab eo dominus suum consequi non potest, ipsi furti actio competit, quia hoc casu ipsius interest rem salvam esse.

Ugyancsak a ruhák ellopásáról beszél Gaius az alábbiakban (D. 19. 2. 25. 8):

Si fullo aut sarcinator vestimenta perdiderit eoque nomine domino satisfecerit, necesse est domino vindicationem eorum et conditionem cedere.

E kérdést taglalja Labeo is (D. 19. 2. 60. 2):

Vestimenta tua fullo perdidit et habes unde petas nec repetere vis: agis nihilo minus ex locato cum fullone, sed iudicem aestimaturum, an possis adversus furem magis agere et ab eo tuas res consequi fullonis videlicet sumptibus: sed si hoc tibi, impossibile esse perspexerit, tunc fullonem quidem tibi condemnabit, tuas autem actiones te ei praestare compellet.

Mindhárom forrás a megmunkálásra átadott ruhák ellopását tárgyalja. Egyértelműen állapítják meg a vállalkozók *custodia*-kötelezettségét.⁴⁷¹ Erre utalnak a *si modo is fullo aut sarcinator rei praestandae sufficiat* és a *si fullo aut sarcinator vestimenta perdiderit eoque nomine domino satisfecerit* kifejezések. Ha a foltozósabótól vagy a ruhatisztítótól a ruhákat ellopták, a megrendelő *actio locativa*val követelheti kárának megtérítését. Az *actio furti* átszállt a tulajdonosról a *conductorra*, s így a többszörösre menő büntetőkeresetek bizonyos biztosítékot adnak a *conductor*nak a tolvajok ellen, s ez így logikus is. Ha nem minden esetben is sikerül a tolvajt megtalálni, egy-egy sikeres esetben a más lopásokból elszenvedett kára is megtérül a vállalkozónak. Ez a megoldás nagyon tetszetős, hisz a *locator* ügyis megkapja a *conductor*tól a magát, a *conductor* viszont az átszálló keresetekkel biztosítja magát a tolvajok ellen. Megítélésünk szerint ez a jogtudomány megfelelő reagálása volt a *conductor* érdekében a *custodia*-kötelezett tehermentesítésére.

Az elmondottakból következtetésként levonható, hogy a *custodia*-kötelezettséggel együtt – a dolog ellopása esetén – átszáll a perlés joga a tolvajjal szemben a *conductorra*.

Az előbbiektől eltérő problémát feszeget Ulpianus a D. 12. 7. 2-ben, azonban a *fullo custodia*-kötelezettsége egyértelműen kitűnik a szövegből.

Si fullo vestimenta lavanda conduxerit, deinde amissis eis domino pretium ex locato conventus praestiterit posteaque dominus invenerit vestimenta, qua actione debeat consequi pretium quod dedit? Et ait Cassius eum non solum ex conducto agere, verum condicere domino posse: ego puto ex conducto omnimodo eum habere actionem: an autem et condicere possit, quaesitum est, quia non indebitum dedit: nisi forte quasi sine causa datum sic putamus condici posse: etenim vestimentis inventis quasi sine causa datum videtur.

A mosásra átadott ruhák elvesztek, a ruhamosó a tulajdonos által indított *actio locati* alapján a ruhák árát megfizette. Időközben a tulajdonos a ruhákat megtalálta. Így Ulpianus szerint jogosan perel *ex conducto* a vállalkozó a kifizetett összeg visszaadására.

⁴⁷¹ Egyezően KASER 1971, 508.

A szöveg ugyan nem beszél a *custodia*-felelősségről, azonban a lopás következtében a *fullo* meg kellett, hogy térítse a ruhák értékét. Ez csak akkor volt lehetséges, ha felelőssége a *custodiára* is kiterjedt.⁴⁷² A szöveg végén található bizánci betoldás⁴⁷³ nem a lényegre vonatkozik, így a klasszikus korból származó *ulpianusi* szabály a *fullo custodia*-kötelezettségét erősíti meg.

6. A továbbiakban a megvizsgálandó források már nem a *custodia* alapesetéről, a lopásról szólnak, hanem egyéb esetekről (D. 19. 2. 13. 6):

Si fullo vestimenta polienda acceperit eaque mures roserint, ex locato tenetur, quia debuit ab hac re cavere, et si pallium fullo permutaverit et alii alterius dederit, ex locato actione tenebitur etiamsi ignarus fecerit.

Ez az *ulpianusi* forrás az eddig tárgyalt *gaiusi* forrásoktól eltérően nem a dolog lopás útján való elviteléről beszél, hanem egérrágásról, ill. a kitisztítandó köpeny véletlen elcseréléséről. Az egérrágás éppen olyan *casus minor*, mint a dolog ellopása. Jóllehet a szöveg azt mondja, hogy köteles a *fullo* az egérrágás veszélyétől a ruhát megóvni, de adott esetben észre sem veheti a sok ruha között meghúzódó egereket, amelyek a ruhát kirágják. Épp ebben van az eset véletlen jellege. Ha észreveszi, persze ezt is el tudja hártani, épp úgy, mint a lopást.

Az irodalomban meglehetősen sokféle álláspont alakult ki a *quia debuit ab hac re cavere* mondat miatt. Egyesek itt közönséges *culpáért* való felelősséget látnak,⁴⁷⁴ míg mások a *diligentiáért* való felelősségig jutnak el.⁴⁷⁵ Uralkodónak az a nézet mondható, mely szerint a vitatott mondat erősen interpolált, s ha visszaállítják a klasszikus szöveget, a szöveg értelméből a *custodia*-felelősség állapítható meg. Mayer-Maly⁴⁷⁶ ezt a mondatot is a klasszikus korból valónak tartja, s kizártnak véli, hogy az adott szituációban bizonyítani lehetne a *conductor* gondatlanságát.

Míg az egérrágás esetében a felelősség alapja nyilvánvalóan a *custodia*-kötelezettség, a köpeny cseréjénél alappal vitatható, hogy itt a *custodián* vagy a *culpán* alapszik-e a vállalkozó felelőssége. Fel lehet fogni a kérdést így is, úgy is, de az *ignari fecerit* kifejezés inkább *custodiára* utal.

Az előző források mind egyértelműek, a *conductor custodia*-felelősségét tárgyalták. Álláspontunk szerint a felelősségnek ugyanaz az alapja, ha a dolgot akár ellopják, akár elcserélik. Hisz milyen gondossággal tudná a *conductor* az elcserélést megelőzni két teljesen egyforma ruhánál, ha a tisztítás következtében egy-egy megkülönböztető jel nem állapítható meg benne. Inkább a tulajdonos ismerhetné fel, hogy a ruha nem az övé, de ha a tulajdonos jobb ruhát kap vissza, mint amit beadott, bizonyára nem szól a tisztítónak, helyette a silányabb minőségűt kérve. Álláspontunk szerint így aligha tartható Rosenthal véleménye, aki az elcserélésben kifejezetten *culpát* lát.⁴⁷⁷ A szöveg eredetiségében egyébként Haymann és

472 Vö. MAYER-MALY 1956, 208.

473 A szöveg a *nisitól* a végéig bizánci beszúrás. BETTI 1915, 68.; LEVY 1921, 503. 6. jz. szerint.

474 Így ROSENTHAL 1951, 261–262.

475 PFLÜGER 1947, 201–202.

476 MAYER-MALY 1956, 208.

477 ROSENTHAL 1951, 261.

Eisele kételkedik,⁴⁷⁸ nézetünk szerint azonban sem stílusbeli, sem logikai vizsgálat alapján nem találunk okot arra, hogy a szöveg klasszikus voltában kételkedjünk.

Ulpianus a *fullo* felelősségét tiszta *custodia* felelősségnek tekinti (D. 47. 2. 12 pr.).

Itaque fullo, qui curanda poliendave vestimenta accepit, semper agit: praestare enim custodiam debet, si autem solvendo non est, ad dominum actio redit: nam qui non habet quod perdat, eius periculo nihil est.

Igen sokan úgy vélik, hogy a szöveget a kompilátorok átdolgozták, sőt egyesek a szöveg nagy részét teljesen bizánci eredetűnek tartják. Csatlakozunk Schulz álláspontjához, mely szerint egyes szavakat ugyan valószínűleg megváltoztattak, de a klasszikus kori szöveg lényegét nem másosították.⁴⁷⁹

A ruhatisztító felelősségéről szól Ulpianus következő szövege (D. 47. 2. 48. 4):

Si ego tibi poliendum vestimentum locavero, tu vero inscio aut invito me commodaveris Titio et Titio furtum factum sit: et tibi competit furti actio quia custodia rei ad te pertinet, et mihi adversus te, quia non debueras rem commodare et id faciendo furtum admiseris: ita erit casus, quo fur furti agere possit

A klasszikus szerző itt igen érdekes esetet tárgyal. A jogviszony ugyan *commodatum*mal keveredik, mégis félreérthetetlenül a *conductort custodia*-kötelezettség terheli *quia custodia rei ad te pertinet*. A *casus* és a *custodia* közötti összefüggés sem vitatható. Ez a textus is világosan mutatja, hogy helytelen következtetésekhez jutunk, ha a *custodiát* valamiféle vétkességgel (*diligentia, levissima culpa*) hozzuk kapcsolatba. Úgy véljük, hogy a tárgyalt források alapján bizonyítható, hogy a *fullo* és a *sarcinator* vétkes magatartásáért, valamint a *custodiáért* felel.

Az irodalomban sokan nem tekintik a *locatio conductio operis* tipikus esetének a *fullónál* és a *sarcinatornál* kiemelt szabályokat. Indoklásul elmondják, hogy Gaius idejében a *locatio conductio operis* olyan jelentős volt, hogy maga Gaius is tankönyvében nem a *sarcinator* kevésbé jelentős esetét tárgyalta volna. Ez a felelősség kivétel, amely nem mehet túl a Gaius által közölt eseteken.⁴⁸⁰

A másik felfogás szerint a *fullóra* és a *sarcinatorra* talált szöveg a *locatio conductio operis* egyik megjelenési formája, amely a gyakorlatban nagyon sokszor fordul elő, s mintegy kiemelt, kedvelt esete Gaiusnál a *locatio conductio operis*nak.⁴⁸¹ Ez a felfogás sokkal inkább megközelíti a valóságot, mint az előző. A források vizsgálata alapján is ehhez az eredményhez jutunk. A felelősséget a *sarcinator* esetében teljesen azonosnak látjuk a *caupo* felelősségével.

Meglehetősen érdekes MacCormack⁴⁸² véleménye, aki Gaius (3. 206) soraira hivatkozva ellentétet lát a *caupo* és a *sarcinator* felelőssége között. Az idézett szakaszt

478 Interpolációgyanúsnek véli a szöveget a *huic* szótól végig EISELE 1889, 311., míg Haymann az egész szakaszt interpoláltnak tartja (HAYMANN 1919, 181.).

479 SCHULZ 1911, 60. és KNIEP 1914, 487., 520., 552. problematikusnak tartja a *semper...debet* szövegrészt, míg a *si* szótól a principium végéig interpolációs beszúrást vél látni. Eredetinek tartja a szöveget HAYMANN 1919, 188. 3. jz.

480 ROSENTHAL 1951, 238.; MAYER-MALY 1956, 206–207. és MACCORMACK 1972, 194.

481 KASER 1971, 508. 41. jz. és MARTON 1963, 7. SZEMÉLYI 1932, 150. 1. jz.

482 MACCORMACK 1972, 192. p. rámutat arra, hogy a *caupo* stb. szigorúan felelős volt a rábízott dolgokért. A javakat biztonságban kellett tartania, s akkor is megállapították a felelősségét, ha a rábízott javak az ő vét-

összeveti a D. 4. 9. 5 principiumba foglaltakkal és azt a következtetést vonja le, hogy a *fullo* és a *sarcinator custodia*ja nem azonos a *nauta custodia*jával, mert az előzőnél nincs olyan szigorú felelősség, mint a *nautánál*, hacsak kifejezetten nem vállalta fel azt. Álláspontja szerint Gaius úgy értette a *custodiát*, hogy azt külön szerződésileg kikötötték.⁴⁸³ A szerzőnek e teóriáját nem tudjuk elfogadni, mert a forrásokból ilyen megegyezés nem olvasható ki. A D. 4. 9. 5 principium ennek a nézetnek ellentmond. Ami Gaius 3. 206 szövegét illeti, az a *fullo custodia*-kötelességét látszik megerősíteni, amikor egybeveti a *commodatarius custodia*-kötelességével, ahol ugyancsak érvényesült a *custodia*-kötelezettség⁴⁸⁴ a *commodatarius* oldalán, jóllehet a *custodia*-kötelezettség indoklása nem azonos a D. 4. 9. 5 pr. foglaltakkal.

7. Érdekesen kapcsolódik az előzőekben tárgyaltakhoz a levélhordó felelősségéről szóló *ulpianusi* szövegrész (D. 47. 2. 14. 17):

Et ideo quaeri potest, an etiam is, cui data est perferenda, furti agere possit, et si custodia eius ad eum pertineat, potest: sed et si interfuit eius epistulam reddere furti habebit actionem. Finge eam epistulam fuisse, quae continebat, ut ei quid redderetur fieretve: potest habere furti actionem: vel si custodiam eius rei recepit vel mercedem perferendae accipit. Et erit in hunc casum similis causa eius et cauponis aut magistri navis: nam his damnus furti actionem, si sint solvendo, quoniam periculum rerum ad eos pertinet.

A szövegben arról van szó, hogy valakire rábízunk egy levelet elvitel céljából. A levél útközben elvész. Felelőssé tehető-e ezért a levél vivője? MacCormack és Rosenthal arra az álláspontra helyezkednek, hogy csak abban az esetben, ha ezt felvállalta. Rosenthal szerint még így is csak akkor lehet ezt a levélhordónak felróni, ha vétkes volt a levél elvesztésében.⁴⁸⁵

A forrás elemzése kapcsán a következőket lehet megállapítani. A *custodia*-kötelezettségnek két esetben van helye:

a) ha a dolog őrzését kifejezetten felvállalta vagy

b) pénzt kapott az elvitelért. A *vel si* és a *vel mercedem* csak együtt értelmezhetők. Ha kifejezetten vállalta a dolog őrzését, nem vitás a *custodia*-felelősség, mert azt fel lehet vállalni. Ha pénzt kapott a levél viteléért – felvállalás nélkül –, *custodia*-kötelezett. A két feltétel egymástól különálló; vagy felvállalta a levélhordó *custodia*-felelősséget, vagy egyszerűen csak pénzt kapott az elvitelért.

Ebben az esetben a *custodia*-kötelezettségnek már tárgyalt kettős feltétele, érdekelttség és őrizet teljes mértékben megvalósul. Így mindenképpen egyet kell érteni azzal a felfogással, hogy a levélvivő *conductor* akkor is *custodia*-kötelezett, ha a *custodiát* külön elvállalta, de akkor is, ha azt nem vállalta, pl. külön kikötéssel, csupán egyszerűen átvette a

---

kessége nélkül veszték el.; PFLÜGER 1947, 203–204. a *custodia*-felelősséget a fogadói *receptumból* keletkezettnek tartja, amit azután széles körben kiterjesztettek. Nézete szerint a *custodia*, a dolgok őrzése azért valósítható meg, mert a *caupo* estében a dolgokat állandóan zárt helyen tartják. Ha azonban nem ez a tényállás, nem lehet szó *custodiáról*.

483 MACCORMACK 1972, 204.

484 KASER 1971, 535. és MARTON 1963, 7.

485 ROSENTHAL 1951, 240.; MACCORMACK 1972, 204. Vö. PFLÜGER 1947, 200–201.

dolgot és díjazást kapott az elvitelért. A szakasz befejező része egyenlőségjelet tesz a levélvivő és a *caupo* felelőssége közé.

Kérdés, mennyire tekinthető eredetinek a szöveg. Lusignani a *finge – accepit* szövegrészt interpoláltnak tartja: itt nyernek tárgyalást a felelősségre vonatkozó szabályok is. Haymann szerint a *vel si accepit* szavak közötti rész interpolált. Mások, így pl. Beseler csak egyes szavakat nem tartanak eredetinek.⁴⁸⁶ Kaser „*echter Kern*”-nek jelöli a szöveget.⁴⁸⁷ Ha Haymann és Lusignani álláspontját fogadnánk el, kérdés, mi volt a klasszikus kori álláspont a felelősséget illetően? Nehezen képzelhető el, hogy éppen a kompilátorok vették volna be a szövegbe a *custodia*-felelősségre vonatkozó eseteket, akkor, amikor minden igyekvésük a *custodiától* való szabadulás volt. A nyelvezetet tekintve sem lehet a kérdéses mondatot tipikusan interpolált szövegnek venni. A nevezett kutatók inkább saját teóriájuk alátámasztása céljából próbálják e szövegrészt interpoláltnak beállítani. Az az absztrakció, amely a szöveg végén a levélhordó felelősségét a fogadós felelősségével egy szintre emeli, származhatott – véleményünk szerint – a kompilátoroktól is, habár erre stílusbeli adatunk nincs, inkább logikai következtetések alapján tesszük azt. Így sokkal valószínűbb Schulz és Arangio-Ruiz álláspontjának helyessége.

8. A továbbiak során vizsgáljunk meg néhány nem annyira jelentős forrást is, amelyről azonban úgy véljük, hogy a *locatio conductio operis*nél kialakított felelősség szerves részei, s a kézművesekről (vésnök, ékszerész stb.) szólnak (D. 9. 2. 27. 29):

Si calicem diatretum faciendum dedisti, si quidem imperitia fregit, damni iniuria tenebitur si vero non imperitia fregit sed rimas habebat vitiosas, potest esse excusatus: et ideo plerumque artifices convenire solent, cum eiusmodi materiae dantur, non periculo suo se facere, quae res ex locato tollit actionem et Aquiliae.

Ulp. D. 19. 2. 13. 5:

Si gemma includenda aut insculpenda data sit eaque fracta sit, si quidem vitio materiae factum sit, non erit, ex locato actio, si imperitia facientis, erit. Huic sententiae addendum est, nisi periculum quoque in se artifex receperat tunc enim etsi vitio materiae id evenit, erit ex locato actio.

Az Ulpianustól a származó mindkét forráshely lényegében azonos témát tárgyal. A drágakő bevéssése, a kehely csiszolása igen nagy szakértelmet kíván. A mesternek rendelkeznie kell az ehhez szükséges szakértelemmel. *Imperitiája* folytán előállott károkat viselnie kell.⁴⁸⁸ A felelősség alapja csak a gondatlan magatartás lehet, az anyag hibáját azonban nem lehet a mester terhére róni.⁴⁸⁹ Sokszor elég problematikus lehet azt megállapítani, hogy a kár az anyag hibája, vagy hozzá nem értés következtében állt elő. Van olyan nézet, mely szerint az ékszerész az anyag belső hibáiért is felelt, mert mint szakembernek fel kellett volna ismernie az anyaghibát, és ha az anyag megmunkálásra alkalmatlan, nem

486 HAYMANN 1919, 210.; BESELER 1920, 59. Lásd még Index Interp. III. 484–485. igen részletesen felsorolja a vonatkozó szövegek kritikai nézeteket.

487 KASER 1971, 508. 41. jz. Vö. továbbá ARANGIO-RUIZ 1929, 128sk.; DE ROBERTIS 1946a, 164skk.

488 Hasonlóan ARANGIO-RUIZ 1929, 188skk.; CANNATA: 1967, 131sk.; KASER 1971, 571.

489 ROSENTHAL 1951, 239. és MAYER-MALY 1956, 193.

lett volna szabad vállalnia a munkát.⁴⁹⁰ A D. 9. 2. 27. 29 szerint a mesterek megegyeztek, hogy csak úgy vállalják el a munkát, hogy ha nem saját veszélyükre dolgoznak. Ezzel szemben a D. 19. 2. 13. 5 azt állítja, hogy ha a veszélyt a kézműves külön felvállalta, akkor az anyag hibáiért is felel. Mindkét szöveg érintetlenségét igen sokan kétségbe vonják.⁴⁹¹ Nagyon helyesen mutat rá azonban Mayer-Maly, hogy a mesterek törekvése az volt, hogy az anyaghibából adódó veszélyviselést elkülönítsék az *imperitiáért* való felelősségtől. Ezt kívánta Ulpianus külön hangsúlyozni.⁴⁹² Az anyaghiba mindenképpen kiesik a felelősség köréből. E szabályok a veszélyviselésnél vizsgálendók. Az *imperitia* klasszikus eredetéhez nem fér kétség. A D. 19. 2. 9. 5 is hangsúlyozza az *artifex* felelősségét a *culpáért*, ill. az *imperitiáért*. A szövegek vizsgálatánál felmerült a kérdés, vajon a *custodia* miért nem jött szóba, jöllehet őrzésre itt is sor került. Ulpianust nyilván csak az *imperitia* kérdésében nyilatkoztatták, s az adott kérdésben nem merült fel a dolog elveszése, tehát választ sem adott rá.

Az irodalom egyik legvitatottabb forrása, a Gaiustól származó D. 19. 2. 25. 7:

Qui columnam transportandam conduxit, si ea, dum tollitur aut portatur aut reponitur, fracta sit (ita id) periculum praestat, si qua ipsius eorumque, quorum opera uteretur, culpa acciderit: culpa autem abest, si omnia facta sunt, quae diligentissimus quisque observaturus fuisset, idem scilicet intellegemus et si dolia vel tignum transportandum aliquis conduxerit: idemque etiam ad ceteras res transferri potest.

Álláspontunk szerint ez a forrás a veszélyviselés szabályairól és nem a felelősségről szól, de mivel igen sokan a felelősség körébe vonják, szükségesnek tartjuk, hogy néhány szót szóljunk róla. Pflüger és MacCormack az oszlopszállító vállalkozó (magyar kifejezéssel bandagazda *conductor operis*) felelősségét akkor látja megállapíthatónak, ha a kárt ő, vagy az általa alkalmazott munkások vétkezen okozták.⁴⁹³ Haymann, Paris és Kunkel szerint szinte alig van eredeti része a szövegnek.⁴⁹⁴ Schulz az *ita id* kifejezést *custodia* szóra változtatja, és a *si qui*aval kezdődő részt a *fuissetig* bezáróan beszúrásnak tartja.⁴⁹⁵ Lusignani a *culpa autem ... fuisset* részt ugyancsak interpolálnak tartja.⁴⁹⁶ Ezek a vélemények nagyon meggyőzően támasztják alá a textus interpolált jellegét. Figyelemmel a kutatók álláspontjára, a klasszikus korból az alábbi szöveg származhatott Gaiustól (D. 19. 2. 25. 7):⁴⁹⁷

Qui columnam transportandam conduxit, si ea, dum tollitur aut portatur aut reponitur, fracta sit, periculum praestat.

490 Lásd HAYMANN 1919, 190sk.

491 EISELE 1889, 311.; HAYMANN 1919, 191. és MAYER-MALY 1956, 193.

492 MAYER-MALY 1956, 194.

493 PFLÜGER 1947, 195. a szöveget alapos nyelvtani elemzésnek alávetve több szót korrigál, s végül kihozza a klasszikus korinak vélt kulpózus-felelősséget.

494 HAYMANN 1919, 192.; KUNKEL 1925, 275. PARIS 1926, 83., 85.

495 SCHULZ 1911, 26.; BESELER 1920, 134. itt *custodia*-felelősséget lát.

496 LUSIGNANI 1902, 57.

497 KASER 1971, 571. 86. jz. szerint az *accident*-ig eredeti. Álláspontunk szerint az így nyert szöveg második fele nem kapcsolódik az elsőhöz, a *periculum praestat* és a *culpa* nem állhat meg egymás mellett.

Ez a szöveg viszont már a veszélyviselés szabályait adja. Szinte el sem képzelhető, hogy az adott esetben szereplő oszlopszállításnál megállapítható lenne valamelyik szállító vétkeisége. Csak a kárt lehet megállapítani és a vállalkozó köteles viselni az ebből eredő hátrányt, hisz övé a veszély. Az más kérdés, hogy a kompilátorok átdolgozták az egész szakaszt, s valamiféle kulpózus felelősséget próbálván konstruálni, a szállításból eredő károkat is a felelősség körébe vonták.

Ugyanebben a témakörben mozog az Ulpianustól származó D. 19. 2. 11. 3 szöveg is:

Qui vinum de Campania transportandum conduxisset, deinde mota a quodam controversia signatum suo et alterius sigillo in apothecam deposuisset, ex locati tenetur, ut locatori possessionem vini sine controversia reddat nisi culpa conductor careret.

Az adott esetben bor szállítását vállalta a *conductor operis*. Útközben – a szövegből ki nem vehető – valamilyen probléma adódott. Egy harmadik személy közbejöttével a bort lepecsételték és egy raktárban elhelyezték. A *conductor* köteles a bort vonakodás nélkül kiadni. Itt nem kell vizsgálni a *conductor* vétkeiségét: az köteles kiadni a bort, függetlenül attól, hogy vétkes-e. Mint őrzési kötelezettnél a *culpa* számításba sem jöhet. Teljesen hibás, nem a szöveghez tartozó a *nisi culpa conductor careret* kifejezés, mert a szöveg többi részének ellentmondó, a feltehetőleg utólagos beszúrás eredménye.⁴⁹⁸ Mayer-Maly a *custodia* lehetőséget kizárja, megjegyezve, hogy a *conductor* cselekményének eredményéért felel, de culpózus magatartásának alapján.⁴⁹⁹ MacCormack a *conductor* magatartását akként értékeli, hogy az a bort biztonságba igyekezett helyezni, s ezért nem tehető felelőssé.⁵⁰⁰ Ez az álláspont nagyon életszerű.⁵⁰¹ Viszont Ulpianus kifejezetten azt mondja, hogy az illető *ex locato tenetur* a bor visszaadására. Úgy véljük, éppen a *conductor custodia*-kötelezettségéből adódik, hogy *actiot* adnak ellene, még ha jó szándékból igyekezett is a raktárban a bort a vita rendezéséig elhelyezni.

Ugyancsak a „bandagazda” (= munkacsoport munkát felvállaló vezetője) felelőségére utalnak a Catotól származó szövegek is (Cato agr. 144):

Oleam legendam hoc modo locare oportet: oleam cogito recte omnem arbitrato domini, aut quem custodem fecerit, aut cui olea venierit, oleam ne stringito neve verberato iniussu domini aut custodis: si adversus ea quis fecerit, quod ipse eo die delegerit, pro eo nemo solvet neque debebitur (...). Oleam cogi recte satis dato arbitrato L. Manli. scalae ita, uti datae erunt, ita reddito, nisi quae vetustate fractae erunt: si non erunt reddet eaeque arbitrato reducetur (...). „Si quid redemptoris opera domino damni datum erit, resolvito: id viri boni arbitrato deducetur.

A fenti szövegek a bandagazda által elvállalt olajszüretéről szólnak. Az olajbogyót rendszeren a tulajdonos utasítása szerint kellett leszedni, ha nem így szedték le, akkor a vállalkozó a felelős. Ha a vállalkozó a tulajdonosnak valamilyen kárt okozott, köteles volt azt

498 E mondattöredéket utólagos beszúrás eredményének tartják: EISELE 1889, 310.; HAYMANN 1919, 194.; PARIS 1926, 90. és PFLÜGER 1947, 199.

499 MAYER-MALY 1956, 196. a vita okát abban látja, hogy a borra egy harmadik személy támasztott igényt.

500 MACCORMACK 1972, 202. a problémát itt a szerző a feladás jogcíme vonatkozásában látja.

501 PARIS 1926, 91.

megfizetni. A létrákat úgy kellett visszaadni, ahogy kapták, ha nem adták vissza, akkor le kellett vonni a vállalkozói díjból a létrák értékét.

A vállalkozó felel a saját, valamint az általa munkába állított olajbogyószedő munkások magatartásáért. E szövegből kitűnik, hogy a felvállalt munkát a vállalkozó gondosan köteles végeztetni, ill. végezni. Ha a *redemptor (conductor operis)* a tulajdonosnak valamilyen kárt okoz, meg kellett fizetnie. Nem beszél azonban a szöveg arról, hogy vétken vagy vétlenül okozta a vállalkozó a kárt. Itt két variáció képzelhető el:

- a) vagy egyszerűen nem is vizsgálták a kár körülményeit, ami eredményfelelősségre utalván Cato korában nem elképzelhetetlen,
- b) vagy Cato művének jellege miatt hiányzik belőle a jogász precizitása. A szerző figyelme nem terjed ki arra, hogy különbséget tegyen vétkes, ill. vétlen károkozók között. Ennek ellentmond az agr. 144. 1 alatt található, s a munkavégzésre vonatkozó kitétel: „A vállalkozó rendesen szedje le az olajbogyót, ...se ne tépje, se le ne verje.” Valószínű, hogy Cato az ilyen nem megfelelő munkavégzésből eredő károkokra gondolt. A létrák visszaadási kötelezettségével kapcsolatban részben vesélyviselésről, részben felelősségről van szó. A vállalkozó által átvett létrák elvesztése esetén a vállalkozó béréből le kell vonni a létrák árát. Egyetlen kimentési lehetőség van a vállalkozó részére, ha a létrák régiek és összetörtek, ezt elhárítani nem lehet, tehát *vis maior* állunk szemben, s így nem tehető a *conductor* felelőssége. Pólay álláspontja szerint a létrákkal kapcsolatos visszaadási kötelezettséget tartalmazó forrás a vállalkozó *custodia*-kötelezettségének csíráira utal.⁵⁰²

Az általunk felállított csoportosítás egyikébe sem illeszthető az Ulpianustól származó D. 16. 3. 1. 9–10 szövegrész, az azonban kétségtelen, hogy itt *locatio conductio operis*ről lehet szó:

Si quis servum custodiendum coniecerit forte in pistrinum, si quidem merces intervenit custodiae, puto esse actionem adversus pistrinarium ex conducto: si vero mercedem accipiebam ego pro hoc servo, quem in pistrinum accipiebam, ex locato me agere posse: quod si operae eius servi cum custodia pensabantur, quasi genus locati et conducti intervenit, sed quia pecunia non datur, praescriptis verbis datur actio: si vero nihil aliud quam cibaria praestabat nec de operis quiquam convenit, depositi actio est. In conducto et locato et in negotio, ex quo diximus praescriptis verbis dandam actionem, et dolum et culpam praestabunt qui servum receperunt: at si cibaria tantum, dolum dumtaxat.

A szövegből nagyon nehezen lehet kivenni a jogeset lényegét. Valaki felvállalta egy rabszolga őrzését, de mint *conductor* továbbadta azt őrzésre (úgy véljük elsődlegesen egy malomba munkavégzésre). A rabszolga meg nem állapítható körülmények között eltűnt. A malomtulajdonos ellen *actio conducti* lehet indítani Ulpianus szerint. De ha a vállalkozói díjat megkapta, ellene lehet *actio locati* indítani. Ha pénzfizetésről nincs szó, akkor a befogadó ellen *actio depositi* lehet csak indítani.⁵⁰³ Az *actio locati* és az *actio conducti*

502 PÓLAY 1962, 188.

503 Gaius szerint: *Sed is, apud quem res deposita est, custodiam non praestat, tantumque in eo obnoxius est, si quid ipse dolo malo fecerit; qua de causa (si) res ei subrepta fuerit, quia restituendae eius nomine actione depositi non tenetur, nec ob id eius interest, rem salvam esse, furti agere non potest, set ea actio domino competit* (Gai. 3. 207). E forrásból kitűnik, hogy ha valaki nem vállalja a *custodiát* – nem kap pénzt a nála

megadása egyértelműen azt tanúsítja, hogy a *conductort*, ill. akinek ő mintegy alvállalkozónak továbbadta a rabszolgát, *custodia*-felelősség terheli. Erre utal egyébként közvetve az *actio depositi*re való utalás is; ha nem fizettek díjat a rabszolga őrzéséért, nem lehet senkit sem felelőssé tenni a *custodiáért*. Rosenthal szerint ebben az esetben a *custodia* munkaszolgáltatás jelleget ölt, de a molnár csak akkor felelős, ha a vétkeisége az őrzésnél megállapítható. A felelősség alapja a „vétkes *custodia*”.⁵⁰⁴ Lényegében hasonló véleményen van MacCormack, amikor azt állítja, hogy felelősség csak akkor állapítható meg, ha az őrző személy kulpája miatt szökött meg a rabszolga.⁵⁰⁵ A forrásból ez a következtetés nem vonható le (a forrás eredetiségét csak részben vitatják).⁵⁰⁶

9. Az irodalomban komoly vitatéma a raktárfelügyelő (a *horrearius*) felelősségének kérdése. Kétségtelen, a rendelkezésünkre álló források nagyon ellentmondóak, de ennek ellenére alkalmasak bizonyos következtetések levonására. A *horrearius* felelősségét az alábbi forráshelyek tárgyalják: D. 19. 2. 55 pr.; D. 19. 2. 60. 6; D. 19. 2. 60. 9; C. 4. 65. 1; C. 4. 65. 4 és Coll. 10. 9.

A vita elsősorban a következő kérdések körül folyik. Az adott jogviszonyban ki a *locator* és ki a *conductor*; beszélhetünk-e itt *custodia*-felelősségről, végül a betörés, mint az adott jogviszonynál leggyakrabban előforduló károkozás *vis maior*nak minősülhet-e? Az irodalom a *horrearius*at minősíti általában *conductor*nak; a raktár tulajdonosa az általános nézet szerint a raktárt valakinek bérbe adja és az a személy végzi a raktározást, vagy mint *conductor*, vagy mint a *horrearius* albérlője.⁵⁰⁷ Van olyan felfogás, hogy a raktározó csak *conductor* lehet, így a jogviszony, *locatio conductio operarum*nak minősül, s ehhez képest a szövegekben előforduló *locatio horrei* megjelölés – ami *locatio conductio rei*e látszik utalni – helytelen.⁵⁰⁸

Az általános felfogás szerint a raktározásnál közreműködik egy személy, aki *conductor* a raktártulajdonosával és *conductor* a dolgokat raktározásra átadókkal szemben.⁵⁰⁹ Ez a nézet azonban a forrásokból csak igen nehezen támasztható alá. A szövegek *locatio horrei*, *dominus horreorum* kifejezéseket használnak és az ezek felelősségéről beszélnek. Nagyon valószínű, hogy a raktárbérlet a *locatio conductio rei* és a *locatio conductio operis*

---

levő dolgok őrzéséért – csak a *dolus*ért felel. Az *actio depositi* alapján az őrzéssel kapcsolatban nem lehet perelni.

504 ROSENTHAL 1951, 223.

505 MACCORMACK 1972, 197–198., valamint AMIRANTE 1959, 109sk.

506 Pernice az egész szakaszt interpoláltnak véli (PERNICE 1888, 257.).

507 MAYER-MALY 1956, 210. Lásd még DE ROBERTIS 1950, 112. kizárt, hogy a raktárat egy szegény raktárosnak bérbe adták, hanem maga a tulajdonos volt az, aki a raktárat vezette. Hasonló állásponton van ALZON 1965, 32. is.

508 ROSENTHAL 1951, 232.; ALZON 1965, 201sk. felveti a kérdést, hogy mi is az a *locatio horrei*, a *locatio conductio* melyik fajtájához tartozik. A *locatio conductio operis* lehetőséget elutasítja. Elveti azt a koncepciót is, amely a viszonyt *locatio conductio rei*nek tekinti, nem teszi magáévá a *locatio conductio operarum* lehetőséget sem. Majd ezt követően kifejti (216skk.), hogy nem vitás, miszerint a kérdéses szerződés *locatio*. De nem felel meg a *locatio conductio* egyik formájának sem, hanem egy vegyes szerződésnek minősül, mégpedig alapján véve a *locatio conductio rei*hez áll legközelebb, de magában hordozza a *locatio conductio operis* és *operarum* tartalmi ismérveit is.

509 Vö. JÖRS – KUNKEL 1949, 175.; SCHULZ 1951, 547.; MONIER 1954, 171., továbbá WUBBE 1959, 511sk. részletesen elemezve a kérdést kimutatta, hogy a tulajdonos a *locator*, a *horrearius* a *conductor*, azonban annak a lehetőségét is felveti, hogy itt *locatio conductio rei* jött létre.

között helyezkedett el kezdetben. A *dominus horreorum* (C. 4. 65. 1; D. 19. 2. 55 pr.; Coll. 10. 9 és C. 4. 65. 4) mindenesetben fel lehet fogni *conductornak*. Ennek a felfogásnak csak a D. 19. 2. 60. 6 *locator horrei*je mond ellent, továbbá bizonytalan a D. 19. 2. 60. 9 szóhasználata is. Megjegyzendő azonban, hogy a két utóbbi szöveg Labeotól származik, s a terminológiai bizonytalanság talán azzal magyarázható, hogy Labeo idejében még nem alakult ki pontosan a raktározási viszony jogi formája és terminológiája.

A *horrearius*nál a *custodia*-felelősséget általában elismeri az irodalom, de azt valamiféle vétkességgel együtt járó felelősségnek tartja.⁵¹⁰ Úgy véljük, hogy a forrásokban nincs semmiféle utalás sem *dolus*ra, sem *culpa*ra. A raktár feltörését egyesek *vis maior*nak minősítik, míg mások nem.⁵¹¹ Gaius pl. *vis maior*nak minősíti a *latronum hostiumque in cursu* (D. 13. 6. 18 pr.). Nézetünk szerint a rablóbandák betörése mindig *vis maior*nak számított.

Ezek előrebocsátása után tekintsük át a forrásokat:

Dominus horreorum effractis et compilatis horreis non tenetur, nisi custodiam eorum recepit: servi tamen eius cum quo contractum est propter aedificiorum notitiam in quaestionem peti possunt (D. 19. 2. 55 pr.).

Imp. Antoninus Julio Agrippino: Dominus horreorum periculum vis maioris vel effracturae latronum praestare non cogitur his cessantibus si quid ex depositis rebus inlaesis extrinsecus horreis, periit damnum depositorum sarciri debet...

Paulus respondit: Satis praepositam constitutionem declarare his, qui horrea locant, maiorem vim imputari non posse (Coll. 10. 9).

E két forrás szinte azonos a C. 4. 65. 1 szövegével.⁵¹² A Labeotól Caracalláig eltelt időben nem sokat, talán csak bizonyos kifejezésekben változott a szöveg. A források egybehangzóan mutatják, hogy a raktáros nem vonható felelősségre, ha a raktárat rablók törték fel és fosztották ki. A D. 19. 2. 55 pr. szövegében a betörést *effractis et compilatis* szavakkal jelöli Labeo. A másik két szövegben *periculum vis maioris vel effracturae latronum* kifejezés található. Igaz, hogy a *vis maior* és a rablók betörését egymás mellett találjuk a szövegben, de ebből nem lehet arra következtetni, hogy két ellentétes fogalomról van szó. A raktárak rablóbandák általi feltörése nagyon gyakori volt,⁵¹³ ezért külön kellett hangsúlyozni ezt az esetet, mintegy kiemelve azt a *vis maior* lehetséges megnyilvánulásai közül. A Codexben és a Collatióban található szöveg második mondata meglehetősen zavaros. Rosenthalnak az a feltevése, hogy az átvett dolgokat a raktáros szerződésellenesen raktáron kívül helyezte el, innen ellopták, ezért, mint szerződészegő felel.⁵¹⁴ A D. 19. 2. 55. pr. *nisi custodiam eorum recepit* kifejezése meglehetősen értelmetlen be-

510 MACCORMACK 1972, 193. és ROSENTHAL 1951, 233–234. Az utóbbi nézete szerint a raktáros a véletlenért csak külön felvállalás esetén felel. Alzon álláspontja a kérdésben a következő: a bérbeadó nem felel a *custodiáért*, csak akkor, ha ezt külön felvállalta. Nézete szerint a *custodia*-felelősség nem az objektív felelősség egyik faja, mint a *nauta*, *caupo* stb. esetében (ALZON 1965, 80sk.), hanem vétkes felelősség. Amennyiben a raktárban hiány keletkezik, fel kell tételezni, hogy a *locator* vétkesség terheli és e felelősségtől csak a *vis maior* bizonyításával mentesülhet. Lásd még e tekintetben KADEN 1967, 481sk.

511 ROSENTHAL 1951, 232. a betörést nem minősíti *vis maior*nak, míg vele szemben MAYER-MALY 1956, 191. igen. Ugyancsak *vis maior*nak minősíti az *effracturát* ALZON 1965, 48sk.

512 *Dominus horreorum periculum vis maioris vel effracturae latronum conductori praestare non cogitur. His cessantibus si quid extrinsecus ex depositis rebus inlaesis horreis perierit, damnum depositarum rerum sarciri debet* (C. 4. 65. 1).

513 MAYER-MALY 1956, 211.

514 ROSENTHAL 1951, 232–233.

szúrás eredménye.⁵¹⁵ Paulus világosan rögzíti, hogy a *vis maior*ért felelni nem kell (Coll. 10. 9). Ezekből ezt a következtetést lehet levonni, hogy míg a *casus maior*ért a raktárosnak helytállni nem kell, a *casus minor*ért igen. Ezt a megállapításunkat a következőképpen támaszthatjuk alá (C. 4. 65. 4):

Et divi Pii et Antonini litteris certa forma est, ut domini horreorum effractorum eiusmodi querelas deferentibus custodes exhibere necesse habeant, nec ultra periculo subiecti sint. Quod vos quoque adito praeside provinciae impetrabitis. Qui si maiorem animadversionem exigere rem deprehenderit, ad Domitium Ulpianum, praefectum praetorio et parentem meum reos remittere curabit. Sed qui domini horreorum nominatim etiam custodiam repromiserunt, fidem exhibere debent.

A szöveg elején a rendelet a betörés esetét tárgyalja. A szöveg utolsó mondata a *custodia*-felelősségre utal. Ugyanez olvasható ki a Labeótól származó D. 19. 2. 60. 9 szövegből is:⁵¹⁶

Rerum custodiam, quam horrearius conductoribus praestare deberet, locatorem totorum horreorum horreario praestare non debere puto, nisi si in locando aliter convenerit.

A *horrearius* a dolog őrzéséért helyt kell, hogy álljon, de ha az egész raktárt bérbe adta a raktártulajdonos, őrzési felelősség nincs. Természetesen megegyezéssel az őrzés felvállalható, mondja a szöveg, ezt a részt azonban interpoláltnak tartják.⁵¹⁷ Az egész raktár bérbeadása esetén úgy véljük, azért nincs őrzési felelősség, mert a raktártulajdonos időlegesen lemond a raktár kezeléséről, a kulcsokat átadja a beraktározónak, s így nincs is lehetősége az őrzési tevékenységet kifejteni, s így nem gyakorol felügyeletet a raktár felett (itt inkább már *locatio conductio rei* esetével állunk szemben).

Érdekes esetet mutat be Labeo a D. 19. 2. 60. 6 alatti szövegben:

Locator horrei propositum habuit se aurum argentum margaritam non recipere suo periculo: deinde cum sciret has res inferri, passus est. Proinde eum futurum tibi obligatum dixi, ac si propositum fuit, remissum videtur.

Forráshelyünk szerint a *locator horrei* elhatározta, hogy aranyat, ezüstöt, és gyöngyöt nem fogad be a raktárba saját veszélyére, később azonban megtudta, hogy ilyen dolgokat is elhelyeztek raktárában. A tudomására jutott helyzetet megtűrte, s így a szerződés a dolgok megőrzése tekintetében létrejött. Arany, ezüst raktározása külön veszélyt jelent, ezért érthető, hogy a raktárosok nem szívesen vették át az ilyen tárgyakat, de ha mégis átvették azokat, ezzel a veszélyt is vállalniuk kellett.⁵¹⁸ Nehezen képzelhető el, hogy ha egy dolgot valamilyen raktárban megőrzésre, pénzfizetés mellett letesznek, az átvevő ne felelne a dolog elvesztése esetén. Az aranytárgyknál a veszély kizárására való utalás azt is jelenti, hogy egyéb tárgyaknál a raktároost terheli az őrzés veszélye.

515 A szöveg némely helyét interpoláltnak véli PARIS 1926, 104. A *nisi...recepit* kitétel többek között HAYMANN 1919, 210., továbbá VÁZNY 1926, 133sk. minősítik interpoláltnak.; ALZON 1965, 43. a szöveget vizsgálva megállapítja, hogy a másolók által okozott kétértelműségeket kivéve semmiféle interpoláció nincs ezeknél a helyeknél, mert a szövegek tartalma tökéletesen egybeesik.

516 KASER 1971, 508. 37. jz.

517 ARANGIO-RUIZ 1929, 125. 1. jz.

518 Vö. MAYER-MALY 1956, 211.

A bemutatott forrásokból kétségtelenül meg lehet állapítani a letett tárgyaknál a *custodia*-felelősséget és ez semmiféle vétkességgel nincs kapcsolatban.⁵¹⁹ Nehezebben dönthető azonban már el, hogy esetünkben a *conductor*, *locator* pozícióval hogyan állunk,⁵²⁰ az azonban kétségtelen, hogy az a személy, aki a dolgokat a raktárba befogadta, legyen az *conductor* vagy *locator*, köteles azokat megőrizni, és a felelősség alól csak *vis maior* igazolásával mentheti ki magát. Világosan mondja ezt ki Gaius D. 19. 2. 40: „aki bért kap más dolgának őrzéséért, felel az őrzéssel járó veszélyért”.²¹ Ezt látszik megerősíteni egy a Diocletianus császártól származó *constitutio* (C. 4. 65. 28), amely mind a *locatort*, mind a *conductort* a *custodiáért* is felelőssé teszi.

b) A felelősség a *locatio conductio operarum* esetében

1. Amilyen bőségében voltunk a felek felelősségéről szóló forrásoknak a *locatio conductio operarum*-nál, olyan kevés forrásanyag áll rendelkezésünkre e tekintetben a *locatio conductio operarum*-nál. Ezt – mint közismert – azzal lehet magyarázni, hogy a Római Birodalom munkarendszere elsősorban a rabszolgamunkára épült, másrészt a munkaszerződésen alapuló fizikai munkát – miután annak a rabszolgamunkával kellett konkurrálni – társadalmilag nem sokra becsülték, így a szabályozása sem történt meg olyan részletesen.⁵²² A munkaadó felelősségére csak ritkán találunk utalást, inkább a munkás felelősségéről esik szó. A dáciai viaszostáblák szerződéseiben kikötötték, hogy a munkás hibátlanul és derekasan köteles a munkát teljesíteni. Ha a munkás nem végezte el a munkát hibátlanul és testi gyengesége miatt nem dolgozott derekasan, felelt az így keletkezett károkért.⁵²³ A rendelkezésre álló két forrás alapján vizsgálható az öszvérhajcsár, mint munkavállaló felelőssége. Mindkét forrás lényegében azonos szabályokat tartalmaz:

Mulionem quoque, si per imperitiam impetum mularum retinere non potuerit, si eae alienum hominem obriverint, vulgo dicitur culpa nomine teneri. Idem dicitur et si propter infirmitatem sustinere mularum impetum non potuerit: nec videtur iniquum, si infirmitas culpa adnumeretur, cum affectare quisque non debeat, in quo vel intellegit vel intellegere debet infirmitatem suam, alii periculosam futuram. Idem iuris est in persona eius, qui impetum equi, quo vehebatur, propter imperitiam vel infirmitatem retinere non poterit. (Gaius D. 9. 2. 8. 1)

Impetu quoque mularum, quas mulio propter imperitiam retinere non potuerit, si servus tuus oppressus fuerit, culpa reus est mulio. Sed et si propter infirmitatem retinere eas non potuerit, cum alius firmior retinere potuisset, aequae culpa tenetur. Eadem placuerunt de eo quoque, qui cum equo veheretur, impetum eius

519 Vö. WUBBE 1959, 518sk.; LUZZATTO 1938, 231skk.; THOMAS 1959, 371–383. Álláspontja szerint csak a *horrearius* és nem a tulajdonos volt az, akit felelőssé lehetett tenni a *custodiáért* az elraktározott javakkal kapcsolatban, de még itt is érvényesült a *vis maior* esetén való felmentés.

520 ALZON 1965 általában *locatortól* beszél (pl. a 242., 274–277. stb.); ez megfelel annak a koncepciónak, hogy a jogviszonyt alapjában véve *locatio conductio reinek* tekinti.

521 ALZON 1965, 48. vitatja, hogy a *dominus horreorum* beletartozik azoknak a személyeknek a körébe, akikre Gaius e szövege vonatkozik.

522 NÖRR 1965, 67skk. Lásd még DE ROBERTIS 1963, 49skk.

523 PÓLAY 1962, 187.

aut propter infirmitatem aut propter imperitiam suam retinere non potuerit. (Inst. 4. 3. 8)

A *conductor operarum* vétkessége megállapítható, ha az öszvérek rohanását járatlansága és gyengesége miatt megfékezni nem tudja, és ezzel kárt okoz. Mind a járatlanság (*imperitia*) mind a gyengeség (*infirmitas*) *culpának* minősül. Akkor is vétkes a hajcsár, ha az öszvéreket másra bízta és így keletkezett a kár. Az Institutiókból idézett szöveg ehhez még annyit fűz hozzá, hogy ha más erősebb ember az öszvérek rohanását vissza tudta volna tartani, a gyenge hajcsár vétkessége nyilvánvaló. A két szöveg között nincs lényeges különbség, így megállapíthatjuk, hogy a munkás mind a klasszikus, mind a bizánci jogban felelt a gondatlanságból előálló kárért. Vétkességnek minősül tehát az is, ha a munkás nem rendelkezik a megfelelő szakértelemmel, vagy erővel. Amikor a munkát elvállalta, tudnia kellett volna, hogy azt képes-e ellátni, vagy sem. A *locatio conductio operis*nél csak *peritiát* követelhetnek a *conductoroktól*, a *locatio conductio operarum*nál ezen felül a *firmitas* is követelmény. Ez természetes is, hisz a munkásnál nem is annyira a szakértelem, mint inkább az erő a fontos.⁵²⁴ (Mindkét szöveg végén mintegy záradékként szerepel, hogy a lovak hajtásánál is kell alkalmazni ezeket a szabályokat.)

Ulpianus egy kocsihajtó által okozott balesetet tárgyal a D. 19. 2. 13 pr. keretében:

Item quaeritur, si cisiarius, id est carucharius, dum ceteros transire contendit, cisium evertit et servum quassavit vel occidit. Puto ex locato esse in eum actionem: temperare enim debuit: sed et utilis Aquiliae dabitur.

Az előzni igyekvő kocsis a kocsival felfordul és egy rabszolgát megsebesít; a kérdés megállapítható-e felelősség a kocsihajtó terhére. Miután megfelelő gondossággal kellett volna hajtania a kocsit a baleset megelőzése céljából, a válasz igenlő.

3. Kérdés, hogy a munkás a vétkességen túlmenően felelőssé tehető-e a *custodiáért* is. Az tény, hogy a *locatio conductio operarum*nál sokkal kisebb a lehetősége az őrzési helyzetnek, mint a *locatio conductio operis*nél. Ennek ellenére az irodalomban számos utalás található a munkás *custodia*-felelősségére. Wieacker Celsus két szövegét elemezve (D. 19. 2. 9. 5 és D. 19. 1. 13. 16) bizonyos szövegexegezis és interpolációkritika után megállapítja, hogy Celsus okfejtése a *custodia*-felelősségre vonatkozó visszterhes megőrzési kötelezettség fogalma alá vonható. Eszerint a *conductar operarum* felel az őrzésért, ha dolgokat bíztak rá. Ezt a felelősségét kiterjeszti azokra a kézműipari társulásokra is, amelyek a munkaszerződés formáit követik.⁵²⁵ Pólay a D. 19. 2. 40 és Cato agr. 144. 6 szövegek összevetésével megállapította, hogy ha a munkaadó a munkások rendelkezésére munkaeszközöket bocsát, a munkások *custodia*-felelősséggel tartoznak.⁵²⁶ Az, hogy a *locator* és *conductor* egyaránt *custodia*-kötelezett lehet, igazolja az alábbi szöveg (C. 4. 65. 28):

In iudicio tam locati quam conducti dolum et custodiam, non etiam casum, cui resisti non potest, venire.

524 Vö. PÓLAY 1962, 187. MAYER-MALY 1956, 159.

525 WIEACKER 1934, 47sk. a D. 19. 2. 9. 5, valamint a D. 19. 1. 13. 16-nál a *culpát* a *custodia* kifejezéssel helyettesíti, s így jut el az általa kívánt eredményhez. Vö. még ARANGIO-RUIZ 1929, 205. és 131.

526 PÓLAY 1962, 188.

A *conductor custodia*-felelősségével persze számos esetben találkozunk, de hogyan lehetett ezt a *locator operarum*ra is kiterjeszteni? Nem tartalmaz-e értelmetlen elírást a *constitutio*? Nem. Pontos, tömör megfogalmazás. Nem lehet tudni milyen kérdést intéztek a császárhoz, de vagy nem szerepelt a kérdésben a *culpára* vonatkozó változat és ezért maradt ki az erre való utalás, vagy a *culpa* minden további nélkül odaértendő, hisz a *culpa* a *dolus* és a *custodia* között állt.⁵²⁷

Az utóbbi a valószínű. Tény azonban az, hogy a *locator* és a *conductor* egyaránt felelt a *custodiáért* adott esetben, Ez pedig csak úgy lehetséges, ha a forráshelyet *locatio conductio operarum locator*ára vonatkoztatjuk. A *locatio conductio reinél* és a *locatio conductio operisnél* kivételes eset, hogy a dolgot a *locator* őrizzze. E császári döntést csak úgy értelmezhetjük helyesen, ha a munkavállaló (*locator*) felelősségére vonatkoztatjuk elsősorban. Így e *constitutiót* legáltalánosabban értelmezhetjük, mert adott esetben, amikor a szerződő partner dolgai a másik félhez kerültek, a *locatio conductio* valamely formájában, az őrző fél mindig *custodia*-kötelezett, csak a *vis maiorral* tudja magát kimenteni.⁵²⁸ Nem osztjuk Rosenthalnak e szöveg vizsgálatával kapcsolatosan kifejtett véleményét, aki *custodia* helyett *culpát* iktat be.⁵²⁹ Ezzel a változtatással teljesen értelmetlenné válna a *non etiam casum cui resisti non potest* szövegrész. Ez a *culpa* fogalom mellett nem állhat, csak a *custodia* fogalom mellett.

A másik ilyen forráshely, amelyből általános következtetéseket vonhatunk le, a Gaiustól származó D. 19. 2. 40:

Qui mercedem accipit pro custodia alicuius rei, is huius periculum custodiae praestat.

Legáltalánosabb kinyilatkoztatása ez a *custodia* felelősségnek. Aki bért kap a nála levő dolog őrzéséért, köteles viselni az őrzés veszélyét is. Rosenthal és Mayer-Maly ebből a szövegből a *custodiát* mint önálló főszolgáltatást olvassák ki, és teljesen elhanyagolhatónak vélik a D. 4. 9. 5 pr. szövegben foglaltakat, miszerint a *custodia* valamely más szolgáltatáshoz (pl. ruhatisztítás) másodlagosan járul.⁵³⁰ A szöveg kapcsán MacCormack kétféle *custodiát* különböztet meg, éspedig:

- a) amikor valamely dolog őrzését pénzért elvállalják,
- b) amikor bizonyos munkavégzés mellett melléktevékenységként a dolgot őrzik is. Fejtegetését azzal a megállapítással foglalja össze, hogy a *custodia* ellenérték fejében történő elvállalása nem vont maga után szigorú felelősséget, a felelősségre vonás feltétele a vétkekesség volt.⁵³¹

Az említett szerzők véleményével szemben úgy gondoljuk, hogy ez a szöveg nemcsak az őrzésre, mint elsődleges jogviszonyra vonatkozott, hanem érteni kell arra az esetre is, amikor a szerződés tárgya valamely munkának az elvégzése volt, de mivel a munkavégzőhöz került a másik szerződő fél dolga, ezt meg kellett őriznie. Kifejezetten őrzési szolgáltatással alig találkozunk, csak a *horrearius* említett eseteiben és a rabszolgát megör-

527 MARTON 1963, 7. Vö. MAYER-MALY 1956, 214.

528 SCHULZ 1951, 547. szerint az a fél, aki egy dolgot a másiktól kapott, akár *locator*nak, akár *conductor*nak nevezik a szerződésben, *custodiáért* is felel.

529 ROSENTHAL 1951, 240sk. kifejti, hogy a *custodia*-felelősség csak a vállalkozói szerződésnél jöhet figyelembe, a *locatio conductio operarum*nál nem.

530 ROSENTHAL 1951, 231sk.; MAYER-MALY 1956, 203sk., továbbá DE ROBERTIS 1952, 37. 34. jz.

531 MACCORMACK 1972, 203sk.

zésre átvevő molnár esetében (D. 16. 3. 1. 9). A kétféle eset közül csak a *horrearius* tevékenysége volt az állandó jellegű. Ha Gaius ez általánosító tételénél erre az esetre gondolt volna, biztosan utal is rá. A szövegből csak az tűnik ki, hogy amennyiben más dolgának az őrzéséért pénzt fizetnek, akkor a *custodiáért* is helyt kell állni. A munkavégzéssel kapcsolatban, amikor a munkaadó dolgai (a munka tárgya, a munkaeszköz, az elszállítandó javak stb.) a szolgáltatóhoz kerültek, ezeket köteles volt visszaadni. A díjat csak akkor kapta meg – a *vis maior* kivételével – ha a tárgyakat visszaadta. A szolgáltatáshoz érdeke fűződött, így tehát őrizni is köteles volt. Gaius arra az esetre gondolt, amikor a *conductor* vagy a *locator* úgy szolgáltattott, hogy elvégzett valamilyen munkát és megőrizte a dolgot. Ezért járt neki a *merces* (erre utal Gai. 3. 206 is). Gaius nem tesz különbséget a *locator* és a *conductor* között, hanem úgy fogalmaz, hogy aki őrzés esetében bért kap, akár *locator*, akár *conductor*, *custodia*-felelősség terheli.

A *locatio conductio operarum*nál abban az esetben, ha a munkás a munkaadó eszközeivel dolgozott, alkalmazni kellett ezt a gaiusi szabályt. Ha a munkaeszközök elvesztek, meg kellett téríteni.⁵³² A szöveg klasszikus kori eredetéhez kétség nem fér, csak nem lényegre utaló interpoláció található benne.⁵³³

E szöveget összevetve a császári *constitutio* (C. 4. 65. 28) szövegével általános következtetésként megállapíthatjuk, hogy a *locatio conductio*nál az érdekelt őrző fél *custodia*-kötelezett, mind a *locatio conductio operis*, mind a *locatio conductio operarum* eseteiben.

4. A *custodia*-felelősség és az *iniuria* kérdése merül fel az alábbi ulpianusi szövegben (D. 19. 2. 41):

Sed de damno ab alio dato agi cum eo non posse Iulianus ait: qua enim custodia consequi potuit, ne damnum iniuria ab alio dari possit? Sed Marcellus interdum esse posse ait, sive custodiri potuit, ne damnum daretur, sive ipse custos damnum dedit: quae sententia Marcelli probanda est.

Ulpianus a fenti szövegben két két egymással ellentétes véleményt ismertet arra nézve mi a *custodia*-kötelezett helyzete, ha a kár az *iniuria* következtében áll be. Iulianus véleménye szerint az *iniuriát* az őrző személy nem tudta elkerülni, így nem tehető ezért felelősség; Marcellus szerint megállapítható az őrző felelőssége, mert a kár vagy elkerülhető lett volna, vagy maga az őrző okozta. Az egymással ellentétes vélemények jól tükrözik azt a bizonytalanságot, amely a klasszikus kori jogtudósoknál abban a kérdésben uralkodik, hogy vajon a *custodia*-kötelezett csak a lopás útján keletkezett kárért felel-e, vagy egyéb körülmények okozta károk esetén is. Ulpianus is bizonytalan a döntésben, jóllehet hajlik afelé, hogy a dologrongálást kizárja az őrző felelősségi köréből, de azért Marcellus véleményét sem veti el, amikor megjegyzi, *quae sententia Marcelli probanda est*. E forrást mindenesetre nem tudjuk teljes értékűnek elfogadni a benne megállapítható interpolációk miatt. Kunkel, Haymann és Vázný meggyőzően kimutatták ezeket a módosításokat.⁵³⁴

⁵³² PÓLAY 1962, 188.

⁵³³ ARANGIO-RUIZ 1929, 104. és NÖRR 1965, 71.

⁵³⁴ A szöveget több helyen interpoláltak tartja KUNKEL 1925, 270. 2. jz., valamint LENEL 1927, 75. A *qua enim...debit* szövegrészt HAYMANN 1919, 194sk., míg a *qua enim...possit* mondatot VÁZNY 1926, 107. p. minősíti interpoláltnak. A szöveget az *interdum* szótól végig interpoláció eredményének tekinti SCHULZ 1916, 36sk.

Így inkább támaszkodhatunk azokra a forrásokra, amelyek a *custodia*-felelősség alóli exkulpációt a *vis maior* bizonyításával gondolják lehetővé tenni. (C. 4. 65. 28; C. 4. 65. 1 és Coll. 10. 9 stb.). E kérdésben csatlakozunk Kaser véleményéhez, mely szerint a *custodia* tipikus esete a lopás okozta kárért való helytállás, de emellett felelni kell egyéb károkért is, amelyek nem vétkességéből adódnak és az őrző csak a „*höhere Gewalt*”-ra hivatkozva tudja magát kimenteni.⁵³⁵

Klasszikusan fogalmazza meg ezt a tételt Gaius az alábbiakban (D. 4. 9. 5.1):

Quaecumque de furto diximus, eadem et de damno debent intelligi: non enim dubitari oportet, quin is, qui salvum fore recipit, non solum a furto, sed etiam a damno recipere videatur.

E szövegnek sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítunk, mint a D. 19. 2. 41-ben foglaltaknak. Itt Gaius a *custodiát* a dolog rongálására is kiterjeszti.

Az eddigiek során megpróbáltuk tisztázni azt, hogy az a személy, akinél más dolgai vannak és érdeke fűződik ehhez a jogviszonyhoz, mennyiben felel a dolgok megőrzéséért. Ulpianustól a D. 47. 2. 14. 16-ban a következő olvasható:

Qualis ergo furti actio detur ei, cui res commadata est, quaesitum est. Et puto omnibus, quarum periculo res alienae sunt, veluti commodati, item locati pignorisve accepti, si hae subreptae sint omnibus furti actiones competere: conditio autem ei damnum competit, qui dominium habet.

Az *omnibus quorum periculo res alienae sunt* kifejezés meggyőző bennünket arról, hogy a *locatio conductionis*nál az őrzőt helytállási kötelezettség terheli, mert csak azok kapják meg az *actio furtit*, akik ilyen érdekelt őrzési viszonyban vannak. A forrás eredetiségét többen kétségbe vonják.⁵³⁶ Nézetünk szerint a forrás eredetisége kevésbé problematikus. Kizárólag arra kívánunk hivatkozni, hogy vajon mi vezette volna a kompilátorokat abban, hogy a klasszikus kori *custodia*-felelősség alapfeltételeit ilyen érthetően körvonalazzák. A kompilátorokra – úgy véljük – éppen az a jellemző, hogy a *custodiával* kapcsolatos eseteket teljesen elködösítik, a *custodia* klasszikus kori fogalmát szétzúzzák. Álljon itt erre példaként Iustinianus Institutiójának szövege (3. 24. 5):

Conductor omnia secundum legem conductionis facere debet et, si quid in lege praetermissum fuerit, id ex bono et aequo debet praestare. Qui pro usu aut vestimentorum aut argenti aut iumentum mercedem aut dedit aut promisit, ab eo custodia talis desideratur, qualem diligentissimus pater familias suis rebus adhibet. Quam si praestiterit et aliquo casu rem amiserit, de restituenda ea non tenebitur. Mortuo conductore intra tempora conductionis heres eius eodem iure in conductionem succedit.

A bizánci kodifikátorok tehát a *conductortól* olyan őrzést követelnek meg, amit a leggondosabb családapa saját dolgaira nézve tanúsít. A *custodiát* a *diligentissimus pater familias* felelősségével azonosítják, s ehhez képest, ha ezt a gondosságot kifejtette és a dolog valamilyen véletlen következtében elvész, nem vonható felelősségre. A *custodia talis* a *diligentissimus pater familias*, a *suis rebus adhibet* kifejezések bizánci konst-

⁵³⁵ KASER 1971, 506–507.

⁵³⁶ Így pl. HAYMANN 1919, 221. 3. jz. és 248. továbbá KNIEP 1914, 508. és 552.

rukciók, amelyek egészen mást fejeznek ki, mint a klasszikus *custodia*.⁵³⁷ A két szöveg összevetéséből a D. 47. 2. 14. 16 klasszikus jellege aránylag elég könnyen megállapítható. Nem vitatjuk, hogy a szövegben előfordul interpoláció egyes szavakra nézve, de az nem a lényegre vonatkozik. Az Inst. 3. 24. 5 azt is megállapíthatóvá teszi, hogy a iustinianusi korban a *locatio conductio*nál alapvető törekvés volt a klasszikuskori *custodia* fogalmat a *diligentissimus pater familias* felelősségével, mint vétkes felelősséggel helyettesíteni.

A D. 13. 6. 5. 15 szerint, mely Ulpianus ediktum-kommentárjából vett szöveget tartalmaz a *dolus*ért, a *culpá*ért, a *diligentiá*ért és a *custodiá*ért kell helytállni:

Verum in vehiculo commodato vel locato pro parte quidem effectu me usum habere, quia non omnia loca vehiculi teneam. Sed esse verius ait et dolum et culpam et diligentiam et custodiam in totum me praestare debere: quare duo quodammodo rei habebuntur et, si alter conventus praestiterit, liberabit, alterum et ambobus competit furti actio.

A *diligentiá*t a kompilátorok hibásan a *custodia* mellé állítják. Már Kunkel is kimutatta, miszerint a klasszikus *custodia*-felelősséget Iustinianus kodifikátorai többnyire a *diligentiá*val helyettesítették,⁵³⁸ itt azonban mindkettőt meghagyták. A szöveg így teljesen értelmetlen. E szövegrészt az irodalom egyértelműen interpoláltnak véli.⁵³⁹ A kompilátorok egységesítő, *custodiá*t kiiktató törekvése nem minden esetben vezetett sikerre, s így a *custodia* nagyon változatos módon szerepel a forrásokban. Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy a klasszikus korszakban a *locatio conductio operis*nél és *operarum*nál az érdekelt őrződös *custodia*-kötelezett volt, s így felelőssége kiterjedt a *casus minorra* is.⁵⁴⁰

5. A határkérdések tisztázása céljából itt látszik indokoltnak az orvos felelősségének vizsgálata is. Mint ahogy Kaser kimutatta, nem kizárt az orvos tevékenységét a *locatio conductio* keretében elhelyezni.⁵⁴¹ Nem eldöntött kérdés, hogy az orvos tevékenysége, *locatio conductio operis* vagy *operarum*.⁵⁴²

Kétségtelen, hogy az orvosi tevékenységet nem lehet folyamatos munkavégzésnek (pl. egy beteg esetében) minősíteni, de e tevékenység nem tipikusan munkaeredmény produkálása (pl. egy beteg meggyógyítása). Valahol a kettő között helyezhető el az orvos munkája, felfogható *locatio conductio operarum*nak is (ha naponta állandóan ezt a feladatot látja el), de *locatio conductio operis*nek is, ha az egészség helyreállításáról van szó egy-egy betegnél.

537 MARTON 1963, 6., továbbá KUNKEL 1925, 266sk. Lásd még MARTON 1931, 15sk.

538 KUNKEL 1925, 320sk.

539 E szöveggel foglalkozók többnyire mind megállapították a szakasz interpolált voltát, így pl. HAYMANN 1919, 219. és 234., PARIS 1926, 154sk., JÖRS 1927, 164. 5. jz. a szöveget általában több helyen interpoláltnak tartják.

510 KASER 1971, 571.

541 KASER 1971, 569.; Kaser egy recenziójában, (KASER 1955a) igen meggyőzően fejti ki, hogy a *locatio conductio* megkötése a szabadon született orvos számára nem képezett akadályt. Kezdetben a magasabb társadalmi rétegekhez tartozó orvosok ugyan csak erkölcsi alapon követelheték a gyógyítás ellenértékét, később azonban a páciens és az orvos közti viszony jogi kötelekké alakult át, amelyet *extra ordinem* lehetett perelni. Az alacsonyabb társadalmi rétegekhez tartozó orvosok akadálytalanul köthettek e tevékenységük tekintetében *locatio conductio*t. Lásd D. 9. 2. 7. 8 (KASER 1955a, 395sk.).

542 BELOW 1953, 53.; HELDRICH 1939, 139–149. és SIEBER 1940a, 161–173.

A rendelkezésünkre álló forrásanyagok – az Ulpianustól és Gaiustól származó Digesta szövegek – az orvos vétkes felelőségéről beszélnek.

Sicuti medico imputari eventus mortalitatis non debet, ita quod per imperitiam commisit, imputari ei debet: praetextu humanae fragilitatis delictum decipientis in periculo homines in noxium esse non debet. (Ulp. 1. 18. 6. 7)

Proculus ait, si medicus servum imperite secuerit, vel ex locato vel ex lege Aquilia competere actionem. (D. 9. 2. 7. 8)

Idem iuris est, si medicamento perperam usus fuerit, sed et qui bene secuerit et dereliquit curationem, securus non erit, sed culpa reus intellegitur. (Gai. 9. 2. 8 pr.)

A fenti forráshelyekből megállapítható, hogy az orvos felelősége elsődlegesen az *imperitia*, a mesterségben való járatlanság esetén lép előtérbe. Az orvostól hozzáértést, szakmai járatosságot követeltek meg. Felelős az orvos, ha nem hozzáértően operál, nem megfelelő gyógykezelést adott, rossz gyógyszert használt, vagy ha a gondozást elmulasztotta.⁵⁴³ Ebben az esetben ellene *actio locativa* is lehet perelni. Az orvos eredményfelelőségét a D. 1. 18. 6. 7 kizárja. A CoII. 12. 7. 7 is a hanyag kezelést végző orvos felelőségét állapítja meg, ha a beteg meghalt, vagy az állapota rosszabbodott, vagy megrokkant. Hasonló megállapításokat tartalmaznak a jusztiniánuszi szövegek:

Praeterea si medicus, qui servum tuum secuit, dereliquerit curationem atque ob id mortuus fuerit, servus culpa reus est. (Inst. 4. 3. 6.).

Imperitia quoque culpa adnumeratur, veluti si medicus ideo servum tuum occiderit, quod eum male secuerit aut perperam ei medicamentum dederit. (Inst. 4. 3.7)

Mind a klasszikus, mind a jusztiniánuszi korban az orvost tehát felelőségre vonták, ha mesterségében járatlanul végezte munkáját. Az *imperitiát*, mint már fentebb láttuk a *fullónál* (D. 19. 2. 9. 5), illetve az öszvérhajcsárnál (D. 9. 2. 8. 1) *culpának* minősítették. Ezt mutatja az Inst. 4. 3. 7 szövegében talált kifejezés az orvos tevékenységével kapcsolatban is. Gaius írja (D. 50. 17. 132), hogy *imperitia culpa adnumeratur*, tehát a hozzá nem értés gondatlanságnak számít. A Gaiustól származó szöveg nincs jogesethez kötve. Így ennek általános érvényt kell tulajdonítanunk. Azokban az esetekben, ahol az eljáró személytől a szakmában való jártasságot követelnek meg, de ezt az illető nem tanúsítja, magatartását vétkesnek kell minősíteni, mert a kérdéses tevékenységet kifejtőnek tudnia kellett volna, hogy rendelkezik-e a megfelelő szakértelemmel, vagy sem.⁵⁴⁴

Jelentkezik az irodalomban olyan nézet is, mely szerint az *imperitia custodiát* jelent.⁵⁴⁵ Ezt azonban a tárgyalt források cáfolják. Hogy milyen fontosnak tartották az orvosnál a szakmában való jártasságot, arra Ulpianus D. 50. 9. 1 fragmentuma utal.

Az orvosi tevékenységnek *locatio conductio* jellegére vonatkozó feltevéseket alátámasztja a D. 9. 2. 7. 8, mely szerint az orvos *ex locato* perelhető.⁵⁴⁶ A D. 9. 2. 7 pr. alatti szövegben Ulpianus azt mondja, hogy az apa keresetet nyújthat be azokra a költségekre,

543 BELOW 1953, 110–117.

544 KASER 1971, 509.; ARANGIO-RUIZ 1929, 188sk.

545 WIEACKER 1934, 47.; LUZZATTO 1938, 189.; DE ROBERTIS 1946a, 168.

546 KASER 1955a, 400.

amelyeket fia gyógyításáért adott ki, ezekben a költségekben benne van az orvos díja is. Az *imperitiát* mindig a *locatio conductio* keretébe illeszkedő munkavégzéssel kapcsolatban említik a forrásokban.

c) Felelősség a *locatio conductio* reinél

1. A továbbiakban vizsgáljuk meg a *locatio conductio* harmadik válfajánál, a dologbérletnél érvényesülő felelősségi normákat. A rendelkezésre álló forrásanyag szinte mind magán viseli a posztklasszikus átdolgozók, ill. a kompilátorok keze munkáját. Ennek következtében a klasszikus és jusztiniánuszi felelősségi elvek nagyon nehezen különíthetők el. Emiatt a források elemzése sokszor megoldhatatlan problémák elé állította a kutatókat. Ennek tudatában kíséreljük meg a klasszikus jog, tehát a principatus felelősségi elveinek feltárását. Amellett, hogy hangsúlyozni kívártjuk a *locatio conductio* egységét, mégis rá kell mutatni arra, hogy a *locatio conductio* három fajánál érvényesülő egységes felelősségi elvek (D. 13. 6. 5. 2 és D. 50. 17. 23) mellett a részletkérdésekben éppen a kázusokban gondolkozó klasszikusok eltérő megoldásokat munkáltak ki. Pontosabban szólva más-más felelősségi problémák jelentkeztek a *locatio conductio reinél*, mint az előzőekben tárgyalt másik kettőnél. Így a klasszikusok sohasem az általános elveket hangsúlyozták, hanem az általános elvek figyelembevételével alakították ki az egyes esetekre vonatkozó állásfoglalásaikat. Nem elveket érvényesítettek, hanem problémákat oldottak meg. Természetesen az eltérő részproblémák összevetéséből tárható fel a felelősségi koncepciójuk. Világosan tükrözi ezt Paulusnak a D. 50. 17. 1-ben található mondata: *non ex regula ius summat, sed ex iure quod est regula fiat.*

Kaser⁵⁴⁷ a *locatio conductio reinél* a *locator* felelősségét elsősorban a D. 19. 2. 7; D. 19. 2. 9. 3; D. 19. 2. 9 pr.; D. 19. 2. 28. 2; D. 19. 2. 30 pr. szövegekben található esetek alapján véli megállapíthatónak. Valóban a megjelölt szövegek szerint a *conductornak* a *locatorral* szemben az *actio conducti* van biztosítva. Az érintett szövegekben azonban mindig olyan esetről van szó, amikor a *locator* különböző – legtöbbször nem megjelölt – okok folytán nem biztosítja a *frui liceret*. E témát helyesebbnek tartjuk a felelősségi körből kiemelve a szavatossági kötelezettségeknél megtárgyalni.⁵⁴⁸ Kétségtelen olyan határesetről van szó, ami mindkét körben helyet kaphat, azonban vizsgálódásunk felépítése azt kívánja, hogy ezek a textusok a szavatosság körében kerüljenek bemutatásra.

2. A megjelöltekből két szöveget emelnénk ki, mivel vizsgálatuk hasznos következtetések levonására alkalmas a *locator* felelősségét illetően is (Ulp. 19. 2. 9 pr.):

Si quis domum bona fide emptam vel fundum locaverit mihi isque sit evictus sine dolo malo culpaque eius, Pomponius ait nihilo minus eum teneri ex conducto ei qui conduxit, ut ei praestetur frui quod conduxit licere. Plane si dominus non patitur et locator paratus sit aliam habitationem non minus commodam praestare, aequissimum esse ait absolvi locatorem.

547 KASER 1971, 566. és uo. 34. jz., továbbá KASER 1957, 157skk.

548 Hasonlóan MAYER-MALY 1956, 156.

Ulpianus Pomponiusra hivatkozva megállapítja a *locator* szavatossági kötelezettségét még arra az esetre is, ha a *locator* által vett telket vagy házat egy harmadik személy a *locator* szándékos vagy gondatlan mulasztása nélkül perelte el és így a bérlő nem tudja használni. A *locator* szavatossági kötelezettsége nyilvánvalóan kitűnik a szövegből. Kérdés azonban, miért hangsúlyozza Ulpianus a *sit evictus sine dolo malo culpaque* kifejezést. Feltevésünk szerint Ulpianus éppen azt akarta aláhúzni, hogy az egyéb nem szavatossági esetben a *locator dolusért* és *culpáért* felel. A szavatossági kötelezettsége viszont a vétkességétől függetlenül is fennáll.⁵⁴⁹

Ugyancsak Ulpianustól ered a D. 19. 2. 9. 3-ban található szöveg, melynek utolsó mondatát kívánjuk csak megvizsgálni (Ulp. D. 19. 2. 9. 3):

Si colonis praediorum lege locationis, ut innocentem ignem habeant, denuntiatum sit, si quidem fortuitus casus incendii causam intulerit, non praestabit periculum locator: si vero culpa locatoris, quam praestare necesse est, damnum fecerit, tenebitur.

A szöveg elején egy olyan *conductor*i magatartásról van szó, amely alapján a *locator* mentesül a veszélyviselési kötelezettség alól. A szöveg végén viszont megállapítja Ulpianus, hogy ha a *locator* vétkesen kárt okozott, akkor felelősségre vonandó. Ezt az utolsó mondatot többen interpolálnak tartják.⁵⁵⁰ Mayer-Maly⁵⁵¹ szerint a posztklasszikus átdolgozó egyetlen cserélte fel a *conductor locator* szavakat. Nézetünk szerint – anélkül, hogy vitatható lenne a szövegnek bizonyos törése – az eredeti szöveg értelme az volt Ulpianusnál,⁵⁵² mint ami a Digestába is bekerült. Valószínű, hogy a szövegen a kompilátorok valamit rövidítettek. Ezért tűnik a két mondat a magyarázó szöveg nélkül ellentétesnek. Ulpianus a § elején arról beszél, hogy a *locator* mentesül a veszélyviselés alól, ha a *conductor* vétkessége tüzet idézett elő. De egyébként, ha a *locator* magatartása kulpózus, és ebből kár keletkezik, ezért a kárért felelősségre vonható.

Más irányból világítja meg a *locator* felelősségének kérdését Ulpianus és Labeo a D. 9. 2. 27. 34 és a D. 19. 2. 60. 7 alatti szövegekben.

Mindkét forrás azonos problémát vet fel: a bérbeadott rabszolga által okozott kár esetén követendő eljárást. Mindkét szöveg alaposan átdolgozott; erre részletekben a későbbiek során még visszatérünk. A rabszolgát azért vették bérbe, hogy öszvért hajtson, azonban az öszvér a rabszolga hanyagsága következtében elpusztult. Kérdés, kit terhel az okozott kár. Kaser⁵⁵³ a bérbeadó szavatossági kötelezettségéből kifolyólag látja felelősségre vonhatónak a rabszolga gazdáját, a *locatort*. Labeo (D. 19. 2. 60. 7) több problémát vet fel a szövegben. Aszerint tesz különbséget a *locator* felelősségét illetően, hogy milyen módon történt a rabszolga bérbeadása. Ha a rabszolga saját magát adta bérbe, akkor csak olyan összegben kell a kárt megtéríteni, amely a rabszolga önbérbeadásából a *locator* vagyonaiba befolyt. Ha a *locator* saját maga adta bérbe, akkor két variáció lehetséges. Vagy a *locator* választotta ki a rabszolgát, vagy a bérlőnek engedte át a választást. Ha *locator* választott, akkor teljes egészében felel a rabszolga vétkességéért, mert rosszul választott

549 Vö. KASER 1957, 168.

550 Így többek között PARTSCH 1913, 613. SCHULZ 1911, 35.

551 MAYER-MALY 1956, 195sk.

552 THOMAS 1962 vitatja, hogy ez a szöveg Ulpianustól való. Álláspontja szerint valamelyik kompilátortól származik. Mondattani elemzéssel támasztja alá véleményét.

553 KASER 1957, 160.

(*culpa in eligendo*).⁵⁵⁴ Amennyiben a bérlő választott, a szövegből nem lehet egyértelműen megállapítani, mit ért Labeo a *locator dolus*án, ill. *culpáján*. Mit okozott itt a bérbeadó dolózusán, ill. kulpózusán? Valószínűnek tartjuk, hogy valamit elhallgatott a rabszolgával kapcsolatban (pl. nem alkalmas öszvérhajtásra, mert gyenge, félénk, lusta, stb.). Az elmondottakból azt megállapíthatjuk, hogy a *locator* kulpózus felelőssége fennáll egy harmadik személy hanyagsága esetén, vagy azért mert rosszul választotta ki ezt a személyt, vagy azért, mert nem megfelelő rabszolgát adott át számárhajtásra. Labeo a rabszolga által okozott kárt mindig egy előzetes *locatori* kulpózus magatartásra vezeti vissza.

Sokkal egyszerűbben oldja meg a kérdést Ulpianus Melára hivatkozva (D. 9. 2. 27. 34). Azt veszi vizsgálat alá, hogy a számárhajtásra adott rabszolga járatos volt-e munkájában, vagy sem. Ha járatlant adott át a *locator*, akkor felelősségre vonható. Az előzőekben már láttuk, hogy az *imperitiát* (járatlanság) *culpának* minősítették⁵⁵⁵ (Ulp. D. 19. 2. 9. 5; Gai. D. 50. 17. 132; Inst. 4. 3. 7). Labeo szövegének nagy részét interpoláltak tartják. Albertario⁵⁵⁶ és Kunkel⁵⁵⁷ is úgy véli, hogy a szöveg nem eredeti, míg Levy⁵⁵⁸ azt eredetinek tartja. Schulz⁵⁵⁹ csak a rabszolga önbérbeadásáról szóló szövegrész tekintetében gyanakszik interpolációra. Mayer-Maly⁵⁶⁰ megállapítása szerint a rabszolga önbérbeadása posztklasszikus módosítás eredménye.

Az ulpianusi szöveg kevesebb problémát vet fel. Egyedül Haymann⁵⁶¹ vélekedik úgy, hogy a szöveg nem eredeti.

Az ismertett szövegkritikai álláspontok aggályossá teszik a megvizsgált szövegek klasszikus eredetét. Áll ez különösen a Labeotól származó szövegre. Mindenesetre az levonható következtetésül, hogy a bérbeadott rabszolga által okozott károk esetén a *locator* vétkes felelőssége megállapítható. Azonban ez a vétkesség a rabszolga kiválasztása körüli magatartásnál értékelendő. Az elmondottakból a *locator culpa*ért való felelőssége megállapítható. Azonban azt egyértelműen eldönteni nem lehet, hogy ez a kulpózus felelősség már a klasszikus korban érvényesült, vagy csak a posztklasszikus periódusban. Ulpianus szövege alapján (D. 9. 2. 27. 34) talán megkockáztatható a megállapítás – mivel az *imperitus* megjelölés Ulpianustól eredőnek tűnik – hogy már a klasszikus korban érvényesült a *locator* kulpózus felelőssége az általa bérbeadott rabszolga esetén. A jóval korábban élő Labeo nem valószínű, hogy oly részletességgel fejtette volna ki a *locator* kulpózus felelősségét, mint ahogy a Digestában ez megtalálható.

Az eddig megvizsgált forráshelyek, valamint a *locatio conductio*nál érvényesülő felelősségről általában szóló D. 13. 6. 5. 2 és a D. 50. 17. 23 textusok alapján megállapíthatjuk, hogy a *locatio conductio reinél* a *locator* a klasszikus korban valószínű, hogy a *dolusért* és a *culpaért*, a posztklasszikus korban biztos, hogy a *dolusért* és a *culpaért* is felelt.

554 Vö. KASER 1957, 162skk. Ezzel szemben KRÜCKMANN 1943, 20. és MAYER-MALY 1956, 160. egyszerűen hibás teljesítésnek minősítik, és a *culpa in eligendo*t elejtik.

555 Szövegünkben az *imperitus* kifejezést Kunkel (lásd JÖRS – KUNKEL 1949, 178. 30. jz.) klasszikusnak tartja; egyébként az *imperitianak* a *culpa*hoz való sorolását posztklasszikusnak tartják többek között BESELER 1920, 210sk. és ARANGIO-RUIZ 1929, 195skk.

556 ALBERTARIO 1911, 19.

557 KUNKEL 1925, 329.

558 LEVY 1918, I. 48. 2. jz.

559 SCHULZ 1911, 51.

560 MAYER-MALY 1956, 160. 36. jz.

561 PARTSCH 1913, 52. jz.

3. A *conductor* felelősségére vonatkozóan lényegesen több adat áll rendelkezésünkre. A *conductor* kulpózus felelősségére utalnak a D. 19. 2. 13. 8; D. 19. 2. 19. 2; D. 19. 2. 57; D. 19. 2. 25. 4; D. 19. 2. 24. 2, valamint a PS 2. 18. 2-ben található szövegek.

Ulpianus a D. 19. 2. 19. 2-ben egy telek bérbeadásával kapcsolatosan felsorolja, hogy milyen eszközöket kell a bérlő rendelkezésére bocsátani a föld megműveléséhez, ill. a termés betakarításához. Minket elsősorban a középen található szakasz érdekel (Ulp. D. 19. 2. 19. 2):

Illud nobis videndum est, si quis fundum locaverit, quae soleat instrumenti nomine conductori praestare, quaeque si non praestet, ex locato tenetur. Et est epistula Neratii ad Aristonem dolia utique colono esse praestanda et praelum et trapetum instructa funibus, si minus, dominum instruere ea debere: sed et praelum vitiatum dominum reficere debere, quod si culpa coloni quid eorum corruptum sit, ex locato eum teneri...

Szőlő, olaj préseléséhez a *locator* köteles volt jó állapotban lévő prést a bérlőnek átadni. Ha prés rossz volt, előbb ki kellett azt javítani. Viszont ha a prés a bérlő gondatlansága (*culpa*) folytán tönkremegy, *ex locato* perelhető. Ulpianus a bérbevett föld megműveléséhez szükséges termelési eszközöknél keletkezett károk esetén egyértelműen a *conductor* kulpózus felelősségéről beszél. A szöveg vitán felül klasszikusnak látszik. Ebből azt is következtethetjük, hogy nem járunk el feltétlenül helyesen, ha a szövegek vizsgálata során talált *culpa* kifejezések esetén azonnal posztklasszikus átdolgozásra gyának szunk. A szöveg e része kétséget kizáróan Ulpianustól ered, s ez irányadónak tekinthető más idevonatkozó textusok vizsgálatánál is.

Paulus a bérlő kötelezettségének elhanyagolása esetén folyamatba tehető eljárásról beszél a D. 19. 2. 24. 2 keretében:

Si domus vel fundus in quinquennium pensionibus locatus sit, potest dominus, si deseruerit habitationem vel fundi culturam colonus vel inquilinus, cum eis statim agere.

Ha az öt évre bérbeadott lakást vagy *fundust* a bérlő elhagyta, ill. elhanyagolta, *locator* perrel léphet fel ellene. A szöveg értelmét a *deseruerit* jelentésében kell keresni. Finály⁵⁶² szerint a szó alapjelentése: „elhagy”, de jelentheti a „kötelesség elmulasztását”, valaminek az „elhanyagolását” is. Szövegünkben a *deseruerit habitationem vel fundi culturam* jelentése a *fundus*ra nézve nem lehet más, mint a föld művelésének az elhanyagolása. Ez pedig azt jelenti, hogy ha a *colonus* (földhaszonbérlő) hanyagul, gondatlanul végzi a föld művelését, ellene per indítható, tehát felelősséggel tartozik.⁵⁶³ Ugyancsak a művelési kötelezettségét vétkesen elmulasztó haszonbérlőről szól a PS 2. 18. 2 alatt található szöveg:

Fundi deterioris facti et culturae non exercitatae et aedificiorum non refectorum culpa arbitrio iudicis domino a conductore sarciri potest.

A tényállás az, hogy a haszonbérlő hanyagul művelte a földet, ezáltal a föld termőképessége romlott, ill. nem tartotta rendben az épületet, emiatt az épület állagában kár kelet-

562 FINÁLY 1884, 586.

563 Vö. MAYER-MALY 1956, 177., továbbá COSTA 1915, 56.sk.; LONGO 1965, 306. az egész szöveget interpolálnak tartja.

kezett. Ha a haszonbérlő vétkeisége megállapítható, mondja a Sententia szerkesztője, a kárt meg kell térítenie, ill. a kijavításokat el kell végeznie. Paulus szerint a *conductor* kulpózus magatartás esetén felelős.⁵⁶⁴

A bérleti szerződésből eredő kárról tesz említést Iavolenus, amelyet Labeotól vett át (D. 19. 2. 57):

Qui domum habebat, aream iniunctam ei domui vicino proximo locaverat: is vicinus cum aedificaret in suo, terram in eam aream amplius quam fundamenta caementicia locatoris erant congescit, et ea terra adsiduis pluviis inundata, ita parieti eius qui locaverat umore praestituto madefacto, aedificia corruerunt. Labeo ex locato tantummodo actionem esse ait, quia non ipsa congestio, sed umor ex ea congestione portea damno fuerit, damni autem iniuriae actio ob ea ipsa sit, per quae, non extrinsecus alia causa oblata, damno quis adfectus est: hoc probo.

A bérlő valószínűleg az építkezés lebonyolításához bére vette szomszédjának a két ház között lévő telkét. Az építkezés során földet hordott a bérelt telekre a szomszéd háza mellé. Az állandó esőzés a földet, majd az a ház falát úgy átnedvesítette, hogy a ház összedőlt. Nem vitás a kár a szerződési viszonyból keletkezett. Egymagában véve az nem károkozó magatartás, hogy a földet a bérlő a szomszéd háza falánál halmozta fel. De amikor az eső kezdte átnedvesíteni, látnia kellett volna, hogy a nedves föld milyen következményekkel járhat a másik falra. A *diligens pater familias* feltétlenül számol az átnedvesedés következményeivel, s előrelátásával a kárt megelőzi. Ezt a gondosságot mulasztotta el a *conductor*. Labeo csak a bérleti szerződés alapján látja a kárt perelhetőnek *ex locato*, Iavolenus viszont az *actio iniuriarium*ot is megengedi.⁵⁶⁵ Nézetünk szerint alapvető, hogy a kár egy szerződéses viszonyból ered, és az oka a *conductor* kulpózus magatartása. Így a felelősséget is ez alapozza meg.

A *conductor* felelősségére vonatkozó eddig megtárgyalt szövegek interpolációmentesek voltak, ill. csak lényegtelen szövegmódosításról tehetünk említést. Viszont a most megvizsgálandókról ez nem mondható el, éppen ezért számunkra problematikusak (Ulp. D. 19. 2. 13. 8):

Si quis mensuras conduxerit easque magistratus frangi iusserit, si quidem iniquae fuerint, Sabinus distinguit, utrum scit conductor an non: si scit, esse ex locato actionem, si minus, non. Quod si aequae sunt, ita demum eum teneri, si culpa eius id fecit aedilis. Et ita Labeo et Mela scribunt.

Ulpianus olyan esetet ismertet, ahol a *conductor* mérésre alkalmas mértékeket bérel. Ezeket a súlyokat azonban, mivel azok hamisak voltak, a hatóság megsemmisíteni rendelte. Kérdés, felelős-e a *conductor*. Sabinus aszerint disztíngvál, hogy tudott-e a bérlő arról, hogy a súlyok hamisak, vagy sem. Ha tudott, felel, ha nem, akkor viszont nem tartozik felelősséggel.

Valószínűnek tartjuk, hogy a súlyokkal kereskedelmi tevékenységet folytattak, és ezért került sor a hatósági ellenőrzésre. Közismert dolog, hogy a kereskedők apró ügyeskedéseikkel (pl. szűk mérés) igyekeznek hasznukat növelni. Ez állhatott itt is a hamis mértékek használatánál. Így, nyilvánvalóan a *conductor* magatartása dolózus volt, felelőssége

⁵⁶⁴ Hasonlóan KASER 1971, 567. 43. jz.; Vö. továbbá MAYER-MALY 1956, 181.

⁵⁶⁵ MAYER-MALY 1956, 179. a textus vizsgálatánál kulcskérdésnek tekinti, hogy milyen akciót lehet indítani.

sem vitatható. Nem egészen érthető azonban a szöveg vége. A mértékek jók, ennek ellenére az aedilis mégis vétkesnek tartja a *conductor*. Valami a szöveg átdolgozása folytán kimaradt abból, s ez adja a logikai ellentmondást. Haymann és Pringsheim az egész szöveg-törédket interpoláltak tartja.⁵⁶⁶ Az azonban mindenképpen kiténik belőle, hogy a kompilátorok a *locatio conductio* reinél a *conductor* vétkes felelősségét tekintették irányadóknak.⁵⁶⁷

Mayer-Maly⁵⁶⁸ kifogásolja, hogy miért felel a *conductor*, ha a *locatoroktól* hamis mértékeket kapott; ezen kívül számos olyan problémát vet fel, ami nem olvasható ki a szövegből. Valószínűnek tartjuk, hogy a mértékek a *conductor*nál használat közben hibásodtak meg. Nézetünk szerint ez az eset nem vihető át a veszélyviselés körébe.

Ugyancsak erősen interpolált Gaiusnak a D. 19. 2. 25. 4 alatt található szövege is:⁵⁶⁹

Culpa autem ipsius et illud adnumeratur, si propter inimicitias eius vicinus arbores exciderit.

Itt lényegében arról van szó, hogyha a szomszéd a bérlő ellenségeskedése miatt a fákát kivágja, ez a bérlő *culpájának* számít. A logikai gondolatmenet elfogadható, mert ha a bérlő nem folytat ellenséges viszonyt a szomszédal, akkor a kár nem következik be. Vagyis a bérlő nagyobb gondossággal előre láthatta volna magatartásának következményét. Biondi szerint a szöveg átdolgozóit a keresztény ideológia befolyásolta.⁵⁷⁰ A szövegből ez kevésbé világlik ki, az azonban több alappal tehető fel, hogy a felelősség ilyen irányú megalkotása inkább a görög filozófia hatására utaló spekulatív gondolatmenet eredménye lehet.⁵⁷¹

4. A továbbiakban olyan helyeket vizsgálunk meg, ahol a kárt nem a *conductor*, hanem a háznépéhez tartozók (rabszolgák, hozzátartozók, vendégek stb.) okozták. Álljon itt elsőnek a D. 19. 2. 30. 4 alatt lévő, Alfenustól származó szöveg:⁵⁷²

Colonus villam hac lege acceperat, ut incorruptam redderet praeter vim et vetustatem: coloni servus villam incendit non fortuito casu. Non videri eam vim exceptam respondit nec id pactum esse, ut, si aliquis domesticus eam incendisset, ne praestaret, sed extrariam vim utrosque excipere voluisse.

Lübtow⁵⁷³ a szöveget igen éles kritika alá veti. Szinte szavanként bírálja felül az egész paragrafust, majd ezt követően rekonstruálja az általa helyesnek vélt szöveget.⁵⁷⁴ Álláspontunk szerint az így „előállított” szöveg semmiképpen sem lehetett az eredeti, nem beszélve arról, hogy a felvetett problémától eltávolodik. Úgy gondoljuk, akkor járunk el helyesen, ha a szöveg módosítással kapcsolatban a sokkal mértéktartóbb álláspontokat fo-

566 HAYMANN 1919, 245. 2. jz., valamint a 351sk.

567 Vö. MAYER-MALY 1957, 367.

568 MAYER-MALY 1957, 367skk.

569 BESELER 1924, 369. az egész szakaszt interpolációs beszúrásnak véli.

570 BIONDI 1952, 80. és 125.

571 Vö. COSTA 1915, 58skk.

572 LÜBTOW 1962, 369. véleménye szerint a jogesetet szakvéleményadás céljából átadták Serviusnak vagy Alfenusnak, hogy a *responsumot* ki adta ki, nem állapítható meg biztosan. Vö. WENGER 1953, 484. 110. jz.

573 LÜBTOW 1962, 372skk.

574 LÜBTOW 1962, 373.

gadjuk el.⁵⁷⁵ Sokkal inkább valósnak fogadható el Mayer-Maly⁵⁷⁶ és Visky⁵⁷⁷ nézete, mely szerint a szövegmódosítások nem változtatják meg annak lényegét, ill. eredeti értelmét.

Az Alfenushoz intézett kérdés lényege az, vajon felel-e a bérlő abban az esetben, ha a szolgája a villát saját hibájából leégette. A szerződésben ugyanis külön kikötötték, hogy a bérlő sértetlenül köteles a bérlet tárgyát visszaadni, kivéve a *vis extrariát*, ill. a természetes rongálódást (öregedést). A villa leégetése e kivételek közé tartozik-e? A döntés világos! A rabszolga magatartása nem számít kívülről jövő elháríthatatlan oknak.⁵⁷⁸ A *praeter vim* fogalma nem tartalmazhatja a bérlő rabszolgájának a magatartását. Helyesen állapítja meg Lübtow,⁵⁷⁹ hogy e fogalom alá csak olyan kívülről jövő erőszakos, elháríthatatlan magatartások tartoznak, mint pl. villámcsapás, vihar, földrengés, stb. A felek által a szövegben felvett záradék értelmében csak a kívülről jövő, el nem hárítható károk esetén nem felel a bérlő. Az *in corruptum redderet praeter vim et vetustatem* szövegnek a helyes értelmezése Mayer-Maly⁵⁸⁰ és Lübtow⁵⁸¹ szerint az, hogy a haszonbérlet a *culpa* felelősségen túlmenően garanciális kötelezettség is terheli a dolog visszaadására nézve. Anélkül, hogy ezzel az egybehangzó állásponttal kapcsolatban vitatkozni kívánnánk, meg kell jegyezni azt, hogy ez a kikötés nem más, mint a *conductor* felelősségének a *casus minorra* való kiterjesztése.⁵⁸² Jóllehet maga a jogeset nem ezt a problémát veti fel, de az *in corruptum redderet praeter vim et vetustatem* kitételéből a fenti megállapítás világosan következik. Az előzőekben többször is láttuk, hogy az a személy, akinél az ellenérdekű fél tárgyai vannak az ellenállhatatlan erő kivételével minden kárért felel, beleértve a tolvajlást is⁵⁸³ (*fullo* és *sarcinator* esete). Lényegében ez a kitétel sem mond mást, jóllehet Alfenus egyéb problémát világít meg.

Joggal lehet ellenvetni, hogy ha ez nem garancia kikötés, akkor miért kellett azt a megállapodásba külön felvenni, ha a *conductor* egyébként is felel a *casus minor*ért. Alfenus idejében a *conductor custodia* kötelezettsége még nem volt egyértelmű. Ezt csak a klasszikusok (különösen Gaius) dolgozták ki világosan. Ezen túlmenően a feleket semmi sem korlátozta, hogy olyan kikötést vegyenek fel a szerződésbe, amely az általános elvekkel megegyező.⁵⁸⁴ Alfenus szövegéből az is kiténik, hogy a *conductor* felelőssége saját rabszolgája által okozott károk esetében megállapítható. Watson⁵⁸⁵ álláspontja szerint Alfenus szövege alátámasztja a dologbérletnél a segédek felelősségére vonatkozó hagyományos döntést.

575 DE MEDIO 1908, 160. 3. jz. és KNIEP 1896, 135.

576 Sokkal inkább elfogadható MAYER-MALY 1956, 190. véleménye a szövegmódosítással kapcsolatban.

577 VISKY 1949, 472sk.

578 Egyezően MAYER-MALY 1956, 190. és LÜBTOW 1962, 372.

579 LÜBTOW 1962, 372. kifejti még azt is, hogy ha az erőszak alatt a *domestica vist* értették volna, akkor ahhoz az abszurd eredményhez jutunk el, hogy a bérlő a háza népe cselekményeiért nem felelt volna.

580 MAYER-MALY 1956, 190.

581 LÜBTOW 1962, 372.

582 Vö. CATO agr. 144. 6. a létrák visszaadásával kapcsolatban, továbbá PÓLAY 1962, 188.

583 KUNKEL 1925, 268sk.; MARTON 1949, 188sk.; MARTON 1956, 124sk.; NÖRR 1956, 70sk.; KASER 1971, 506.

584 Ma sem ritka eset, hogy a szerződések szövegébe az amúgy is érvényesülő diszpozitív szabályoknak, mint a szerződés természetes alkatrészeinek megfelelő klauzulákat vesznek fel a felek. Ilyen a *suas operas sanas velentes edere debebit* kitétel (CIL III. p. 948.) pedig az természetes, hiszen a munkaadó minden munkásától derekas munkát vár el.

585 WATSON 1965, 118sk.

Legáltalánosabban fogalmazza meg Ulpianus a *conductor* rabszolgája, ill. egyéb hozzártatózója által vétkesen okozott károk esetén a *conductor* felelősségét,⁵⁸⁶ a D. 19. 2. 11 pr.-ban:

Videamus, an et servorum culpam et quoscumque induxerit praestare conductor debeat? Et quatenus praestat, utrum ut servos noxae dedat an vero suo nomine teneatur? (Et adversus eos quos induxerit utrum praestabit tantum actiones, an quasi ob propriam culpam tenebitur?). Mihi ita placet, ut culpam etiam eorum quos induxit praestet suo nomine, etsi nihil convenit, si tamen culpam in inducendis admittit. Quod tales habuerit vel suos vel hospites. Et ita Pomponius libro sexagesimo tertio ad edictum probat.

A szöveg lényege az, hogy a *conductor* köteles helytállni a rabszolgái, háznépe, vendégei által vétkesen okozott kárért, éppúgy mintha saját maga vétkesen okozta volna azt. Azoknak a köréről beszél Ulpianus, akik a *conductor* érdekében tevékenykedtek az ingatlanon, vagy éppen a *conductor* akaratóból, ill. beleegyezésével tartózkodtak ott. Olyan személyről van szó, akik a *conductor* érdekkörén belül állnak. A posztklasszikus átdolgozás miatt a szöveg igen sok vitára adott okot.⁵⁸⁷ Schulz álláspontja közelít legjobban a valósághoz, mely szerint Ulpianus a textuson belül többféle felelősségi problémát vet fel (így a rabszolgáét, a vendégét, stb.) de az átdolgozók ezt összevonták.⁵⁸⁸ A szöveg grammatikailag és logikailag is sok problémát vet fel. Nem világos, a *quoscumque induxerit, eorum quos induxit* kifejezések használata. Erre csak a szöveg végén szereplő *suos vel hospites* kifejezésből lehet következtetni. A szöveg egyébként sem világos, ami el- lentmond az ulpianusi fogalmazásnak. A rövidítések összevonása ellenére az ulpiánuszi gondolat megállapítható. Ulpianus felelőssé tette a *conductort* rabszolgája, háznépe, vendégei által vétkesen okozott károkért.⁵⁸⁹ Találón jegyzi meg Mayer-Maly,⁵⁹⁰ hogy a noxális felelősség a jelen esetben kizárt, csak az *ex locato* felelősség jöhet számításba. Így e szakasz alapjává lett a *conductor* helyett eljáró és kárt okozó személyek esetén köv- tendő felelősségi eljárásnak.

A felelősség alapja kizárólag az, hogy a *conductort* vétkesség terheli az adott személy kiválasztása, eligazítása tekintetében.⁵⁹¹ Az így keletkezett kár a *conductor culpájára* vezethető vissza. Ezzel kapcsolatban Mayer-Maly igen részletesen kifejti, hogy a *conductor* harmadik személy kiválasztásánál fennálló felelőssége (az ún. *culpa in eligendo*) a *locatio conductio* keretében alakult ki. Ez a felelősségi forma a klasszikus korban kialakult ugyan, de csak a posztklasszikusoknál vált uralkodó intézménnyé.⁵⁹² Egyetértünk Mayer-Maly fejtegetésének azzal a megjegyzésével, hogy ha elfogadjuk az itt tárgyalt szöveg részbeni klasszikus eredetét, továbbá figyelemmel a D. 19. 2. 9 pr.; D. 9. 2. 29. 2; D. 19. 2. 30. 2 for-

586 LÜBTOW 1962, 370.

587 HAYMANN 1919, 252. az egész szakasz eredetiségét vonja kétségbe még SCHULZ 1911, 33sk. a *videamus-tenebitur* és a *si tamen – hospites* közötti részeket tekinti átdolgozottnak. COSTA 1915, 56. a *si tamen – hospites* közötti részt eredetinek tartja.

588 Lásd SCHULZ 1911, 33sk.

589 Egyezően LÜBTOW 1962, 371.

590 MAYER-MALY 1956, 201.

591 SCHULZ 1911, 34.

592 MAYER-MALY 1956, 201sk.

ráshelyek harmadik személyért való felelősségi megállapításaira, talán megkockáztatható az a feltevés, hogy a *culpa in eligendo* nem a posztklasszikus korban vált uralkodó intézménnyé, hanem már Ulpianusnál, a klasszikus kor végén.

5. A harmadik személyért való felelősség témájával foglalkoznak a D. 9. 2. 27. 9; Coll. 12. 7. 7; D. 19. 2. 30. 2; D. 9. 2. 27. 11 és a Coll. 12. 7. 9-ben található szövegek. Először vegyük vizsgálat alá a D. 9. 2. 27. 9 és a Coll. 12. 7. 7-ben található szövegeket. A kettő között nincs lényeges eltérés.⁵⁹³ Szinte majdnem szóról szóra megegyező a két szöveg, így elegendőnek látszik az egyiknek a megtárgyalása is.

Ulp. D. 9. 2. 27. 9:

Si fornarius servus coloni ad fornacem abdormisset et villa fuerit exusta, Neratius scribit ex locato conventum praestare debere, si negligens in eligendis ministeriis fuit: ceterum si alius ignem subiecerit fornaci, alius negligenter custodierit, an tenebitur qui subiecerit? Nam qui custodit, nihil fecit, qui recte ignem subiecit, non peccavit: quid ergo est? Puto utilem competere actionem tam in eum qui ad fornacem obdormivit quam in eum qui negligenter custodit, nec quisquam dixerit in eo qui obdormivit, rem eum humanam et naturalem passum, cum deberet vel ignem extinguere vel ita munire, ne evagetur.

Ulpianus szövegének csak az első és utolsó szakasza van kapcsolatban témánkkal. Ulpianus előadása szerint a *conductor* tűzhelyénél annak rabszolgája elaludt és a tűztől az egész villa leégett. Neratius azt mondja: ha a *conductor* hanyag volt, a segítőársak kiválasztásában, felelősséggel tartozik (*si negligens in eligendis ministeriis fuit*). Kunkel az itt közölt szöveget interpoláltnak tartja,⁵⁹⁴ vele szemben Haymann eredetinek.⁵⁹⁵ Mindenesetre az igen gyanúsnak tűnik, hogy a *Collatio*ban található posztklasszikus szöveg majdnem teljesen megegyezik Ulpianus szövegével. A szöveg vége nem vitásan posztklasszikus átdolgozás,⁵⁹⁶ a maga filozófálgató jellegével. Ugyanez mondható el a *si forte servum, qui idem conductor est* szakaszra,⁵⁹⁷ ami a Coll. 12. 7. 7-ben található és különbségként jelentkezik az általunk vizsgált szöveghez képest. Teljes bizonyossággal azt sem elvetni, sem állítani nem tudjuk, hogy a *colonus* (*conductor*) segédeiért való felelősséget tárgyaló rész klasszikus-e.⁵⁹⁸ Éppen a többi szöveggel való összevetés alapján hajlunk afelé,

593 Coll. 12. 7. 7 Ulp.: *Si forte servus, qui idem conductor est, coloni ad fornacem abdormisset et villa fuerit exusta, Neratius scribit ex locato conventum praestare debere, si negligens in eligendis ministeriis fuit ceterum si alius ignem subiecerit fornaci, alius negligenter custodierit, an tenetur? Namque qui non custodit, nihil fecit: qui recte ignem subiecit, non peccavit: quemadmodum si hominem medicus recte secuerit, sed negligenter vel ipse vel alius curaverit, Aquilia cessat. Quid ergo est? et hic puto ad exemplum Aquiliae dandam actionem tam in eum qui ad fornacem obdormivit vel negligenter custodit, quam in medicum qui negligenter curavit, sive homo periit sive debilitatus est. Nec quisquam dixerit in eo qui obdormivit rem eum humanam et naturalem passum, cum deberet vel ignem extinguere vel ita munire, ut non evagaretur.*

594 KUNKEL 1925, 328.

595 HAYMANN 1919, 253. 2. jz.

596 MAYER-MALY 1956, 199.

597 MAYER-MALY 1956, 199sk. meggyőzően fejti ki, hogy a rabszolgának haszonbérliként való felfogása vagy a haszonbérliként rabszolgaként való felfogása a posztklasszikus társadalmi és szociális viszonyoknak felel meg.

598 Lásd KRÜCKMANN 1944, 21.

hogy valóban Ulpianustól származott.⁵⁹⁹ (A tárgyaltszöveghez képest talán ez az igazi posztklasszikus beszúrás).

Hasonló problémát fejteget Alfenus is a D. 19. 2. 30. 2. alatt:

Qui mulas ad certum pondus oneris locaret, cum maiore onere conductor eas rupisset, consulebat de actione. Respondit vel lege Aquilia vel ex locato recte eum agere, sed lege Aquilia tantum eum eo agi posse, qui tum mulas agitasset, ex locato etiam si alius eas rupisset, cum conductore recte agi.

A *locator* öszvéreket adott bérbe meghatározott teher hordására, de a bérlő nagyobb teherrel tönkretette azokat. Alfenus helyesnek látja, ha a *locator* akár a *lex Aquilia*, akár a bérleti szerződés alapján *ex locato* perel. Ha viszont az öszvéreket egy harmadik személy (ez a szövegből nem derül ki, hogy rabszolga, vagy szabad ember) tette tönkre, akkor a *conductor* ellen csak *ex locato* lehet perelni.

A bérleti viszonyból keletkezett káreset mellett a gondatlan dologrongálás fennforgása miatt a *lex Aquilia* is igénybe vehető. Azonban ha a bérlő embere okozta a kárt, csak *ex locato* lehet a kárigényt érvényesíteni, vagyis a szerződés alapján felelős a *conductor* a harmadik személy károkozásáért.⁶⁰⁰

A felelősség alapja nyilvánvalóan az, hogy az öszvérhajcsár bízta abban, hogy az öszvérek a magasabb terhelést is elbírók, gondatlanul túlterheli őket. Kétségtelen Alfenus nem indokolja azt, hogy a *conductor* miért felelős a harmadik személy által okozott károkért,⁶⁰¹ de az eddig tárgyaltszövegekkel való egybevetés alapján úgy véljük, ez nem is szükséges, az ok világos, a kiválasztás körüli gondatlanság. Természetszerűleg az is előfordulhat, hogy a *conductor* nem közölte a harmadik személlyel az öszvérek terhelhetőségét, ami ugyancsak az ő *negligentiáját* húzza alá. Arangio-Ruiz véleményéhez csatolkozva a szöveget eredetinek tartjuk.⁶⁰²

Valamelyest az itt ismertetetthez hasonló jogeseteket tárgyal Ulpianus a D. 9. 2. 27. 11 és a Coll. 12. 7. 9-ben található szövegekben. A *conductor* felelősségéről szól a *conductor* által bérelt, de a rabszolgák által lakott épületekben okozott károk esetén. Figyelemmel azonban arra, hogy a szövegek átdolgozása az irodalomban egyértelmű⁶⁰³ nem látjuk jelentőségét a szövegek részletes elemzésének, hiszen az eddig bemutatottak eligazítanak bennünket a segítőkért való felelősség tekintetében. E két forrásból világos kép a klasszikus jogra nézve úgysem nyerhető.

6. Ezt követően olyan szövegeket vesszünk vizsgálat alá, amelyek más irányból világítanak rá a *conductor* felelősségére. Ulpianus a *conductor* szerződésességére következtében előállott helyzetről beszél a D. 19. 2. 11. 1; D. 19. 2. 11. 4; D. 19. 2. 13. 3-ban található szövegekben.

599 SCHULZ 1911, 33.

600 WATSON 1965, 236.

601 MEDICUS 1966, 430.

602 ARANGIO-RUIZ 1929, 143. Vele szemben HAYMANN 1919, 250skk. (a *sed lege*-től a végéig interpoláltak tartja a szöveget.)

603 A D. 9. 2. 27. 11-et teljesen interpoláltak tartja ALBERTARIO 1915, 7. és SCHULZ 1916, 99. 2. jz. A *sed*-től a végéig interpoláltak tartják többek között COSTA 1915, 55., BESELER 1910, 48.

Ulp. D. 19. 2. 11. 1 és 2:

Si hoc in locatione convenit ignem ne habeto et habuit, tenebitur etiam si fortuitus casus admisit incendium, quia non debuit ignem habere. Aliud est enim ignem innocentem habere: permittit enim habere, sed innoxium, ignem. Item prospicere debet conductor, ne alique vel ius rei vel corpus deterius faciat vel fieri patiatur.

A felek úgy egyeztek meg, hogy nem lehet tüzet gyújtani a bérleményben. A hasznobérlő ennek ellenére mégis tüzet gyújtott. Ennek következményeképpen tűzvész keletkezett és a *locatort* kár érte. A *conductor* köteles a kárt megtéríteni. A szövegből két szabály tűnik ki. A megállapodás ellenére cselekvő *conductor* vétkeisége hiányában is felel még a *vis maior* jellegű kárért is.⁶⁰⁴ Továbbá ha a bérlő nem szerződésszegő, akkor a tűzvész okozta kárt a *locator* viseli. Vagyis a *vis maior* a *locatort* sújtja. Amennyiben a szerződésbe foglalt tilalmat a *conductor* megszegi és ez okozati összefüggésbe hozható a *vis maior* jellegű kárral, függetlenül attól, hogy magában a kárt előidéző cselekményben vétlen volt, felelősséggel tartozik. A szöveg jelentőségét bizonyos fokig lerontja a poszt-klasszikus átdolgozás.⁶⁰⁵ Azonban arról nem lehet szó, hogy az eredeti gondolat ne Ulpianustól eredt volna. A D. 19. 2. 11. 2-ben Ulpianus nyomatékként megjegyzi, hogy a *conductor* tartózkodjon az ilyen magatartás megismétlődésétől.⁶⁰⁶

Interpolációmentesnek látszik Ulpianusnak az ugyanebben a töredékben lévő 4. paragrafusa:⁶⁰⁷

Inter conductorem et locatorem convenerat, ne in villa urbana faenum componeretur composuit deinde servus igne illato succendit. Ait Labeo teneri conductorem ex locato, quia ipse causam praebuit inferendo contra conductionem.

Hasonló problémát tár elénk Ulpianus, mint amilyet már az előzőekben megtárgyaltunk. A felek megállapodtak, hogy a *conductor* a városi villa területén ne rakjon szénát kazalba. Ennek ellenére mégis kazlat raktak; ezt követően egy rabszolga tüzet vitt arra, a széna meggyulladt és ebből tűzvész keletkezett. Labeo azt tanítja, hogy a hasznobérlő köteles megfizetni a tűzvész folytán keletkezett kárt, mivel ő okolható a tűzvészért, mert vétett a megegyezés ellen.

A felelősség alapja azonos az első paragrafusban találhatóéval. A *conductor* azt az ésszerű, szerződési kikötést szegte meg, hogy ne tároljanak tűzveszélyes anyagot a ház körül, így szerződésszegéséből kifolyólag a kárért helyt kell állnia.⁶⁰⁸

Még egy textust kell figyelembe venni e témával kapcsolatban, aminek Ulpianustól való eredetéhez úgy látszik nem fér kétség.

Ulp. D. 19. 2. 13. 3:

Si quis servum docendum conduxerit eumque duxerit peregre et aut ab hostibus captus sit aut perierit, ex locato esse actionem placuit, si modo non sic conduxit, ut et peregre duceret.

604 Egyezően MAYER-MALY 1956, 195.

605 HAYMANN 1919, 238. 3. jz. az egész szakaszt nem tartja eredetinek, vele szemben SCHULZ 1911, 35. 77. jz. csak lényegtelen szövegváltoztatást feltételez.

606 D. 19. 2. 11. 2 *Item prospicere debet conductor, ne aliquo vel ius rei vel corpus deterius faciat vel fieri patiatur.*

607 Ezzel ellentétes véleményen van MAYER-MALY 1956, 197.

608 Vö. MAYER-MALY 1956, 197.

Valaki egy kiképzésre átvett rabszolgát bérbévevett és ezt a *locator* engedélye nélkül külföldre vitte; ott a rabszolga az ellenség zsákmánya lett, a bérlő kártérítéssel tartozik. Ez is a *conductor* felelősségén kívülálló eset, mert hisz a kárt végső soron *vis maior* esemény idézte elő, mégis a *conductor* számlájára írták, mert a szerződés szerint nem volt joga külföldre vinni.

Ulpianus három szövege alapján úgy véljük, sikerült kimutatni, hogy a klasszikus kor álláspontja szerint a kifejezetten szerződésellenesen eljáró *conductor* köteles az ebből eredő kárt viselni, függetlenül vétkességétől és a kár előidézésének körülményeitől.

7. A továbbiakban vizsgáljuk meg a forrásokat abból a szempontból, hogy a *conductor custodia*-felelőssége a *locatio conductio reinél* bizonyítható-e. Kaser egyértelműen felelősnek tekinti a *conductort* a *locatio conductio reinél* a *custodiáért* is.⁶⁰⁹ A *locatio conductio reinél* minden esetben megvalósul a *custodia*-felelősség *feltételeként* felállított kettős kritérium.⁶¹⁰ Itt mindig előfeltétel, hogy egy tárgyat használatra, gyümölcsöztesítésre átadjanak a *conductornak*, aki azt hatalmában tartja.⁶¹¹ Nem vagyunk bőszéggel azoknak a forrásoknak, amelyek a *locatio conductio reinél* a *conductor custodia*-kötelezettségéről beszélnek. Igaz ugyan, hogy alapforrásként lehet tekinteni a jusztiinianuszi Inst. 3. 24. 5 szövegét, azonban az ebben található koncepció távol állt a klasszikusok *custodia* fogalmától,⁶¹² így számunkra a principatus korára nézve nem bír jelentőséggel. Legfeljebb csak utalni látszik a forráshely a *custodia*-kötelezettségre, mint ami a *locatio conductio rei* velejárója, azonban tartalmilag egészen más jelentéssel. A fentebb már tárgyalt, és a *locatio conductio*nál a *custodia*-kötelezettséget hangsúlyozó két alapforrás, a C. 4. 65. 28 és a D. 19. 2. 40 közül az utóbbi nem tipikusan az *locatio conductio rei* fogalmi körére vonatkozik, hanem inkább a *locatio conductio operisre* és *operarumra*. A C. 4. 65. 28 szövege azonban alapforrásnak tekinthető az *locatio conductio reinél* is. Meglátásunk szerint ezt a szöveget nem lehet félreérteni. A *conductor* mindenképpen *custodia*-kötelezett.⁶¹³ E constitutióból megállapíthatjuk, hogy az *locatio conductio rei* esetében, ahol a bérlet tárgya mindig a bérlőnél van, érvényesül az őrzésből adódóan a *custodia*-felelősség, vagyis a *conductor* csak *vis maior* bizonyításával tudja magát kimenteni.

Ezt követően nézzük meg azokat a forrásokat, amelyek konkrétan a *locatio conductio reinél* érintik a *conductor custodia*-kötelezettségét.

Alfenus beszél az erdőt bérbé vevő *conductor* őrzési kötelezettségéről a D. 19. 2. 29-ben:

In lege locationis scriptum erat: redemptor silvam ne caedito neve cingito neve deurito neve quem cingere caedere urere sinito. Quaerebatur, utrum redemptor, si quem quid earum rerum facere vidisset, prohibere deberet an etiam ita silvam custodire, ne quis id facere possit. Respondi verbum sinere utramque habere significationem, sed locatorem potius id videri voluisse, ut redemptor non solum, si quem casu vidisset silvam caedere prohiberet, sed uti curaret et daret operam, ne quis caederet.

609 KASER 1971, 567. Vö. továbbá még LUZZATTO 1938, 201sk.

610 BRÓSZ – PÓLAY 1991, 352sk.

611 KASER 1971, 563.

612 Vö. MARTON 1963, 6.

613 KASER 1971, 508. 42. jz. Vö. még ARANGIO-RUIZ 1929, 130skk., továbbá SCHULZ 1951, 547.

Az irodalomban nem vitatják, hogy a szöveg Alfenustól ered, így nekünk sincs okunk arra, hogy kétségbe vonjuk, hogy e szabály csírái a preklasszikus kor végéről származnak, s a klasszikus korban nyer ez a koncepció kidolgozást. Alfenus a *conductor* kötelezettségeit sorolja fel és megjegyzi, hogy ne engedje senkinek a fákat kivágni. A kérdést részletesebben is megvilágítva kifejti, hogy a *conductor*nak őrizni kell az erdőt, és kötelessége nemcsak a véletlenül elfogott tolvajokkal szemben eljárni, hanem kifejezett feladata az erdő őrzése (*curare*).⁶¹⁴ Köteles így megakadályozni, hogy idegen személy kivágja a fákat. Mayer-Maly⁶¹⁵ a szöveget úgy értelmezi, hogy a *silvam custodire* a *conductor* kötelezettsége. Ennek elmaradását *culpának* minősíti.

Kétségtelen, a szöveg bizonyos félreértésre ad okot. Maga Alfenus sem volt egészen határozott a döntésben. Ezt tükrözi a *sed locatorem potius id videri voluisse*. A hangsúly a *potius voluissén* van, de a bérbeadó inkább azt akarta (akarhatta), hogy gondozza is a bérlő az erdőt. De vajon ki tudja megállapítani, hogy a tolvaj a fákat azért vágta-e ki, mert nem őrizte a *conductor* megfelelő gondossággal. Adott esetben ez, csak ritkán dönthető el. Így egyszerűbb volt a bérlőt az objektív értelemben vett őrzésért is felelőssé tenni.

Fentebb már megvizsgáltuk Alfenus egy másik szövegét, ami a D. 19. 2. 30. 4 alatt található. Már ott is rámutattunk, hogy a felek megegyezése értelmében csak a *vis maior* jellegű ok mentesíti a haszonbérlőt a visszaadási kötelezettsége alól, így nyilvánvalóan a *casus minor*ért is felel. Ezt ugyan a felek szerződésben kötötték ki, de a szerződési kikötésük nem a szokásos *custodia* esetre (lopás) vonatkozott, így nem értékelhetjük úgy az esetet, mint a *custodia* szerződésbeli felvállalását. Inkább azt mondhatnánk, hogy a *casus maiorral* kapcsolatos szerződési kikötésük akarva, akaratlanul a *casus minor*ért való felelősséget vitte be a szerződésbe. Nem kifejezetten vállalták a *custodiát*, de ez a megállapodásból egyértelműen következik.⁶¹⁶ Eléggő vitatható a felek felelősségének vizsgálata szempontjából Ulpianus D. 19. 2. 13. 7 alatt található szövege:

Exercitu veniente migravit conductor, deinde hospitio milites fenestras et cetera sustulerunt, si domino non denunciavit et migravit ex locato tenebitur: Labeo autem, si resistere potuit et non resistit, teneri ait, quae sententia vera est. Sed et si denunciare non potuit, non puto eum teneri.

A szöveget igen részletesen elemzi Mayer-Maly,⁶¹⁷ s megállapításaival többnyire egyet is lehet érteni, azonban néhány vonatkozásban eltérő véleményt kell nyilvánítanunk.

A hadsereg megérkeztével (*exercitu veniente*) elmenekül a vendéglősként (szállodás) működő *conductor*. A katonák az épületben több kárt okoznak (elvitték a ház felszereléseit, ablakait stb.). Kérdés, felelősségre vonható-e ezért a *conductor*. Először is leszögezendő, római katonákról van szó. A *conductor* mint *custodia*-kötelezett éppen a ház és tartozékai őrzésére volt kötelezve. Elmenekülésével meg sem kísérelte a rábízott bérleti tárgyak megőrzését.⁶¹⁸ Úgyis felfogható az eset, hogy vétkezen megszegte kötelezettségét.⁶¹⁹ Ulpianus a *conductor* felelősségét abban az esetben állapítja meg, ha az beje-

614 Egyezően MAYER-MALY 1956, 202sk.

615 MAYER-MALY 1956, 203.

616 MAYER-MALY 1956, 202. a szövegben a felek kifejezett megállapodását látja a *custodia*-felelősségre nézve.

617 MAYER-MALY 1957, 370skk.

618 LUZZATTO 1938, 213.

619 PFLÜGER 1947, 203. és ROSENTHAL 1951, 240sk.

lentés nélkül menekült el, kivéve, ha nem tudta bejelenteni távozását. Labeo egy lépéssel továbbmegy, és azt mondja, hogy meg kellett volna kísérelnie az ellenállást. Ha ellen tudott volna állni, és ezt nem tette, akkor felelős.⁶²⁰ Nézetünk szerint Labeo tapintott rá a kérdés lényegére. Átvonuló saját hadseregéről van szó, amely mindig okoz kisebb károkat. A károsultaknak ezt el kell viselniük. De ha valaki előre elmenekül és a házat otthagyja a katonák prédájára, szinte felkelti a katonák figyelmét a garázdálkodásra. Ez esetben felelőssége megállapítható.⁶²¹ Ha ellenáll és ez nem vezet eredményre, az már *vis extrarián*nak minősül, így eleget tett őrzési kötelezettségének és nem vonható felelősségre.

Ulpianus és Paulus két olyan döntését vizsgáljuk meg, amelyek biztosítják a *conductor* számára lopás esetén az *actio furtit*:

Ulp. D. 47. 2. 14. 12:

Quod si conduxerit quis, habebit furti actionem, si modo culpa eius subrepta sit res.

Paul. D. 47. 2. 83. 1:

Frugibus ex fundo subreptis tam colonus quam dominus furti agere possunt quia utriusque interest rem persequi.

Mindkét szövegből egyértelműen következtetni lehet arra, hogy a *conductor* azért kap *actio furtit*, mert a *locatorral* szemben őrzési felelőssége van. Erre utal Paulus *quia utriusque interest rem persequi* kifejezése.⁶²² Ulpianus a D. 47. 2. 14. 14-ben és 15-ben felsorolja azokat a személyeket, akik megkapják a *furti acti*ót, mert *quia et huius custodia ad eum pertinet*.

8. Egyetlen kérdést kell tisztáznunk a *conductor* felelőssége kapcsán. Vajon felel-e a *conductor* a *vis maior*ért is? Mayer-Maly⁶²³ szerint a *locatio conductio* reinél két esetben köteles a *conductor* a *vis maior* által okozott károkért helytállni. Egyrészt, ha szerződésben felvállalja, másrészt szerződésszegés esetében (ún. *casus mixta*). Az utóbbit illetően ez az álláspont vitatható. Fentebb már láttuk, hogy valóban felel a *conductor* a *vis maior* következtében beálló károknál is, ha szerződésszegést követett el. Ez a szerződésszegés azonban mindig vétkességére vezethető vissza. Így álláspontunk szerint felelőssége nem azonos a *vis maior*ért való felelősséggel, mert csak a vétkes szerződésszegés következtében beállt *vis maior* jellegű károk sújtják. Vétkes cselekményével előidézője lesz a *vis maior* jellegű eseménynek. Ha nem cselekszik vétkesen, ill. szerződésszegően, a *vis maior* jellegű esemény nem következik be. Ha mégis bekövetkezik a *vis maior*, azért nem felel, mert magatartása nincs összefüggésben az eseménnyel. Az esetben pedig, ha a *conductor* vétkes szerződésszegésével váltotta ki a *vis maior* jellegű eseményt, akkor ez alapján felelőssége megállapítható.

620 Az ellenállás kérdésével foglalkozik DAUBE 1956, 18.; LONGO 1952, 306. szerint a klasszikus jogban ez nem lehetett így.

621 Ezzel szemben MAYER-MALY 1957, 37sk. a védelmet kilátástalannak tartja.

622 Nem értünk egyet MAYER-MALY 1956, 213. azon fejtegetéseivel, hogy a posztklasszikus kor jogásainak tevékenysége következtében vonták be a haszonbérlet a *custodia*-felelősség körébe. Nem érthetünk egyet továbbá azzal a véleményével sem, hogy az őrzésnél mutatózó kulpózus magatartás következménye volt a *custodia*-felelősség a klasszikusoknál.

623 MAYER-MALY 1956, 193.

Egyetlen forrásunk van csak arra az esetre, amikor a *vis maior* jellegű esemény a *conductor* közreműködése nélkül következik be a felelősség felvállalásával. Iulianus 15. könyvéből veszi Ulpianus a jogesetet (Ulp. D. 19. 2. 9. 2):

Iulianus libro quinto decimo digestorum dicit, si quis fundum locaverit, ut etiam si quid vi maiori accidisset, hoc ei praestaretur, pacto standum esse.

Valaki azzal a kikötéssel ad bérbe telket, hogy a *conductor* akkor is felelős, ha *vis maior* jellegű esemény azt tönkreteszi. Ebben az esetben a *vis maior* szerződés szerinti felvállalásáról van szó. A *conductor*nak semmi köze sincs a *vis maior* kiváltó eseményhez, a *vis maior* teljesen rajta kívül álló okok következtében állt elő. Mivel a felelősséget felvállalta, felel a kárért.

Összefoglalva a következőket szeretnénk kiemelni:

a) A *locatio conductio* mindhárom fajánál a szerződő felek *dolus*ért és *culpá*ért feleltek a klasszikus és a jusziniánuszi jogban egyaránt.

b) A klasszikus korban abban az esetben, ha valamelyik szerződő félhez (akár *conductor*, akár *locator*) a másik szerződő fél dolgai megőrzésére átkerültek, az őrző fél *custodiá*ért tartozott felelősséggel. A jusziniánuszi korszakban ezt az objektív *custodia* fogalmat vétkességi felelősséggé formálták át, de ennek ellenére a *caupón*ál és a *fullón*ál továbbra is megtalálható a *custodia*-felelősség!

c) A jusziniánuszi interpoláció a *custodia* fogalmat igyekezett megszüntetni és a forrásokban *diligentiá*val helyettesíteni, a *locatio conductio* fent tárgyalt három esetében is. Ez azt eredményezte, hogy a klasszikus szerzők munkáit átdolgozták, de nem tudták a forrásokat egyértelművé tenni, az átdolgozott forrásokban együtt található a *custodia* és a *diligentia*, ami a kutatókat sokszor tévútra vezeti.

d) A klasszikus kori *custodia*-felelősség tipikus példái a hajós, a foltozósabó felelősségi esetei voltak, emellett azonban a levélhordó, a munkát csoportjával felvállaló bandagazda, valamint a *horrearius* felelőssége is *custodia*-felelősség, jóllehet ezekben az esetekben a források többnyire vitathatók, de az általunk megvizsgált és a *locatio conductio operis* keretébe illeszkedő vállalkozói tevékenységgel kapcsolatban megállapítottak alátámasztják a hajósra és a foltozósabóra vonatkozó szabályokat. Így ezekből az esetekből általános következtetésként levonható, hogy a klasszikus korban a *locatio conductio operis*nél a *custodia* tipikus felelősségi forma volt, ezzel szemben a jusziniánuszi jogban az őrzési tevékenységnél mind az objektív értelemben használt *custodia*, mind a *diligentia in custodiendo* megtalálható.

e) A *locatio conductio operarum*nál a *custodia*-felelősséget elsősorban a C. 4. 65. 28, valamint a D. 19. 2. 40-ben felvett textusok alapján lehet megállapítani.

f) Az orvos tevékenysége a *locatio conductio* keretébe illeszkedő olyan tevékenység, ahol a felelősség alapja a szakmában való jártasság.

g) A *locatio conductio operis* és *operarum*nál megkövetelték a szakmában való jártasságot, a *locatio conductio operarum*nál még a megfelelő erőt is. Ha valaki ezek hiányában vállalta a feladat elvégzését, magatartását az okozott kár esetén vétkesnek minősítették. Vagyis az *imperitia* és az *infirmitas* a klasszikus jog szerint *culpá*nak minősült.

h) A *locatio conductio reinél* eltérő tényállások ismertetésével tárgyalták a klasszikusok a felelősségi eseteket a *locatio conductio operis*hez és *operarum*hoz viszonyítva. Az általános kulpózus felelősség keretében mind a *locator*nál, mind a *conductor*nál kiterjesztették a felelősséget azokra az esetekre, amikor a *locator* ill. a *conductor* helyett egy har-

madik személy jár el. Ez a harmadik személy általában rabszolga, de lehet szabad ember is. A felelősségnek az alapja az, hogy az illető nem járt el megfelelő gondossággal (*culpa in eligendo*) a harmadik személy kiválasztásánál. Valószínűnek látszik tehát, hogy a *culpa in eligendo* már a klasszikus korban kifejlődött, szinte uralkodó intézménnyé vált.

i) A dologbérő (*conductor*) *custodia*-kötelezettségéről csak igen ritkán esik szó a forrásokban. Ez magyarázható azzal, hogy a szerződés tárgya elveszésének sokkal kisebb a valószínűsége, mint a *locatio conductio operis*-nél. Egy tanya, egy lakás, föld ellopása lehetetlen, a *locatio conductio rei*-nél legfeljebb csak a felszerelési tárgyakat lehet ellopni. Így nem annyira tipikus a *custodia*-kötelezettség, mint a *locatio conductio operis* (pl. ruhatisztító) esetén. Ennek ellenére a *conductor custodia*-kötelezettsége a forrásokból megállapítható.

B) VESZÉLYVISELÉS A MUNKABÉR- VÁLLALKOZÁSI ÉS DOLOGBÉRLETI SZERZŐDÉSNEK

a) Veszélyviselés a munkabérszerződésnél

1. Veszélyviselésről akkor lehet szó, ha olyan károk keletkeznek, amelyek senkinek sem róhatók fel.⁶²⁴ E károkat *vis maior* idézi elő,⁶²⁵ vagy esetleg a dolog belső tulajdonságából fakadnak.⁶²⁶ Kérdés, ki köteles ezeket viselni? Ilyenkor a római jog általában „a tulajdonos viseli a kárt” elvet érvényesítette.

Néhány esetben külön szabályozták az ilyen károk viselésének a kérdését, így az *emptio venditió*-nál (pl. D. 18. 6. 7 pr.), s a *locatio conducti*ó-nál (pl. D. 19. 2. 15. 6, D. 19. 2. 38 pr., D. 19. 2. 62), de természetesen e szerződés típusoknál is messzemenőleg figyelembe vették a tulajdoni viszonyt.⁶²⁷ E kérdésnek a vizsgálata azért látszik szükségesnek, mivel a kockázatviselés a felelősségi körön kívül esik,⁶²⁸ de mégis jelentős helyet foglal el a teljesítésnél. Különösen a *locatio conductio operis* esetén van igen nagy jelentősége.⁶²⁹

2. A munkabérszerződésnél a források alapján abból kell kiindulni, hogy a veszély a munkás vagy a munkaadó érdekkörében jelentkezik-e.⁶³⁰ A források ilyen irányú csoportosítása eljuttat bennünket a kérdés megoldásához.⁶³¹ Mielőtt azonban a források ismertetésére rátérnénk, röviden szóljunk a jelentősebb irodalmi álláspontokról.

Karlowa⁶³² nézete szerint, ha a munkás saját személyében jelentkező ok miatt nem tud munkát végezni, nem kap bért, viszont, ha a munkavégzés a munkaadó személyében je-

624 KASER 1957, 155sk.

625 BETTI 1965, 14.

626 BETTI 1965, 14.

627 Kaser elsődlegesen a tulajdoni viszonyokra hivatkozik és azokat tekinti a veszélyviselés kérdésénél alapvetőnek (KASER 1957, 197.).

628 MIQUEL 1964, 184. (a *casus minor*tal kapcsolatban a veszélyviselés szabályára látszik utalni, ami alappal kifogásolható).

629 MAYER-MALY 1956, 191.

630 KASER 1957, 194.; BETTI 1956, 193sk., továbbá RÖHLE 1968, 185.

631 KASER 1957, 195.

632 KARLOWA 1901, 643.

lentkező ok miatt marad el, az köteles a munkabért kifizetni. Amennyiben a munkavégzés sem az egyik, sem a másik személyben megvalósuló ok miatt marad el, akkor a munkás nem kap bért (mint azt szerinte a három erdélyi viaszostábla munkabér szerződésai tanúsítják). Lényegében ugyanezen az állásponton van Dernburg.⁶³³ Ő a forrásokat részletesebben elemzi és megállapítja, hogy a munkaadó halála csak a legszemélyesebb szolgáltatásoknál lehet ok a munkaviszony megszüntetésére (D. 1. 22. 4). E gondolatkörben haladva megy tovább Mayer-Maly,⁶³⁴ amikor megállapítja, hogy a munkaadó a bérveszély viselése alól csak akkor szabadul, ha a szolgáltatás elmaradása a *locator* terhére írható. Szemben az előző két szerzővel hangsúlyozza, hogy az olyan körülmények, amelyek sem a *locator*, sem a *conductor* terhére nem írhatók, a *conductor*t érintik. Ezekhez a körülményekhez lehet számítani a *locator* betegségét is. Kaser⁶³⁵ azt teszi vizsgálata alapjává, hogy kinek a személyében áll be az a körülmény, ami a munkavégzést megakadályozza. Vizsgálódásai szerint a legtöbb forrás a munkaszolgáltatás akadályát a munkaadó oldalára helyezi és így érvényesült a *periculum conductoris* tétel. Ha a veszély egyik személy oldalára sem sorolható, a veszélyt a *conductor* viseli. Úgy véljük, hogy az irodalmi álláspontok közül lényegében Kaser és Mayer-Maly adja a probléma teljes és pontos megoldását (így álláspontjuknak csak egyes részleteivel kívánunk vitatkozni), míg Karlowa és Dernburg egyes tételei alapjaikban vitathatók. Az itt ismertetett álláspontoktól lényegesen eltérő Marton Géza⁶³⁶ véleménye, aki nyilván az erdélyi viaszostáblák munkaszerződéseinek (CIL III. p. 948–949.) hatására – úgy véli, hogy a római jog a veszélyviselést a munkásra hárítja. Ez az álláspont azonban nem egyeztethető össze az alapvető forrásokkal.

3. Nézzük, mit mondanak a források (D. 19. 2. 38 pr.):

Qui operas suas locavit, totius temporis mercedem accipere debet, si per eum non stetit, quo minus operas praestet.

Paulus e szöveghelye témánk szempontjából alapvető.⁶³⁷ Világosan kitűnik belőle, hogy a munkásnak jár a munkabér, ha nem rajta áll, hogy dolgozni nem tud. A veszélyviselés kérdését a *si per eum non stetit* kifejezés dönti el. A kérdés csak az, hogy a munkáson áll-e, vagy sem a munkavégzés elmaradása. Arról nincs szó, hogy mi miatt nem tud dolgozni a munkás (a munkaadó betegsége, akadályoztatása, a munka tárgyának pusztulása vagy a munkát ideiglenesen akadályozó körülmények fennforgása a munka tárgyával kapcsolatban). A lényeg az, hogy ne a munkáson álljon a munka elmaradása, ne az ő érdekkörébe tartozó körülmény akadályozza a munkavégzést. Függetlenül attól, hogy a veszély a munkaadó érdekkörében vagy mindkettőjük érdekkörén kívül jelentkezik, mindkét esetben a munkaadónak kell viselni a veszélyt.⁶³⁸ Az a veszély, ami nem a munkás érdek-

633 DERNBURG 1889, 301–302.

634 MAYER-MALY 1956, 181–184., továbbá PROVERA 1962, 709sk.

635 KASER 1957, 195–198., RÖHLE 1968, 184.; DE ROBERTIS 1946a, 148.

636 MARTON 1957, 215. ugyanezt a gondolatot viszi végig az egész tanulmányán RÖHLE 1968.

637 Hasonló véleményen van ALZON 1966, 319. és PROVERA 1962, 708sk.

638 Ezzel ellentétben Röhle kifejti (RÖHLE 1966, 218–221.; RÖHLE 1968, 186.), hogy akik a paulusi szöveget választották kiindulópontul, tévedtek, mert a szöveg nem Paulustól ered, hanem az a 4. századból való. Röhle nézete azonban problematikusnak látszik, mert az irodalomban egyedülálló. RÖHLE 1966, 221. kifejti, hogy a D. 19. 2. 38 pr. formulázását Ulpianus D. 19. 2. 19. 9 és Papinianus D. 1. 22. 4, valamint

körébe esik, a munkaadót terheli. Éppen ezért nem tartható Karlowa álláspontja, hogy ha sem az egyik, sem a másik érdekkörébe nem esik a veszély, akkor ennek viselése a munkást terheli. Ilyen esetben a veszély mindig a *conductoré*. Árvíz, földrengés vagy más természeti csapás következtében elmaradt munka el nem végzése nem a munkáson áll, így őt a munkabér megilleti.

De nézzük az általános szabály után az eseti jellegűeket (C. 4. 65. 22):

Si hi, contra quos supplicas, facta locatione temporis certi suas tibi locaverint operas, quatenus bona fides patitur, causa cognita competens iudex conventionem servari iubebit.

Ebből az tűnik ki, hogy a munkaadó valamilyen oknál fogva szabadulni akar a szerződéstől, a bírónak azonban a szerződést fenn kell tartania. Ebből az is következik, hogy a bért a munkásnak akkor is meg kell fizetni, ha a munkaadó nem akarja a munkást tovább dolgoztatni. Vagyis a munkaadó önkényesen nem szüntetheti meg a jogviszonyt, de ha mégis ezt teszi, akkor ki kell fizetnie a munkabért, úgy, mintha a munkás dolgozott volna.

A most tárgyalandó források a munkaadó halálának következményeit vizsgálják a munkabérszerződéssel kapcsolatosan (D. 1. 22. 4):

Diem functo legato Caesaris salarium comitibus residui temporis, quod a legatis praestitutum est, debetur, modo si non postea comites cum aliis eodem tempore fuerunt. Diversum in eo servatur, qui successorem ante tempus accepit.

Ulpianus ezzel kapcsolatban Papinianusra hivatkozva a következőket mondja (D. 19. 2. 19. 10):

Papinianus quoque libro quarto responsorum scripsit diem functo legato Caesaris salarium comitibus residui temporis praestandum, modo si non postea comites cum aliis eodem tempore fuerunt.

Itt tipikusan a munkaadó érdekkörébe vágó *vis maior*ról van szó. Mindkét papinianusi megállapítás a meghalt császári legátus ülnökeinek a járandóságaival foglalkozik és egyértelműen eldönti, hogy a kikötött időre járó díj (*salarium*) továbbra is jár nekik, kivéve, ha máshol nem teljesítettek ugyanabban az időben ülnöki funkciót. Újszerűség az előző forrásokhoz képest, hogy a szöveghely felveti a más helyen végzett munka esetére követendő eljárást. Nem lehet azonban a *modo si non postea comites cum aliis eodem tempore fuerunt* kitételt a munkás kárenyhítési kötelezettségére vonatkozó szabálynak minősíteni. Fel sem merül itt az, hogy máshol kereshetett volna, csak az, hogy máshol ténylegesen keresett. Helyesen mutat rá Mayer-Maly,⁶³⁹ hogy ez a szabály nem hozzászámítási kötelezettséget foglal magában, hanem csupán azt zárja ki, hogy az első szolgálati viszonyra hivatkozással igényeljék az ellenértéket. Vagyis helytelen az az álláspont, mi-

---

Ulpianus D. 19. 2. 19. 10 javaslati befolyásolják. Ugyancsak Röhle (RÖHLE 1968, 186sk.) egy igen érdekes témát dolgoz fel és Apul. met. 9. 5. 7 szövegéből arra következtet, hogy a veszélyt a *locator*, a munkás viselte. Ezzel kapcsolatban lásd még De Robertis (DE ROBERTIS 1946a, 148.) és Alzon (ALZON 1966, 321. 35. jz.) nézetét, mely szerint az Apuleius-féle eset egy különleges egyezség a munkás hátrányára. Lásd továbbá MAYER-MALY 1956, 184.; Röhle a munkás veszélyviselése melletti további érvelését az erdélyi okiratokra alapozza. A viaszostáblák sokirányú vizsgálata után eljut oda, hogy ezek döntő bizonyítékok a klasszikus római jogban arra, hogy a *periculum est locatoris* elv érvényesült.

639 MAYER-MALY 1956, 183. PROVERA 1962, 717. p. a döntésben méltányossági elv érvényesülését látja.

szerint a második munkahelyen kapott összeget hozzá kell számítani az első munkahely járandóságához és ha kevesebbet keresett, mint ami az első helyen járt volna neki, akkor a különbséget az első helyen meg kell fizetni. Nyilván a helyes értelmezés az, ha máshol keresett, akkor az első helyen nem tarthat igényt a munkabérre.

A két papiniánuszi szabály között szinte alig van eltérés, ezért Mayer-Maly a két hely összevetéséből posztklasszikus kompilációra következtet. Az interpolációs irodalom azonban csak a *quod a legatis praestitutum est* kifejezést tartja interpolálnak.⁶⁴⁰ Nem tudni mi lehetett az eredeti szöveg, azonban a fenti kitétel véleményünk szerint a lényegesen nem változtat. Álláspontunk szerint kevésbé valószínű a szöveggel gyökeresen eltérő gondolat beiktatása, mert a mindkét szövegben megtalálható azonos gondolat a klasszikus kori gondolkodásra vall. Inkább véljük a kompilátorak tevékenységét felfedezni a D. 1. 22. 4 utolsó mondatánál, amelynek nyoma sem található a D. 19. 2. 19. 10-ben (*diversum in eo servatur, qui successorem ante tempus accepit*). Más a helyzet – mondja a szöveg – ha a *legatus* a meghatározott idő előtt utódot kap. Ez az odavetett félmondat nem világos. „Másképpen áll a helyzet, ha utódot kap”, de hogy hogyan áll a helyzet, az nem állapítható meg. Legfeljebb arra lehet következtetni, hogy utód kinevezése esetén az ülnököknek a munkát folytatólagosan kell végezni.

E két hely ismeretében hajlamosak vagyunk olyan következtetésekre jutni, hogy csak különleges esetekben – mint pl. a császári *legatus* ülnökei esetében – kell a munkabért a munkaadó halála esetén megfizetni. Ezen állásponton van Dernburg,⁶⁴¹ amikor azt mondja, hogy csak a legszemélyesebb szolgálat esetén jár a bér. Ezt a tételt azonban félreérthetetlenül cáfolja az Ulpianustól való, Antoninus és Severus császárok *rescriptum*át tartalmazó D. 19. 2. 19. 9:

Cum quidam exceptor operas suas locasset, deinde is qui eas conduxerat decessisset, imperator Antoninus cum divo Severo rescripsit ad libellum exceptoris in haec verba: Cum per te non stetisse proponas, quo minus locatas operas Antonio Aquilae solveres, si eodem anno mercedes ab alio non accepisti, fidem contractus impleri aequum est.

A jelen esetben az *exceptor operas suas locasset* kitétel szerepel. Ez pedig megegyezik a D. 19. 2. 38 pr. által jelzett munkavállalással. Az *operas suas lacare* De Robertis megállapítása szerint nem dologbérlet, hanem munkabérlet létrejöttét tartalmazó formula.⁶⁴² Nos, nemcsak különleges esetekben kell a munkaadó halála után a szerződést betartani, hanem minden munkabérszerződésnél, ahogy ez a forráshelyből kitűnik. A bérfizetési kötelezettség alapja a jóhiszeműség és a méltányosság, mint ahogy Ulpianus a császári *rescriptum*ra hivatkozással mondja. Az már nem meglepő, hogy itt is szerepel az a kitétel, hogy „ha nem kaptál ugyanazon évben mástól bért”. A szinte azonos korszakban élő Papinianus és Ulpianus egyező véleménye megnyugtatóan dönti el a munkaadó halála esetére, a bérvesztély viselésének a kérdését a *conductor* (munkaadó) terhére.

640 MAYER-MALY 1956, 183skk.; KASER 1957, 195. Más véleményen van viszont RÖHLE 1968, 201., valamint PROVERA 1962, 717., s ALZON 1966, 322. 37. jz.

641 DERNBURG 1889, 303.

642 DE ROBERTIS 1946a, 141.; BETTI 1956, 194. (A D. 19. 2. 19. 9 értelmezésével kapcsolatban vö. ALZON 1966, 322. A szakasszal kapcsolatban vitatható következtetéseket von le PROVERA 1962, 718., amikor azt mondja, hogy méltányosságból hozott eseti döntésről van szó.

4. Az ügyvédekkel kapcsolatban az alábbi szöveg irányadó e kérdésben (D. 19. 2. 38. 1):

Advocati quoque, si per eos non steterit, quo minus causam agant, honoraria reddere non debent.

Az ügyvédek, amennyiben nem rajtuk áll az ügy további vitele, a honoráriumot visszaadni nem tartoznak. Míg az előző esetekben a különböző okokból el nem végzett munka díjának megfizetéséről, itt az előre kifizetett díj megtartásáról volt szó, ha nem az ügyvéden állt a per továbbvitele. Az indoklás ugyanaz, mint ahogy már láttuk a forrás első felében, az akadály az ügyvéd érdekkörén kívül esik, így a díj őt megilleti, vagyis nem kell azt visszafizetnie. Teljesen egyenértékű, hogy a kifizetett összeget nem lehet visszakövetelni, vagy a ki nem fizetett munkabért kell kifizetni.

E szabály nyilvánvaló lenne, ha a szokásos munkaszerződésnél találkoztunk volna vele. Itt a problémát az jelenti, hogy hogyan kerül az ügyvédi tevékenység a munkaszerződés körébe.

Visky⁶⁴³ kifejti, hogy az ügyvédi munka a klasszikus kor végére kereső foglalkozássá fejlődött és a díjazáshoz való jog elismerést nyert. Enne ellenére álláspontja szerint az ügyvédi tevékenység *locatio conductio* tárgya nem lehetett, jóllehet az *ars liberalis* körébe sem vonható, mert mint fizetett munka az ügyvédek megélhetését biztosította. Mayer-Maly⁶⁴⁴ a forrást elemezve megállapítja, hogy az ügyvéd a fenti döntés ellenére sem minősült *locator operarum*nak.

Függetlenül azonban az előzőekben ismertetett helytálló nézetektől meg kell állapítani azt, hogy Paulus az ügyvédet *quasi locatorként* kezeli. A kérdésnek a *locatio conductio* fejezetébe való beillesztése egymagában ugyan nem sokat mond, de figyelmen kívül sem hagyható. Azonban az már lényeges, hogy ugyanazt a szabályt rögzíti Paulus a munkásra, mint az ügyvédre. Ellenvetésként fel lehetne ugyan azt hozni, hogy Paulus nem *mercesről*, hanem *honorariumról* beszél. A terminológia azonban a források tanúsága szerint nem elég szilárd, hiszen éppen Paulus az, aki másutt az ügyvéd *merceséről* szól (D. 50.13. 1. 13); Papinianus a *salarium procuratori constitutum* megjelölést használja (D. 17. 1. 7). Megkockáztatható tehát a következtetés, hogy az ügyvéd a díjveszély viselésének szempontjából ugyanúgy kezelendő, mint a munkás.

Az eddigiekben olyan szövegeket elemeztünk, ahol a veszélyviselés a *conductor* oldalán jelentkezik. Nézzük meg most a másik oldalt. Itt mindössze két forráshely áll rendelkezésünkre, az egyik ismét az *advocatus*ról, a másik pedig egy *libertus*ról, s közvetve alkalmat ad arra, hogy bizonyos megállapításokat tegyünk.

Ulpianus a *libertussal* kapcsolatosan a következőket mondja (D. 38. 1. 15 pr.):

Libertus, qui post indictionem operarum valetudine impeditur, quo minus praestet operas, non tenetur: nec enim potest videri per eum stare, quo minus operas praestet.

A *libertus* és a *patronus* között a *iurata operarum promissio* ugyan semmiképpen sem von maga után munkabérleti viszonyt, a szöveg helye mégis alkalmas a munkaviszonnyal

643 VISKY 1964, 10–23.

644 MAYER-MALY 1956, 182.

kapcsolatos veszélyviselés tekintetében következtetések levonására.⁶⁴⁵ A *libertus*, aki munkavállalása után megbetegszik úgy, hogy képtelen a vállalt munkát elvégezni, nem kötelezhető semmire, előre ugyanis nem volt látható, hogy rajta áll, hogy nem fog tudni dolgozni. A szöveget elemezve megállapíthatjuk, hogy a *libertus* kötelezettsége képezi a vizsgálat tárgyát, és ez a vizsgálat a *non tenetur* kifejezéssel zárul. A *nec enim videri* kifejezés azt mutatja, hogy vétkessége nem állapítható meg, így kártérítésre sem kötelezhető. A *per eum stare* kifejezés megegyezik a forrásokban alkalmazott szóhasználattal. Ez pedig azt jelenti, hogy akin áll a munkavégzés elmaradása, az viseli a veszélyt, habár itt nem lehet szó munkabérről, de ennek ellenére az *ulpianusi* szövegből következtetni lehet a munkabérszerződések esetére is.

A *per eum stare* kifejezés a munkabérszerződéseknel azt jelenti, hogy betegsége esetén a munkásnak kell viselni a veszélyt. Így arra az időre, amíg nem dolgozott, nem kap bért.⁶⁴⁶ Vitatható Mayer-Maly álláspontja, amikor a *locator* betegségét azok közé a körülmények közé sorolja, amelyek sem a *locator*, sem a *conductor* terhére nem irhatók, s így szerinte ezt a bérveszélyt is a *conductor*nak kell viselni.⁶⁴⁷ Az ismertetett szöveg a betegséget úgy minősíti, hogy a *libertus*on állt a munka elmaradása, a betegség az ő „érdekkörébe” esik. Így *per analogiam* a betegséget a munkásnál is az ő érdekkörébe beálló elháríthatatlan okként kell kezelni. Ha pedig a betegség az ő „érdekkörébe” esik, akkor a D. 19. 2. 38 pr. alapján a betegsége idejére munkabér nem jár.

Ulpianus Severus császár döntésére hivatkozva a következőket mondja (D. 50. 13. 1. 13):

Divus Severus ab heredibus advocati mortuo eo prohibuit mercedem repeti, quia per ipsum non steterat, quo minus causam ageret.

A meghalt ügyvéd örököseitől az ügyvéd részére előre kifizetett *mercest* visszakérni nem lehet, mert nem rajta állt, hogy a pert nem tudta befejezni. Kétségtelen, hogy az eddig ismertetett források közül ennek az értelmezése vet fel legtöbb problémát. Kétféle megoldás lehetséges. Vagy elfogadjuk Kaser nézetét, amely szerint az egyedi jellegű, méltányosságon alapuló császári döntés, amiből általános következtetéseket nem tudunk levonni,⁶⁴⁸ vagy szó szerint értelmezzük a forráshelyet és akkor a halálesetet kivonjuk „a felek érdekköre” megjelölés alól. Ezt látszik alátámasztani a D. 1. 22. 4; D. 19. 2. 19. 10; D. 19. 20. 19. 9 is, ahol az érdekkörök megjelölésének figyelmen kívül hagyása folytán külön nyer tárgyalást a munkaadó halála, mint a veszélyviselés különös esete; vagyis az eddigi forrásokból következtetve azt vizsgálták, hogy a munka elmaradása kinek az érdekkörében állt be, továbbá külön vizsgálták – érdekkör megjelölése nélkül – a munkaadó halálát mint külön okot a veszélyviselésnél. A halál bekövetkeztét mind a munkaadó, mind a munkavállaló oldalán a munkaadó terhére rótták.⁶⁴⁹

645 KASER 1957, 196sk.; RÖHLE 1968, 194skk. Röhlével ellentétben MAYER-MALY 1956, 182.; PROVERA 1962, 712. kifejti, hogy ez a nézet, ill. tétel érvényes a *iurata prmissiora*, de nem a *locatio conductio operarum*ra, és így ott nem lehet következtetéseket levonni a szakaszból.

646 Hasonló nézeten van KASER 1957, 197skk., PÓLAY 1962, 194sk., továbbá MONIER 1929, 608. (SOLAZZI 1955, 141.), DE ROBERTIS 1946a, 148., RÖHLE 1968, 202. Ellentétben ezzel ALZON 1966, 320. 32. jz.

647 MAYER-MALY 1956, 182. Hasonló állásponton van PROVERA 1962, 712.

648 KASER 1957, 197.

649 Ellenkező véleményen van SCHULZ 1951, 548. Álláspontja szerint, ha a munkást egy évre felfogadták, és fél év múlva meghal, örököse csak a díjazás felére tarthat igényt. Állítását azonban eredeti forrással nem támasztotta alá.

Ennek az álláspontnak az alátámasztására álljanak itt még a következők. Álláspontunk szerint itt nem a munkavégzés hiányáról beszélhetünk, hanem csak rész munkavégzésről. Az ügyvéd ugyanis a megbízással egyidejűleg munkát végez, tárgyal a felekkel, felveszi a tényállást, sőt már esetleg el is jár a bíróságnál, s halála a munka folytatásában akadályozza meg. Az ilyen esetek egyébként nem lehettek nagyon gyakoriak. Az itt tárgyalt források (D. 19. 2. 38 pr. és a D. 50. 13. 1. 13) csak az ügyvédnél beszélnek előre kifizetett díjról. A munkásnál általában utólag (*postnumerando*) fizetendő a munkabér.⁶⁵⁰ A munkabérszerződéseknél is bekövetkezhetett a munkás halála, különösen az embertelen körülmények között (pl. bányá) dolgozó munkásoknál, mégsem merült fel ilyen probléma, nyilván mert a munkabért utólag fizették.

Összefoglalva az eddig elmondottakat, megállapítható, hogy a források a munkabér veszélyének viselését mindig a *conductorra* (munkaadó) hárítják, vagyis fizetni kell a munkabért:

- a) ha a veszély nem a munkás érdekkörében állt be (ez az alapvető szabály, a többi a római jogtudomány kazuisztikájából adódik);
- b) a munkaadó halála esetén, kivéve, ha a szerződésileg kikötött időben a munkás máshol végzett munka után munkabérhez jutott;
- c) ha a munkaadó valamilyen oknál fogva szabadulni akar a szerződéses jogviszonytól, viszont ezt csak úgy teheti, ha a munkabért kifizeti; végül
- d) az ügyvéd halála esetén a kifizetett munkabér nem követelhető vissza.

Nem jár a munkásnak munkabér, ha a veszély az ő érdekkörében jelentkezik (pl. betegség esetén, vagy vihar elvitte a háza tetejét és azt kell kijavítani stb.).⁶⁵¹

Végkövetkeztetéseink azonban nem egyeznek a bérmunka társadalmi értékeléséről kialakult általános római felfogással, mely szerint azokat a szabad polgárokat, akik bérmunkát vállaltak, megvetették.⁶⁵² Hogyan lehet ezt az ellentétet megmagyarázni? A munkások nagyon nyomorúságos helyzetben voltak, hiszen – főleg a nagy rabszolgabőség idején – a rabszolgamunka olcsóságával kellett versenyezniük.⁶⁵³ A rabszolgotartó társadalom szemlélete tehát nem lehetett kedvező azokról a szabad bérmunkásokról, akik maguk is a rabszolgákhoz hasonló munkát végeznek.

A munkások rossz szociális helyzete és a *periculum conductoris* szabály között az ellentét nézetünk szerint a következőkkel magyarázható. Az itt vizsgált források diszpozitív jellegű szabályokat tartalmaznak, azoktól tehát a gyakorlatban el lehetett térni, a szerződésben az ellenkező rendelkezés is ki volt köthető.⁶⁵⁴ Jól példázza ezt az egyik erdélyi viaszostábla (CIL III. p. 948.) alábbi szövegrészlete:

Quod si fluor impediērit, pro rata computare debebit.

650 PÓLAY 1962, 192.; MAYER-MALY 1956, 138sk.; DERNBURG 1889, 301.

651 Egyezően SZEMÉLYI 1932, 148sk.; BRÓSZ – PÓLAY 1991, 436.; PÓLAY 1962, 194skk.; PROVERA 1962, 723. Ezzel ellentétes véleményt fejt ki MARTON 1957, 210., valamint RÖHLE 1968, 203., amikor is a *periculum est locatoris* elvét fejtik ki. Lásd ezzel kapcsolatban KASER 1957, 197sk. Igen értékes végkövetkeztetéshez jut el Röhle álláspontjával szemben ALZON 1966, 323sk.

652 Az idevonatkozó nézeteket lásd DE ROBERTIS 1963, 49. és 97.; NÖRR 1965, 67–105.

653 PÓLAY 1962, 160–163.

654 Ezt fejtik ki a következő szerzők: ARANGIO-RUIZ 1939, 622. 74. jz., DE ROBERTIS 1963, 149.; MAYER-MALY 1956, 184.; KASER 1955, 475. 52. jz., ALZON 1966, 320. 33. és 34. jz. és PROVERA 1962, 719.

E szerint, ha a bányá víz alá került, csak arra az időre kaphat a munkás bért, amelyben munkát végzett. Vagyis az egyikük érdekkörébe sem tartozó természeti csapás esetén a gazdaságilag erősebb munkaadó szerződésileg a munkás nyakába sózza a veszélyt. Világos, hogy a *vis maior* a munkás érdekkörén kívül áll be és ellentétes a D. 19. 2. 38 pr. állásfoglalásával, a joggyakorlatban mégis előfordul. Ez a szerződés, amely egyébként hellenisztikus sajátságokat tüntet fel (a stipuláció klauzulák mellőzése még a kötbérikötés esetében is) téveszthette meg Karlowát, majd pedig Martont, midőn a munkabérveszély viselésének a római birodalmi jog szabályozása tekintetében állást foglaltak.

Nem tudunk egyetérteni azonban Röhle⁶⁵⁵ álláspontjával, mely szerint a Római Birodalom munkabérszerződéseinél a *periculum est locatoris* elv érvényesült, amit a kizárólagosan az erdélyi viaszostáblákon talált munkabérszerződéseire alapoz. Az ismertetett források meggyőznek bennünket ennek az ellenkezőjéről. Nem lehet a Római Birodalom jogát néhány provinciális szerződés alapján megítélni. Ezek a szerződések fél évszázaddal előbbi keletűek, mint a 2. század végén, ill. 3. század elején kialakult klasszikus remekjog, amely a munkabérszerződésnél a veszélyviselést szabályozta. Így ezek a szerződések nem tekinthetők irányadóknak, legfeljebb arra lehet következtetni, hogy a birodalmi joggal ellentétes joggyakorlat éppen a szabályok diszpozitív jellegéből kiindulva létezhetett.

Nem eldöntött kérdés, hogy a CIL III. p. 948. *pro rata computare debebit* kitétele csak a munkabérről vonatkozik-e vagy a természetbeni ellátásra is. Röhle⁶⁵⁶ tagadja a Carcopinótól származó (FIRA III. 150.) *cibarisque* olvasás helyességét, helyette a Zangemeister és Finály által megálapított *liberisque* szót tartja helyénvalónak. Pólay⁶⁵⁷ kimutatta, hogy a *liberisque* kitételnek a szöveg egészéhez viszonyítva nincs értelme. Ezt figyelembe véve a munkabér mellett természetbeni ellátás is szerepel a szövegben. A szöveget lehet úgy is értelmezni, hogy a vízbetörés miatti munkavégzés megszakadása következtében a munkabér és a természetbeni ellátás csak az elvégzett munka idejére jár, de lehet úgy is, hogy csak a munkabér fizetését kell beszüntetni, a természetbeni ellátás jár tovább a munkavégzés szünetelése alatt is. Részünkről az utóbbi mellett foglalunk állást. Kétségtelen, hogy a szövegből sem az egyik, sem a másik álláspont el nem vethető, ill. alá nem támasztható, véleményünket mégis azzal indokoljuk, hogy a félévre járó 70 dénár és az ellátás együttesen fedezte a munkás családjának megélhetését. Azt még valahogy kibírta a munkáscsalád, hogy időlegesen, a munkaszünetelés következtében, ne kapjanak pénzt, de arra nem lehetett tartaléka, hogy az élelmet előteremtse.⁶⁵⁸ Ha a munkás nem kapta volna meg a természetbeni ellátást a teljes szerződési időre, akkor a létminimum sem lett volna biztosítva a számára. Így kizártnak látszik, hogy az ellátást is megvonták volna. Egyébként Röhle⁶⁵⁹ is elismeri, hogy más volna az eredmény a veszélyviselést illetően, ha a *cibarisque* szó elfogadható lenne.

655 RÖHLE 1968, 187.sk. Vele szemben PROVERA 1962, 723.sk. kifejti, hogy a rómaiak nem folytattak egységes gyakorlatot. Nem kötötte őket az egységes jogügyleti szemlélet, ill. kétoldalúság, szabadon választottak a lehetséges megoldások között. A megoldások sokfélelesége viszont az eltérő gazdasági és szociális viszonyokban rejlett.

656 RÖHLE 1968, 188sk. Carcopino olvasása szerint a X. sz. erdélyi viaszostábla (FIRA III. p. 467.) szövegének a vonatkozó része a következő: *se locasse et locavit operas suas opere aurario Aurelio Adiutori ex hac die in idus Novembres proximas septuaginta cibarisque.*

657 PÓLAY 1962, 281. 14. jz.

658 A megélhetési viszonyokra nézve lásd PÓLAY 1962, 191. és MROŽEK 1969, 147.sk.

659 RÖHLE 1968, 188.

Ha a fentieket elfogadjuk, akkor megállapítható, hogy még az erdélyi munkabérszerződések egyikénél is megoszlik a veszély a munkás és a munkaadó között, hisz részben a munkás, részben a munkaadó viseli a veszélyt. A munkaadó ui. a munka szünetelése idején bért ugyan nem fizet, de a természetbeni juttatást megadja, ami viszont lényegében munkabérnek minősül.

b) Veszélyviselés a vállalkozási szerződésnél

1. A vállalkozási szerződésekre vonatkozó forrásokat vizsgálva első látszatra két dolog is szembetűnik. Egyrészt jóval bővebb forrásanyag áll rendelkezésre, mint a munkabér szerződésnél, ami azt jelenti, hogy jelentősebb életviszonyként került szabályozásra, mint a munkaszerződés,⁶⁶⁰ másrészt a forráshelyek csoportosítása is bonyolultabb feladat, mint a *locatio conductio operarum*nál, amennyiben itt nem lehet a vállalkozó és a megrendelő érdekkörét alapszemponként figyelembe venni. Emellett különböző korokban élt jogtudósok véleménye azonos kérdésben többször eltérő. Példaként álljon itt Iavolenus állásfoglalása a *locatio conductio operis*szel kapcsolatos veszélyviselés tárgyában (D. 19. 2. 37):

Si priusquam locatori opus probaretur, vi aliqua consumptum est, detrimentum ad locatorem ita pertinet, si tale opus fuit, ut probari deberet.

E szerint mielőtt a művet megrendelő részére kipróbálták volna, az *vi aliqua* megsemmisült, a kár a megrendelőt (*locator*) csak akkor terheli, ha a művet ki kellett próbálni. A veszély a *locator*é, ha a kipróbálás előtt a kívülről jövő, el nem hárítható erő tönkretette a dolgot. A szöveg a *si tale* kivételével teljesen interpolációmentesnek látszik.⁶⁶¹

Rendkívül érdekes az a kettősség, amely Labeo, Paulus által kommentált és kritizált kazuisztikus Pithana c. művének a digestaszerkesztők által felvett töredékéből kitűnik (D. 19. 2. 62):

Si rivum, quem faciendum conduxeras et feceras, antequam eum probares, labes corrumpit, tuum periculum est. Paulus: immo si soli vitio id accidit, locatoris erit periculum, si operis vitio accidit, tuum erit detrimentum.

Szembetűnő Labeo és a mintegy két évszázaddal később élő Paulus véleményeltérése. Egy csatorna elkészítéséről van szó. Az ilyen építkezésnél – különösen a korabeli technikai viszonyokat figyelembe véve – nagy szerepet játszik a véletlen. Milyen véletlenekekről lehetett itt szó? A szerzők ezt három fogalom köré csoportosították: *labes, soli vitium, operis vitium*. Az *operis vitium* nem jelent különösebb problémát, mivel a munkavégzés körüli véletleneket tartalmazza. Azonban a *labes* és a *soli vitium* nem nagyon külö-

660 KARLOWA 1901, 644sk.

661 ALZON 1966, 324sk. szerint a kockázatra vonatkozó szövegek a *locatio operis faciendinél* látszólag ellenmondásosak. A mű elpusztulása annak *probatioja* előtt hol a *locator*, hol pedig a *conductor* kockázatára történik. Ezt az ellentétet különböző módon magyarázzák az egyes szerzők. Alzon álláspontja szerint nem vezet a probléma megoldására az sem, ha különbséget teszünk az olyan károk között, amelyeket *vis maior* idézett elő, ill. magából az *opusból* keletkeztek. A szöveg interpolációjára nézve lásd HAYMANN 1920, 155.sk.; MONIER 1947, 175.; ARANGIO-RUIZ 1929, 190.; MIQUEL 1964, 185.; a *detrimentum* helyett *periculumot* iktat a szövegbe. (Álláspontunk szerint e szöveg módosításnak a jelen esetben nem sok jelentősége van.)

níthető el egymástól. Talán még a *soli vitium* kizárólagosan a talaj hibájára utal, addig a *labes* a talajhibákkal és a kivitelezéssel kapcsolatos véletlent is magában foglalhatja. A talaj és a kivitelezés együttes hibáiból jönnek létre többnyire a földcsuszamlások, süppedések. A kérdés tisztázásához szükségesnek látszik ismertetni néhány véleményt az irodalomból e fogalmakkal kapcsolatosan.

Kaser⁶⁶² álláspontja a következő: a *vitium operis* szerinte a *conductor* személyében rejlő akadályokat jelenti. A *vitium soli* a feldolgozásra kerülő anyag hiányosságait, míg a *labes* a kívülről jövő elháríthatatlan külső erőt jelzi, amely sem a *vitium soli*, sem a *vitium operis* kategóriájába nem sorolható.

Betti⁶⁶³ nézete szerint a *vitium soli* olyan talajhiba, amely a *vis naturalisszal* azonosítható, a *vitium operis* eredete viszont az építkezés eszközeiben keresendő (vagyis az építéssel kapcsolatos kockázat).

Labeo nézete szerint a *conductor* terheli a kivitelezés kapcsán felmerülő hibák, míg Paulus megosztja a veszély viselését. Ha a kár a talaj hibája folytán keletkezik, ez a *locator* kára, ha az építkezés folytán előállott véletlen okozza, akkor az a *conductoré*. A paulusi forráshely több irodalmi nézet szerint jusziniánuszi módosítás. Úgy véljük azonban, hogy a szöveg klasszikus kori gondolkodásmódra utaló tiszta logikája, világos szerkesztés, ehhez hozzávéve a többi forrás tartalmi azonossága, a *vis maior* által okozott károk tekintetében a tartalmi interpolációgyanú ellen szól. Inkább a Labeo és Paulus közötti ellentét téveszthette meg az interpoláció kutatókat.⁶⁶⁴

Megtalálható a Labeo és Paulus közötti véleménykülönbség a már említett Labeo-féle Pithana szövegéből a Digestába felvett másik fragmentumban is (D. 14. 2. 10):

Si vehenda mancipia conduxisti, pro eo mancipio, quod in nave mortuum est, vectura tibi non debetur. Paulus: immo quaeritur, quid actum est, utrum ut pro his, qui impositi an pro his, qui deportati essent, merces, daretur; quod si hoc apparere non potuerit, satis erit pro nauta, si probaverit, impositum esse mancipium.

Labeo szerint a hajón szállított rabszolga halála esetén nem jár szállítási díj a hajósnak, tehát a veszélyt ismét a vállalkozó viseli. Paulus viszont kifejezetten az ellenkezőjét állítja. Ki kell fizetni a vállalkozói díjat, vagyis a veszély a megrendelőé.⁶⁶⁵ Paulus és Labeo közötti véleményeltérés elsősorban azzal magyarázható (amit a következő források is alátámasztanak), hogy míg Labeo korában még csak kialakulófélben voltak a vállalkozási szerződés veszélyviselésének az elvei, addig Paulus idejében már tisztázódtak ezek a kérdések, s így – amint látni fogjuk – Paulus véleménye megegyezik a többi forrással.⁶⁶⁶

662 KASER 1957, 189skk.; RÖHLE 1968, 206skk. kifejti, hogy a *labes* szó földcsuszamlást jelent, amelyet földrengés, idézett elő. Vö. továbbá CONDANARI-MICHLER 1944, 243skk.

663 BETTI 1956, 14skk.; RÖHLE 1968, 215. lényegében Bettivel azonos nézeteket vall a *vitium soliról*, ill. a *vitium operisről*, azzal a megkülönböztetéssel, hogy a *vitium solival* a talaj alkatát jelölte meg.

664 A szöveget interpolálnak tartja az *immo* szótól végig, HAYMANN 1919, 191skk.; ARANGIO-RUIZ 1929, 199–201. szerint csak részben interpolált a textus.

665 RÖHLE 1968, 216. kifejti, hogy Paulus a szöveg kapcsán alapvetően másként dönt, mint Labeo. Ő ugyanis azon a nézeten van, hogy a hajóbérlő minden rabszolga számára magának foglalt le helyet. Paulus ezzel át helyezi a veszélyátvitel időpontját a hajóút végéről annak kezdetére. A hajó megrakása előtt a *conductor*, azután a *locator* viseli az ellenszolgáltatás veszélyét. Lásd még KASER 1957, 88.

666 KARLOWA 1901, 635–645. részletesen kifejti, hogy a *locatio conductio operis* jött létre legkésőbbben a három variáció közül, éppen ezért a *locatio conductio operis* szabályának a kialakulása is későbbre esik,

Iavolenus Labeot kommentálva a következőket mondja (D. 19. 2. 59):

Marcius domum faciendam a Flacco conduxerat: deinde operis parte effecta terrae motu concussum erat aedificium. Massurius Sabinus: si vi naturali, veluti terrae motu hoc acciderit, Flacci esse periculum.

Ha a félig elkészült épületet földrengés tönkreteszi, a veszély az építetőé, mert a földrengés *vis naturalis*. Itt egy újabb bizonyíték a *locator* veszélyviselésére. A döntés logikája nyilván az, hogy a *locator* ha saját maga végezte volna a munkát, a kár akkor is bekövetkezik.⁶⁶⁷ Különösen érdekes Florentinus egy szövegrésze (D. 19. 2. 36):

Opus quod aversione locatum est donec adprobetur, conductoris periculum est: quod vero ita conductum sit, ut in pedes mensurasve praestetur, eatenus conductoris periculo est, quatenus admensum non sit; et in utraque causa nociturum locatori, si per eum steterit, quo minus opus adprobetur vel admetiatur. Si tamen vi maiore opus prius interciderit, quam adprobaretur, locatoris periculo est, nisi si aliud actum sit: non enim amplius praestari locatori oporteat, quam quod sua cura atque opera consecutus esset.

A szöveg a veszélyviselés különböző problémáit veti fel. Eredetisége vitatható – Haymann az egész szakasz interpoláltságát gyanítja. Álláspontunk szerint a *donec* szó biztosan utólagos beírás eredménye. Valószínű utólagos beírás a *nisi si aliud actum sit* szövegrész is. Ezek azonban lényegében semmit sem változtatnak a szöveg értelmén. Az az álláspont, hogy a *si tamen* kitételről egészen az idézet végéig a szöveg interpolált volna, nem tartjuk valószínűnek. A *vis maiorra* vonatkozó szövegrészt legfeljebb csak átfogalmazták, a lényeg azonban változatlan maradt.⁶⁶⁸ Megállapítható a szövegből a vállalkozó veszélyviselési kötelezettsége arra az esetre, a) ha az elvállalt munkát részletekben adja át a vállalkozó az egyes részlet átadása előtt, b) vagy pedig a vállalkozónak a munkát általában adták. Mindkét variációban a megrendelő viseli a veszélyt, ha rajta áll, hogy a dolgot nem próbálták ki, ill. nem mérték le. Tehát ha a megrendelő késlekedik az átvé-

---

mint a *locatio conductio operarum*é. Ezzel ellentétes véleményt fejt ki BETTI 1956, 189.

A témával kapcsolatban egészen extrém esetet tárgyal Ulpianus a D. 19. 2. 19. 7-ben. Itt a *conductor* egy terhes asszony szállítását vállalta, aki útközben gyermeket szült. Kérdés, kell-e fizetni viteldíjat a gyermekért vagy sem. Ulpianus azzal utasítja el a viteldíj fizetését, hogy az ilyesmi olyan ritkán fordul elő, hogy emiatt nincs szükség a szabályozásra. Így a hajón meghalt rabszolga viteldíji problémájával szemben ezt a kérdést sem kell a bérveszély viselés körébe vonni.

667 A *terrae motu* kifejezést eredetinek véli Kaser (KASER 1957, 191.). Lásd még ezzel kapcsolatban ALZON 1966, 330. 64. jz., továbbá RÖHLE 1968, 214. A szöveget teljesen félreérti SCHULZ 1951, 548. és a *periculum est conductoris* elvéhez jut el, ami alappal kifogásolható.

668 KASER 1957, 192. Részben interpoláltak tartja a szöveget HAYMANN 1919, 201. továbbá SECKEL – LEVY 1927, 223. 6. jz.; APPLETON 1927, 224. 4. jz. és ARANGIO-RUIZ 1929, 201. 1. jz.). A *nisi. si... actum sit* részt BESELER 1920, 137. Lásd ezzel kapcsolatban BETTI 1956, I. 185sk., továbbá RÖHLE 1968, 213. és LUZZATTO 1938, 197. álláspontját. Ez utóbbi szerint a *periculum* egyenlő az *imperitiával*. ALZON 1966, 326skk. (a fragmentum első részében a *conductor* felelősségét látja, míg a másodikban a megrendelő veszélyviselését a *vis maior*ért. Ő ezt azzal magyarázza, hogy a szó a latinban nem „kockázatot”, hanem „uralom alatt tartást” jelent. Ilyen feltételek között egy oly adós, akire a *periculum* nehezedik ugyanúgy szorítható arra, hogy a károkat megfizesse, mint arra, hogy fizesse a kikötött *mercest*. MIQUEL 1964, 183skk. szerint az első mondat a vállalkozó *custodia*-felelősségére vonatkozik, míg a második a megrendelő veszélyviselését tartalmazza.

tellel, vagy kipróbálás nélkül veszi át a művet, ezzel magára vállalja a veszélyt. Ha a mű kipróbálás előtt *vis maior* folytán tönkremegy, ez a megrendelő kára (a felek azonban más-képpen is megegyezhetnek).

A fentiekből kétségtelenül leszűrhető, hogy a jogtudomány különbséget tett a kívülről jövő elháríthatatlan erő és a dologból adódó véletlen között. A dologból adódó véletlen a *conductort* terheli, a kívülről jövő véletlen a *locator* kára. Elismerik a részteljesítést, s azt nem minősítik munkabérletre utaló ténynek.⁶⁶⁹

Speciális vállalkozási esetet tárgyal Iavolenus (D. 19. 2. 51. 1):

Locavi opus faciendum ita, ut pro opere redemptori certam mercedem in dies singulos darem: opus vitiosum factum est: an ex locato agere possim? Respondit si ita opus locasti, ut bonitas eius tibi a conductore adprobaretur, tametsi convenit, ut in singulas operas certa pecunia daretur, praestari tamen tibi a conductore debet, si id opus vitiosum factum est: non enim quicquam interest, utrum uno pretio opus an in singulas operas collocatur.

Ez a szöveg azt feszegeti, hogy ha napról napra esedékes a vállalkozási díj, beszélhetünk-e veszélyviselésről. Látszatra a megállapodás inkább munkabérszerződéshez hasonlít, ott viszont fel sem merült a munkás ilyen értelmű veszélyviselése. A szöveg a felvetést egyértelműen úgy dönti el, hogy a munkát végző személy, vagyis a vállalkozó ilyen esetben is viseli a veszélyt. Szó sincs tehát munkabérletről, hanem ez is vállalkozás. De ha azért lett a vállalkozói díj napokra megállapítva, hogy a munka a megrendelő utasítása szerint készüljön, akkor a megrendelő viseli a kockázatot. Nyilvánvaló, hogy az utasítás szerinti munkavégzés esetén a munkavégzés körülményeiből adódó véletlenek a *locator* terhelik, hisz egy esetleges szakszerűtlen utasítás következményét nem lehet a *conductor* nyakába varrni.

E szövegből is kitűnik, hogy a dologból és a munkavégzés körülményeiből adódó véletlenek a vállalkozó terhére irándók. E szövegnél az interpolációkutatók is csak feltételezik a módosításokat. Véleményünk szerint a kompilátorok valószínűleg szövegmagyarázatot iktattak be a fragmentum második felébe. Ez viszont a szöveg értelmét nem befolyásolja. Az azonban feltételezhető, hogy a *locator* veszélyviselése, ami a munkavégzéssel kapcsolatos utasítással van összefüggésben, a klasszikus jogban nem volt meg.⁶⁷⁰

Az Ulpianustól származó D. 50. 12. 1. 6 fragmentumból megállapítható, hogy az elkészített műben az átadás után véletlenül keletkezett károk a megrendelőt terhelik. Az átadással a veszélyviselés is átszáll a megrendelőre:

Si quis opus quod perfecit adsignavit, deinde id fortuito casu aliquid passum sit, periculum ad eum qui fecit non pertinere imperator noster rescripsit.

669 ALZON 1966, 329skk. szerint a mű bérbeadásakor már a klasszikus korban a kockázat a bérbeadót (*locator*) sújtja. Egyébként ezzel kapcsolatban az irodalomban elég sokféle álláspont alakult ki. Így pl. SZEMÉLYI 1932, 149sk. szerint a vállalkozó csak a közönséges véletlen veszélyt viseli, a *vis maior* által okozott károkért nem felelős. Vö. AMIRANTE 1959, 87. LUZZATTO 1938, 197.; MARTON 1957, 210. szerint viszont a veszély a vállalkozót terheli. BRÓSZ – PÓLAY 1991, 437. szerint a kérdés nincs egyöntetűen szabályozva, itt is az az elv érvényesül, hogy kinek az érdekkörében jelentkezik a gátló körülmény.

670 A szöveget a *si modo* kitéltől végig interpoláltak véli EISELE 1889, 312., míg a *nini si* kitéltől végig ALBERTARIO 1919, 25. 21. jz. és mások.

Az átadás után a vállalkozónak minden kapcsolata megszakad a művel, így nem is terhelheti a véletlen folytán beálló pusztulás veszélye.⁶⁷¹

2. Az eddigiek során a lényeges forrásokat áttekintettük. Így szükségesnek tartjuk, mielőtt továbbsmennénk, néhány következtetés megtételét.

Láttuk, hogy a veszélyviselést a források megosztják a *locator* és a *conductor* között. Mindig esetenként döntenek el, hogy ki viseli a kockázatot. Kérdés, van-e valamilyen elv, aminek alapján ezt teszik?

A kívülről jövő elháríthatatlan körülmény következményeit a *locator*nak kell viselni. Ezt végig kimutatjuk a forrásokból. Az olyan véletlenek, amelyek magából a dologból adódnak, vagy a munkavégzés körülményeiből keletkeznek, mindig a vállalkozót terhelik.⁶⁷² A szövegek olvasása közben felmerülhet oly gondolat, hogy a *vis maior*nak mintegy két válfajáról lehet beszélni a *locatio conductio operis*nél: egyrészt a kívülről jövő természeti csapásokról, másrészt a munkavégzés körében a dologból magából és a munkafolyamatból adódó véletlenekről. A *vis maior* fogalmának ilyen belső megosztása azonban hibás következtetéseket vonhat maga után. Ha a források különböző módon is jelölték a *locator* veszélyviselési feltételeit, valamennyi esetről meg lehetett állapítani, hogy azok az elháríthatatlan erő körébe tartoznak (*cui resisti non potest*). A *conductor* terhelő, csak kipróbálás előtti veszélyviselés jellege nem állapítható meg egyértelműen. Egy kétségtelen, hogy ez a véletlen a dologból, vagy a munkavégzésből adódik. Nagyon kétséges az, hogy itt *vis maior*ról van-e szó, viszont a problémakör megoldását a felelősségi jog területére utalni aligha lehet. Itt a vállalkozás rizikójáról van szó. Az akkori körülmények mellett nem is lehetett volna megállapítani, hogy az *operis vitium* miből adódott (persze ma sem lenne az könnyű).

E kérdéshez kapcsolódik egy másik probléma, ti. mit jelentett az *opus probaretur* kifejezés. A források szerint a „belső károk” csak akkor hárulnak a *conductor*ra, ha azok a kipróbálás előtt keletkeztek. Az *opus probaretur* egyet jelent a kockázat átszállásával.⁶⁷³ A munka elkészültekor azt a megrendelő részére megszemlélésre, kipróbálásra, minőségi vizsgálatra át kell adnia. A vizsgálat után a megrendelő nyilatkozott a dolog állapotáról. Ha a dolog hibás volt, azt úgy tekintették, hogy itt a kipróbálás előtti hibáról van szó, s ennek következményei a vállalkozót terhelték, övé volt a veszély. A mai szóhasználattal élve mintegy minőségi átadás, átvétel történt, különösen az építkezéseknél. Az *adprobatio* megtörténtével, ha a megrendelő a dolgot megfelelőnek találta, minden további veszély őrá szállt át, vagyis ettől az időponttól kezdve a vállalkozó szabadult a veszélyviselés alól. Az *adprobatio* tehát nem más, mint adott időpontban a *locator* vizsgálati kötelezettsége. Az *adprobatio* megtörténteig a veszély a *conductor*ra, ettől kezdve pedig a *locator*ra terhel. Amennyiben nem egyszeri átadással történik a szolgáltatás, hanem részletjesítéssel, akkor a *probatio* esetenkénti megvizsgálást jelent.⁶⁷⁴

671 RÖHLE 1968, 221. szerint a döntő pillanat a teljesítési veszély átszállására itt nem az *adprobare*, mely csak az ígérő, mint műmegrendelő és a kivitelező, mint vállalkozó között lehet döntő. Az *adsignatio* előtt az ígérő a felelős, utána azonban szabadul ez alól.

672 KASER 1957, 186., BETTI 1956, 189.

673 BETTI 1965, 13., továbbá BETTI 1956, 180sk. és RÖHLE 1968, 206sk. szerint a *probare* ill. *adprobare aliquid* azt jelenti, hogy valamit „megvizsgálni, helyeselni, szerződésszerűen előállítottak tekinteni”. A *conductor* részéről viszont azt jelenti, hogy „bárminek bármit elfogadhatóan megcsinálni, szerződésszerűen előállítva átadni.”

674 KASER 1957, 187–188.

A kívülről jövő természeti csapások veszélyének viselése kérdésében Labeo véleménye ellentétes a többi klasszikuséval. Ebből ismételtelen azt a következtetést vonjuk le, hogy a *locatio conductio operis* Labeo működésének ideje után fejlődött ki a végleges formájába. A kompilátorok viszont sok esetben a különböző korszakokból származó szövegeket kritika nélkül egymás mellé állították, szerencsére az eredeti szerzők feltüntetésével, s így lehetséges az ellentmondások okainak a megállapítása. Van olyan nézet is, hogy Labeo túlhaladott szabályainak egy részét a posztklasszikus korban egyszerűen kihagyták a szövegekből.⁶⁷⁵ Így Labeo véleményét ezeknek a szempontoknak a figyelembevételével kell értékelni.

3. A továbbiakban vizsgáljuk meg a rendelkezésre álló néhány kevésbé jelentős forrást is, amelyek az összkép kialakításához szükségesek.

Ulpianus a következőket mondja (D. 4. 9. 3 pr. – 1):

Etiamsi nondum sint res in navem receptae, sed in litore perierint, quas semel recepit, periculum ad eum pertinere... nisi si quid damno fatali contingit. Inde Labeo scribit, si quid naufragio, aut per vim piratarum perierit, non esse iniquum exceptionem ei dari.

A hajós részére szállítás céljából átadott áru esetén, még ha berakás előtt ment is tönkre, a hajósé a veszély. Ulpianus Labeóra hivatkozva mondja, hogy csak a hajótörés és a kalóztámadás esetén mentesülhet a *conductor*. Az előző szövegekhez képest itt az az eltérés, hogy ott kifejezetten a *locator* terhére volt róva a *vis maior* következményeinek viselése, itt viszont egy olyan kitétel áll, hogy nem volna méltánytalan a *conductor*nak a kifizetést adni.

Még problematikusabbnak látszik Ulpianus által írt következő szöveg (D. 19. 2. 15. 6):

Item cum quidam nave amissa vecturam, quam pro mutua acceperat, repeteretur, rescriptum est ab Antonino Augusto non immerito procuratorem Caesaris ab eo vecturam repetere, cum munere vehendi functus non sit: quod in omnibus personis similiter observandum est.

Még az előlegezett fuvardíj sem jár a hajósnak, ha a hajó elsüllyed. A forrás a kockázatot kizárólagosan a *conductorra* hárítja. Ez a szöveg nem illeszthető az eddig tárgyalt források sorába. Kaser⁶⁷⁶ az erőhatalom kockázatának szabálytalan áthárítását a *conductorra* a szövegben található speciális császári döntéssel hozza kapcsolatba. E nézet elfogadhatónak látszik. Nagyon valószínű ui., hogy egy esetre szóló császári döntés következménye a szabály. A szövegnek egyébként szinte minden része interpolált.⁶⁷⁷ Így elképzelhető az is, hogy az eddigi eredményeinkkel ellentétes döntés interpoláció következménye.

Sajátos kérdést taglal Gaius a következőkben (D. 19. 2. 25. 7):

675 KASER 1957, 191.

676 KASER 1957, 193.; BETTI 1956, 189. eredményfelelősséget lát. Vö. továbbá RÖHLE 1968, 217sk. ALZON 1966, 335sk. szerint a tengeri kereskedelmi szerződésben speciális kockázati szabályok érvényesültek.

677 Bizonyos szövegrészeket interpoláltak tekint PERNICE 1873, 306. 1. jz. A *quod* szótól végig interpoláltak tartja a textust BESELER 1920, 133.

Qui columnam transportandam conduxit, si ea, dum tollitur aut portatur aut reponitur, fracta sit, ita id periculum praestat, si qua ipsius eorumque, quorum opera uteretur, culpa acciderit; culpa autem abest, si omnia facta sunt, quae diligentissimus quisque observaturus fuisset. Idem scilicet intellegemus et si dolia vel tignum transportandum aliquis conduxerit: idemque etiam ad ceteras res transferri potest.

Mayer-Maly⁶⁷⁸ itt nem vállalkozói szerződést, hanem munkacsapat-vezetői szerződést („bandagazda-szerződést”) lát, a *conductor operis* ui. együtt végzi a munkát az általa felfogott munkásokkal.

Kétségtelen határesetről van itt szó, azonban álláspontunk szerint inkább vállalkozásról, mint munkabérszerződésről. A munkacsapat-vezető egy oszlop elszállítására vagy felállítására vállalkozik, nem pedig folyamatos munkavégzésre. A közötté és a munkások között levő viszony persze kétségkívül munkaszerződés jellegű. A szöveg erősen interpolált.⁶⁷⁹ Az egyébként az első olvasásra is feltűnik, hogy a *culpa autem abest... quae diligentissimus* justinianuszi beszúrás. Ha ezeket a részeket kihagynánk, a szöveg a következőképpen nézne ki.

Qui columnam transportandam conduxit, si ea, dum tollitur aut portatur aut reponitur, fracta sit periculum praestat.

Ez pedig a *conductor* veszélyviselési kötelezettségét rögzíti a szállítás közben magából a dolgokból, vagy a szállítás körülményeiből keletkezett károkért.

Hasonló körben mozog a Catótól származó, tehát preklasszikus szöveg, amely az olajszüretéről szól. A létrák visszaadását a vállalkozó feladatává teszi. Ha a létrák régiek voltak és eltörték, ez a tulajdonos kára. Ha azonban nem voltak régiek és mégis eltörték, a kárt a vállalkozói díjból le kellett vonni; tehát a vállalkozó viselte a veszélyt. A veszély ilyen módon történő megosztása nagyon életszerű (Cato agr. 144. 2):

Scalae ita uti datae erunt, ita reddito, nisi quae vetustate fractae erunt: si non erunt reddet eaque arbitrato reducetur.

A vállalkozónak kell viselni Paulus szerint azt a veszélyt, ami őt azáltal éri, hogy munkavégzés közben a szerszámot véletlenül összetöri. Az eléggé interpolált szöveg a veszélyviselés egy különös formáját mutatja meg (D. 14. 2. 2. 1).⁶⁸⁰

Nam et si faber incudem aut malleum fregerit, non imputaretur ei qui locaverit opus. Sed si voluntate vectorum vel propter aliquem metum id detrimentum factum sit, hoc ipsum sarciri oportet.

678 MAYER-MALY 1956, 28–30.

679 A szöveg némely részét interpolálnak tekinti HAYMANN 1919, 192sk., ARANGIO-RUIZ 1929, 206sk., míg BESELER 1920, 134. és KUNKEL 1925, 277. nem egészen osztja e véleményyt. A *culpa autem... fuisset* szöveg-részt interpolációs beszúrás eredményének tartja LUSIGNANI 1902, I. 57. és VÁŽNY 1926, 123.

680 A szöveget a *sed si* kitévétől végig interpolálnak tartja KRELLER 1921, 299., míg egyes részeit a szövegnek módosítottnak véli BESELER 1910, 82. és 1920, 129.

4. Az elmondottakat összegezve a következő kazuisztikus összeállítás tehető. A *locator operis* az alábbi esetekben viseli a források szerint a veszélyt: ha a dolog *vis maior* következtében tönkremegy;

- ha a csatorna a talaj hibája (*solis vitio*) folytán megy tönkre;
- ha a mű *vi aliqua consumtum est*;
- ha a félig felépített házat földrengés lerombolja;
- ha az árut szállító hajót kalóztámadás éri, vagy az hajótörést szenved;
- ha a hajón szállított rabszolga meghal;
- ha a megrendelőn áll, hogy a dolog nem lett kipróbálva;
- ha a megrendelő régi létrákat ad és azok eltörnek;
- ha a *vis maior* a mű átadása után következik be;
- ha a vállalkozó a megrendelő utasítása szerint végzi a munkát.

A vállalkozó (*conductor operis*) viseli a veszélyt kipróbálás előtt:

- ha *opus vitiosum factum est*;
- ha a csatorna *operis vitio* megy tönkre;
- ha *ipsa re* adódik a hiba;
- ha a gerenda, szállítás közben tönkremegy;
- ha a hajóra befogadott áru tönkremegy, a hajó elsüllyed;
- ha az új létrák munkavégzés közben eltörnek;
- ha a kézműves saját szerszámaint eltöri.

A fenti felsorolás alapján a következő szabályok absztrahálhatók: a *locator* viseli a veszélyt:

- a) ha a mű kipróbálás előtt elháríthatatlan erő következtében elpusztult,
- b) ha a vállalkozó a *locator* utasítása szerint végzi a munkát,
- c) ha a *probatio*t elmulasztja, vagy azzal késedelembe esik
- d) ha a véletlen kár az *adprobatio* után következik be, valamint az elhasználódott saját eszközének a használattal járó kockázatát is neki kell viselni, ha azt munkavégzés céljából a *conductorra* bízta.

A *conductor* veszélyviselésének kettős feltétele van; éspedig:

- a) a kár a *probatio* előtt törénjék és
- b) magából a dologból, a vállalkozói tevékenységből, a munkavégzés körülményeiből adódó véletlen folytán (miatt) következnek be.

c) Bérelengedés és veszélyviselés a *locatio conductio reinél*

1. A *locatio conductio reinél* eltérően a *locatio conductio operis* és *operarumtól* a veszélyviselés mellett jelentkezik a *remissio mercedis* kérdése is. Az irodalomban általában e két fogalmat igyekeznek egymástól bizonyos fokig elkülöníteni.⁶⁸¹ Ez természetesen

⁶⁸¹ Az irodalomban ismeretes olyan nézet is, hogy a *remissio mercedis* császári kegyként fogható fel. Lásd KASER 1957, 174.; WEISS 1949, 374. MAYER-MALY 1956, 140sk. részletesen is kifejti, hogy ez a jogintézmény, mint a mezőgazdaság hanyatlása elleni harc eszköze jelentkezett a 2. század után, mint a közér-

helyes, azonban rá kell mutatni arra, hogy ugyan más-más események idézik elő a szolgáltatás lehetetlenülését és a bér elengedést kiváltó körülményeket, a gyökerük mégis közös.

Alapjában véve mindig *vis maior* jellegű esemény fog fenn akkor, amikor a teljes termés megsemmisül és a veszélyviselés szabályai kerülnek előtérbe, de *vis maior*ról van szó akkor is, ha vihar vagy más, az időjárás mostohaságából eredő terméketlenség csak részben teszi tönkre a termést. Ilyen esetben viszont az időleges bérelengedés kérdése merül fel.

Vizsgálódásainkat ilyen aspektusból kívánjuk elvégezni, nem veszítve szem elől a klasszikus római jogászok e két kérdést megkülönböztető, de mégis egy töről fakadó és egymásba visszatérő tanításait (Ulpianus, Papinianus, Gaius, Alfenus stb.). E két kérdés gyökerei annyira összefonódnak, hogy csak az együttes tárgyalás vezethet el bennünket a problémák megértéséhez.

A szövegek vizsgálatánál nem tekintjük kizárólagos kiindulópontnak az interpolációs szövegkritikák megítélését, mint ahogy ezt már M. Kaser is kihangsúlyozta,⁶⁸² mivel a *vis maior* fogalmi köre a posztklasszikus, ill. a jusztiniánuszi korszakban nem esett át olyan változásokon, mint az egyes felelősségi fokozatok, különösen a *custodia*-felelősség fogalmi köre.⁶⁸³

A *locatio conductio rei* vizsgálatát témánkhoz megfelelően három részre kell bontani; a szűkebb értelemben vett dologbérletre (a felhozott eseteket tekintve általában lakásbérletre), haszonbérletre és részes haszonbérletre. A *remissio mercedis* kérdése értelemszerűen csak a haszonbérletnél jelentkezik, a másik kettőnél nem. A kérdés tisztázásánál a részeshaszonbérlet elhanyagolható – csak érintőlegesen szólunk róla – a lakásbérletről szóló források megvitatása azonban jelentősen hozzájárul a megoldáshoz.

A *locatio conductio rei*nél keletkező károkat előidéző okok lényegében két csoportra oszthatók. Egyrészt a szerződés alanyainak magatartására (felelősség kérdése), másrészt az el nem hárítható természeti eseményekre (veszélyviselés).⁶⁸⁴ A *locatio conductio rei* jellegéből adódik, hogy a károk e szerződéstípusnál inkább az elháríthatatlan külső okokra vezethetők vissza. Pontosabban fogalmazva: a véltlen lehetetlenülés (fagykár, aszály stb.) és a bérelengedést előidéző esetek száma oly nagy volt, hogy a *locatio conductio rei*nél alapkérdésként jelentkezett. Ez magyarázható elsősorban az időjárás szeszélyével, aminek a föld termése mindaddig ki van téve, amíg a gazda azt be nem takarítja.

Mint ahogy azt már Kaser is kimutatta,⁶⁸⁵ a *locatio conductio rei*nél a veszélyviselés egyet jelent a bérveszély viselésével, ami ezen kívül esik – még ha a körülményeket *vis maior* is idézte elő – nem tartozik a veszélyviselés témakörébe. Úgy is lehet ezt mondani,

---

dekre alapított haszonbérleti művelési kötelezettség szankcionálása. Ezzel ellentétes álláspontot fejt ki BRASSLOFF 1933, 88.; ALZON 1966, 316sk. szerint nem beszélhetünk kivételről a haszonbérlet javára, hanem inkább arról, hogy a jogtudósok a tulajdonosnak biztosítottak előnyt, hogy rossz termés esetén elengedett haszonbérleti díjat a következő évek jó terméséből megfizettetik.

682 KASER 1957, 155. részletesen kifejti, hogy azok a kísérletek, amelyek a források ellentmondásait interpolációs módszerekkel próbálták tisztázni, nem vezettek eredményre. A szövegek zavarosságát szerinte többnyire az ügyetlen feldolgozás eredményezte, de sohasem a tudatos újraszövegezés. Ha így közelítjük meg a kérdést a klasszikus jog fejlődési iránya világosabban látható. Persze azt megállapítani, hogy egyes szöveg-módosítások posztklasszikus, vagy jusztiniánuszi eredetűek, ma már aligha lehet.

683 KASER 1971, 502sk.; MACCORMACK 1972, 149. 1. jz., 150. 2. jz. és 151. 3. jz. A klasszikus és jusztiniánuszi szerződéses felelősségre nézve lásd a magyar irodalomban MARTON 1957, 189sk.; VISKY 1973, 65sk.

684 KASER 1957, 156.

685 KASER 1957, 156.

hogy a veszélyviselés vizsgálata a *locatio conductio* reinél nem egyéb, mint annak a kérdésnek a megvizsgálása, hogy bizonyos véletlen események folytán jár-e bér a bérbeadónak, vagy sem. Mivel a *remissio mercedis*nél is – némely eltéréssel ugyan – lényegében erről van szó, így a bérelengedés is bizonyos formájú veszélyviselés.

2. A lakásbérlet esetében leggyakrabban a tűzvésszel kapcsolatban és az épület előregedése kapcsán jelentkezik az el nem hárítható véletlen esemény. A források igen egyértelműen szólnak ezekben az esetekben a bérveszély kérdéséről (D. 19. 2. 19. 6):

Si quis, cum in annum habitationem conduxisset, pensionem totius anni dederit, deinde insula post sex menses ruerit vel incendio consumpta sit, pensionem residui temporis rectissime Mela scripsit ex conducto actione repetiturum, non quasi indubitum condicturum: non enim per errorem debit plus, sed ut sibi in causam conductionis proficeret. Aliter atque si quis, cum decem conduxisset, quindecim solverit: hic enim si per errorem solvit, dum putat se quindecim conduxisse, actionem ex conducto non habebit, sed solam conditionem. Nam inter eum, qui per errorem solvit, et eum, qui pensionem integram prorogavit, multum interest.

Ulpianus Melara hivatkozva megállapítja, ha valaki egy évre lakást vesz bérbe és a bérleti díjat előre kifizeti, majd hat hónap után a lakás elpusztult vagy leégett – tehát rendeltetésszerű használatra alkalmatlanná vált – a hátralévő időre a kifizetett díjat *actio conductiva*l vissza lehet követelni. A textus további részében Ulpianus azt fejtegeti, miért kell *actio conductiva*l perelni. Számunkra ez az eset azonban kevésbé érdekes.

Tűzvész okozta károkkal foglalkozik Alfenus a D. 19. 2. 30. 1 alatt található szövegében.⁶⁸⁶ Alfenus szövegének az érdekessége az, hogy az épület nem lakás, hanem fürdő céljára egy *municipium* részére az *aedilis* által lett bérbe véve. A fürdő három hónap után leégett. Arra az időre, amíg fürödni nem lehet, bért nem kell fizetni, vagyis a tűzvész következményeként beálló lehetetlenülés miatt a bérlő nem köteles bért fizetni, ill. az előre kifizetett bért visszakérheti.⁶⁸⁷ A bérveszély kockázata a bérbeadóé. Mindkét forrás eredetinek látszik.

Ugyancsak Alfenustól származik a D. 19. 2. 30 pr. alatt található szöveg, amely egy bérbeadott épület lebontása kapcsán előálló helyzetet tárgyal:

Qui insulam triginta conduxerat, singula caenacula ita conduxit, ut quadraginta ex omnibus colligerentur: dominus insulae, quia aedificia vitium facere diceret, demolierat eam; quaesitum est, quanti lis aestimari deberet, si is qui totem conduxerat ex conducto ageret. Respondit, si vitiatum aedificium necessario demolitus esset, pro portione, quanti dominus praediorum locasset quod eius temporis, habitatores habitare non potuissent, rationem duci et tanti litem aestimari: sin autem non fuisset necesse demoliri, sed quia melius aedificare vellet, id fecisset, quanti conductoris interesset, habitatores ne migrarent, tanti condemnari oportere.

686 Alfenus Varus szövege a következő (D. 19. 2. 30. 1): *Aedilis in municipio balneas conduxerat ut eo anno municipies gratis lavarentur: post tres menses incendi facti respondit posse agi cum balneatore ex conducto, ut pro portione temporis, quo lavationem non praestitisset, pecuniae contributio fieret.*

687 A D. 19. 2. 9. 3-ban található ulpianusi szöveg szerint, ha a bérlő okozta a tüzet, akkor a veszélyt a *locator* nem köteles viselni. Ebből következik, hogy egyéb esetekben a tűzvész, mint *vis maior* jellegű esemény a *locator* terhére irandó.

A szöveg első felében olyan épületről van szó, amelyet a tulajdonos *vitium aedificii* miatt bont le. Az épület olyan okok miatt ment tönkre, ami senki tevékenységére sem vezethető vissza (természetes állagromlás, elöregedés, régen beépített anyag időmúlás következtében történő elavulása). Ezek alapján véve el nem hárítható okok, hisz az elöregedés ellen semmit sem lehet tenni. Így ésszerű a kifizetett bérleti díjat a bérlőnek visszaadni, mivel használni nem tudta a lakást. A szöveg második felében arról esik szó, hogy azt nem az épület hibája miatt bontotta le a tulajdonos, hanem azért, mert jobbat akart (*quia melius aedificare vellet*) építeni. Ez esetben, mivel nem *vis maior* jellegű esemény miatt, hanem egyszerűen a tulajdonos magatartásából kifolyólag kell a bérlőnek az épületet elhagyni, így nemcsak a bért lehet visszakövetelni, hanem kártérítést is kérhet (pl. a kiköltözéssel járó költségeket stb. meg kell fizetni). Azonban itt már felelősségi kérdések is felmerülnek, így mélyebb elemzésbe nem bocsátkozunk. A szöveg eredetiségét illetően megoszlanak a vélemények az irodalomban.⁶⁸⁸ Igaz ugyan, hogy kissé körülményesen van a szöveg második fele megszerkesztve, azonban a mondanivalója megegyezik az eddig tárgyalt forrásszövegekkel, így nincs külön jelentősége a kérdés vizsgálatának.

A D. 19. 2. 27 pr.-ban található Alfenus igen sok vitát kiváltó szövege, amelynek eredetiségét többen kétségbe vonják.⁶⁸⁹

Habitatores non, si paulo minus commode aliqua parte caenaculi uterentur, statim deductionem ex mercede facere oportet: ea enim condicione habitatorem esse, ut, si quid transversarium incidisset, quamobrem dominum aliquid demoliri oporteret, aliquam partem parvulam incommodi sustineret: non ita tamen, ut eam partem caenaculi dominus aperuisset, in quam magnam partem usus habitator haberet.

Alfenus itt olyan esetet tárgyal, amikor a bérbe adott lakás használata bizonyos fokú kényelmetlenséggel jár. A ház egy részének lebontása, átalakítása miatt az épület ugyan használható, csak kényelmetlenséget okoz. Alfenusnak az a véleménye, hogy ilyen esetben nem lehet csökkenteni a bért, a felek viseljék közösen az átalakítással járó kellemetlenségeket. Ámde, ha ez az átalakítás olyan mérvű (pl. a ház fedelének a levétele), ami, ha csak időlegesen is, a használatot kizárja, vagy igen nagy mértékben korlátozza, erre az időre bér nem jár. Nyilvánvalóan olyan határesetekről van szó, amikor a lakást lehet ugyan használni, de az igen nagyfokú kényelmetlenséggel jár, hisz a tető levétele már majdnem lehetetlenné teszi a használatot, így nem várható el a bérlőtől, hogy továbbra is a bérlemben maradjon. Természetesen, ha benn maradna, akkor fizetni kell a bért.

3. Hasonló esetet tárgyal Labeo a D. 19. 2. 60 pr.-ban.⁶⁹⁰ Ha ugyanis a ház aládúcolása miatt sem a bérlő, sem annak albérlője időlegesen nem tudja használni a lakást, erre az

688 A D. 19. 2. 30 pr. szövegét a *si vitiatum* kifejezéstől végig interpoláltak tartja ALBERTARIO 1911, 18. BESELER 1913, 48. viszont a szöveget eredetinek véli.

689 Interpoláltak tartják a szöveget pl. ALBERTARIO 1922, 685. és BREMER 1896, 205. MAYER-MALY 1956, 154. különbséget tesz kisebb és nagyobb javítás között és így próbálja a szöveg helyes értelmét megállapítani. LONGO 1965, 307. jusztiniánuszi átdolgozásnak tekinti ezt a részt.

690 D. 19. 2. 60 pr.: *Cum in plures annos domus locata est, praestare locator debet, ut non solum habitare conductor ex Kalendis illi cuiusque anni, sed etiam locare habitatori si velis quo tempore possit. Itaque si ea domus ex kalendis Ianuariis fulta Iunii permansisset, ita ut nec habitare quisquam nec ostendere alicui posset, nihil locatori conductorem praestaturum, adeo ut nec agi quidem posset ex Kalendis Julius refecta*

időre a bérlő a bérbeadónak semmivel sem tartozik. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy ha a lakás beomlással fenyeget, és a tulajdonos a házat az állagmegóvás érdekében kijavítja, emiatt a bérlő nem használhatja, a tulajdonos díjra nem tarthat igényt.⁶⁹¹ A D. 19. 2. 27. 1-ben Alfenus az eddigiektől eltérően nem a lehetetlenülés esetében fennálló helyzetet vizsgálja, hanem egy veszéllyel járó esemény következményeit:

Iterum interrogatus est, si quis timoris causa emigrasset, deberet mercedem necne. Respondit, si causa fuisset, cur periculum timeret, quamvis periculum vere non fuisset, tamen non debere mercedem: sed si causa timoris iusta non fuisset, nihilo minus debere.

Kérdésként merül fel, ha valaki félelemből költözött el a lakásból, tartozik-e a bérleti díjat megfizetni. Alfenus úgy oldja meg az esetet, hogy ha a bérlőnek oka volt a veszélytől tartani, még ha az nem is következett be, nem kell a bért megfizetnie. A forrásból nem tűnik ki, hogy milyen veszélyes helyzetről van szó. A lakásból való kiköltözés alapján véve csak olyan esetekben fogadható el, amikor az épület valamilyen oknál fogva összedőléssel, leszakadással fenyeget, vagy más hasonló súlyos okok miatt a bentlakóra életveszélyt jelent. Ilyen súlyos esetre utal a szövegben kétszer is használt *periculum* szó, amely itt nem a technikus értelemben vett veszélyviselést, hanem a veszélyes helyzet bekövetkezését jelenti. Még ha nem is következett be ez a veszélyes helyzet, a bérlő nem köteles a kiköltözés idejére a díjat kifizetni, amennyiben komolyan kellett számolni a veszélyes állapot bekövetkeztével. A *sed si*-től a szakasz végéig interpoláltak látszik a szöveg, azonban ez a mondat mintegy magyarázata az előtte lévőknek, így a teljes szöveg értelmezése szempontjából az esetleges interpolatio közömbös.⁶⁹² A lakásbérlet kapcsán megvizsgált források lényegében a tűzvész (*incendium*), ill. egyéb, a ház állagromlása (*aedificii vitium*) okozta lehetetlenülés eseteivel foglalkoznak. Ezeknél következetesen érvényesül a *periculum est locatoris* elv, a bérveszélyt ti. mindig a bérbeadó viseli.⁶⁹³ Ha olyan véletlen események jönnek közbe, amelyek lehetetlenné teszik a bérbevett épület használatát, ez esetben a bérlő a lehetetlenülés idejére nem köteles bért fizetni. Ebből az az általános szabály állapítható meg, hogy ha véletlen események folytán a bérbeadó az épület használatát biztosítani nem tudja, bérre nem tarthat igényt. A szűkebb értelemben vett dologbérletnél tehát a veszélyt mindig a bérbeadó viseli.⁶⁹⁴

4. Térjünk rá ezek után a haszonbérletre. A források általában csak a földhaszonbérlettel foglalkoznak, s a *remissio mercedis* kérdését együtt tárgyalják a bérveszély viselésének kérdésével.

---

domus habitare, nisi si paratus fuisset, locator commodam domum ei ad habitandum dare. A szövegre nézve lásd MAYER-MALY 1956, 147. és KASER 1957, 183. megállapításait. LONGO 1965, 309. a szöveget interpoláltak tartja Kaserrel és Mayer-Malyval szemben.

691 A beomlás – mint azt Ulpianus megállapítja (D. 19. 2. 19. 6) – természetesen szintén mentesíti a bérfizetés alól a bérlőt

692 Lásd MAYER-MALY 1956, 217.

693 BETTI 1965, 18. szerint irányadó az volt, hogy a normális használat lehetősége fennmaradt-e vagy sem. A dologbérletnél a dolog elpusztulásával beálló lehetetlenülés szükségképpen felszabadítja a bérlőt bérfizetési kötelezettsége alól. Ezen a véleményen van SCHULZ 1951, 548. is.

694 Vö. LONGO 1965, 287sk.; PROVERA 1962, 693sk. Álláspontjukkal egyezően SCHULZ 1951, 548.

A veszélyviselés vonatkozásában alapforrás az Ulpianustól származó D. 19. 2. 15. 2 alatti szöveg:⁶⁹⁵

Si vis tempestatis calamitosae contigerit, an locator conductori aliquid praestare debeat, videamus. Servius omnem vim, cui resisti non potest, dominum colono praestare debere ait, ut puta fluminum graculorum sturnorum et si quid simile acciderit, aut si incursus hostium fiat: si qua tamen vitia ex ipsa re oriuntur, haec damno coloni esse, veluti si vinum coacuerit, si raucis aut herbis segetes corruptae sint. Sed et si labes facta sit omnemque fructum tulerit, damnum coloni non esse, ne supra damnum seminis amissi mercedes agri praestare cogatur. Sed et si uredo fructum oleae corruperit aut solis fervore non adsueto id acciderit, damnum domini futurum: si vero nihil extra consuetudinem acciderit, damnum domini futurum: si vero nihil extra consuetudinem acciderit, damnum coloni esse. Idemque dicendum, si exercitus praeteriens per lasciviam aliquid abstulit. Sed et si ager terrae motu ita corruperit, ut nusquam sit, damno domini esse: oportere enim agrum praestari conductori, ut frui possit.

Ulpianus felveti a kérdést: ha az időjárás ereje okozott kárt, tartozik-e a haszonbérbe adó helytállni. A kérdésre – Serviusra hivatkozva – azt válaszolja, hogy minden erőszakért (*omnem vim*), aminek ellenállni nem lehet, a bérbeadó helytállni tartozik.⁶⁹⁶ Ulpianus ezt általános tételként kezeli, majd példákon keresztül bemutatja, hogy mit ért „elháríthatatlan erő” alatt. A *cui resisti non potest* kifejezést a későbbi korok szövegbeszűrésének vélik.⁶⁹⁷ Álláspontunk szerint nehezen tételezhető fel, hogy Servius a köztársasági korszak végének legkiválóbb jogtudósa ne ismerte volna az elháríthatatlan erő fogalmát. Az meg egyenesen képtelenség, hogy az őt idéző Ulpianus ne lett volna ezzel a fogalommal tisztában.⁶⁹⁸ Az ugyan elképzelhető, hogy Ulpianus csak az *omnem vim* megjelölést használta és a *cui resisti*

695 Alzon 1966, 312skk. alapforrásnak tartja az Ulpianustól származó D. 19. 2. 9. 1-ben található szöveget, amelynek az a lényege, hogy a *conductor* reínél meg kell kapnia a dolgot élvezetre; amennyiben nem kapja meg, ill. csak részben kapja meg, akkor nem köteles, ill. csak részben köteles bért fizetni. A veszélyviselés vizsgálatánál a többi forrásnál is ezt az ulpianusi szabályt tartja mértékadónak és úgy von le következtetéseket. Álláspontunk szerint vitatható, hogy ez a forrás a veszélyviselésre tartalmaz szabályokat. Így ebből általános következtetés nem vonható le.

696 MAYER-MALY 1956, 193. az idézett szöveget posztklasszikus átdolgozás eredményének tartja. Szerinte a veszélyviselés eldöntésénél nem az a lényeg, hogy olyan esemény forog-e fenn, *cui resisti non potest*, avagy *vitium*, mely *ex ipsa re oritur*, hanem az, hogy a káresemény rendszerinti, vagy rendkívüli körülmény következménye volt. KASER 1957, 170. szerint viszont a kockázatot a *vis cui resisti non potest* esetében a *dominus locator* viseli. A szövegbeli differenciálás szerinte nyilvánvalólag Ulpianustól származik, s ezt az álláspontot képviseli – mint megjegyzi – az irodalom általában (Luzzatto, Betti, Biondi, Visky). Figyelemreméltóan fejti ki nézeteit a témával kapcsolatban MIQUEL 1964, 174sk..

697 Ez a nézete De Medionak (DE MEDIO 1908, 188sk.) és Guarneri Citatinak (CITATI 1924. 50..)

698 KASER 1957, 171sk. részletesen kifejti, hogy a *cui resisti non potest* kifejezés aligha lehet későbbi beszűrés eredménye, mert ha csak a *vim praestare* megjelölést használták volna, ez igen bizonytalanra tette volna a szöveg értelmét. Ulpianus gondolatai a *cui resisti non potest* kifejezés értelmét teljesen fedik. E kifejezés tökéletesen alkalmas volt arra, hogy a szövegben felsorolt minősített vétkes tényállásokat magába foglalja. Ugyancsak eredeti szerinte a szövegnek a kockázat megosztását tartalmazó része. Lásd még MAYER-MALY 1956, 189. és LUZZATTO 1938, 214sk. Egyébként Servius nemcsak itt, de a D. 39. 2. 24. 4 keretében is foglalkozik az elháríthatatlan erő fogalmával a *vis divina* kifejezés formájában. E szövegrész eredetisége tekintetében lényegében csak BESELER 1925, 478. aggálya, amennyiben a 4. szakaszt a *non si* kifejezéstől végig interpolálnak véli. Ugyanakkor CONDANARI-MICHLER 1944, 243. a *vis divina* kifejezést Servius eredeti ki-

non potest az omnem vim magyarázatára került kiegészítésként a szövegbe. Ha viszont a *cui resisti non potest* valóban posztklasszikus kori beszúrás, akkor ebből alappal lehet arra következtetni, hogy a posztklasszikusok lényegében ugyanazt értették a *vis maioron*, mint a klasszikusok. Továbbá a haszonbérleti szerződés esetében a veszélyviselés vonatkozásában is megegyezett a véleményük a klasszikusokéval. A veszélyviselésre vonatkozó forrásanyag interpolációja tehát aligha eredményezett változtatásokat a klasszikusok elvein, s így valószínűsíthető, hogy a jusztiinianuszi kodifikátorok e kérdésben a klasszikus elvekkel teljes egészében egyetértettek. Az más kérdés, hogy bizonyos szövegekben absztraháltak, ez azonban nem járt a szöveg értelmének módosításával.⁶⁹⁹

Ulpianus az alábbi *vis maior* jellegű eseményeket sorolja fel arra az esetre, amikor a bérveszély a *locator*t terheli. Ha a termés:

- a) csoportos seregélyveszély, vagy más hasonló esemény,
- b) az ellenség betörése,
- c) földrengés,
- d) fagykár, vagy aszály következtében megy tönkre.

Valószínűleg ezek voltak a leggyakrabban előforduló esetek, amelyeket Ulpianus érdemesnek tartott megjegyezni. Ezeknek az eseményeknek egy közös eredménye van, és pedig az, hogy a teljes termést tönkretette (*omnem quae fructum tulerit; fructum oleae corruerit*). Alapvetően ebben van a különbség a *vis maior* jellegű eseményekből következő bérveszély viselés és az ugyancsak *vis maior* jellegű eseményből adódó *remissio mercedis* között (az utóbbinál a termés egy része pusztult csak el, ezt a későbbiekben részletesen látni fogjuk). Tehát a *locator* akkor viseli a bérveszélyt, ha *vis maior* jellegű esemény a teljes termést tönkretette. A korabeli itáliai természeti viszonyokat figyelembe véve, úgy gondoljuk, hogy a fagyveszély, az aszály és a seregélyveszély ellen védekezni nem lehetett. Ezek voltak a mezőgazdasági termelésben a legtöbb kárt okozó természeti csapások, amelyek más-más vidékeken rendszeresen ismétlődtek. A földrengés még súlyosabb következményekkel járt, így joggal állítja Ulpianus a *vis maior* előidéző események sorába. Az ellenség betörése alatt az irodalomban inkább a római katonák garázdálkodását értik.⁷⁰⁰ A birodalom viszonyait figyelembe véve, ez elfogadható. Erre utal a

---

fejzésének véli éppúgy, mint – az irodalom szerint, interpoláció – gyanún, felülálló *vis extrinsecus admota* kifejezést, amely Alfenus Varustól származik (D. 39. 2. 43 pr.). Ebből szükségképpen következik, hogy ha a *casum cui resisti non potest* kifejezés megszövegezése posztklasszikusnak is vélhető, annak értelme, lényege a *veteres* jogtudományában sem volt ismeretlen. Servius kifejezésével kapcsolatban ugyan felmerülhet az az aggály, hogy annak görög megfelelője *theou bia*, amely a D. 19. 2. 25. 6 szövegében jelentkezik, nem a görög filozófiából, hanem a keresztény ideológiából ered, mint azt PETERS 1911, 376. véli, az Alfenus-féle *vis extrinsecus admota* eredetisége azonban arra utal, hogy a *vis divina* ekvivalense, tehát az elháríthatatlan erő fogalma a *veteres*nél már lényegében kialakult.

699 MAYER-MALY 1956, 193. úgy véli, hogy a *vis maior* fogalma a klasszikus korban még nem szilárdult meg teljesen, míg Kaser szerint a klasszikusok kifejezetten az el nem hárítható véletlent értették ezen, s így a *cui resisti non potest* mindenképpen eredeti (KASER 1957, 171sk.). Ugyancsak eredetinek tartja ARANGIO-RUIZ 1929, 199.; BETTI 1956, 192.; WIEACKER 1960, 255sk., és a magyar irodalomban VISKY 1949, 470sk.; WIEACKER 1960, 255sk. a fenti szöveget összeveti a PSI. XIV 1449. szám alatt található szöveggel és megállapítja, hogy a vizsgált szöveg a klasszikus korból származott.

700 Az ellenség betörését MAYER-MALY 1956, 191. a római katonák túlkapasaként fogja fel. Szerinte a klasszikusok is (Labeo, Ulpianus) csak menetelő római katonai egységekre gondolhattak, hiszen az ő korukban az itáliai földeket idegen csapatok semmiképpen nem veszélyeztethették.

szövegnek az a része „ha az átvonuló hadsereg valamit pajkosságból elemel”. Gondoljunk csak arra, hogy egy nagy létszámú katonai egység táborozik az érett szőlőtábla mellett; mi marad ott? Természetesen az *incursus hostium* kifejezést Ulpianus a birodalom határai melletti területre értette, ahol abban az időszakban is előfordultak betörések. A szövegnek az *et si* kezdetű részét interpoláltak vélik.⁷⁰¹ Nem vitás, mindkét mondatrész elvont szabályt tartalmaz a példálódzó felsorolás között. Véleményünk szerint a szöveg értelmét nem rontja, sőt érthetőbbé teszi. A sereglyveszély mellett előfordultak más hasonló állapotok által okozott károk, amelyeket azonban felsorolni nem tartottak szükségesnek. A példálódzó, károsító események között szerepel az a körülmény, hogy „ha azonban semmi különös nem történt és mégis kár keletkezett”; ez esetben a szabály, hogy a kár a bérlőé. Kérdés, mit kell e kitételel érteni? Ha fagy, aszály stb. sújtja a termést, akkor nem vitásan a bérbeadó viseli a kárt. Az eredmény és az ok szemmel látható. Azonban az is előfordulhat, hogy ilyen szembeszökő károsító esemény nem történt, azonban mégis kára keletkezett a bérlőnek a kedvezőtlen időjárási viszonyok miatt. Azonban ezt nem honorálták, mert nyilván nem volt visszavezethető tipikus *vis maior* jellegű eseményre. Itt térünk rá a haszonbérlő veszélyviselésére.

Ulpianus világos fogalmazása szerint, ha a hibák magából a dologból származtak, ez a haszonbérlő kára. Ilyen pl. ha a bor megecetesedik, vagy a gaz a vetést elnyomja, továbbá ide lehet venni a fentebb említett, „ha semmi különös nem történt” esetet is. Az itt felsorolt ulpianusi példák olyan elháríthatatlan károkról szólnak, amelyek nem erőszakos külső hatás eredményeként, hanem magából a dologból adódó, el nem hárítható események folytán álltak elő. Felmerülhetne az is, hogy az ilyen esetekben a haszonbérlő vétkessége esetleg megvizsgálható lenne, de éppen a körülmények miatt ez nem lehetséges. Így Ulpianus a veszélyviselés körében hagyja ezeket az eseteket. Az ilyen károk a haszonbérlőt terhelik, éppen ezért a haszonbért meg kell fizetnie.

5. Nagyon érdekes és elgondolkodtató az idézett (D. 19. 2. 15. 2) ulpianusi szövegnek a következő része: *sed et si labes facta sit omnemque fructum tulerit, damnum coloni non esse, ne supra damnum seminis amissi mercedes agri praestare cogatur*. E szakaszban Ulpianus azt mondja, ha a földrengés minden termést elvitt, ez nem a haszonbérlő kára, nehogy a magvesztésen felül a földhaszonbérlőnek megfizetésére is kényszeríttessék.

Mint fentebb már szóltunk róla, a veszélyviselés a *locatio conductio* reinél nem más, mint a bérveszély viselésének a kérdése. Azonban mégis felöltik, hogy az adott esetben a haszonbérlő, veszélyviselése sokkal szélesebb, mint a bérbeadóé.

A haszonbérbeadó nem kapja meg a haszonbért, kénytelen tudomásul venni a természeti csapást. De a haszonbérlő még a haszontól is elesik (*interesse* kár).⁷⁰² Kárba vész az általa ráfordított munka, terheli esetlegesen a napszámosoknak kifizetett összeg, mint tényleges kár. A napszámosak díjai, ha nagyobb területről van szó, nagy összeget is kitehetnek. Ezen felül még a beültetett mag is kárba vész. Ez is a haszonbérlő kára. Vagyis a

701 De Medio az *et si quid...acciderit* szövegrészt interpolációs beszúrás eredményének tartja (DE MEDIO 1908, 188sk.).

702 KASER 1957, 186. kifejti, hogy ha a haszonbérbeadó nem tudja valamilyen körülmény folytán a *frui liceret* a haszonbérbevévőnek biztosítani, csak a már kifizetett haszonbérösszeget tartozik visszafizetni. A haszonbérösszeg és a haszonbérlő *interesséje* egymástól szigorúan elkülönítendő. Az *interesse* megtérítéséről szó sem lehet.

vis maior jellegű esemény kapcsán a bérveszély viselésén kívüli károk egész sora is felmerül. Ezek a károk senkinek nem róhatók fel. Tehát lényegében itt is veszélyviselésről van szó és pedig a haszonbérleti díjat alaposan meghaladó károk viseléséről.

A haszonbérelőnek az elmaradt hasznon kívül konkrét károkat (pl. a vetőmag értéke, a napszámos munka kifizetett díja) is viselnie kell. Ennek a kérdésnek a vizsgálatát a források azonban fel sem vetik. Legfeljebb utalnak rá, hogy a szegény haszonbérletőt még a magveszteség is terheli. Ebből a szempontból vizsgálva a kérdést megállapíthatjuk, hogy még azokban az esetekben is, amikor a bérveszély viselését a források a bérbeadóra hárítják, a haszonbérletőt is viseli a veszélyt (persze nem a bérveszélyt), azonban kára jóval nagyobb, mint a bérbeadóé.

Itt abszolút értelemben legfeljebb csak kármegosztásról beszélhetünk. Igaz ugyan, hogy a haszonbérbeadó nem kap haszonbérleti díjat ezekben az esetekben, mert a bérveszélyt ő viseli, azonban amint látjuk, az egyéb károk, amelyek ugyanebből az eseményből adódtak, a haszonbérletőt terhelik, tehát átvitt értelemben ő is visel veszélyt. A haszonbérletőt sokkal inkább ki van téve az időjárás szeszélyének, mint a bérbeadó. Ezen a sanyarú helyzeten csak a következő évek jó termése segíthet.

Hogy a magveszteséggel kapcsolatos állásfoglalás nemcsak egyetlen döntésben szerepel, bizonyítja az Ulpianustól származó D. 19. 2. 15. 7-ben található szöveg is.

Ubicumque tamen remissionis ratio habetur ex causis supra relatis, non id quod sua interest conductor consequitur, sed mercedis exonerationem pro rata: supra denique damnum seminis ad colonum pertinere declaratur.

Ez a forrás azt veti fel, hogy ha a bért el is engedik a haszonbérelőnek, szó sem lehet azonban *interesséjének* a megtérítéséről, továbbá a beültetett gabona értékét sem kapja meg, mert ez a kár is az övé. Ez a döntés nem látszik annyira méltánytalannak, mint az előzőekben ismertetett, hisz a bérelengedésből arra lehet következtetni, hogy nem a teljes termés ment tönkre, hanem csak egy része. Ilyenkor jogos mind az *interessének*, mind az elveszett mag értékének a haszonbérletőt terhére történő áthárítása. E két forrásban található döntés alapján megállapíthatjuk, hogy a magveszteség mindig a haszonbérletőt terheli. Így a magveszteség a haszonbérleti szerződésnél a haszonbérletőt külön kockázata keretébe tartozik, s ez alól természetesen csak a feles haszonbérletnél van kivétel, ahol minden hasznot és kárt megosztanak a felek (D. 19. 2. 25. 6).

6. Vitára okot adó szöveg található Ulpianusnak a D. 19. 2. 19. 1 alatti megállapításában.⁷⁰³ Ulpianus Serviusra, Labeóra és Sabinusra hivatkozik a kérdéses jogeset ismertetésénél. Több tudós véleményazonosságára nyilván általános szabályra látszik utalni, a szöveghely mégis többféleképpen értelmezhető:

Si quis dolia vitiosa ignarus locaverit, deinde vinum effluxerit, tenebitur in id quod interest nec ignorantia eius erit excusata: et ita Cassius scripsit. Aliter atque si saltum passuum locasti, in quo herba mala nascebatur: hic enim si pecora vel

703 KASER 1957, 176sk. szerint a források a szántóföld és legelő elgazosodása, ill. az ott termő mérgező növények okozta károsodás következményei tekintetében ellentmondásosak. Servius az elgazosodás folytán tönkremenő vetéseknél a kockázatot a haszonbérletőre hárítja, míg a mérges füveket legelő állatok elpusztulása esetében a haszonbérbeadóra. Miután a károk mindkét esetben *ex ipsa re oriuntur* feltételezi, hogy a D. 19. 2. 19. 1 pontatlanul van szövegezve. Lásd MAYER-MALY 1956, 169.

demortua sunt vel etiam deteriora facta, quod interest praestabitur, si scisti, si ignorasti, pensionem non petes, et ita Servio Labeoni Sabino placuit.

Nem látszik-e ellentét az itt idézett szöveg és a D. 19. 2. 15. 2 szövegrész közt? Nézetünk szerint különbség van aközött, ha a vetés a föld gazosodása miatt megy tönkre vagy ha a birkák mérges füvek miatt pusztulnak el. Ez előbbi a haszonbérlő kára, az utóbbi a haszonbérlő kára, jóllehet mindkét esetben olyan károkról van szó, amelyek *ex ipsa re oriuntur*, s így a haszonbérlőt kellene terhelniük. A mérges füvek által a birkákban keletkezett károknál fel kell tételeznünk, hogy a haszonbérlő nemcsak a haszonbérlői összeget nem kérheti, hanem a haszonbérlő *interesséjét* is meg kell fizetnie. Ilyen szabállyal viszont a veszélyviselés témakörében nem találkozunk. Ezek a kritériumok csak a felelősségnél (ha az a haszonbérlő vétkességére vezethető vissza) lehetők fel. A haszonbérlőnek lényegében garantálnia kell, hogy a haszonbérlőbe adott legelőn mérges növények nincsenek. A másik feltevés szerint elképzelhető, hogy a szöveget alaposan átdolgozták, aminek vagy az lett a következménye, hogy a szöveg így szinte értelmetlenné vált, vagy az, hogy „a hibát ismerő” haszonbérlő kifejezés helyére a „nem ismerő” kifejezést írták be.⁷⁰⁴ Tehát ha olyan haszonbérlőről van szó, aki ismeri a hibákat és elhallgatja, a haszonbérlő megvonása mellett felelős a haszonbérlő kárának megtérítéséért is.⁷⁰⁵

7. A veszélyviselésről mondottakat érdekesen színezi a D. 19. 2. 33-ban található forrásanyag. Az eddigiekben olyan *vis maior* jellegű eseményekkel foglalkoztunk, amelyek a föld megművelésének velejárói és nagyobb részben időjárási problémákra vezethetők vissza. Africanus viszont egy, a kisajátítás során felmerülő kérdést tárgyal:

Si fundus quem mihi locaveris publicatus sit, teneri te actione ex conducto, ut mihi frui liceat, quamvis per te non stet, quo minus id praestes: quemadmodum, inquit, si insulam aedificandam locasses et solum corruisset, nihilo minus teneberis. Nam et si vendideris mihi fundum isque priusquam vacuus traderetur publicatus fuerit, teneris ex empto: quod hactenus verum erit, ut pretium restituas, non ut etiam id praestes, si quid pluris mea intersit eum vacuum mihi tradi. Similiter igitur et circa conductionem servandum puto, ut mercedem quam praestiterim restituas, eius scilicet temporis, quo frui non fuerim, nec ultra actione ex conducto praestare cogaris. Nam et si colonus tuus fundo frui a te aut ab eo prohibetur, quem tu prohibere ne id faciat possis. Tantum ei praestabis, quanti eius interfuerit frui, in quo etiam lucrum eius continebitur: sin vero ab eo interpellabitur, quem tu prohibere propter vim maiorem aut potentiam eius non poteris, nihil amplius ei quam mercedem remittere aut reddere debebis.

704 HAYMANN 1912. 101. az *ignarus* szó helyett éppen a *sciens* szót tartja helyénvalónak. KUNKEL 1925, 327. a *nec... excusata* részt véli interpolálnak. HELDRICH 1924, 21sk. a *si ignorasci...petes* mondatrészt tartja interpolálnak. LONGO 1965, 299. megkísérli rekonstruálni azt a klasszikus szöveget, amely mindkét döntésnek megfelelő. Álláspontja szerint a különböző betoldások miatt nem lehet a két tényállásra ellentétes magyarázatot adni.

705 KASER 1957, 166. szerint az, hogy a legelőn mérges növények vannak, olyan lehetőség, amellyel a földhaszonbérlőnek számolnia kell. Az ilyen hibáért a haszonbérlőnek csak akkor kell felelni, ha a hibáról tudomása volt, s azt fondorlatosan elhallgatta. Egyébként a haszonbérlő csak a haszonbér fizetése alól mentesül, mivel a haszonbérelt földet nem tudja használni.

A fragmentumban foglaltak lényege a következő: kisajátítanak egy olyan telket, amely haszonbérbe van adva. Ebben az esetben a haszonbérlő *ex conducto* felléphet a haszonbérbe adó ellen a haszonbérleti díj visszafizetése iránt. Africanus hosszasan magyarázva, több példával igyekszik alátámasztani véleményét. A kisajátítást azonosnak tartja azzal az esettel, amikor az építendő ház a talaj süllyedése folytán tönkremegy. Vagyis a kisajátítást *vis maiorként* kezeli. Majd a fragmentum végén párhuzamba állítja a *vis maiort* a kisajátító hatalmával (*propter vim maiorem aut potentiam ius non poteris*) és azonos eredményre jut. Tehát a kisajátítás el nem hárítható, nem a haszonbérbeadón áll, ezért az ismert jogelvek szerint a haszonbérbeadó csak a haszonbérleti díjat köteles visszafizetni. Másra nem kötelezhető.⁷⁰⁶ Africanus példákat hoz ennek igazolására. Azt mondja, ha a haszonbérlőt a *fundus* élvezetében (*frui*) akár a bérbeadó, akár olyan harmadik személy akadályozta, akit a haszonbérbeadó ebben meggátolhatott volna, akkor a haszonbérlő kárát is meg kell fizetnie. A kisajátítás azonban nem ilyen eset, mert a bérbeadó nem tudja megakadályozni a kisajátítást. Africanus megállapításai és példái minden kétséget kizáróan eldöntik, hogyan kell a publikációt minősíteni. Igen sok vita merült fel a fragmentum eredetiségével kapcsolatban. Haymann és Paris nem tartják a fragmentumot teljesen eredetinek.⁷⁰⁷ Mások viszont úgy vélik, hogy egyes szavakat, vagy egész mondatokat iktattak be az eredeti szövegbe.⁷⁰⁸ Különösen helyénvalók azok a feltételezések, amelyek a szöveg végén az *interesse* és bérveszély viselés elválasztását vélik kompilátori munkának.⁷⁰⁹ Úgy gondoljuk, hogy ezekkel a megállapításokkal vitatkozni aligha lehet. Azt a véleményt azonban nem osztjuk, hogy az egész fragmentum nem eredeti.⁷¹⁰ A szöveg nehézkes, esetenként félreértésre alkalmas, ez azt bizonyítja, hogy a jelenlegi állapotát több átdolgozás után nyerte el. Ettől függetlenül világosan kitűnik belőle az az elv, hogy a publikáció el nem hárítható, és mint ilyen el nem hárítható esemény következményeként jelentkező bérveszély viselés a haszonbérbeadót terheli. Éppen az átdolgozás eredményeként hangsúlyozhatjuk ismételten, hogy mind a klasszikusok, mind a posztklasszikusok véleménye azonos volt a bérleti szerződésnél a bérveszély viselésének kérdésében. A beszúrások azokat a tételeket világítják meg, amit Africanus a fragmentum elején megállapított. Érdekesen színezi a kérdést Ulpianusnak a

706 KASER 1957, 178. nézete szerint a haszonbérleti díj visszafizetésére való kötelezés előírása nem a kompilátorok újítása. Párhuzamot von a *locatio conductio operis* és a *locatio conductio rei* közt és megállapítja, hogy hasonló esetben a *locatio conductio operis*-nél csak a vállalkozási díj kifizetéséről, a *locatio conductio rei*-nél viszont csak a bérleti díj visszafizetéséről van szó. Az *interesse* nem jöhet figyelembe. Hasonló a véleménye Mayer-Malynak (MAYER-MALY 1956, 163sk.) Vö. PALAZZOLO 1965b, 292skk. továbbá LUZZATTO 1938, 217. és PROVERA 1962, 707.

707 A fragmentumot több részében interpoláció eredményének tekinti HAYMANN 1920, 63sk. és PARIS 1926, 244–249., valamint KONSTANTINOVICH 1923, 124. 3. jz. Vö. LUZZATTO 1938, 217.

708 HAYMANN 1920, 65. és 159. szerint pl. az *aedificandam* szó, APPLETON 1926, 402–406. és mások szerint pedig pl. a *nam et si vendideris...cogeris* rész interpolációs beszúrás eredménye stb. Lásd még MOLNÁR 1974, 39. a D. 19. 2. 59 jelzésű forráshellyel kapcsolatban.

709 A szöveget a *sin vero* kifejezéstől a szakasz végéig interpoláltnak tartja BESELER 1913, 47. és 92.; HUVELIN 1924. 322–327., ROTONDI 1922. 127. 2. jz. és mások.

710 KASER 1957, 178sk. az egész szöveg alapos elemzése után arra a megállapításra jut, hogy a szöveget a maga lényegében mégis csak eredetinek kell tekinteni az interpolációs beszúrások ellenére is. LONGO 1965, 287skk. tagadja a szövegben lévő koncepció klasszikus voltát. Pontról pontra haladva igyekszik kimutatni a jusztnianuszi betoldásokat.

D. 19. 2. 9. 4-ben található szövege, amely a rablótámadás esetén felmerülő haszonbérleti bérveszéllyel foglalkozik:

Imperator Antoninus cum patre, cum grex esset abactus quem quis conduxerat, ita rescripsit: Si capras latrones citra tuam fraudem abegisse probari potest, iudicio locati casum praestare non cogaris atque temporis quod insegutum est mercedes ut indebitas reciperabis.

A bérbevett kecskenyáját rablók támadják meg és mivel a bérlőtől a bérlet tárgyát elragadják – Ulpianus Antoninus császár véleményét idézve megállapítja – a bérlő a már kifizetett bért a támadást követő időre visszakövetelheti. A szövegben a *citra tuam fraudem* rész utólagos beszúrás eredménye,⁷¹¹ mert hisz az a *casum praestare non cogaris* kitételrel együtt nem állhat meg, mert vagy véletlenről van szó, vagy szándékos károkozásról. Gaius⁷¹² szerint a rablók támadása olyan cselekmény, ami a veszélyviselés körébe tartozik. Viszont, ha a rablók a bérlő állatait ragadják el,⁷¹³ nem esik a veszélyviselés szabályai alá, mert hisz az a bérlő tulajdona, így a bérleti viszony e tekintetben nem vonatkozik rá.⁷¹⁴

8. A továbbiakban rátérünk a haszonbérletnél második kérdésünk, a *remissio mercedis* vizsgálatára.

Alapforrásként kezelhető az Ulpianustól származó D. 19. 2. 15. 4-ben található forrásanyag:

Papinianus libro quarto responsorum ait, si uno anno remissionem quis colono dederit ob sterilitatem, deinde sequentibus annis contigit uberitas, nihil obesse domino remissionem, sed integram pensionem etiam eius anni quo remisit exigendam. Hoc idem et in vectigalis damno respondit. Sed et si verbo donationis dominus ob sterilitatem anni remiserit, idem erit dicendum, quasi non sit donatio, sed transactio. Quid tamen, si novissimus erat annus sterilis, in quo ei remiserit? Verius dicetur et si superiores uberes fuerunt et scit locator, non debere eum ad computationem vocari.

Ulpianus kortársának Papinianusnak véleményét idézi. Álláspontja a következő: a föld terméketlensége miatt a haszonbérbeadó elengedte a bérlőjének a bérleti díjat az adott gazdasági évre, azzal, hogy ha a következő években bő termés lesz, köteles a haszonbérelő az elengedett haszonbért is megfizetni.

Alapvető különbség a bérveszély viselés és a bérelengedés között, hogy a bérelengedés csak időleges és mindig feltételhez van kötve. A következő évek bő terméséből meg kell fizetni.⁷¹⁵ Ámde mi van akkor, ha a következő években nem lesz bő termés. A kérdésre Ulpianus a következőképpen adja meg a feleletet. Méltányosan kell eljárni, ha a következő év is terméketlen lesz, ha a bérlet utolsó éve lesz terméketlen, vagy ha az előző

711 BESELER 1911, 40sk. és ARANGIO-RUIZ 1929, 145sk.

712 D. 19. 2. 34.

713 Philippus császártól származó constitutio szövege a következő: *Damnum, quod per adgressuram latronum in possessionibus locatis rei tuae illatum esse proponis, a domina earundem possessionum, quam nullius criminis ream facere te dicis, sarciri nulla ratione desideras* (C. 4. 65. 12).

714 Vö. MAYER-MALY 1956, 168.

715 Vö. KASER 1971, 567.

évek is mind terméketlenek voltak.⁷¹⁶ Kérdés, mit kell érteni *verius dicitur* kifejezésen, továbbá mit kell érteni az *uberitason*. Álláspontunk szerint az elengedett díjat csak bő termés esetén kell megfizetni. Akkor, amikor nem okoz gondot, két év haszonbérleti díjának a kifizetése sem. Tehát egy következő gyenge, vagy közepes termés esetén nem lehet szó az elmaradt haszonbér megfizetéséről. Az *uberitas* helyes értelme mellett dönthető csak el, hogy mit kell érteni a *verius dicitur* alatt. A méltányos eljárást a bő termés fogalmához kell alakítani. Éppen ezért véleményünk szerint a rossz termés után, amikor a haszonbért elengedték, a következő években ismét terméketlenség következik be, az elmaradt haszonbér kérése méltánytalan lenne. Ugyanez a helyzet áll elő, ha a haszonbérlet utolsó éve volt terméketlen. Persze itt elképzelhető olyan eset is, ha az előző években igen bő termés volt, akkor éppen az a méltányos, hogy a terméketlen esztendőben is fizessen a haszonbérlet haszonbért, mert hiszen az előző években nagyobb jövedelemhez jutott. Ez természetesen legalább három vagy annál hosszabb időre szóló bérletnél látszik csak lehetségesnek. Az eset eldöntésénél mindig szem előtt kell tartani, csak bő termés esetén lehetséges az elengedett haszonbért ismét behajtani.

További kérdésként merül fel az, hogy mit kell érteni az *ob sterilitatem* kifejezés alatt, teljes terméketlenséget-e, vagy csak részlegest? Ezt a terméketlenséget milyen körülmények okozzák? Figyelembe vehetők-e a *vis maior* jellegű események? Ulpianus ezzel kapcsolatban a következőket mondja a D. 19. 2. 15. 3-ban:

Cum quidam incendium fundi allegaret et remissionem desideraret, ita ei rescriptum est: si praedium coluisti, propter casum incendii repentini non immerito subveniendum tibi est.

Ha valaki haszonbérlet telkén tűzvész pusztított, emiatt bérelengedést kért, megkapta azt, ha a földet lelkiismeretesen művelte. Ebből következik, hogy a *vis maior* jellegű károk esetén is lehet *remissio mercedis*. De az is következik ebből, az ulpianusi szövegből, hogy a tűzvész nem a teljes termést tette tönkre, mert ez esetben nem *remissio mercedis*t kérne a bérlő, hanem a bérveszély viselése áthárulna a haszonbérbeadóra. Hasonló álláspontot foglalt el Diocletianus császár egyik constitutiájában (C. 4. 65. 18):

Excepto tempore, quo edaci lucustarum pernicie sterilitatis vitium incessit, sequentis temporis fructus, quos tibi iuxta praeteritam consuetudinem deberi constituit, reddi tibi praeses provinciae iubebit.

Bérelengedés esetén a következő évek terméséből meg kell fizetni a haszonbért, kivéve, ha a falánk sáskák az egész termést tönkretették. Ez esetben nyilván nem bérelengedésről, hanem bérveszély viseléséről van szó. A *pernicie sterilitas* megjelölés arra is választ ad, hogy a *sterilitas* szokásos értelmezése a *remissio mercedis* esetében nem jelent teljes terméketlenséget. A teljes terméketlenség, amit pl. a sáskajárás okoz, egyenlő a D. 19. 2. 15. 2-ben foglalt seregélyjárással, vagyis ilyenkor a bérveszély viselésének a szabályai az irányadók.

⁷¹⁶ ALZON 1966, 317sk. szerint a rossz termés miatt az általános szabályok szerint nem kellett volna haszonbért fizetni és így a következő évek jó terméséből való megfizetés a bérbeadó javát szolgálja. Alzonnak ez az álláspontja nagyon figyelemreméltó és egészen más oldalról világítja meg a *remissio mercedis* kérdését.

Alapjában véve a terméketlenséget is *vis maior* jellegű események okozzák. Ámde milyen mérvű az a terméketlenség, amikor is bérelengedésről lehet szó? Érdekes forráshelyet találunk ezzel kapcsolatban a D. 19. 2. 15. 5-ben:

Cum quidam de fructuum exiguitate quereretur, non esse rationem eius habendam rescripto divi Antonini continetur. Item alio rescripto ita continetur: novam rem desideras, ut propter vetustatem vinearum remissio tibi detur.

Ulpianus Antoninus császár két *rescriptumára* hivatkozva mondja, hogy nincs igaza annak a haszonbérelőnek, aki a termés csekélysége miatt panaszkodik, sem annak, aki az öreg szőlő gyenge termése miatt bérelengedést kér.⁷¹⁷ Ezekben az esetekben nincs szó természeti csapásról, hanem egyéb más termést csökkentő körülmények játszottak közre. Lehet ez az időjárás mostohasága (az esős és száraz időjárás kedvezőtlen váltakozása), ami nem viszi el az egész termést, csupán mennyiségét alaposan csökkenti, vagy éppen nem az időjárásnak megfelelő növényápolási munkák végzése, amiről a haszonbérő nem is tudhat stb.

A második eset egyszerű. Az öreg tőkék természetesen kevesebb termést hoznak, ezen a címen reklamálni nem lehet. A haszonbérő magára vessen, ha ilyen öreg szőlőt vitt bérbé. Valamennyire eligazít bennünket e kérdésben Gaius a D. 19. 2. 25. 6-ban.

Vis maior, quam graeci 'theou bia' appellant, non debet conductori damnosa esse, si plus, quam tolerabile est, laesi fuerint fructus: alioquin modicum damnum aequo animo ferre debet colonus, cui immodicum lucrum non aufertur. Apparet autem de eo nos colono dicere, qui ad pecuniam numeratam conduxit: alioquin partiarium colonus quasi societatis iure et damnum et lucrum cum domino fundi partitur.

Azok az időjárás okozta *vis maior* jellegű károk, amelyek olyan mérvűek, hogy azt a haszonbérő elviselni nem tudja, ez nem lehet az ő kára. A közepes nagyságú vagy kisebb károk a haszonbérőt terhelik, mert ezek túlságosan nagy hasznot nem visznek el. A gaiusi szövegből kiindulva megállapíthatjuk, az eset eldöntésénél azt kellett figyelembe venni, hogy a természeti csapások mennyire sújtották a termést.⁷¹⁸

Ha a természeti csapás olyan volt, ami szinte a haszonbérő megélhetését zavarta, jóformán alig volt valami haszna a földből, legfeljebb (de nem mindig): a befektetett munka térült meg, ez nem viselhető el másképpen, csak időleges bérelengedéssel. Ha azonban a haszonbérő hasznának csak csekélyebb részét vitt el a mostoha időjárás, ezt a bérelőnek zokszó nélkül viselnie kell. Ez egyébként is adódik a bérleti szerződés kockázati jellegéből. Gaius szavaiból az tűnik ki, hogy bizonyos mérvű egyensúlyra törekedtek. A lehetőségekhez képest mindkét fél legnagyobb megelégedését kellett biztosítani.⁷¹⁹ Ebből következik véleményünk szerint a *vis maior* jellegű természeti események hármas lépcsője, mely szerint:

717 Hasonlóan MAYER-MALY 1956, 143.

718 MAYER-MALY 1956, 136. ezzel ellentétes véleményt fejt ki. Álláspontja szerint teljesen logikátlan antitézishez jutunk, ha a kvantitatív kritérium alapján határoljuk el a *locator* veszélyviselését. Álláspontja szerint a veszélyviselési határnak a kvantifikálása nyilvánvalóan a *remissio mercedis* gondolatának egy poszt-klasszikus átdolgozó általi bevonásán nyugszik.

719 BETTI 1965, 20. kifejti, hogy az ún. közönséges esetek következményei a haszonbérőre hárulnak, ami ezeken túl terjed, az viszont a haszonbérbeadót terheli. A veszélyviselés váltakozik tehát. Lényeges, hogy a hátrányok és előnyök egyensúlyban legyenek.

- a) ha a kár teljes, vagyis minden termés tönkrement, bér nem jár,
- b) ha nagyfokú terméketlenség állt be, a haszonbérlő időleges bérengedményt kap, és
- c) ha a károk kisebb jelentőségűek, akkor ezt a haszonbérlőnek kell viselnie.

Ami a szöveg valóságát illeti, ha el is fogadjuk a szövegkritikát, mely szerint alaposan feltételezhető a szövegmódosítás,⁷²⁰ fenti következtetéseinken mit sem módosít.

Az előbbieken során már kifejtettük, hogy a klasszikus és posztklasszikus álláspont a vérszélyviselés kérdésében egyező volt. A kompilátorok a tömör klasszikus szövegeket magyarázó toldalékokkal látták el, de a szöveg eredeti értelmén nem változtattak.

9. Az eddig ismertetett forrásoktól kissé eltérően világítja meg a *remissio mercedis* kérdését Alexander Severus császár 231-ből származó *rescriptuma* (C. 4. 65. 8):

Licet certis annuis quantitativibus fundum conduxeris, si tamen expressum non est in locatione aut mos regionis postulat, ut, si qua labe tempestatis vel alio caeli vitio damna accidissent, ad onus tuum pertinerent, et quae evenerunt sterilitates ubertate aliorum annorum repensatae non probabuntur rationem tui iuxta bonam fidem haberi recte postulabis, eamque formam qui ex appellatione cognoscet sequetur.

Ha a vihar a termésben kárt okoz, ez a haszonbérlő kára, de ha a következő évek bő terméséből a kár nem térül meg, utólag is követelheti a haszonbérlő a bérengedést.

A császári leirat több félreértésre is ad okot. Nem tisztázza, hogy milyen mérvű a kár (*damna accidissent*). Mert ha az a szokásos, akkor természetes a döntés, hogy a kár a haszonbérlőé. A következő mondat viszont *sterilitast* említ. Vajon a *rescriptum* fentebb kimutatott terméketlenséget érti-e alatta, vagy csak a mondatban a *sterilitas ubertate* összehasonításában szerepel. Továbbá egy utólagos kiegyenlítésről szól. Ez mintegy alkalmassá teszi a *remissio mercedis* császári kegyként felfogni.⁷²¹

Ennek azonban ellentmond a leirat elején lévő szöveg, mely szerint, ha nem is foglalták a vonatkozó záradékot a szerződésbe a vihar okozta károk esetén a helyi szokások értelmében a most tárgyaltak szerint kell eljárni.⁷²² Ez a megjelölés azt jelenti, hogy a

720 BESELER 1913, 202. szerint a szöveg egyes részei töröltettek utóbb, CITATI 1922. 251. 1. jz. szerint a 6. szakasz általában interpolált. Az „isten erő” kifejezés is valószínűleg a keresztény korból ered (PETERS 1912, 685.) COSTA 1915, 22. szerint az *apparet* szótól végig interpolált. LONGO 1965, 307. az egész szöveget interpoláltak tartja.

721 Az irodalomban általában elfogadott az a nézet, hogy a *remissio mercedis* császári kegyként jelentkezett a klasszikus kor végén (MAYER-MALY 1956, 140sk.; KASER 1957, 174.). Ezzel ellentétes véleményen van ALZON 1966, 316sk. és WATSON 1965, 110sk., akik a *remissio mercedis* eredetét már Serviushoz vezetik vissza. MEDICUS 1966, 429sk. tagadja, hogy a *remissio mercedis* Serviushoz visszavezethető lenne, azonban abban a kérdésben nem foglal állást, hogy császári kegynek tekinthető-e ez, vagy sem. LONGO 1965, 293. szerint a császári beavatkozás a *remissio mercedis* biztosítására szükséges volt a klasszikus korban. Tipikusan császári kegynek lehet felfogni Iulius Caesar intézkedését (Suet. Caes. 38.), amikor a polgárháborúk idején a lábvéreket egy meghatározott összegig elengedte. A rendkívüli események miatt politikai célokból le akarta a szegényebb réteg válláról a terheket venni. Ez az intézkedés viszont nem hasonlítható a *locatio conductio* reinél általában érvényesülő *remissio mercedis*hez.

722 Ulpianus mondja a D. 50. 8. 3. 2-ben, hogy a felek a szakértői vélemények alapján a várható terméketlenség esetére a bérengedést szerződésbe foglalták. Ez nem császári kegyre látszik utalni, hanem tipikusan a felek megegyezésére, ami éppen úgy került a szerződésbe, mint a *conductor* egyéb más, a szerződésből adódó joga.

termést pusztító viharok esetében a helyi szokásokat kell figyelembe venni, hisz egy-egy vidéknek egészen más az időjárása.⁷²³

Álláspontunk szerint, ha ellentmondásos, pontatlan fogalmazású is a császári rendelkezés, lényegében az kivehető belőle, hogy időjárás okozta károknál a haszonbérlő jogosan léphet fel a haszonbérbeadóval szemben.

10. Összegezve az elmondottakat: *remissio mercedisre vis maior* jellegű, az időjárásból adódó események alapján kerülhet sor.

Nem lehet *remissio mercedis*ről beszélni, ha

- a) természeti csapás a teljes termést tönkretette,
- b) a károk *ex ipsa re oriuntur*,
- c) a termést tizedelő viharokról van csupán szó, vagy egyéb olyan körülményekről, amelyek nem vezethetők kifejezetten természeti csapásra vissza, de a termést csökkentik.

Az a) és b) pont alatt felsoroltak a bérveszély viselés körébe tartoznak, a c) alatti esetben sem veszélyviselésről, sem haszonbér-elengedésről nem lehet szó. Ezek a kisebb károk mindig a haszonbérlőt terhelik.

Ezzel szemben törvény erejénél fogva megilleti a haszonbérlőt a *remissio mercedis* ha a természeti csapások folytán olyan nagymértékű lesz a terméketlenség, amit a haszonbérlő már elviselni nem tud.⁷²⁴

Gaius szerint (D. 19. 2. 25. 6) a fenti szabályok csak a haszonbérletre vonatkoznak, a részeshaszonbérlet esetében a haszonbérlő minden kárt és hasznot megoszt a bérbeadóval. Így sem a veszélyviselés, sem a *remissio mercedis* kérdése nem merül fel. Ami termelt, azt megosztják, ha pedig nem terem semmi, ennek következményeit is közösen viselik.

A veszélyviselés vizsgálata a *locatio conductio operis*nél és *operarum*nál megmutatta, hogy valóban egészen más feltételek következtében kell a két szerződésfajtánál a *locator*nak és a *conductor*nak a kockázatot vállalnia.⁷²⁵ Mint láttuk, mindkét esetben munkavégzésről van végeredményben szó, mégis a szabályozás teljesen eltérő. Ha valaki saját munkaerejét adja bérbe, a bérveszély rizikóját csak akkor kell viselnie, ha rajta áll, hogy a munkát nem tudja elvégezni. Ami ezen a körön kívül esik, az mind a munkaadó terhére van róva.

723 Az *aut mos regionis postulat* kifejezést kompilátori betoldásnak tartja LONGO 1965, 296sk., s e kitétel kiiktatásával eljut arra a véleményre, hogy a *remissio mercedis* normájának alkalmazása jogilag erősebb a szerződéses megállapodásánál a helyi szokásokkal szemben is hat.

724 BETTI 1965, 19. szerint az általános rizikó viselésétől élesen meg kell különböztetni az olyan tényállásokat, amelyeknél a kedvezőtlen év figyelembevétele alapján a haszonbér időleges elengedését teszik lehetővé, azonban a következő évben a haszonbér megfizetendő. Ez az elengedés nem ajándék jellegű.

725 KASER 1957, 198. szerint a vállalkozót a körülmények kockázata terheli. A kívülről jövő *vis maior* jellegű károk a *locator*t sújtják. Ezzel szemben a munkabérszerződésnél a kockázatot a mindkét felet érintő veszélyek szerint lehet megosztania. RÖHLE 1968, 222. megállapítja, hogy a veszélyviselés tekintetében a munkabér és vállalkozási szerződésnél egységes alapelvről nem lehet beszélni. A munkás kedvezőtlen szociális helyzete döntően befolyásolta a szabályok kialakítását. ALZON 1966, 335sk. végkövetkeztetéseiben eljut oda, hogy a klasszikus jogászok a *locatio rei* tekintetében kifejlesztett elvet kiterjesztették a *locatio conductio* másik két esetére is. Így álláspontja szerint a veszélyviselés vonatkozásában a *locatio conductio* mindhárom fajtájánál egységes elv érvényesül. Ez pedig nem más, mint a *bona fides* tiszta és egyszerű alkalmazása a kockázatok kérdésében is.

A vállalkozásnál a vállalkozó valamilyen mű előállítására szerződik. Így nyilvánvaló, hogy a munkavégzés körülményeiből adódó hibákért neki kell helytállni. Azokat a károkat azonban, amelyeket el nem hárítható külső erők okoztak, a megrendelő viseli, ezek ugyanis semmi összefüggésben nincsenek a vállalkozó tevékenységével, így méltánytalan lenne azokat is ráhárítani. A gyakorlati élet tapasztalatai azt mutatják, hogy a vállalkozási szerződés kapcsán a károk általában nem az elháríthatatlan külső természeti eseményekből keletkeznek, hanem többnyire a munkavégzés körülményeiből, a tárgyi adottságokból. Így az esetek nagy többségében a *conductor* veszélyviselési kötelezettsége kerül előtérbe.

A *locatio conductio* reinél a *periculum est locatoris* elve a lakásbérlet vonatkozásában teljes egészében érvényesült, ezzel szemben a haszonbérletnél a veszélyviselés megoszlott a bérbeadó és haszonbérelő között. Ha a termést kívülről jövő, emberileg el nem hárítható események teszik tönkre, a haszonbérbeadónak nem jár haszonbér, a veszélyt tehát ő viseli. Ha a károk magából a dologból, a termelés körülményeiből következnek be, és természetüknél fogva el nem háríthatók, a veszélyt a haszonbérelő viseli, azaz haszonbért köteles fizetni.⁷²⁶³

Veszélyviselésen mindig bérveszély viselést értünk, ugyanis a fentiek során láttuk, hogy egyéb veszélyviselésre is sor kerülhet (pl. magveszély), ez esetben azonban mindig a haszonbérelő viseli azt.

A *remissio mercedis* is *vis maior* jellegű természeti csapás során merül fel. A haszonbér fizetés időleges elengedését római jogszabályok előírták. Csak abban az esetben lehetett róla szó, ha a természeti csapások olyan terméketlenséget idéztek elő, amelyet a haszonbérelő elviselni nem tudott. A bérelengedés mindig az adott évre szólt, s a következő évek bő termése esetén utólag kellett azt megfizetni, hacsak nem a haszonbérleti időszak utolsó éveiben állt be a terméketlenség.

A veszélyviselésre vonatkozó szabályok már a principatus jogában kialakultak, a későbbi szövegmódosítások ezek lényegét nem érintették.

---

726 BETTI 1965, 18. szerint a veszélyviselés a haszonbérletnél más alapokon nyugszik, mint a lakásbérletnél. A haszonbérletnél két variáció lehetséges. Ha az adott esemény kizárja a használatot, a veszélyt a bérbeadó viseli, ha viszont az esemény a közönséges rizikó körébe tartozik, amellyel a haszonbérlőnek számolnia kell, úgy a veszély az utóbbit sújtja, hiszen a veszély forrása magában a dologban van és ez a normális kockázat keretei közt marad. Ha a klasszikus jogászok ezt ilyen kategórikusan nem is rögzítették, a forrásokból végső eredményben ez a konklúzió vonható le, lásd még továbbá BETTI 1956, I. 192.; ALZON 1966, 313sk. álláspontja szerint a Digesta és a Codex egybehangzó szövegei alapján a haszonbérösszeget csökkenteni kell, ha a termést *vis maior* sújtotta.

VII. fejezet

A LOCATIO CONDUCTIO MEGSZŰNÉSE

1. A *locatio conductio rei* létrejöhet határozott és határozatlan időtartamra.⁷²⁷ A forrásokból a határozott időtartam a legtöbb esetben egyértelműen megállapítható. Gyakori volt a földek öt évre szóló bérbeadása⁷²⁸ (D. 45. 1. 89; D. 19. 2. 9. 1). Ház bérbeadásánál is szerepel az öt éves időtartam (D. 19. 2. 24. 2). Előfordul azonban az is, hogy a források csak annyit mondanak, hogy a földet, ill. a házat több évre bérbe adták (D. 19. 2. 24. 5; D. 19. 2. 32; D. 19. 2. 60 pr.), de nincs meghatározva pontosan, hogy mennyire. Az említett források vizsgálata során arra lehet következtetni, hogy ezekben az esetekben is határozott idejű bérletről van szó, mert hisz mindhárom forrásszövegünkben a jogvita a körül forog, hogy a hátralévő időben mi legyen a bérleti viszony sorsa. Visky⁷²⁹ az Kr. u. 3. századi papi-
ruszok vizsgálata során rámutatott, hogy az öt évre szóló bérleti szerződések voltak a leggyakoribbak (CPR 244; SB 7474), de volt kétéves (BGU 1018; 1646), 3 éves (SB 5216), 4 éves (CPR 38), sőt egy éves (SB 8086) időtartamú bérleti szerződés is. Egy évre szóló lakásbérlet a klasszikus jogászoknál is megtalálható (D. 19. 2. 19. 6).

Nem ilyen egyértelmű a határozatlan időtartamú szerződésekkel a helyzet. A jogászok nem beszélnek határozatlan időtartamú szerződésről. Hogy ilyen mégis van, arra *argumentum a contrario* lehet következtetni abból, hogy ahol nem beszéltek időtartamról, ott a szerződés határozatlan idejű volt: *cum fundus locatur* (D. 19. 2. 3), *alienam insulam locavero* (D. 19. 2. 7), *si quis fundum locaverit* (D. 19. 2. 9. 2). Itt aggályként az merülhet fel, hogy a példákban a jogtudósok nem az időtartammal kapcsolatos vitát vetettek fel, s így nem volt szükség az időtartam megjelölésére. A romanisztika egységes álláspontjával szemben Gallo⁷³⁰ kifejezetten állítja, hogy csak határozott időtartamú bérleti szerződés volt a klasszikus kori római jogban. Álláspontja nagyon plauzibilis, azonban fejtegetésének azt a részét nem lehet elfogadni, ahol azt állítja, hogy a lakásbérlet egy napra, mint határozott időtartamra jött létre.⁷³¹

Ha alaposan megvizsgáljuk Ulpianus (D. 19. 2. 13. 11) szövegét, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy mégis csak volt határozatlan időtartamú bérleti viszony is. Ulpianus a bérleti idő letelte utáni hallgatólagos szerződés meghosszabbításról tudósít, majd megjegyzi: *quod autem diximus taciturnitate utriusque partis colonum reconduxisse*

727 KASER 1971, 568skk.; SCHULZ 1951, 545.

728 VISKY 1977, 326skk.; KASER 1971, 568.

729 Visky 1977, 325. vizsgálat alá veszi a szerződések időtartamát, a bérleti szerződéseket tartalmazó papi-
ruszok alapján.

730 GALLO 1964, 1201skk. nézete szerint, ha a *locatio conductio*nak nem állapítottak volna meg határidőt a felek, akkor a szerződés létre sem jött volna, mert a bérleti díjat csak akkor lehet megállapítani, ha a felek tudják, hogy a szerződés milyen időszakra szól. Ebből kiindulva, ha nem állapodtak meg a bérleti díjban, akkor a szerződés semmis. Bérleti díjat ugyanis csak úgy lehet megállapítani, ha az egy időszakra vonatkozik.

731 GALLO 1964, 1206.

videri, ita accipiendum est ut in ipso anno, quo tacierunt, videantur eodem locationem renovasse, non etiam, in sequentibus annis. Ami tehát azt jelenti, hogy a meghosszabbodás csak egy évre szól. Majd a következőkben megjegyzi, hogy évenként mindig hosszabbítható. Tehát bizonytalan, hogy meddig fog fennállni. Ugyancsak megerősíti Ulpianus e textus végén a határozatlan időtartamú *locatio* létezését: *in urbanis autem praediis alio iure utimur, ut, prout quisque habitaverit, ita et obligetur, nisi in scriptis certum tempus conductioni comprehensum est.* Vagyis a városi telkekkel kapcsolatban más a szabály, azonban a szerződésben határozott időt kiköthetnek. Ez arra enged következtetni, hogy határozott időkikötés híján határozatlan időre jött létre a bérlet. Az irodalomban vitatott a szöveg klasszikus kori eredete.⁷³²

Különbség van a szerződés megszűnését illetően határozott, illetőleg határozatlan időtartamú szerződések között. A határozott időre szóló bérlet az idő lejártával megszűnik.⁷³³ Ismerte a római jog az ún. *relocatio tacitát*, amely a felek hallgatólagos megegyezését jelentette a szerződés időtartamának a meghosszabbítására⁷³⁴ (D. 19. 2. 13.11; C. 4. 65. 16. 8). Ha a szerződés nincs időhöz kötve akkor bármikor megszüntethető.⁷³⁵ Egyébként is a *locatio conductio* megszűnéséről Pomponius a Sabinus-kommentárjában a következőket mondja (D. 19. 2. 4):

*Locatio precariive rogatio ita facta, quod is, qui eam locasset dedissetve vellet”,
morte eius qui locavit tollitur.*

Pomponius szerint a bérleti szerződésnél a bérlő éppúgy ki van téve a bérbeadó kényének, mint a *precariumnál* a *precarista*. Vagyis a *locatio conductio rei* akkor szűnik meg, amikor a *locator* akarja. Kérdés, ez a megállapítás vonatkozott-e mind a határozott, mind a határozatlan időtartamú *locatio conductio rei*re? Minden bizonnyal igen. A különbség csak az volt, hogy a határozatlan idejűnél nem volt semmi következménye a megszüntetésnek, ott ahol viszont a határidő lejárta előtt szüntette meg a *locator* a szerződést, kártérítési kötelezettség terhelte őt.⁷³⁶

A római jogi forrásokban nem találunk utalást arra, hogy a fennálló szerződés megszüntetésénél ismeretes lett volna a felmondás.⁷³⁷ Ez következik abból a szemléletből, amiről Pomponius írt (D. 19. 2. 4), hogy a bérbeadó akkor szünteti meg a bérletet, amikor akarja. Éppen ezért a bérlet megszűnésére utaló kifejezések nem a felmondás fogalmát fedik. A *locator* a bérlőt elűzheti (*exigere* – D. 19. 2. 50), elzavarhatja (*pulsare* – D. 19. 2. 54. 1) kiűzheti (*expellere* – D. 4. 65. 3), kidobhatja (*eiicere* – D. 19. 2. 61 pr.), eltávolíthatja (*repellere* – D. 7. 1. 59. 1), ezzel szemben a *conductor* elköltözik (*migrare* – D. 43. 32. 1. 4; *emigrare* – D. 19. 2. 27. 1), otthagya (*relinquere* – D. 19. 2. 25. 2), eltávozik (*discedere* – D. 19. 2. 54. 1), megszökik (*deserere* – D. 19. 2. 24. 2). A *locator* általában kiűzte a bérlőt, vagy a bérlő megszökött felmondás helyett.

732 MAYER-MALY 1956, 219. a szöveget interpoláltnak tartja, vele szemben GALLO 1964, 1203. eredetinek.

733 BRÓSZ – PÓLAY 1991, 434.; SCHULZ 1951, 545.

734 KASER 1971, 568.; COSTA 1915, 104.; SZEMÉLYI 1932, 148.; GALLO 1964, 1202sk.

735 KASER 1971, 568.; GALLO 1964, 1206.. szerint a megszüntetést csak abban az időpontban lehetett megtenni, ameddig meg volt állapítva a *merces*, vagyis a legközelebbi bérfizetés időszakára volt a szerződés megszüntethető.

736 GALLO 1964, 1210..

737 BRÓSZ – PÓLAY 1991, 434.; SCHULZ 1951, 545.; KASER 1971, 568.

2. Továbbiakban megkíséreljük bemutatni a határozott időre szóló szerződéssel kapcsolatosan a szerződést megszüntető okokat.

Philippus császár 244-ben kiadott konstitúciója szerint a bérleti idő letelte után sem a bérlőt, sem annak örökösét nem lehet a bérleményben akarata ellenére visszatartani (C. 4. 65. 11):

Invitos conductores seu heredes eorum post tempora locationis impleta non esse retinendos saepe rescriptum est.

A rendelkezésből világosan következik, hogy megszűnik a szerződés, ha a kikötött idő lejárt. Ez alól kivétel az az eset, amikor a szerződést a felek hallgatólagosan meghosszabbítják. Ilyenkor a dologbérlet egyéves meghosszabbodására kerül sor⁷³⁸ (D. 19. 2. 13. 11; C. 4. 65. 16). A kérdéssel kapcsolatban Ulpianus Marcellus véleményét citálva: *et ideo si interim dominus furere coeperit vel decesserit, fieri non posse Marcellus ait ut locatio redintegretur, et est hoc verum* (D. 19. 2. 14), megállapítja, hogy ha a tulajdonos közben megőrül vagy meghal, nincs hallgatólagos szerződés meghosszabbodás, mert a *relocatio tacitá*hoz akaratnyilvánításra képes személy kell.

Megszűnik a *locatio conductio rei* abban az esetben is, ha a *locator* a bérlőt minden indok nélkül elűzi a *fundus*ról. Ez tűnik ki Valerianus és Gallienus császárok 255-ben kiadott rendeletéből (C. 4. 65. 15):

Si fundo a locatore expulsa es, agere ex conducto potes poenamque, quam praestari rupta conventionis fide placuit, exigere ac retinere potes.

A *conductor* perrel léphet fel a bérbeadóval szemben. A per során nem követelheti a bérleti viszony visszaállítását, hanem csak a kárát, ill. a szerződésszegésre kikötött bírságnak a megfizetését. A császári döntéssel megegyező Paulus véleménye, amikor azt mondja, hogy az elűzött bérlő a hátralévő időre jogosan kérhet kártérítést, de a bérleti viszony nem áll vissza (D. 19. 2. 24. 4). Megszűnik a bérleti viszony azokban az esetekben is, amikor a *locator* nem biztosítja a bérlőnek a *frui liceret* (D. 19. 2. 9 pr.; D. 19. 2. 9. 1; D. 19. 2. 7).⁷³⁹

A bérleti viszony önkényes megszüntetése ellen a felek kölcsönös stipulációval biztosították egymást oly módon, hogy a bérleti viszonyt szerződésszegéssel megszüntető fél kötbért volt köteles fizetni a másik fél részére (D. 19. 2. 54. 1). Ez arra enged következtetni, hogy igen gyakori lehetett a jogviszony szerződésellenes megszüntetése. Éppen a kölcsönös kötbér biztosításával kapcsolatban tárgyalt *casus* kapcsán tesz említést Paulus a bérleti díj fizetésének az elmulasztásáról (D. 19. 2. 54. 1):

...quaero cum Seius conductor bienni continui pensionem non solveret, an sine metu poenae expelli possit

Paulus véleménye szerint a kötbérikötés ellenére elűzhető a bérlő, mert nem fizette a bérleti díjat.⁷⁴⁰ Paulus ezt az álláspontot a D. 19. 2. 56 alatt felvett szövegben is hangoztatta, megadván a bérbeadónak azt a jogot, hogy a nem használt raktárat, ill. lakást fel is törheti.

738 GALLO 1964, 1204. arra az álláspontra helyezkedik, hogy földbérletnél az egy év, mint a lehető legrövidebb időszak igazodott a földek megműveléséhez szükséges legrövidebb időhöz.

739 Lásd erre nézve a felek jogai és kötelezettségei c. fejezetet, ahol a kérdés részletes kifejtést nyert.

740 MARTON 1957, 209.; KASER 1971, 568.

Ugyancsak megszüntethető a bérleti viszony, ha a bérlő nem szerződésszerűen használja a *fundust*.⁷⁴¹ Erről Cervidius Scaevola a következőképpen vélekedik (D. 19. 2. 61 pr.):

Colonus cum lege locationis non esset comprehensum ut vineas poneret, nihilo minus in fundo vineas instituit et propter earum fructum denis amplius aureis annuis ager locari coeperat ... si dominus istum colonum fundi electum ... vel expensas consecuturum vel nihil amplius praestaturum.

A *locator* jogosan szüntette meg a nem szerződésszerű használat miatt a bérleti viszonyt, s csak a beruházások összegét kell megfizetnie.

Megszűnik a bérleti szerződés abban az esetben is, ha a bérlő az idő lejárta előtt (*ante tempus ... desseruerit* – D. 19. 2. 55. 2) minden indok nélkül elhagyja a földet, természetesen ebben az esetben a bérleti díjat ki kell fizetnie, mondja Paulus a bérleti viszony megszűnésének kiváló ismerője. Lényegében ugyanezeket az elveket hangsúlyozza edictum-kommentárjában is (D. 19. 2. 24. 2). A bemutatott források alapján megállapíthatjuk, hogy mind a *locator*, mind a *conductor* egyoldalú magatartásával megszüntethette a *locatio conductio* reit, azonban viselniük kellett az ebből eredő joghátrányokat.

A *conductor*, ill. *locator* szerződésszegő magatartása mellett törvényi előírása is voltak a *locator* felmondásának. Erre vonatkozóan Modestinus az alábbi példát hozza (D. 19. 2. 50):

Si ignorans quis militi quasi pagano locaverit, exigere illum posse probandum est: non enim contemnit disciplinam, qui ignoravit militem.

Jogosan mondhat fel a *locator*, ha a szerződés megkötése után kiderül, hogy a *conductor* katona. A törvények értelmében katona nem bérelhetett telket.⁷⁴²

Antoninus császár 214-ben kiadott rendelete felsorolja azokat az eseteket, amikor a *locator* jogszerűen elűzheti a *conductort* (C. 4. 65. 3):

Diaetae, quam te conductam habere dicis. Si pensionem domino insulae solvis, invitum te expelli non oportet, nisi propriis usibus dominus esse necessariam eam probaverit aut corrigere domum maluerit aut tu male in re locata versatus est.

A szöveg pontos fogalmazása arra utal, hogy a szabály elkészítésében a remekjogások valamelyike is részt vehetett. A konstitúció szerint lakásbérlet esetén a *locator* jogszerűen felmondhat, ha

- a) a *conductor* rongálta az épületet, ha
- b) a tulajdonosnak saját magának van szüksége a lakásra, vagy
- c) az épület romlása miatt az állag felújításra szorul.

Ezek az elvek jórészt bekerültek a modern lakásbérleti viszonyokat szabályozó hazai rendelkezésekbe is.⁷⁴³

A forrásokból úgy tűnik, hogy a *conductor* jogosan hagyhatta el a bérleményt, tehát szüntethette meg a bérleti viszonyt, ha a bérleményben bennmaradás veszélyeztethette a testi épségét.⁷⁴⁴ Így foglal állást Labeo egy kocsmát bérlő *conductor* katonaság előli elme-

741 KASER 1971, 568.

742 Lásd *A locatio conductio alanyai* c. fejezetet, ahol a kérdés részletesebb kifejtést nyert.

743 BRÓSZ – PÓLAY 1991, 435.

744 Vö. MAYER-MALY 1956, 217.

nekülése esetében (D. 19. 2. 13. 7). Alfenus egy olyan esetet ismertet, amikor a rozoga épületet félelemből hagyta el a *locator* (*si quis timoris causa emigrasset* – D. 19. 2. 27. 1). Alfenusszal egyező az álláspontja Ulpianusnak is az összedőléssel fenyegető épület bérlete esetén: *in eandem causa est detrimentum quoque propter emigrationem inquilinorum quod ex iusto metu factum est* (D. 39. 2. 28.). Sőt Ulpianus még azt is hangsúlyozza, hogy a bérleti viszonyból kifolyólag jogosan perel a *conductor*, ha őt a tulajdonos nem engedi az épületet elhagyni: *Inquilino non datur damni infecti actio, quia possit ex conducto agere, si dominus eum migrare prohiberet* (D. 39. 2. 33.).

3. Ha a bérlet tárgya elpusztul, vagy ha az időlegesen használhatatlanná válik, a *locatio conductio rei* megszűnik.⁷⁴⁵ Ulpianus egy lakásbérleti viszony megszűnésére hoz fel példát edictum-kommentárjában: *si quis, cum in annum habitationem conduxisset pensionem totius anni dederit deinde insula post sex menses ruerit vel incendio consumpta sit pensionem residui temporis rectissime Mela scripsit ex conducto actione repetiturum* (D. 19. 2. 19. 6).

Ha a bérház leégett, vagy összedőlt, a lakásbérleti viszony is megszűnt. A feleknek egymással szemben követelésük nincs, kivéve az előre kifizetett bérleti díj visszafizetését. Ulpianus álláspontjával megegyezik Alfenusnak a véleménye is az egy évre bérbevevő fürdő leégése esetében felmerült vitában: *post tres menses incendio facto* (D. 19. 2. 30. 1). Alfenus ezt az álláspontját az épület falának az elbontásával kapcsolatban felmerült jogvita bemutatásakor is hangsúlyozza (D. 39. 2. 43. 1). Labeo egy olyan esetet hoz fel, ahol a ház renoválása miatt nem lehetett a lakást használni. A bérlő a ház helyreállítása után sem kötelezhető arra, hogy a lakást lakja (D. 19. 2. 60 pr.). Tehát a bérlet tárgyának időleges használhatatlansága is megszünteti a bérleti viszonyt.

A felhozott forráspéldákból következtetésként levonhatjuk, hogy a bérlet tárgyának elpusztulása, vagy időleges használhatatlansága a bérleti viszonyt megszünteti.

A bemutatott példák a véltlen lehetetlenülés miatti megszűnésről szólnak. Megszűnik a bérleti viszony, ha a lehetetlenülés valamelyik félnek felróható, de ebben az esetben nyilván kártérítésre kerül sor.

4. Továbbiakban azt vesszük vizsgálat alá, hogy milyen hatással volt a dologbérlet alakulására valamelyik szerződő félnek a halála. A rendelkezésre álló forrásokból nem lehet egyértelmű álláspontot kialakítani.

Pomponius szerint a bérbeadó halála megszünteti a bérletet: *morte eius qui locavit tollitur* (D. 19. 2. 4). Hasonló álláspont vehető ki a D. 34. 3. 18 (Paulus) alatti szövegből is: *et praeterea placuit agere posse colonum cum herede ex testamento ut liberetur conductione: quod rectissime dicitur*.

Eléggé zavaros szöveg áll rendelkezésünkre a bérbeadó, a hasznélvező halálával kapcsolatosan:⁷⁴⁶ *si fructuarius locaverit fundum in quinquennium et decesserit herede eius non teneri ut frui praestet* (Ulp. 19. 2. 9. 1). Itt a szöveg egyértelműen azt tartalmazza, hogy az örökös nem köteles a szerződést fenntartani.

A későbbiekben felhozott példák az előző megállapítás értékét nagyon lerontják.

Ugyancsak elég nehézkes Iulianus szövege értelmezése is (D. 19. 2. 32):

⁷⁴⁵ KASER 1971, 568.

⁷⁴⁶ Lásd Index Interp. Inst. 355.

Qui fundum colendum in plures annos locaverat, decessit et eum fundum legavit. Cassius negavit posse cogi colonum, ut eum fundum coleret, quia nihil heredis interesset. Quod si colonus vellet colere et ab eo, cui legatus esset fundus, prohiberetur, cum herede actionem colonum habere: et hoc detrimentum ad heredem pertinere: sicuti si quis rem, quam vendidisset nec dum tradidisset, alii legasset, heres eius emptori et legatario esset obligatus.

A több évre kiadott telek tulajdonosa meghalt, a bérbe adott telek a hagyományost illeti meg. A *colanust* nem lehet kötelezni a föld megművelésére, mivel az az örökösnek nem áll érdekében. Ámde ha a bérlő művelni akarja a földet, és ebben a hagyományos akadályozza, keresettel fordulhat az örökös ellen. Iulianus példájából az a következtetés vonható le, hogy a bérbeadó halála nem szünteti meg a bérleti viszonyt, de mivel örökös is és hagyományos is van, az örökösnek ez nem áll érdekében a hagyományos pedig nem kötelezheti a bérlőt a művelésre.

Az előbbihez hasonló esetet tárgyal Paulus is edictum-kommentárjában (D. 19. 2. 24. 5):

Qui in plures annos fundum locaverat, testamento suo damnavit heredem, ut conductorem liberaret. Si non patitur heres eum reliquo tempore frui, est ex conducto actio: quod si patitur nec mercedes remittat, ex testamento tenetur.

A bérbeadott telek a végrendelet szerint nem az örököst, hanem a hagyományost illeti. Paulus arra az álláspontra helyezkedik, hogy biztosítani kell a bérlőnek továbbra is a telek használatát.

Az ismertetett példákban a kérdés nem dönthető el egyértelműen. Valószínűnek látszik, hogy a bérbeadó halála, mint pusztán tény a bérleti viszonyt nem szünteti meg. Figyelemmel azonban arra, hogy a bérbe adott dolognak a halál következtében új tulajdonosa lesz, s ez tulajdonjogával élve a bérleti szerződést megszüntetheti, természetesen viselni kell az ebből eredő hátrányokat.

Világosabb a helyzet a bérlő halála esetében. A bérlet folytatásáról ez esetben csak akkor lehet szó, ha a bérlőnek örökösei vannak. Gordianus császár 239-ben kiadott konstitúciójában a témával kapcsolatban a következőket olvashatjuk (C. 4. 65. 10):

Viam veritatis ignoras in conductionibus non succedere heredem conductoris existimans, cum, sive perpetua conductio est, etiam ad heredem transmittatur, sive temporalis, intra tempora locationis heredi quoque onus contractus incumbat.

A császári rendelet biztosítja az örökösök részére a bérleti viszony további folytatását. Tehát az örökösök a bérlő helyébe lépnek. Egyezően nyilatkozik a bérlő örökösének a helyzetéről Labeo is (D. 19. 2. 60. 1). E két forrásszöveg alapján megkövethető az a következtetés, hogy a bérlő halála esetén, ha örökösök vannak, nem szűnik meg a bérleti viszony.⁷⁴⁷

A források alapján úgy tűnik, hogy a halál önmagában bármelyik oldalon is következik be, nem vet véget a bérleti viszonyt, azonban éppen a bérbeadónál bekövetkező tulajdoni változás folytán sok esetben az új tulajdonos megszünteti a bérletet, eljárása azonban nem tekinthető jogszerűnek.

⁷⁴⁷ A szerződő felek halálának következményeit vizsgálja MAYER-MALY 1956, 222skk.

5. Végezetül tekintsük át azokat a forrásokat, amelyek a bérleti viszony adásvétel következtében való megszüntetéséről szólnak.

Gaiusnak a provinciai edictumhoz írt kommentárjában olvashatjuk, ha valaki földet, vagy lakást adott bérbe és azt eladta, gondoskodni köteles, hogy a bérlő tovább élvezhesse azt; ha ezt nem teszi *alioquin prohibitus is aget cum eo ex conducto* (D. 19. 2. 25. 1). Gaius a kitiltotról beszél, tehát az új tulajdonos a bérlőt kitilthatta, az más kérdés, hogy a bérlő a volt tulajdonos ellen kártérítési keresettel élhet. Alexander Severus császár 234-ből származó rendelete kifejezetten kimondja, hogy a vevő nem köteles megtérni az eladó bérlőjét: *emptori quidem fundi necesse non est stare colonum cui prior dominus locavit* (C. 4. 65. 9).

A vevőnek a bérleti viszony megszüntetéséhez való joga kitűnik Ulpianus *casusából* is: *ut quidquid fuerit consecutus emptori reddat* (D. 19. 1. 13. 30).

Azonban nemcsak az adásvétel alapján való tulajdonszerzés következtében lehet a bérleti viszonyt megszüntetni, hanem eljárhat az a személy is, aki a dolgon más irányú dologi jogosultsághoz jutott. A haszonélvezettel kapcsolatban⁷⁴⁸ Gaius ezt így fejezi ki: *...potest usufructuarius conductorem repellere* (D. 7. 1. 59. 1).

Az elmondottakból kétségtelen, hogy a bérleti viszony megszüntetése az adásvétel folytán létrejött tulajdonjog, ill. egyéb dologi jog megszerzésével van összefüggésben. Azonban az adásvételi szerződés megkötése, ill. a haszonélvezeti jogosultság megszerzése, önmagában nem szünteti meg a bérleti viszonyt, hanem csak lehetőséget biztosít arra, hogy az új tulajdonos, ill. a haszonélvező dologi jogával élve a bérletet megszüntesse.

A harmadik személy eljárása jogszerű volt ugyan, de a bérlő mégis a volt bérbeadóval szemben kártérítést követelhet.⁷⁴⁹

6. Lényegesen kevesebb probléma merülhet fel a *locatio conductio operis* megszűnésével kapcsolatban. A források alapján három kérdés vizsgálata látszik szükségesnek. A vállalkozó késedelme, a vállalkozói díj túllépése, és a szerződő felek valamelyikének a halála.

Ha a felek úgy állapodtak meg, hogy a vállalkozó köteles a vállalt eredményt meghatározott időre produkálni, azonban nem készül el vállalásával, Ulpianus a következőképpen vélekedik a szerződés megszűnéséről (D. 19. 2. 13. 10):

Si lege operis locandi comprehensum esset ut si ad diem effectum non esset relocare id liceret.

A határidő eredménytelen lejártaival jogosult a megrendelő új vállalkozót megbízni, és a szerződéstől elállni.⁷⁵⁰ Hasonló módon vélekedik Iavolenus is arról, amikor a vállalkozó nem készítette el határozott időre a művet: *... et quia opus effectum non erat alii locasti* (D. 46. 1. 44). A megrendelő jogosult a szerződéstől elállni és más vállalkozót megbízni.

748 Vö. BRÓSZ – PÓLAY 1991, 434.

749 SCHULZ 1951, 547. a) kifejti, hogy a „Kauf bricht Miete” elv lényegében nem azt jelenti, hogy az adásvétel szünteti meg a bérletet, mert az eladással a bérleti szerződés érvényben marad. Viszont az új tulajdonos ugyan úgy kiűzheti a bérlőt, mint a régi. Az új tulajdonosnak sem volt több joga, mint a réginek. – Teljesen egyetértünk Schulz álláspontjával, azzal a megjegyzéssel, hogy az új tulajdonos mégiscsak a legtöbb esetben előnyösebb helyzetben volt, mint a régi, mert az *actio conductit* nem ellene indították, hanem a régi tulajdonos ellen, vagyis az új tulajdonost a legtöbb esetben semmi sem tartotta vissza a bérlő elűzésétől. Vö. GALLO 1964, 1210. sk.

750 MAYER-MALY 1956, 218.

Elállhat a megrendelő a szerződéstől abban az esetben is, ha a vállalkozó a vállalkozói díjat alaposan túllépi. Labeo egy olyan példát mutat be a házépítéssel kapcsolatban, ahol a kivitelezés során a megrendelő megállapította, hogy mintegy 50 százalékos díjtúllépés fog bekövetkezni. Ez alapján jogosan tiltotta meg a további építkezést (D. 19. 2. 60. 4). Düll⁷⁵¹ a jogeset kapcsán arra a következtetésre jut, ha a díj túllépés eléri az 50 százalékot, akkor a megrendelő a szerződéstől elállhat. Nézetünk szerint inkább az vizsgálendő, hogy az eset körülményeihez képest lényeges-e a túllépés, vagy sem. Az persze mindenképpen igaz, hogy az 50 százalékos díjtúllépés lényegesnek minősül.

Kérdés, mi a helyzet abban az esetben, ha a megrendelő meghalt? Ezzel kapcsolatban Pomponius arról tesz említést, hogy a *conductor* vállalta azt, hogy vagy a megrendelőnek, vagy az örökösének felépíti a házat (D. 45. 1. 14):

Si ita stipulatus essem abs te domum aedificari vel heredem meum damnvero insulam aedificare.

Ebből arra lehet következtetni, hogy a megrendelő halála nem szünteti meg a vállalkozói szerződést. Az esetben viszont, ha a vállalkozó hal meg, az örökösök rendszerint nem tudják tovább folytatni a munkát, így a szerződés hatálya megszűnik.⁷⁵²

7. A munkabérszerződésre nézve az irodalomban az az álláspont alakul ki, hogy – a *locatio conductio rei* analógiája alapján –, hogy a határozatlan időre szóló szerződést bármelyik fél, bármikor megszüntethette.⁷⁵³

A napszámos munkánál napról-napra fennállt a megszüntetés lehetősége.⁷⁵⁴ Ezzel szemben egészen más volt a helyzet a határozott időtartamú munkabérszerződéseknél. Ezek általában egy évre szóltak (D. 19. 2. 19. 9).⁷⁵⁵ Az erdélyi viaszostáblákon talált szerződések között kettő hat hónapra jött létre (FIRA III 150).⁷⁵⁶ A határozott időtartamú munkabérszerződések általában az idő lejártával voltak megszüntethetők.⁷⁵⁷ Ha a szerződő felek bármelyike egyoldalúan a munkaviszonyt megszüntette, akkor köteles volt kártérítést fizetni. (D. 19. 2. 38 pr.; C. 4. 65. 22). A munkást a munkaadó a fegyelmezési joga alapján is rá tudta szorítani a munkavégzésre (D. 48. 19. 11. 1; D. 47. 2. 90). Ezen kívül, mint ahogy arra a fentiekben rámutattunk, a felek kölcsönös stipulációval kötbért is kötöttek arra az esetre, ha valamelyik fél meg akarná szüntetni a munkaviszonyt (*lex met. Vip. 8.* és az erdélyi viaszostáblák okiratai). A súlyos bírság a feleket visszatartotta a szerződés idő előtti megszűnésétől. A *locatio conductio* három formája közül itt fordult elő a legtöbb bírságkikötés.⁷⁵⁸ A kötbér volt a legfontosabb eszköz a felek kezében, amellyel a szerződés betartását biztosítani tudták. Különösen nagy súllyal nehezedett ez a munkásra. Ha meggondoljuk, a munkaadó esetenként ki tudta fizetni a bírságot, ha nagyon akart

751 DÜLL 1952, 427.

752 Egyezően SZEMÉLYI 1932, 150.

753 DERNBURG 1889, 301.; KASER 1971, 570.; PÓLAY 1962, 172.

754 DERNBURG 1889, 301.; PÓLAY 1962, 172.

755 DERNBURG 1889, 302.; BECK 1953, 4.

756 PÓLAY 1962, 172. kimutatta, hogy a bányákban télvíz idején nem lehetett dolgozni, ezért kötöttek hat hónapos munkaszerződést.

757 Vö. PÓLAY 1962, 172..

758 Lásd PÓLAY 1962, 173.; GALLO 1964, 1210sk.

szabadulni a szerződéstől, de a munkás anyagi helyzete miatt erre képtelen volt.⁷⁵⁹ Egyszerűen nem volt más választása, ha egyszer elszegődött, akkor mindaddig köteles volt dolgozni, amíg a szerződés fennállt. Tehát a munkás részéről a bérleti viszony szinte megszüntethetetlen volt.

A felek halála esetén nem igen találkozunk arra nézve adattal, hogy a munkás örököse kénytelen lett volna a munkát elvégezni.⁷⁶⁰ Ezzel szemben viszont forrásadatok megerősítik a *locatio conductio* másik két formájánál is tapasztalt szabályt, hogy a munkaadó halála nem szünteti meg a munkaviszonyt (D. 1. 22. 4; D. 19. 2, 19. 9.; D. 19. 2. 19. 10).

Az elmondottak alapján leszögezhetjük, hogy a határozott időtartamú munkabérszerződések esetében az idő eltelte volt a jogszerű megszűnési mód. A felek halála csak a munkás oldalán szünteti meg a szerződést.

---

759 PÓLAY 1962, 190.; MROŽEK 1969, 147.

760 SZEMÉLYI 1932, 149.; PÓLAY 1962, 173.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Acta Jur. et Pol.	Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Juridica et Politica
Ann. Pal.	Annali del Seminario Giuridico dell'Università di Palermo
AnnUB	Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae.
AntTan	Antik Tanulmányok
ANRW	Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt
AUB	Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae
BIDR	Bulletino dell'Istituto di Diritto Romano »Vittorio Scialoja«
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum
FIRA	Fontes iuris Romani anteiustiniani
Gai.	Gaius: Institutionum commentarii IV
ILS	Inscriptiones Latinae Selectae
Index	Index. Quaderni camerti di studi romanistici
Inst.	Institutiones Iustiniani
Iura	Iura. Rivista internazionale di diritto romano e antico
JK	Jogtudományi Közlöny
JURA	JURA. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja
JT	Jogtörténeti Tanulmányok
Labeo	Labeo. Rassegna di diritto romano
PS	Pauli Sententiae
RE	Paulys Realenzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft
Rez.	Recenzió
RIDA	Revue internationale des droits de l'antiquité
SDHI	Studia et documenta historiae et iuris
SZ	Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung
SUP	Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata
TR	Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik
ZRG	Zeitschrift für Rechtsgeschichte

BIBLIOGRAFIA

- ALBANESE 1961 = Albanese, B.: *Conductio suae rei*. BIDR 64 (1961), 121–155.
- ALBANESE 1965 = ALBANESE, B.: *PSI XIV 1449 (Ulp. 32 ad ed.) e le testimonianze ulpianee già note*. In: Studi in onore di B. Biondi I, Milano 1965., 167–186.
- ALBERTARIO 1911 = ALBERTARIO, E.: *Contributi alla critica del Digesto*. Pavia 1911.
- ALBERTARIO 1915 = ALBERTARIO, E.: *Le azioni penali*. Pavia 1915.
- ALBERTARIO 1922 = ALBERTARIO, E.: *Le valutazioni quantitative nel diritto giustiniano e nelle legislazioni moderne*. In: Rivista del diritto commerciale e del diritto generale delle obbligazioni 20 (1922), 679–691.
- ALBERTARIO 1923 = ALBERTARIO, E.: *Conceptus pro iam nato habetur*. BIDR 33 (1923), 1–77.
- ALZON 1965 = ALZON, C.: *Problèmes relatifs à la location des entrepôts en droit romain*. Paris 1965.
- ALZON 1966 = ALZON, C.: *Les risques dans la locatio conductio*. LABEO 12 (1966), 311–337.
- AMIRANTE 1959 = AMIRANTE, L.: *Ricerche in tema di locazione*. BIDR 62 (1959), 9–119.
- AMIRANTE 1962 = AMIRANTE, L.: *Locare usum fructum*. LABEO 8 (1962), 206–213.
- AMIRANTE 1965 = AMIRANTE, L.: *Locare habitationem*. In: Studi in onore di B. Biondi I, Milano 1965., 455–465.
- ANKUM 1972 = ANKUM, H.: *Remissio mercedis*. RIDA 19 (1972), 219–238.
- ARANGIO-RUIZ 1921 = ARANGIO-RUIZ, V.: *Corso di istituzioni di diritto romano*. Napoli 1921.
- ARANGIO-RUIZ 1949 = ARANGIO-RUIZ, V.: *Il mandato in diritto romano*. Napoli 1949.
- ARANGIO-RUIZ 1958 = ARANGIO-RUIZ, V.: *Responsabilità contrattuale in diritto romano*. Napoli 1958.³
- ARANGIO-RUIZ 1960 = ARANGIO-RUIZ, V.: *Di nuovo sul frammento di Ulpiano in PSI 1449 R*. BIDR 63 (1960), 281–293.
- ARANGIO-RUIZ 1961 = ARANGIO-RUIZ, V.: *La compravendita in diritto romano I*. Napoli 1961.
- BECK 1953 = BECK, A.: *Zur Entstehung des römischen Mietvertrages*. In: Festschrift für H. Lewald, Basel 1953., 3–14.
- BELOW 1953 = BELOW, K.: *Der Arzt im römischen Recht*. München 1953.
- BERNARD 1935 = BERNARD, A.: *La rémunération des professions libérales en droit romain classique*. Paris 1935.
- BERNHART 1926 = BERNHART, M.: *Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit*. Halle 1926.
- BESELER 1910 = BESELER, G.: *Beiträge zur Kritik der römischen Rechtsquellen I*. Tübingen 1910.

- BESELER 1911 = BESELER, G.: *Beiträge zur Kritik der römischen Rechtsquellen II*. Tübingen 1911.
- BESELER 1913 = BESELER, G.: *Beiträge zur Kritik der römischen Rechtsquellen III*. Tübingen 1913.
- BESELER 1920 = BESELER, G.: *Beiträge zur Kritik der römischen Rechtsquellen IV*. Tübingen 1920.
- BESELER 1924 = BESELER, G.: *Miscellanea*. SZ 44 (1924), 359–395.
- BESELER 1933 = BESELER, G.: *Textkritische Studien*. SZ 53 (1933), 1–63.
- BETTI 1915 = BETTI, E.: *Sul valore dogmatico della categoria 'contrahere' in giuristi proculiani e sabiniani*. BIDR 28 (1915), 3–96.
- BETTI 1956 = BETTI, E.: *Periculum problema del rischio contrattuale in diritto romano classico e giustiniano*. In: Studi in onore di P. De Francisci I., Milano 1956., 131–197.
- BETTI 1958 = BETTI, E.: *Imputabilità dell'inadempimento dell'obbligazione in diritto romano*. Roma 1958.
- BETTI 1965 = BETTI, E.: *Zum Problem der Gefahrtragung bei zweiseitig verpflichtenden Verträgen*. SZ 82 (1965), 1–23.
- BIONDI 1952 = BIONDI, B.: *Il diritto romano cristiano I–II*. Milano 1952.
- BIONDI 1954 = BIONDI, B.: *Il diritto romano cristiano III*. Milano 1954.
- BLÜMNER 1894 = BLÜMNER, H.: *Der Maximaltarif des Diocletians*. Berlin, 1894.
- BOLLA 1940 = BOLLA, S.: *Untersuchungen zur Tiermiete und Viehpacht im Altertum*. München 1940.
- BOLLA 1944 = BOLLA, S.: *Eine Bauinschrift aus Aquincum*. In: Festschrift für L. Wenger, München 1944., 91–105.
- BOVE 1960 = BOVE, L.: *Ricerche sugli agri vectigales*. Napoli 1960.
- BOZZONI 1904 = BOZZONI, R.: *I medici ed il diritto romano*. Napoli 1904.
- BRASIELLO 1930 = BRASIELLO, U.: *Obligatio se contracta*. In: Studi in onore di P. Bonfante II, Milano 1930., 539–588.
- BRASSLOFF 1933 = BRASSLOFF, S.: *Sozialpolitische Motive in der römischen Rechtsentwicklung*. Wien 1933.
- BREMER 1896 = BREMER, F. P.: *Jurisprudentiae antehadrianae, quae supersunt I*. Lipsiae 1896.
- BRÓSZ 1964 = BRÓSZ R.: *Nem teljes jogú polgárok a római jogforrásokban*. Budapest 1964.
- BRÓSZ 1968 = BRÓSZ R.: *Geschichtliche Ausbildung und Wesen des Superficies*. AnnUB 9 (1968), 63–94.
- BRÓSZ – PÓLAY 1991 = BRÓSZ R. – PÓLAY E.: *Római jog*. Budapest 1991.
- BURCKHARDT 1889 = BURCKHARDT, C. Ch.: *Zur Geschichte der locatio conductio*: Basel 1889.
- CANCELLI 1963 = CANCELLI, F.: *L'origine del contratto consensuale di compravendita nel diritto romano*. Milano 1963.
- CANNATA 1967 = CANNATA, C. A.: *Per lo studio della responsabilità per colpa nel diritto romano classico*. Milano 1967/1968.
- CARDILLI 1995 = CARDILLI, R.: *L'obbligazione di "praestare" e la responsabilità contrattuale in diritto romano*. Milano 1995.

- CONDANARI-MICHLER 1944 = CONDANARI-MICHLER, S.: *Vis extrinsecus admota. Ein Beitrag zum Einfluß der griechischen Philosophie auf Roms Juristen.* In: Festschrift für L. Wenger I., München 1944., 236–249.
- COSTA 1915 = COSTA, E.: *La locatione di cosa nel diritto romano.* Torino 1915.
- DAUBE 1956 = DAUBE, D.: *The Defence of Superior Orders in Roman Law.* Oxford 1956.
- DE MEDIO 1908 = DE MEDIO, A.: *Caso fortuito e forza maggiore in diritto romano.* BIDR 20 (1908), 157–209.
- DE NEEVE 1983 = DE NEEVE, P. W.: *Remissio mercedis.* SZ 100 (1983), 296–339.
- DE ROBERTIS 1946a = DE ROBERTIS, F.: *I rapporti di lavoro nel diritto romano.* Milano 1946.
- DE ROBERTIS 1946b = DE ROBERTIS, F.: *La organizzazione e la tecnica produttiva. Le forze di lavoro e i salari nel mondo romano.* Napoli 1946.
- DE ROBERTIS 1949 = DE ROBERTIS, F.: *La legittimazione attiva nell'actio furti.* In: Ann. Univ. Bari 10 (1949), 55–92.
- DE ROBERTIS 1952 = DE ROBERTIS, F.: *Receptum nautarum. Studio sulla responsabilità dell'armatore in diritto romano con riferimento alle disciplina particolare concernente il caupo e lo stabularius.* In: Ann. Univ. Bari 12 (1952)
- DE ROBERTIS 1963 = DE ROBERTIS, F.: *Lavoro e lavoratori nel mondo romano.* Bari 1963.
- DE ROBERTIS 1953 = DE ROBERTIS, F.: *Lex Rhodia. Critica e anticritica su D. 14, 2. 9.* In: Studi in onore di V. Arangio Ruiz III., Napoli 1953.
- DEGENKOLB 1867 = DEGENKOLB, H.: *Platzrecht und Miete.* Berlin 1867.
- DERNBURG 1889 = DERNBURG, H.: *Pandekten II.* Berlin 1889.³
- DÜLL 1943 = DÜLL, R.: *Zur Apparitorenfrage.* SZ 63 1943., 393–396.
- DÜLL 1952 = DÜLL, R.: *Reception griechischen Rechts zum Kostenvoranschlag der Architekten,* SZ 69 1952, 420–427.
- EISELE 1890 = EISELE, F.: *Beiträge zur Erkenntnis der Digesteninterpolationen.* SZ 11 (1890), 1–30.
- ERDMANN 1939 = ERDMANN, W.: *Die Rolle der Mutter bei der Verheiratung der Tochter nach griechischem Recht.* SZ 59 (1939), 544–560.
- ERDMANN 1948 = ERDMANN, W.: *Freie Berufe und Arbeitsverträge in Rom.* SZ 66 (1948), 567–572.
- FERRINI 1929 = FERRINI, C.: *La colonia partiaria.* In: Opere di C. Ferrini III., Milano 1929., 1–16.
- FINÁLY 1884 = FINÁLY, H.: *A latin nyelv szótára.* Budapest 1884.
- FIORI 1999 = FIORI, R.: *La definizione della locatio conductio.* Napoli 1999.
- FÖLDI 2004 = FÖLDI, A.: *A másért való felelősség a római jogban.* Budapest 2004.
- GALLO 1964 = GALLO, F.: *Sulla presunta estinzione del rapporto di locazione per iniziativa unilaterale.* In: Synteleia Arangio Ruiz, Napoli 1964, 1198–1211.
- GROSSO 1970 = GROSSO, G.: *Schemi giuridici e società nella storia del diritto privato romano.* Torino 1970.
- HÄGERSTRÖM 1943 = HÄGERSTRÖM, A.: *Über den Grund der bindenden Kraft des Konsensualkontraktes nach römischer Rechtsanschauung.* SZ 63 (1943), 268–300.
- HAYMANN 1919 = HAYMANN, F.: *Textkritische Studien zum römischen Obligationenrecht I.* SZ 40 (1919), 167–372.
- HAYMANN 1920 = HAYMANN, F.: *Textkritische Studien zum römischen Obligationenrecht II.* SZ 41 (1920), 44–185.

- HAYMANN 1928 = HAYMANN, F.: *Zur Klassizität des periculum emptoris*. SZ 48 (1928), 314–418.
- HEITLAND 1921 = HEITLAND, W. E.: *Agricola. A Study of Agriculture and Rustic Life in the Greco – Roman World from the Point of View of Labour*. Cambridge 1921.
- HELDRICH 1924 = HELDRICH, K.: *Das Verschulden beim Vertragsabschluss im klassischen römischen Recht und in der späteren Rechtsentwicklung*. In: Leipziger rechtswissenschaftliche Studien 7 (1924)
- HELDRICH 1939 = HELDRICH, K.: *Der Arzt im römischen Privatrecht*. In: Jherings Jahrb. 52 (1939–40)
- HINTZE 1888 = HINTZE, F.: *Der Satz Kauf bricht Miete im römischen Recht*. Rostock 1888.
- JAKAB 1993 = JAKAB É.: *Stipulationes aediliciae*. Acta Jur. et Pol., Szeged 1993.
- JHERING 1884 = JHERING, R.: *Der Zweck im Recht I*. Leipzig 1884.
- JÖRS 1927 = JÖRS, P.: *Römisches Recht*. Berlin 1927.
- JÖRS – KUNKEL 1949 = JÖRS, P. – KUNKEL, W.: *Römisches Privatrecht*. Berlin–Göttingen–Heidelberg 1949.³
- KARLOWA 1901 = KARLOWA, O.: *Römische Rechtsgeschichte II*. Leipzig 1901.
- KASER 1949 = KASER, M.: *Das altrömische ius*. Göttingen 1949.
- KASER 1950 = KASER, M.: *Zur altrömischen Hausgewalt*. SZ 67 (1950), 474–497.
- KASER 1956 = KASER, M.: *Eigentum und Besitz im älteren römischen Recht*. Köln–Graz 1956.
- KASER 1957 = KASER, M.: *Periculum locatoris*. SZ 74 (1957), 155–200.
- KASER 1960 = KASER, M.: *(Rec.) L. Amirante, Ricerche in tema di locazione*. IURA 11 1960, 229–234.
- KASER 1967 = KASER, M.: *Römische Rechtsgeschichte*. Göttingen 1967.²
- KASER 1971 = KASER, M.: *Das römische Privatrecht I*. München 1971.²
- KASER 1975 = KASER, M.: *Das römische Privatrecht II*. München 1975.²
- KAUFMANN 1964 = KAUFMANN, H.: *Die altrömische Miete*. Köln–Graz 1964.
- KIPP 1919 = KIPP, Th.: *Geschichte der Quellen des römischen Rechts*. Leipzig–Erlangen 1919.
- KISS 1940 = KISS, B.: *Veszély a római jogban*. Kecskemét 1940.
- KLINGMÜLLER 1913 = KLINGMÜLLER, E.: *Honorarium*. In: Paulys Realencyclopädie der class. Altertumswissenschaft 8 (1913)
- KNIEP 1896 = KNIEP, F.: *Societas publicanorum*. Jena 1896.
- KNIEP 1914 = KNIEP, F.: *Gai Institutionum Commentarius tertius*. Jena 1914.
- KNÜTEL 1983 = KNÜTEL, R.: *Die Haftung für Hilfspersonen im römischen Recht*. SZ 100 (1983), 340–443.
- KONSTANTINOVICH 1923 = KONSTANTINOVICH, M.: *Le periculum rei venditae en droit romain*. Lyon 1923.
- KRELLER 1921 = KRELLER, H.: *Lex Rhodia. Untersuchungen zur Quellengeschichte der römischen Seerechts*. In: Zeitschrift für Handelsrecht 85 (1921)
- KRELLER 1950 = KRELLER, H.: *Römisches Recht II*. Wien 1950.
- KRÜCKMANN 1940 = KRÜCKMANN, P.: *Periculum emptoris*. SZ 60 (1940), 1–79.
- KRÜCKMANN 1943 = KRÜCKMANN, P.: *Versicherungshaftung im römischen Recht*. SZ 63 (1943), 1–117.
- KRÜCKMANN 1944 = KRÜCKMANN, P.: *Custodia*. SZ 64 (1944), 1–67.

- KRÜGER 1912 = KRÜGER, P.: *Geschichte der Quellen und Litteratur des römischen Rechts*. München–Leipzig 1912.
- KUNKEL 1925 = KUNKEL, W.: *Diligentia*. SZ 45 (1925), 266–351.
- KUNKEL 1962 = KUNKEL, W.: *Untersuchung zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit*. München 1962.
- KUNKEL 1967 = KUNKEL, W.: *Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen*. Köln–Graz–Wien 1967.
- KUPISZEWSKI 1957 = KUPISZEWSKI, H.: *Locatia conductio rei suae*. LABEO 3 (1957), 345–353.
- LAMBERT 1934 = LAMBERT, J.: *Operae liberti*. Paris 1934.
- LAUTNER 1936 = LAUTNER, J. G.: *Altbabylonische Personenmiete und Erntearbeiterverträge*. Leiden 1936.
- LENEL 1927 = LENEL, O.: *Das Edictum Perpetuum*. Leipzig 1927.³
- LEVY 1918 = LEVY, E.: *Die Konkurrenz der Aktionen und Personen im klassischen römischen Recht*. Berlin 1918.
- LEVY 1921 = LEVY, E.: *Die Enteignung des Klägers im Formularprozeß*. SZ 42 (1921), 476–514.
- LEVY 1948 = LEVY, E.: *Vom römischen Precarium zur germanischen Landleihe*. SZ 66 (1948), 1–30.
- LEVY 1956 = LEVY, E.: *Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationenrecht*. Weimar 1956.
- LONGO 1952 = LONGO, G.: *Sul regime delle obbligazioni corrispettive nella locatio conductio rei*. In: Studi in onore di V. Arangio-Ruiz II., Milano 1952., 379–403.
- LONGO 1965 = LONGO, G.: *Osservazioni critiche sulla disciplina giustiniana della locatio-conductio*. In: Studi in onore di B. Biondi II., Milano 1965., 283–311.
- LUSIGNANI 1902 = LUSIGNANI, L.: *Studi sulla responsabilita per custodia secondo il diritto romano I*. Modena 1902.
- LUZZATTO 1938 = LUZZATTO, G.: *Caso fortuito e forza maggiore*. Milano 1938.
- LÜBTOW 1957 = LÜBTOW, U.: *Catos leges venditioni et locationi dictae*. In: Symbolae Raphaeli Taubenschlag dedicatae III (EOS 48, 3; 1956), Bratislava Warschau 1957., 227–441.
- LÜBTOW 1962 = LÜBTOW, U.: *Die Haftung des Pächters nach D. 19. 2. 30. 4*. In: Studi in onore di E. Betti III., Milano 1962., 369–373.
- MACCORMACK 1972 = MACCORMACK, G.: *Custodia and Culpa*. SZ 89 (1972), 149–219.
- MACQUERON 1954 = MACQUERON, J.: *Le travail des hommes libres dans l'antiquité romaine*. Aix-en-Provence 1954–55.
- MAROI 1916 = MAROI, F.: *La locazione di cose diritto romano*. In: Riv. it. di social. 20 (1916)
- MARÓTI 1966 = MARÓTI E.: *Cato és a „De agricultura”, Bevezető tanulmány M. P. Cato: A földművelésről c. mű fordításához*. Budapest 1966.
- MARÓTI 1971 = MARÓTI E.: *Varro és a „Rerum rusticarum libri III”, Bevezető tanulmány M. T. Varro: A mezőgazdaságról c. mű fordításához*. Budapest 1971.
- MARTINI 1958 = MARTINI, R.: *Mercennarius*. Milano 1958.
- MARTON 1931 = MARTON, G.: *Bonus pater familias*. Kecskemét 1931.
- MARTON 1949 = MARTON, G.: *Un essai de reconstruction du développement probable du système classique romain de responsabilité civile*. RIDA (1949), 177–191.

- MARTON 1956 = MARTON, G.: *Rinascita della dottrina classica della responsabilità per custodia*. IURA 7 (1956), 124–131.
- MARTON 1960 = MARTON, G.: *A római magánjog elemeinek tankönyve*. *Institutiók*. Budapest 1960.
- MARTON 1963 = Marton, G.: *Versuch eines einheitlichen Systems der zivilrechtlichen Haftung*. In: AcP 162 (1963), 1–42.
- MAYER-MALY 1956 = MAYER-MALY, Th.: *Locatio-conductio. Eine Untersuchung zum klassischen römischen Recht*. Wien–München 1956.
- MAYER-MALY 1957 = MAYER-MALY, Th.: *Haftung aus Miete nach Staatsunrecht*. SZ 74 (1957), 363–373.
- MAYER-MALY 1959 = MAYER-MALY, Th.: *Tipicità e unità della locatio-conductio*. LABEO 5 (1959), 390–396.
- MAYER-MALY 1965 = MAYER-MALY, Th.: (Rec.) H. Kaufmann, *Die Altrömische Miete, ihre Zusammenhänge mit Gesellschaft, Wirtschaft und staatlicher Vermögensverwaltung*. SZ 82 (1965), 406–416.
- MIQUEL 1964 = MIQUEL, J.: *Periculum locatoris. Ricerche in tema di responsabilità contrattuale*. SZ 81 (1964), 134–190.
- MITTEIS 1901 = MITTEIS, L.: *Zur Geschichte der Erbpacht im Altertum*. Leipzig 1901.
- MITTEIS 1935 = MITTEIS, L.: *Römisches Privatrecht bis auf die Zeit Diocletians*. München–Leipzig 1935.
- MOLNÁR 1974 = MOLNÁR, I.: *A vállalkozói- és munkabérszerződés alanyainak felelőssége és veszélyviselése a római jogban*. Acta Jur. et Pol., Szeged 1974.
- MOMMSEN 1885 = MOMMSEN, Th.: *Die römischen Anfänge von Kauf und Miete*. SZ 6 (1885), 260–275.
- MONIER 1929 = MONIER, R.: *Manuel élémentaire de droit romain*. Paris 1929.
- MONIER 1947 = MONIER, R.: *Manuel élémentaire de droit romain I*. Paris 1947.⁶
- MONIER 1954 = MONIER, R.: *Manuel élémentaire de droit romain II*. Paris 1954.⁵
- MONTEREAL 1996 = MONTEREAL, A. A.: *El arrendamiento de servicios en Derecho Romano*. Almería 1996.
- MROŽEK 1969 = MROŽEK, S.: *Die Arbeitsverhältnisse in den Goldbergwerken des römischen Daziens*. In: *Gesellschaft und Recht im griechisch-römischen Altertum II.*, Berlin 1969.
- MÜLLER 2002 = MÜLLER, C. H.: *Gefahrtragung bei der locatio conductio*. Paderborn 2002.
- NÖRR 1956 = NÖRR, D.: *Die Entwicklung des Utilitätsgedankens im römischen Haftungsrecht*. SZ 73 (1956), 68–119.
- NÖRR 1965 = NÖRR, D.: *Zur sozialen und rechtlichen Bewertung der freien Arbeit in Rom*. SZ 82 1965, 67–105.
- OERTMANN 1891 = OERTMANN, P.: *Die Volkswirtschaftslehre des Corpus Iuris Civilis*. Berlin 1891.
- OERTMANN 1895 = OERTMANN, P.: *Die Volkswirtschaftslehre des Corpus Juris Civilis*. Berlin 1895.
- OSUCHOWSKI 1950 = OSUCHOWSKI, W.: *Appunti sul problema del „iactus” in diritto romano*. IURA 1 (1950), 292–300.
- PALAZZOLO 1965a = PALAZZOLO, N.: *Osservazioni in tema di legato con effecto liberatorio in favore del conduttore*. IURA 16 (1965), 124–140.

- PALAZZOLO 1965b = PALAZZOLO, N.: *Evizione della cosa locata e responsabilità del locatore*. BIDR 68 (1965), 275–321.
- PARIS 1926 = PARIS, I.: *La responsabilité de la custodia en droit romain*. Paris 1926.
- PARTSCH 1921 = PARTSCH, J.: *Die Lehre vom Scheingeschäfte im römischen Rechte*. SZ 42 (1921), 227–272.
- PERNICE 1873 = PERNICE, A.: *Labeo. Römisches Privatrecht im ersten Jahrhundert der Kaiserzeit I–III*. Halle 1873.
- PERNICE 1888 = PERNICE, A.: *Parerga III*. SZ 9 (1888), 195–260.
- PERNICE 1898 = PERNICE, A.: *Parerga VIII*. SZ 19 (1898), 82–140.
- PERNICE 1899 = PERNICE, A.: *Parerga X*. SZ 20 (1899), 127–171.
- PEROZZI 1928 = PEROZZI, S.: *Istituzioni di diritto romano*. Firenze 1928.
- PEROZZI 1949 = PEROZZI, S.: *Istituzioni di diritto romano*. Firenze 1949.²
- PETERS 1911 = PETERS, H.: *Brenksmanns Papiere zu Göttingen*. SZ 32 (1911), 370–378.
- PFLÜGER 1947 = PFLÜGER, H. H.: *Zur Lehre von der Haftung des Schuldners nach römischem Recht*. SZ 65 (1947), 121–218.
- PINNA PARPAGLIA 1983 = PINNA PARPAGLIA, P.: *Vitia ex ipsa re*. Milano 1983.
- PIVANO 1953–54 = PIVANO, S.: *Origine e primi sviluppi del contratto di precario*. In: *Rivista di Storia del Diritto Italiano* 26–27 (1953–54)
- PÓKECZ KOVÁCS 2001 = PÓKECZ KOVÁCS A.: *A locatio conductio tagozódásának kérdése a modern romanisztikában*. In: *JT VII* (2001), 337–361).
- PÓLAY 1962 = PÓLAY, E.: *A dáciai viaszostáblák szerződése*. Budapest 1962.
- PÓLAY 1964 = PÓLAY, E.: *Az eladói kötelezettség a preklasszikus jogban*. Acta Jur. et Pol. Univ., Szeged 1964.
- POPA 1980 = POPA, G.: *Tablele cerate descoperite in Transilvania*. Bukarest 1890.
- PRINGSHEIM 1954 = PRINGSHEIM, F.: *L'origine des contrats consensuels*. RHD 32 (1954)
- PRINGSHEIM 1961 = PRINGSHEIM, F.: *Id quod actum est*. SZ 78 (1961), 1–91.
- PROVERA 1962 = PROVERA, G.: *Sul problema del rischio contrattuale nel diritto romano*. In: *Studi in onore di E. Betti III.*, Milano 1962., 693–724.
- RABEL 1955 = RABEL, E.: *Grundzüge des römischen Privatrechts*. Basel 1955.
- ROBAYE 1987 = ROBAYE, R.: *L'obligation de garde. Essai sur la responsabilité contractuelle en droit romain*. Bruxelles 1987.
- ROSENTHAL 1951 = ROSENTHAL, J.: *Custodia und Aktivlegitimation zur actio furti*. SZ 68 (1951), 217–265.
- ROSTOVITZ 1929 = ROSTOVITZ, H.: *Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich I–II*. Leipzig, 1929
- ROTONDI 1922 = ROTONDI, G.: *Scritti giuridici II*. Milano 1922.
- RÖHLE 1966 = RHÖLE, R.: *Der „liber singularis regularum“ des Paulus*. Labeo 12 (1966), 218–226.
- RÖHLE 1968 = RHÖLE, R.: *Das Problem der Gefahrtragung im Bereich des römischen Dienst- und Werkvertrags*. SDHI 34 (1968), 183–222.
- SCHULZ 1911a = SCHULZ, F.: *Die Aktivlegitimation zur actio furti im klassischen römischen Recht*. SZ 32 (1911), 23–99.
- SCHULZ 1911b = SCHULZ, F.: *Die Haftung für das Verschulden der Angestellten im klassischen römischen Recht*. In: *Grünhutz Ztsch.* 38 (1911)
- SCHULZ 1916 = SCHULZ, F.: *Einführung in das Studium der Digesten*. Tübingen 1916.
- SCHULZ 1951 = SCHULZ, F.: *Classical Roman Law*. Oxford 1951.

- SCHULZ 1961 = SCHULZ, F.: *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*. Weimar 1961.
- SECKEL – LEVY 1927 = SECKEL, E. – LEVY, E.: *Die Gefahrtragung beim Kauf im klassischen römischen Recht*. SZ 47 (1927), 117–263.
- SIEBER 1940a = SIEBER, H.: *Operae liberales*. In: Jherings Jahrbücher 1939–1940.
- SIEBER 1940b = SIEBER, H.: *Römisches Recht in Grundzügen für die Vorlesung II*. Berlin 1928.
- SOLAZZI 1942 = SOLAZZI, S.: *Alla ricerca dei fondi stipendiarii vel tributarii*. In: Ann. Univ. Bari 5 (1942)
- SOLAZZI 1955 = SOLAZZI, S.: *Il lavoro libero nel mondo romano*. In: Scritti di diritto romano, Napoli 1955.
- SZEMÉLYI 1932 = SZEMÉLYI, K.: *Római Jog I–II*. Nyíregyháza 1932.
- SZILÁGYI 1956 = SZILÁGYI, J.: *Aquincum*. Budapest 1956.
- TAUBENSCHLAG 1955 = TAUBENSCHLAG, R.: *The Law of Greco-Roman Egypt in the Light of the Papyri 332 B. C. – 640 A. D.* Warsaw 1955.
- THOMAS 1959 = THOMAS, J. A. C.: *Custodia and Horrea*. RIDA 6 (1959), 371–383.
- THOMAS 1961 = THOMAS, J. A. C.: *Locatio and Operae*. BIDR 64 (1961), 231–247.
- THOMAS 1962 = THOMAS, J. A. C.: *Digest 19. 2. 9. 3*. SZ 79 (1962), 334–339.
- THOMAS 1963 = THOMAS, J. A. C.: *Non solet locatio dominium mutare*. In: Mélanges Ph. Meylan II, Lausanne 1963, 339–359.
- TONDO 1959 = TONDO, S.: „*Pignus*” e „*precarium*”. LABEO 5 (1959), 157–210.
- VAŽNY 1926 = VAŽNY, J.: *Custodia*. Ann. Pal. 12 (1926), 101–160.
- VILÁGHY – EÖRSI 1962 = VILÁGHY M. – EÖRSI Gy.: *Magyar polgári jog II*. Budapest 1962.
- VISKY 1956 = VISKY, K.: *Ager vectigalis és a tartományi földtulajdon*. In: Antik Tanulmányok 1956/4. sz., 257–267.
- VISKY 1959 = VISKY, K.: *La qualifica della medicina e dell'architettura nelle fonti del diritto romano*. IURA 10 (1959), 24–66.
- VISKY 1964a = VISKY, K.: *Philosophy as ars liberalis in the sources of roman law*. The Juridical Review 1964. 46.–50.
- VISKY 1964b = VISKY, K.: *Osservazioni sulle artes liberales*. In: Synteteia: scritti in memoria di V. Arangio-Ruiz, Naples 1964., 1068–1074.
- VISKY 1968 = VISKY K.: *Festők, szobrászok és alkotásaik a római jog tükrében*. In: Antik Tanulmányok 1968/2. sz., 190–202.
- VISKY 1968a = VISKY K.: *Esclavage et artes libérales a Rome*. RIDA 15 (1968), 473–485.
- VISKY 1973 = VISKY K.: *Az antik római felelősségi rendszer Marton Géza tanításában*. In: Antik Tanulmányok 1973/1. sz., 65–74.
- VOGT 1950 = VOGT, H.: *Das Erbbaurecht des klassischen römischen Rechts*. Marburg an der Lahn 1950.
- WATSON 1965 = WATSON, A.: *The Law of Obligations in the Later Roman Republic*. Oxford 1965.
- WATSON 1961 = WATSON, A.: *Contract of Mandate in Roman Law*. Oxford 1961.
- WEISS 1949 = WEISS, E.: *Institutionen des römischen Privatrechts*. Stuttgart 1949.
- WENGER 1953 = WENGER, L.: *Die Quellen des römischen Rechts*. Wien 1953.
- WIEACKER 1934 = WIEACKER, F.: *Haftungsformen des römischen Gesellschaftsrechts*. SZ 54 (1934), 35–79.

- WIEACKER 1953 = WIEACKER, F.: *Iactus in tributum nave salva venit (D.14.2.4 pr.)*.
Exegesen zur lex Rhodia de iactu. In: *Studi in memoria di E. Albertario*, Milano
1953, 513–532.
- WIEACKER 1960 = WIEACKER, F.: *Textstufen klassischer Juristen*. Göttingen 1960.
- WOLFF 1959 = WOLFF, H. J.: *Zur Palingenesie und Textgeschichte von Ulpian's Libri ad
Edictum*. IURA 10 (1959), 1–12.
- WUBBE 1959 = WUBBE, F.: *Zur Haftung des Horrearius*. SZ 76 (1959), 508–520.
- ZAMORANI 1969 = ZAMORANI, P.: *Precario habere*. Milano 1969.
- ZIMMERMANN 1990 = ZIMMERMANN, R.: *The Law of Obligations: Roman Foundations of
the Civilian Tradition*. Oxford 1996.
- ZULUETA 1953 = ZULUETA, F.: *The Institutes of Gaius II*. Oxford 1953.

A PÓLAY ELEMÉR ALAPÍTVÁNY KÖNYVTÁRA

Sorozatszerkesztő: Balogh Elemér egyetemi tanár

1. Balogh Elemér és Sarnyai Csaba Máté (szerk.): *Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon*. Szeged, 2004.
2. Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Mezővárosaink jogélete a 18–19. században*. Szeged, 2010.
3. Eric Blin (réd.): *Mécanisme de décisions dans une Europe élargie*. Szeged, 2004.
4. Hajdú József: *A munkavállalók személyiségi jogai*. Szeged, 2005.
5. Eike von Repgow: *A Szász tükör*. Szeged, 2005.
6. Balogh Elemér (Hg.): *Ungarn auf der Schwelle in die EU. Herausforderungen und Aufgaben für Wirtschaft und Gesellschaft*. Szeged, 2006.
7. Karsai Krisztina (szerk.): *Keresztmetszet. Tanulmányok fiatal büntetőjogászok tollából*. Szeged, 2005.
8. Papp Tekla: *A koncesszió*. Szeged, 2006.
9. Hajdú József: *A japán munkaügyi kapcsolatok sajátosságai a kezdetektől 1995-ig*. Szeged, 2006.
10. Szajbély Katalin és Traser Julianna Sára (szerk.): *Képünk az Unióról, helyünk az Unióban*. Szeged, 2006.
11. Nagy Ferenc (szerk.): *Bűnügyi mozaik. Tanulmányok Vida Mihály 70. születésnapja tiszteletére*. Szeged, 2006.
12. Rúzs Molnár Krisztina: *Mediáció a munkajogban*. Szeged, 2007.
13. Nagy Ferenc (szerk.): *Ad futuram memoriam. Tanulmányok Cséka Ervin 85. születésnapja tiszteletére*. Szeged, 2007.
14. Szondi Ildikó: *Nemzetiségi demográfiai viszonyok a déli szláv országokban*. Szeged, 2007.
15. Nagy Ferenc (szerk.): *Büntetőjog és humánium. Emlékkötet Fonyó Antal halálának 25. évfordulójára*. Szeged, 2007.
16. Nagy Tamás és Nagy Zsolt (szerk.): *Jogelmélet és önreflexió*. Szeged, 2007.
17. *Legal Transitions. Development of Law in Formerly Socialist States and the Challenges of the European Union*. Szeged, 2007.
18. Lőrincsikné Lajkó Dóra (szerk.): *Opuscula Szegediensia. A Munkajogi és Szociális Jogi Doktoranduszok és Pályakezdő Oktatók első konferenciája*. Szeged, 2007.
19. Nagy Zsolt: *A jogi oktatás fejlődése és aktuális kérdései*. Szeged, 2007.
20. Gellén Klára: *A színlelt szerződés*. Szeged, 2008.
21. Karsai Krisztina (Hg.): *Strafrechtlicher Lebensschutz in Ungarn und in Deutschland. Beiträge zur Strafrechtsvergleichung*. Szeged, 2008.
22. Görög Márta: *A kegyeleti jog és a nem vagyoni kártérítés*. Szeged, 2008.
23. Szabó Imre (szerk.): *Ius et legitimitio. Tanulmányok Szilbereky Jenő 90. születésnapja tiszteletére*. Szeged, 2008.
24. Csink Lóránt: *Az államfő jogállása Európában és Magyarországon*. Szeged, 2008.
25. Lőrincsikné Lajkó Dóra (szerk.): *Opuscula Szegediensia 2. A Munkajogi és Szociális Jogi Doktoranduszok és Pályakezdő Oktatók második konferenciája*. Szeged, 2008.
26. Both Ödön: *Reform és forradalom. Egybegyűjtött írások Magyarország alkotmány- és jogtörténetéből 1790—*. Szeged, 2009.

27. Soós Edit —Fejes Zsuzsanna: *Határon átnyúló együttműködések Magyarországon*. Szeged, 2009.
28. Bobvos Pál (szerk.): *Reformator iuris cooperandi. Tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére*. Szeged, 2009.
29. Bató Szilvia: *A „büntetési rendszer” átalakításának megjelenése Kossuth Lajos Pesti Hírlapjában (1841—)*. Szeged, 2010.
30. Juhász Zsuzsanna: *A börtön-egészségügy „gócpontjai” és ártalomcsökkentő kezdeményezések külföldön*. Szeged, 2010.
31. Lőrincsikné Lajkó Dóra (szerk.): *Opuscula Szegediensia 3. A Munkajogi és Szociális Jogi Doktoranduszok és Pályakezdő Oktatók harmadik konferenciája Szeged*. Szeged, 2010.
32. Hegedűs Andrea: *Az élettársi kapcsolat a polgári jogi kodifikáció tükrében*. Szeged, 2010.
33. Berki Gabriella (szerk.): *Opuscula Szegediensia 4. A Munkajogi és Szociális Jogi Doktoranduszok és Pályakezdő Oktatók negyedik konferenciája Szeged*. Szeged, 2011.
34. Horesnyi Julianna Csilla: *Bérgarancia. A magyar szabályozás és annak gyakorlata*. Szeged, 2011.
35. Blazovich László és Schmidt József (közreadják): *A Sváb tükör*. Szeged, 2011.
36. Antal Tamás: *Város és népképviselő. Az 1848:XXIII. tc. és intézményei Debrecenben (1848–1872)*. Szeged, 2011.
37. Trócsányi László (szerk.): *Dikaiosz logosz. Tanulmányok Kovács István emlékére*. Szeged, 2012.
38. Nagy Zsolt: *Metszetek a jogásztársadalomról*. Szeged, 2012.
39. Merkovity Norbert: *Bevezetés a hagyományos és az új politikai kommunikáció elméletébe*. Szeged, 2012.
40. Császár Mátyás: *Az Európai Unió intézményi jogi aktusai*. Szeged, 2013.
41. Ember Alex: *Az üzemi baleset*. Szeged, 2013.
42. Szalai Anikó: *A fegyveres összeütközések hatása a nemzetközi szerződésekre*. Szeged, 2013.
43. József Hajdú: *Social Protection of the Unemployed*. Szeged, 2013.
44. Molnár Imre: *A locatio conductio a klasszikus kori római jogban*. Szeged, 2013.
45. Molnár Imre: *Ius criminale Romanum. Tanulmányok a római jog köréből*. Szeged, 2013.
46. Jakab Éva: *Humanizmus és jogtudomány. Brissonius szerződési formulái I*. Szeged, 2013.